

fa **A:** 1009/ *dyrchyanfa*; *Twlgfa*; *Gyemelchenfa*; *Ihorfa*; *Somfa* (MNL (OL) DI. 280274); 1055 *kurtuel fa* (TA.); 1135 *Balfaia* [HN.] (MNL (OL) DI. 206809); 1273 *Nyrfo* (MNY. 32: 107); 1323 *Magalfou* (MNY. 32: 107); 1338 *Faa* (AnjOkm. 3: 459) **J:** 1. 1055 'élő fa | Baum' # (TA.) (↑); 2. 1226 k. 'kivágott fa törzse, fából készült tárgy | Holz' # (Oklsz.); 3. 1231 'erdő | Wald' (Oklsz.); 4. 1550/ 'lándzsa | Lanze' (Tinódi: Cronica b3a) **Sz:** ~s 1221/ *Fas* [HN.] (VárReg. 361.); 1519 *faas* 'fával benőtt, fával borított | mit Bäumen bepflanzt' (JordK. 145); 1590 'kemény rostú | holzig' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 44) | ~iz 1359 *Faizowelgh* [sz.] [HN.] 'fát vág, hord | Holz hacken, Holz holen' (Oklsz.) | ~sít 1560 k. *megh fasythom* (GyöngySzt. 1851.) | ~sul 1560 k. *megh fasölhy* [sz.] 'fává, fához hasonlóvá lesz | verholzen' (GyöngySzt. 1850.); 1736 'érzékletlenné, közönyössé válik | abstumpfen' (MNY. 6: 319)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Vog. (T.) *säl'tpā* 'hársfa' (*säl't* 'hársfaháncs'); zürj. (Sz.P.KP.) *pu* 'élő fa; faanyag'; votj. (Sz.) *pu'ua.*; cser. (B.) *pu* 'ua.'; finn *puu* 'ua.'; – jur. *pā* 'ua.; bot; tuskó'; szelk. *pō* 'élő fa; faanyag'; kam. *pa* 'ua.; erdő'; stb. [uráli **puβe* 'élő fa, faanyag']. ≡ Megfelelői: mong. *hoi* (< **poi*) 'erdő'; tung. *hijika* 'ua.'; stb. ⊕ Az ősmagyarban **fāyā* > **fāy* fejlődés mehetett végbe. A régi toldalékolt alakokban **fāyāk* > *fāāk* > *fāk* változás zajlott le; az E/1. alanyesetű *fā* elvonással keletkezett, majd ebből a szóvégi á-k általános rövidülésekor (kb. a 12. sz. elején) a mai szótári alak: *fāk* > *fā* > *fä* > *fa*. A *fő* változat a **fāy* szabályos hangváltozásának eredménye.

📖 EtSz.; MNY. 32: 106; MSzFE.; TESz.; MNY. 66: 326; EWUng. • Vö. *bodzfá*, *bór-*, *csalfa*, *ebfa*, *édes-*, *fa-*, *fakó*, *faré*, *fejfa*, *fű-fa*, *fűzfapoéta*, *gyufa*, *hétszilvafás*, *isten-*, *karácsonyfa*, *kínafa*, *kisafa*, *kutya-*, *láncfa*, *macska*⁻¹, *majom-*, *nótafa*, *parafa*, *piszkafa*, *sámfa*, *strájjfa*, *szarufa*, *szolgafa*, *tiszafa*, *törzsz-*, *uborkafa*

fa-

I. ~híd **A:** 1343 *Fahyd* [HN.] (Oklsz.); 1590 *Fa hid* (Cal. 1018) **J:** 'fából készült híd | Holzbrücke' # | ~láb **A:** 1405 k. *falab* (SchlSzej. 458.) **J:** 1. 1405 k. 'lécláb, gólyaláb | Stelze' (SchlSzej. 458.) (↑); 2. 1405 k. 'fatalpú cipő, fapapucs | Holzschuh' (SchlSzej. 1218.) | ~kép **A:** 1536 *fa keepe* (NySz. 2: 204) **J:** 1. 1536 'fából faragott szobor | hölzerner Standbild' (NySz. 2: 204) (↑); 2. 1618 'kapufélfa, kapubálvány | Torpfosten' (ErdTörtAd. 2: 57); 3. 1799/ 'érzéketlen, szenvtelen arc, fapofa | steifes Gesicht' (I.OK. 30: 260) | ~jankó **A:** 1698 *Fa Jankó* [SZN.] (MNYTK. 160: 105); 1754 *fa Jankó* (NSz.); 1794 *Fajankó* (NSz.) **J:** 1. 1754 'ostoba, esetlen ember, tökfilkó | Dämel, Holzkopf' (NSz.) (↑); 2. 1797 'fából faragott alak | Holzpuppe' (Pais-Eml. 375); 3. 1864 'különféle, fából készült tárgyak megnevezésére' | {als Bezeichnung versch. hölzerner Gegenstände}' (CzF.) | ~kutya **A:** 1808 *fa-kutya* (NSz.) **J:** 1. 1808 ? 'fából készült csizmahúzó | Stiefelknecht' (NSz.) (↑), 1893–1896 'ua.' (MTsz.); 2. 1820 'fából készült tárgy | hölzerner Gegenstand' (Nyr. 96: 160); 3. 1851 ? 'búgócsiga | Brummer' (Nyr. 96: 163), 1888 'ua.' (Nyr. 17: 563); 4. 1909 'szántalpakra erősített szék, amelyet két bot segítségével lehet a jégen hajtani | Stuhlschlitten' # (Nyr. 96: 161) | ILYENEK MÉG: ~tál 'fából készült tál, edény | hölzerner Schüssel' (1544: Oklsz.); ~tányér 'fából készült tányér | hölzerner Teller' (1544: Oklsz.); ~kanál 'fából készült (keverő)kanál | Holzlöffel, Kochlöffel' (1548: Oklsz.)

II. ~levél **A:** 1533 *fa leulel* [ɔ: fa leuel] (Murm. 1287.) **J:** 'az élő fa levele | Baumblatt' #

III. ~vágó **A:** 1435 *Fauago* [SZN.] (Oklsz.); 1538 *fa wago* (Pesti: Nomenclatura O1) **J:** 'favágó személy | Holzhacker' | ~műves **A:** 1550 k. *ffamyés* (KolGl.) **J:** 'fafeldolgozó, fát megmunkáló személy | Holzbearbeiter' | ~nyeső **A:** 1577 *fa nieső* (KolGl.) **J:** 'fát nyíró v. metsző személy | Baumscherer'

IV. ~moha **A:** 1520 k. *fa muh* (Gl.); 1577 *fa moha* (KolGl.) **J:** 'fa kérgén növő moha | Moos {am Baum}' | ~gyöngy **A:** 1590 *Fa gyöngy* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 61) **J:** 'fehér v. sárga

bogyójú, fákon élősködő, kis bokrokat alkotó kártékony növény | Mistel'

V. ~pénz A: 1613 *fa-pénz* (Nyr. 44: 104) **J:** 'értéktelen pénz | wertloses Geld' | **~garas A:** 1820 *Fa garas* (NSz.) **J:** 'értéktelen pénz | wertloses Geld' | **~batka A:** 1843 *fabatkát* (NSz.) **J:** [*~batkát sem ér*] '⟨állandósult szókapcsolatokban⟩ értéktelen pénz | ⟨in stehenden Wortverbindungen⟩ wertloses Geld' | ILYENEK MÉG: **~poltúra** 'értéktelen pénz | wertloses Geld' (1789: NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*fa* főnévvel. | (△) Az első csoport szavaiban a →*fa* szónak főnévi jelzői funkciója van, tehát olyan összetett szavakra vonatkozik, amelyek fából készült tárgyakat jelölnek. A *fakép* ma csak szólásokban fordul elő, amelyek a 2. jelentéshez kapcsolódnak; vö. *faképnél marad* 'hoppon marad, pártában marad, egyedül marad' (1618: ErdTörtAd. 2: 57); *faképnél hagy* 'otthagyni, abbahagyni' (1699: NySz.). A szólások bizonyosan azért kapták ezt a jelentést, mert a sietve távozó látogató vagy a kapuban való beszélgetést önkényesen félbeszakító legény is a kapubálynálnál hagyta az őt kikísérő háziakat vagy azt a lányt, akivel meg akarta szakítani a kapcsolatot. A *fajankó*-ban az előtag egy személy lekicsinylését, becsmérlését jelöli, az utótag a *János* személynév becéző alakja, amely ebben a kapcsolatban szintén lekicsinylő jelentésárnyalatot kapott. A *fakutya* 1. jelentése feltehetőleg azon a hasonlóságon alapul, amely a fából készült csizmahúzóknak mindig nyitott sarokfogó része és a csúnyán nevető ember tátott szája között figyelhető meg. A köznyelvben ma ismert 4. jelentése a →*kutya* 'csille, szállítókocsi' jelentésére megy vissza. ~– A 2. csoport összetételei a *fa* részre vonatkoznak. – A 3. csoport szavai foglalkozásnevek. – A 4. csoport összetett szavai fán élő parazita, élősködő növényekre vonatkoznak; itt a →*fa* birtokos jelzői vagy határozói értékben áll. – Az 5. csoportban az előtag a fémről vert pénzzel szembeni értéktelenségre utal. – A második tag (a címszó kivételével): *vágó* (→*vág*), *műves* (→*mű*), *nyeső* (→*nyes*).

📖 TESz. *fabatka* a., *fagyöngy* a., *fahéj* a., *fajankó* a., *fakép* a., *fakutya* a.; EWUng. • Vö. *batka*, *garas*, *gyöngy*, *héj*, *híd*, *jankó*, *kép*¹, *kutya*, *láb*, *levél*, *moh*¹, *mű*, *nyes*, *pénz*, *szentjánosbogár*, *vág*

fabrika → *fabrikál*

***fabrikál* A:** 1577–1598 *fabricálta* (MNY. 74: 509); 1796 *fabrikáltattak* [sz.] (NSz.); 1801/ *fabrikálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1577–1598 '(el)készít, (meg)csinál vmit | (ver)fertigen' (MNY. 74: 509) (↑); **2.** 1597 'kiagyal, kieszel | ersinnen, ausbrüten' (SzT.); **3.** 1811 '⟨iparilag⟩ előállít | fabrikmäÙig herstellen' (MNY. 60: 112); **4.** 1858 '(össze)eszkábál | zurechtbasteln' (NSz.)

***fabrika* × A:** 1620 *fabricajokath* (MNY. 80: 124); 1750 *fabrikákat* (NSz.); 1753 *fabricájában* (MNY. 60: 112) **J:** **1.** 1620 'munka, működés, dolgozás | Arbeiten, Werkttigkeitt' (MNY. 80: 124) (↑); **2.** 1750 'termelőüzem; gyár | Produktionsbetrieb; Fabrik' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *fabricare* 'mesterségszerűen' készít, gyárt; megalkot, teremtt; kieszel, kiagyal 'különösen gonoszságot' | lat. *fabrica* 'megmunkálás, kidolgozás; műhely' [< lat. *faber* 'mesterember, (főleg kemény anyagokkal dolgozó) kézműves, különösen kovács, ács']. (≈) Megfelelői: ném. *fabrizieren*, *Fabrik*; fr. *fabriquer*, *fabrique*; stb.: 'gyárt, előállít', 'gyár, üzem'. (△) A *fabrika* szót a nyelvújítás idején keletkezett *gyár* (→*gyárt*) szorította ki az általános nyelvhasználatból.

📖 EtSz. *fabrika* a.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

***fabula* A:** 1536 *fabulay* (MagyLex. 2: 466) **J:** **1.** 1536 'állatmese | (Tier)fabel' (MagyLex. 2: 466) (↑); **2.** 1776 'locsogás, fecsegés | Geschwätz' (SzT.)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *fabula* 'elbeszélés; költött beszéd; monda, mese' [< lat. *fari* 'beszél, mond, közöl']. (≈) Megfelelői: ném. *Fabel*; fr. *fable*; stb.: 'állatmese, tanmese'. (⊕) Elsősorban irodalomtudományi szakszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fáma, fátum, konfesszor, professzor, prófétál*

fácán A: 1395 k. *fachian* (BesztSzj. 1184.); 1496 *Fachanfalfa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 51); 1573 *Faczamnak* (NySz.); 1694 *fáczányozni* [sz.] (MonÍrók. 15: 300); NYJ. *pácány* (MTsz.) J: 'erdőben élő, színes tollazatú, hosszú farkú, ízletes húsu, tyúk nagyságú madár | Fasan' #

■ Olasz (É.) jövevényyszó. | (≡) Ol. (bre.) *fazā* [*z = dz ~ c*], (tr.) *fasàn*, (vel.) *fasàn*, – ol. *fagiano*: 'fácán' [lat. *phasianus* 'ua.' < gör. *φασιανός* 'ua.' tkp. 'a Phasis folyó menti <madár>']. (⊕) A m. *á* hangokra az olasz szó második szótagjának hangsúlya ad magyarázatot. Az ol. *s > m. c* változás valószínűleg a magyarban zajlott le, de már az olaszban is végbemehetett; vö. még lat. (h.) *fazanos* [többes szám, tárgyeset] 'fácánok' alakot.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fázis*

facér A: 1788 *faczir* (MNY. 68: 338); 1856 *faczér* (NSz.) J: 1. 1788 'munka, állás, alkalmazás nélküli <személy> | erwerbslos, unbeschäftigt <Person>' (MNY. 68: 338) (↑); 2. 1871 'igénybe nem vett, gazdátlanul heverő <tárgy, eszköz> | unbesetzt, herrenlos <Gegenstand, Gerät>' (NSz.); 3. 1960 'éppen szabad, vmi felé nem elkötelezett <személy> | gerade frei, nicht anderswo verabredet <Person>' (ÉrtSz.)

■ Valószínűleg német (baj.-osztr.) jövevényyszó. | (≡) Az alábbi szavakkal lehet kapcsolatban: ném. (baj.-osztr.) *fāziarəˈd*, (B.) *fazirert*, – ném. (R.) *vazierend*: 'munkánélküli, alkalmazás nélküli <személy>; gazdátlan <tárgy>' [< ném. (R.) *vazieren* 'munkánélküli', a lat. *vacare* 'üresen álló, gazdátlan, vmitől mentes' alapján]. (⊕) A magyar szó alaktani felépítése tisztázatlan. A 2. és 3. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *vakáció*

fach A: 1804/ *Fachokban* (NSz.); 1808 *fakjában* (NSz.); 1848 *fakkban* (NSz.) J: 1. 1804/ 'szakma, szakterület <kézművességben, művészetben, tudományban> | Spezialgebiet (in Handwerk, Kunst, Wissenschaft)' (NSz.) (↑); 2. 1860 'rekesz, fiók | Fach (in einem Schrank, Regal usw.)' (NSz.)

■ Német jövevényyszó. | (≡) Ném. *Fach* 'rekesz, fiók <szekrényben, polcon stb.>; szakterület, szakma' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *πηγνύναι* 'rögzít, (meg)köt'; lat. *pagus* 'földművesköz(ös)ség, vidék, táj'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *fah*; le. *fach*; stb.: 'rekesz, fiók'. (⊕) A szóvégi *k* hanghelyettesítéssel keletkezett. A szó 2. jelentésében leginkább a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fuga, pogány*

facsar A: 1495 e. *falara* (GuaryK. 32–33); 16. sz. *facsord* ki (OrvK. 18); 1787 ki *csafarta* (MNY. 65: 231) J: 1. 1495 e. '⟨nedves ruhaneműt, lédús gyümölcsöt⟩ csavar, nyomkod; ⟨nedvességet, levét⟩ kisajtol | wringen; auspressen' # (GuaryK. 32–33) (↑); 2. 1585 'teker | drehen' (Cal. 719); 3. 1613 'értelméből kiforgat | verdrehen <Wort, Sinn>' (NySz.); 4. 1616 'bármilyen módon előteremt; kicsikar | ausfindig machen, beschaffen; erzwingen' (NySz.) Sz: ~odik 1604 *fatsarodic* (Szenczi Molnár: Dict. *Ammoniacum* a.) | ~i 1838 *Facsari* 'zsugori, fősvény, fukar | geizig' (Tsz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszjtj. (VK.) *posar-* 'keblére szorít'; zürj. (Sz.) *pižirt-* 'kifacsar <vizet>'; votj. (Sz.) *pižirt-* 'ua.; kifacsar, kicsavar <vizet a ruhából>'; finn *puserta-* 'nyom, szorít' [fgr. **puć3-r3-* '(ki)nyom, (ki)présel, (ki)szorít']. (⊕) A *-*r3* igeképző már a finnugor alapnyelvben megjelenhetett a szótón. A *csafar* változat hangátvetéssel keletkezett, esetleg a →*csavar* hatására is. Ez a körülmény, jelentésbővülés útján, a →*csavar* jelentéseihez való közeledést eredményezett, és így a két szó kölcsönösen befolyásolta egymást.

📖 FUF. 19: 152; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *faszari*

fád Δ **A:** 1853 *fád* (NSz.) **J:** 'kedélytelen; unalmas | fade'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. *fade*, *fad*, (au.) *fad*: '(némileg) unalmas; érdektelen; íztelen' [< fr. *fade* 'íztelen; visszataszító; unalmas']. (≈) Megfelelői: cseh *fádní*; szlk. *fádný*; stb.: 'unalmas, egyhangú'.

📖 TESz.; EWUng.

faggaszt → *faggat*

faggat **A:** 1508 *befaggatvan* [sz.] (NádK. 518–519); 1755 *foggatni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1508 'beszakít | einreißen' (NádK. 518–519) (↑); 2. 1519 'kínozt | quälen' (JordK. 467); 3. 1519 k. 'szúr; <sebet> kifakaszt | stechen; zum Aufbrechen bringen <Wunde>' (DebrK. 315); 4. 1702 'nyomatékosan kérdezget | ausfragen, mit Fragen quälen' # (SzT.) **Sz:** ~**ó(d)zik** 1789/ *foggatódzási* [sz.] (NSz.)

faktat × **A:** 1597 *fogtattam* (SzT.); 1838 *faktatni* [sz.] (Tsz. *Fartatni* a.) **J:** 'faggat, kikérdez | ausfragen, mit Fragen quälen'

faggaszt × **A:** 1685 *faggaszszuk* [*faggaszt* □] (NySz.) **J:** 1. 1685 'kínozt | quälen' (NySz.) (↑); 2. 1748 '<sebet> kifakaszt | zum Aufbrechen bringen <Wunde>' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A tö a →*fakad* szócsaládjának tövével azonos. A szóvég -*gat* és -*tat* gyakorító-műveltető képző, ill. -*szt* műveltető képző. A szó belseji *gg* hasonulással keletkezett. A *faggaszt* keletkezéséhez a *fakaszt* (→*fakad*) is hozzájárulhatott.

📖 EtSz. *fakad* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fakad*

fagott **A:** 1799 *fagót* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Fagott* a.); 1803 *fagota* (EtSz. *fagót* a.); 1805 *Fagott-Concertet* (NSz.); 1835 *Fagot* (Kunoss: Gyal.) **J:** 'egy fajta mély hangú, fafűvös hangszer | Fagott'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fagott*; ang. *fagotto*; fr. *fagot*; ol. *fagotto*, (N.) *fagott*; stb.: 'fagott'. Az olaszból terjedt el [jelentésselkülönüléssel keletkezett az ol. *fagotto* 'köteg, nyaláb' szóból]. (⇒⊕) A magyarba olasz és német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fagy <IGE> **A:** 1405 k. *faglalas* [sz.] (SchlSzj. 89.); 1527 *fogywan* [sz.] (ÉrdyK. 628); 1533 Meg *fadni* [sz.] (Murm. 246.); NYJ. *fagy-ik* [□] (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'cseppfolyós test v. nedvességet tartalmazó anyag a hideg hatására megszilárdul | gefrieren, anfrieren' # (SchlSzj. 89.) (↑); 2. 1797 u./ 'fázik | es ist einem kalt' (NSz.); 3. 1808 'a hőmérséklet 0 °C alatt van | es friert' # (NSz.) **Sz:** ~**lal** 1405 k. [sz.] 'megfagyaszt | gefrieren' (SchlSzj. 89.) (↑) | ~**lalás** 1405 k.

'lehűtés, fagyasztás | Gefrieren' (SchlSzej. 89.) (↑) | ~**ás** 1560 k. megh *fagyasboly* (GyöngySzt. 947.) | ~**aszt** 1786 *Fagyasztani* [sz.] (NyF. 50: 36)

fagy <NSZ> **A:** 1405 k. *fag* (SchlSzej. 87.) **J: 1.** 1405 k. 'a hőmérsékletnek olyan foka, amelyben a víz jéggé változik | Frost' # (SchlSzej. 87.) (↑); **2.** 1518 'megfagyott föld | gefrorener Boden' (SándK. 37); **3.** 1864 'fagylalt | Speiseeis' (CzF.) **Sz:** ~**os** 1517 ? *Fagyas* [sz.] (OklSz.); 1560 k. *fagyos* (GyöngySzt. 949.) | ~**oskodik** 1577 *fagioskodni* [sz.] (KolGl.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *pāl-* 'elfagy, megfagy'; ? osztj. (V.) *poj* 'vastag jégkéreg', (DN.) *pājat-* 'elfagy, megfagy'; md. (E.) *palo-* 'elég, kiég', (M.) *palo-* 'ua.; megfagy, elfagy'; finn *pala-* 'ég, lángol', *palale-* '(meg)fagy, fázik'; lp. (norv.) *buolle-* 'ég, lángol', *buolâš* 'jég, fagy <fn>' [fgr. **pal'a* 'jégkéreg, fagy; elfagy, megfagy']. (⊕) A finnugor szó belseji **l* hanghoz vö. →*meggy*. A nagy meleg és a nagy hideg hasonló fiziológiai ingert, érzetet kelt; ehhez vö. a rokon nyelvi megfelelők ellentétes jelentése mellett a →*süt* 4. jelentését is; vö. még lat. *pruina* 'dér, zúzmara' ~ *pruna* 'izzó parázs'. A *fagylal* származékhoz vö. *hizlal* (→*hízik*), *késlel* (→*késik*) stb.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fagylalt*

fágy × **A:** 1527 *fagywan* [sz.] (ÉrdyK. 146); 1803 *Fádni* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1527 'rétegesen elrendez (hálót); felteker (kötelet, fonalat) | zusammenlegen (Fischnetz); aufwickeln (Seil, Garn)' (ÉrdyK. 146) (↑); **2.** 1833 'marha' száron levő takarmánynövényt nyelvével leszakít és szájába besodorint; (ember) mohón eszik | mit der Zunge abreißen und verschlingen (Rind); fressen (Mensch)' (Kassai: Gyökerész 2: 135)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (É.) *pis* 'réteg', (T.AK.P.) *pišt-* 'cérnát sodor'; osztj. (V.) *pič* 'réteg, motring', (DN.) *pišt-* 'teker, fon, sodor'; zürj. (Sz.P.) *piš* 'kender'; votj. (Sz.) *piš* 'ua.'; cser. (KH.) *pačas* 'szint, emelet, réteg' [uráli **p8č3* 'sor(rend), réteg; rétegesen egymásra rak']. (⊕) A fgr. **č* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*fogy*. A 2. jelentés metafora. (⊖) Amennyiben a (N.) *páty*, *pác* '(len)kóc, csepű' (1686: MNy. 54: 74) idetartozik, az a magyarban is bizonyítéka lenne a szó eredeti igenévszói jellegének.

📖 Paasonen: Beitr. 262; MNy. 49: 380; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fagyal **A:** 1395 k. *fagal* fa (BesztSzej. 890.); 1578 *fagyolfa* (NySz.); 1793–1797 *fagyúfa* (EtSz.); NYJ. *fagyor*-fa (MTsz.) **J:** 'az orgona rokonságába tartozó, fényes, fekete bogyót termő cserje | Liguster (Ligustrum vulgare)'

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (⊕) A tőhöz vö. zürj. (Sz.P.FV.) *bad'* 'fűzfa'; votj. (G.) *bad'* 'ua.'; finn *paju* 'ua.'; ? lp. (K.) *puajä* 'ua.'; – ? jur. *pew* 'fűzfakéreg'; szelk. *pê*, *pêê* 'fakéreg'; kam. *po* 'hársfaháncs, fűzfaág' [uráli **paj3* 'egy fajta fűzfa']. (⊕) Az uráli **j* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*kígyó*. A végződés az -*l* névszóképző; vö. →*fial*, *hangyál* (→*hangya*) stb. A fagyalt a magyarság feltehetőleg már a honfoglalás előtt, a Fekete-tenger térségében megismerhette. A névátvitel alapja a fagyal és egyes fűzfajták levélformájának hasonlósága lehetett.

📖 MNy. 61: 23; MSzFE.; TESz.; EWUng.

faggyú [5] **A:** 1345 ? *Fogyas* [sz.] [sz.] (AnjOkm. 4: 548); 1374 *faggyasto* [sz.] [HN.] (ZichyOkm. 3: 536); 1374 *foggyas* [sz.] [HN.] (ZichyOkm. 3: 557); 1405 k. *fagyv* (SchlSzej. 1939.); 1493 *faggywwal* (FestK. 29) **J:** 'a párosujjú patások zsírja | Talg' # **Sz: faggyas** 1345 ? [sz.] (AnjOkm. 4: 548) (↑); 1374 [HN.] (ZichyOkm. 3: 536) (↑)

■ Örökség, valószínűleg ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V.) *pol't* 'zsír, faggyú', (Ni.) *put* 'ua.' [ugor **pδl'čz* 'zsír, faggyú']. (⊕) A szó belseji affrikálódáshoz vö. →*meggy*. A szóvégi *ú* esetleg kicsinyítő képző lehet.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 81: 141; UEW. 881; EWUng.

fagylalt **A:** 1788 *fagylalt* (MNy. 5: 180); 1804 *fogylaltnak* (SzT.) **J:** 'fagyasztott hűsítő csemege | Speiseeis' # **Sz:** ~**os** 1815 *fagylaltas* 'fagylalt tárolására való, arra alkalmas | zum Aufbewahren von Speiseeis bestimmt' (SzT.); 1846 'fagylaltárus | Eisverkäufer' (NSz.) | ~**ozik** 1839 *fagylaltozott* (Rajzolatok 1839. máj. 5.: 275)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A *fagylal* 'megfagyaszt' (→*fagy*) ige -t képzős befejezett melléknévi igenevének főnevesülésével keletkezett; vö. *sült* (→*sül*). A szó cukrászati szakszóként keletkezett.

📖 TESz. *fagy* a.; EWUng. • Vö. *fagy*

fahéj **A:** 1395 k. *fa hay*, *fa hew* (BesztSzj. 922., 348.); 1405 k. *fa hej* (SchlSzj. 1614.); 1522 *fahy* (OklSz.) **J:** 1. 1395 k. 'az élő fa burka, a faháncs és a kéreg együtt | Baumrinde' (BesztSzj. 922., 348.) (↑); 2. 1395 k. 'némely dél-ázsiai fa barnás színű kérge mint egy fajta fűszer | Zimt' # (BesztSzj. 922., 348.) (↑) **Sz:** ~**as** 1794 *fa-héjas* (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*fa* + →*héj* összetételi tagokból keletkezett, jelöletlen, birtokosi alárendeléssel. A 2. jelentés az 1.-ből jelentésszűküléssel fejlődött: 'bármely fa héja' > 'egy bizonyos fának fűszerként használt héja'. A fűszerfélét jelentő fahéj neve más nyelvben is alakult 'fakéreg' jelentésű szóból; vö. cseh *skořice*; szlk. *škorica*; or. *kopúya*: 'fahéj mint fűszer' (tkp. 'kis fakéreg').

📖 EtSz. *cinamon* a.; TESz.; EWUng.

faj **A:** 12. sz. vége/ *foianec* (HB.); 1351 *faythalanlabo* [sz.] [? SZN.] (MNy. 10: 41); 1405 k. *fayzat* [sz.] (SchlSzj. 188.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'származásbeli kapcsolatban levő élőlényeknek csoportja, alcsoportja | Gesamtheit der Nachkommenschaft, Geschlecht' # (HB.) (↑); 2. 1585 'biológiai nem | natürliches Geschlecht' (Cal. 65 [o: 69]); 3. 1719 'rassz | Rasse' (SzT.); 4. 1790/ 'lényeges jegyeikben egyező jelenségeknek, alkotásoknak stb. csoportja, alcsoportja | Art, Sorte' # (NSz.); 5. 1865 'egy általánosabb fogalom alosztálya (filozófiában) | Spezies (in der Philosophie)' (NSz.); 6. [főleg jelzői értékben] 1889 'nemes fajtájú; kiváló minőségű | edler Rasse; erster Güte' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1345 ? *Foyus* [SZN.] (MNy. 63: 366); 1553 *Fayofoc* 'akinek gyermeke van | Kind(er) habend' (Tinódi: Cronica A3v) | ~**talán** 1351 [? SZN.] 'rendellenes' (MNy. 10: 41) (↑); 1449 *Faytalan* [SZN.] (MNy. 8: 227); 1527 *faytalan* 'parázna | hurerisch' (ÉrdyK. 498); 1885 'gyermektelen | kinderlos' (Nyr. 14: 191) | ~**zat** 1405 k. (SchlSzj. 188.) (↑) | ~**talanság** 1493 k. *faythalsagokath* (FestK. 96) | ~**ul** [főleg *el*-] 1533 *el ne faiulnanak* 'elfajzik, elkorcsosul | entarten' (NySz.) | ~**zik** 1565 *fayzik* 'fiadzik | jungen' (NySz.); 1585 'fajtájától elüt, elkorcsosul | entarten' (Cal. 298) | ~**i** 1833 *fajilag* (Szily: NyÚSz. *fajlag* a.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (⊕) A →*fiú* szóhasadásos párja lehet. A szó toldalékolt alakokban keletkezhetett, pl. *foyá* > *foá* > *fojá*. A *j*-s alak elvonással jött létre. A szóhasadás még az ősmagyar korban mehetett végbe. A →*fiú* és a *faj* közös eredetéhez vö. a *fias* : *fajos* és *fiazik* : *fajzik* hasonló jelentéseit.

📖 Nyr. 79: 92; TESz.; MNy. 64: 150, 71: 296; Bárczi: HBEI. 129; EWUng. • Vö. *al*⁻¹, *fajta*, *fiú*, *válfaj*

fáj **A:** 1482 ? Hayaffayas [sz.] [szN.] (Oklsz. *fájós* a.); 1510 *fay* vala (MargL. 64); NYJ. *fájik* [□] (MTsz.) **J:** 'vmely testrészben kellemetlen, kínzó, gyötrő érzés jelentkezik | schmerzen' # **Sz:** ~**ás** 1482 ? [szN.] (Oklsz. *fájós* a.) (↑); 1519 ffe *fayafnak* (JordK. 533) | ~**dalom** 1510 *faydalm* (MargL. 64) | ~**lal** 1519 u. *failalia* vala 'fájónak érez | schmerzhaft fühlen' (DebrK. 157); 1566 'sajnál | bedauern' (Heltai: Fab. 102) | ~**dalmas** 1525 *faydalmas* (VitkK. 19) | ~**ós** 1655 lépe-*fájós* (NySz.) | ~**dít** 1832 *fájdíthatják* 'sajnál | bedauern' (NSz.); 1833 'fájónak érez | schmerzhaft fühlen' (NSz.) | **(meg)~dul** 1826 meg-*fájdult* (HébeZs. : 59)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.P.) *pol'* 'forgács, szilánk, szálla'; zürj. (Sz.) *pel'* 'rész', (P.) *pel'd-* 'elválík, leszakad, lehasad'; votj. (Sz.) *pil'-* 'széthasít, szétválaszt, szétver'; lp. (norv.) *bqđ'đi-* 'szétszed, felbont, széthasít' [fgr. **pođ'z* 'forgács, szilánk, szálla; (szét)hasít, széttör']. (⊕) A szó belseji **đ* magyar fejleményéhez vö. →*ujj*¹. A 'széthasít, szétrepeszt' > 'fáj' jelentésváltozáshoz vö. *hasít, hasogat* (→*hasad*), *szaggat* (→*szakad*); vö. még finn *särke-* 'összetörik; fáj'; ném. *reißen* 'szétszakít; fáj'; stb.

📖 FUF. 19: 83; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *utó-*

fajansz **A:** 1786 *Faiansz* (NSz.); 1793 *fajánsz* (NSz.); 1795/ *Fájánsz* (NSz.); 1796 *Fajantz* (NSz.) **J:** 'ónmázás festéssel bevont égetett agyagáru v. dísz tárgy | Fayence'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fayence*; ang. *faience*; fr. *faïence*; ol. *faenza*; stb.: 'fajansz, félporelán'. A franciából terjedt el [< fr. *vaisselle de Faïence* 'faenzai edény']. Az északolaszországi *Faenza* nevére megy vissza: a város a 15. sz.-tól kezdve egyik központja volt a kerámiai iparnak. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *váza*

fajd **A:** 1279 ? *Foydkerék* [?] [HN.] (Fejér: CD. 5/3: 19); 1332–1337 *Faydas* [sz.] [HN.]; *Foydas* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 730); 1395 k. *fauíd* (BesztSzj. 1186.); 1500 k. *Faid* (TemGl. 68); 1588 *faith* madar (Oklsz.) **J:** 1. 1279 ? 'a tyúkalakúak rendjébe tartozó, vadászsákmányként kedvelt madár | Waldhuhn (Auerhuhn, Haselhuhn)' (Fejér: CD. 5/3: 19) (↑), 1332–1337 'ua.' (Csánki: TörtFöldr. 1: 730) (↑); 2. 1784 'vízityúk | Teichhuhn' (Baróti Szabó: KisdedSz. 23)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *pal'tā-* 'nyírfajd, siketfajd'; zürj. (Sz.) *bajdeg* 'hófajd' [fgr. **pađ'tz* 'siketfajd']. (⊕) A magyarban a szóvégen valószínűleg *fajt* > *fajd* zöngésülés ment végbe; a szó belseji **đ* változásához vö. →*fáj*. Az 1395 k. adat inkább íráshibának látszik, mint ejtészváltozatnak.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fájin × **A:** 1600 *fain* (EWUng.); 1660 *fein* (SzT.); 1761 *Fajin* (SzT.); 1768 *fáin* (SzT.); 1878 *faintos* [sz.] (Nyr. 7: 525) **J:** 'kiváló; finom | ausgezeichnet; fein' **Sz:** ~**os**, ~**tos** 1863 *fáinoson* (MTsz.); 1878 (Nyr. 7: 525) (↑)

■ Német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném., (kor. úfn.) *fein* 'finom; kiváló; válogatott; stb.' [< fr. (ófr.) *fin* 'finom']. (≈) Megfelelői: rom. *fáin*; szlk. (N.) *fajn*; stb.: 'ua.'. (⊕) A *fájintos* származékban a *t* szervesetlen járulékhang, az -s melléknévképző pedig bizonyára az alapszó melléknévi mivoltjának nyomatékosítását szolgálja.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fajlondis, finesz, finom, londis*

fajlondis † **A:** 1586 *fain longist* (SzT.); 1589 *fay longisth* (MNy. 80: 124); 1595 *fajlondis*, *fajlongyis* (Nyr. 42: 308); 1598 *Faylandis* mentet (SzT.); 1599 *Fein Londist* (SzT.); 1667 *fajlundis* (EWUng.); 1669 *Fajlendis* (OklSz.); 1676 *fáilandis* (SzT.) **J:** 'finom angol posztó | feines englisches Tuch'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. h.) *fein londisch*, (R. E.) *feynländisch*, *feinlindisch*: 'finom angol posztó' [< ném. *fein* 'vékony; nagyon jó' + (R.) *londisch* 'londoni kelme'; vö. még → *londis*]. (≈) Megfelelői: le. (R.) *falandysz*, *fajlendysz* 'finom kelme'.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fájin*

fájront × **A:** 1856 *fájrant* (Divatcsarnok 1856. márc. 25.: 330); 1858 *féjeramt* (NSz.); 1881 *fájeramt* (Nyr. 10: 403); 19. sz. vége *fájrontot* (ÚMTsz.) **J:** 'a munkaidő vége, pihenő | Feierabend'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *fairömd* 'a munkaidő vége; pihenődő', (szász Sz.) *fejəromt* 'ua.', (szász E.) *faiərbmt*, *faiərbmt* 'ua.', – ném. *Feierabend* 'ua.; ünnep előestéje' [< ném. *Feier* 'ünnep(lés)' + *Abend* 'este']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *fàjront*; cseh (N.) *fajrunt*; stb.: 'a munkaidő vége'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fesztivál*

fajta **A:** 1615 *faitának* (NySz.); 1693/ *fajt* (NySz.) **J:** 'faj; fajon belüli változat | Art; Varietät, Abart (auch als Attr.)' #

■ Származékszó. | (△) **A** → *faj*-ból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. → *pacsirta*, (N.) *csomóta* 'összesöpört kupac, rakás a szántón, tarlón' (ÚMTsz.) (< → *csomó*); vö. még → *bóbita*, → *bokréta* stb. (△) Kevésbé valószínű az a magyarázat, amely szerint megszilárdult birtokos személyjeles alak lenne.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *faj*, *-fajta*

-fajta

I. kutya~ **A:** 1791/ *kutya fajta* (NSz.) **J:** 'aljas, alávaló, galád | niederträchtig' | **eb~** **A:** 1792 *Eb' fajtája* (NSz.) **J:** 'aljas, alávaló, galád | niederträchtig' | **tatár~** **A:** 1804 *Tatár fajta* (NSz.) **J:** 'rosszakarátú | böswillig'

II. ember~ **A:** 1805 *Emberfajták* (NSz.) **J:** 'öröklődő tulajdonságokkal elkülönült embercsoport, rassz | Menschenrasse' | **szőlő~** **A:** 1817 *Szőlőfajta* (TudGyűjt. 1817/8: 159) **J:** 'jellemző tulajdonságai(k)ban eltérő szőlő(k) | Traubensorte' | **állat~** **A:** 1834 *állatfajtákhoz* (HasznMul. 1834. aug. 13.: 99); 1960 *állatfajta* (NSz.) **J:** 'jellemző tulajdonságaiban eltérő állatcsoport | Tierrasse' | ILYENK MÉG: **ló~** 'jellemző tulajdonságai(k)ban eltérő lovak csoportja | Pferderasse' (1915: RévaiLex. *Ló* a.); **bor~** 'jellemző tulajdonságai(k)ban eltérő borkelék | Weinsorte' (1958: NSz.)

III. egy~ **A:** 1857 *egyfajtáknak* (NSz.) **J:** 'hasonló | gleichartig' # | **sok~** **A:** 1863 *sokfajta* (Üstökös 1863. jan. 3.: 7) **J:** 'sokféle | vielartig'

IV. affajta **A:** 1863 *a fajta* (Nszt.); 1908 *affajták* (Nszt.) **J:** 'ilyen, olyan | solcher' | **effajta** **A:** 1848 *e fajta* (Nszt.); 1890 *effajta* (Nszt.) **J:** 'ilyen, olyan | solcher' #

V. olyan~ **A:** 1859 *olyanfajta* (ProtestEIL. 1859. nov. 8.: 1183) **J:** 'ilyen, olyan | solcher' # | **más~** **A:** 1858 *másfajta* (BpHírlap 1858. nov. 26.: [3]) **J:** 'másféle | andersartig' # | **ilyen~** **A:** 1855 *ilyenfajta* (Divatcsarnok 1855. márc. 15.: 287) **J:** 'ilyen, olyan | solcher' #

■ Összetételi utótag, azonos a $\rightarrow$ *fajta* szóval. | (⊕) Az 1. csoport elvont jelentésű tagjai a megfelelő összetétel elvont jelzői használatának következtében keletkeztek, egy 2. csoportbeli főnévi előtaggal. A 3–5. csoportbeli összetételi előtagoknak mennyiség-, ill. kijelölőjelzői funkciója van.

📖 TESz. *fajta* a.; EWUng. • Vö. *állat, az¹, eb, egy, ember, ez¹, fajta, ily, kutya, más, oly, sok, szőlő, tatár*

fakad **A:** 1416 u./¹ *fakadoznac* [sz.] (BécsiK. 200); 1531 k. el *fokada* (MKsz. 1984: 229) **J:** 1. 1416 u./¹ '〈növény, szörzet stb.〉 kezd kihajtani, kiütközni | sprossen' # (BécsiK. 200) (↑); 2. 1416 u./¹ 'vmit kezd | in etw ausbrechen' (BécsiK. 200) (↑); 3. 1495 e. 'előbuzog; előtör (átvitt értelemben is) | entspringen; hervorquellen (auch abstr.)' (GuaryK. 24); 4. 1574 'vmivé lesz; keletkezik | zu etw werden; entstehen' (SzT.); 5. 1581 'szétreped, szétpukkan | zerspringen, zerplatzen' (MNY. 68: 85); 6. 1637 e. 'vhova jut | geraten' (NyK. 15: 334) **Sz:** ~**ozik** 1416 u./¹ (BécsiK. 200) (↑) | ~**ék** 1573 *fackadékokat* 'pattanás, (bőr)kiütés | Pustel, Ausschlag' (NySz.); 1633 'kelés, fekély | Geschwür' (SzT.)

fakaszt **A:** 1508 *befakaz'ta* [t-j] (DöbrK. 209); 1608 *fokasztatyk* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1508 'fakadásra késztet | quellen od. sprießen lassen; einbrechen' (DöbrK. 209) (↑); 2. 1578 'mond, kimond | zum Ausdruck bringen' (Bornemisza: ÖrdKís. 152); 3. 1694 'kényszerít; vmire késztet | zwingen, zu etw bewegen' (MonÍrók. 15: 371)

fakajt × **A:** 1788 *Fokajtani* [sz.] (MNY. 5: 240); 1886 *fakajt* (Nyr. 15: 213) **J:** 1. 1788 'fakadásra késztet | quellen od. sprießen lassen' (MNY. 5: 240) (↑); 2. 1892 'mond, kimond | zum Ausdruck bringen' (Ethn. 3: 353)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (⊖) A szótőhöz vö. vog. (AK.) *pākəp-* 'felfeszít, feltör', *pāxl-* 'ua.; elreped, elhasad, kettétör'; osztj. (Trj.) *pāγ-* 'összetörrik, elszakad, csattan, dörren', (V.) *payən-* 'felfakad, felszakad (kelés), felkel (a nap)'; finn *pakku-* 'megreped, szétpukkad, szétpattan, elreped, leválik, széttörrik, feloszlik' [fgr. **pakka-* 'elreped, elhasad, kettétörrik, felreped']. (⊕) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. $\rightarrow$ *csuk*, $\rightarrow$ *gyökér* stb. Eredetileg egy hangutánzó-hangfestő szó lehetett, amelynek ugor kori palatális alakja szintén kimutatható. Esetleg a magyar szónak egy *feked* (1416 u./¹: BécsiK. 268) alakja is létezett; vö. még $\rightarrow$ *fekély*. Egy hajdani igenévszó lehetőségéhez vö. $\rightarrow$ *fok¹*. Végződése: -*d* kezdő-gyakorító képző, -*szt*, -*ajt* műveltető igeképző; ez utóbbi az -*ít* képző eredeti alakja, vö. *szakajt* : *szakít* ($\rightarrow$ *szakad*). Az eredeti jelentése: 'szétpukkan, felpukkad, durranással, robajjal szétdurran, kipukkad'; vö. a *fakad* 3., 5. jelentését, a *fakaszt*, *fakajt* 1. jelentését. A *fakadék* származékszó jelentéseihez vö. $\rightarrow$ *fekély*; vö. még *pattanás* ($\rightarrow$ *pattan*). A *fakaszt* 2. és *fakajt* jelentéséhez vö. $\rightarrow$ *faggat* (4. jelentése).

📖 EtSz.; Bárczi: Szók.; MSzFE.; TESz.; NyttudÉrt. 88: 41; EWUng. • Vö. *faggat, fekély, fok¹*

fakajt $\rightarrow$ *fakad*

fakaszt $\rightarrow$ *fakad*

fakír **A:** 1804/ *fakir* (NSz.); 1810 *Fakírból* (NSz.) **J:** 1. 1804/ 'hindu aszkéta | Fakir' (NSz.) (↑); 2. 1960 'érzéketlen, szerény, igénytelen ember | gefühlloser, anspruchsloser Mensch' (ÉrtSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fakir*; ang. *fakir*; fr. *fakir*; stb.: 'aszkéta, fakír'. Forrása az arab *fakīr* 'muszlim kolduló szerzetes', tkp. 'szegény'. Az európai nyelvekben az 'indiai aszkéta' jelentést kapta. Az angolból és a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg német, esetleg még francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

fáklya A: 1416 u./² *fac'lackal* (MünchK. 104rb); 1532 *faklakat* (TihK. 180); 1757 *fájkáját* (NSz.); 1799 u./ *foglákat* (NytudÉrt. 82: 96) **J:** 'rúd alakú nyéllel ellátott, szurkos, gyantás végű, rendszerint nyílt lánggal égő világítóeszköz | Fackel' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *facula* 'fáklya' [< lat. *fax* 'fáklya']. (≈) Megfelelői: ném. *Fackel*; ol. *fiaccola*; stb.: 'fáklya'. (△) A latin és magyar szóalak viszonyához vö. →*tábla*, →*tégla*.

📖 MNyTK. 26: 22; EtSz.; TESz.; EWUng.

fakó A: 1324 ? *Fako* [SZN.]; *fokow* [SZN.] (OkISz.); 1536 *fako* (NySz.) **J:** <FN> **1.** 1324 ? 'kutya | Hund' (OkISz.) (↑), 1536 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1679 'világos színű ló | Falbe' (SzT.) | <MN> **1.** 1324 ? 'sárgásszürkés, fakéreghez hasonló árnyalatú | fahl' # (OkISz.) (↑), 1549 'ua.' (OkISz.); **2.** 1636 'vasalatlan {szekér} | unbeschlagen {Wagen}' (MNy. 4: 180); **3.** 1821 'díszítetlen; jelentéktelen | unverziert; unbedeutend' (SzT.) **Sz:** **fakul** 1831 *fakul* (Kreszn.)

■ Származékszó. | (△) A →*fa* főnévből keletkezett -*kó* kicsinyítő képzővel; vö. *pejkó* (→*pej*), →*tuskó* stb. Eredeti jelentése 'fából készült, fa-' lehetett; a melléknévi jelentések ebből alakultak ki. A főnévi jelentések olyan szószerkezetekből keletkeztek önállósulással, mint pl. *fakó kutya* 'sárgásszürke szőrszínű kutya'; vö. még *fakó ló* 'világos, sárgás színű ló' (1594: SzT.); *fakó kanca* 'világos, sárgás színű kanca' (1632: SzT.). A 'szín' > 'állat' jelentésfejlődéshez vö. még →*szürke*, →*vércse* stb.

📖 MNy. 23: 7; EtSz.; O. Nagy: MiFán 65; TESz.; Nyr. 94: 348; EWUng. • Vö. *fa*

fakszimile A: 1831 *fac-similéjét* (NSz.); 1876 *fakszimiléjét* (NSz.); 1880 *Fakszimil* (MagyLex. 7: 295) **J:** 'pontos hasonmás vmely eredetiről (pl. régi kéziratról stb.) | Faksimile'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Faksimile*; ang. *facsimile*; fr. *fac-similé*; stb.: 'hasonmás'. Az angolból terjedt el [a lat. *fac simile*! 'készíts hasonlót!' szerkezet alapján]. (⇒△) A magyarba német vagy francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faktum*, *szimulál*

fakszni A: 1871 *faxlik* (NSz.); 1907 *faxni* (NSz.); 1932 *fakszni* (PHNyr. 128) **J:** 'hóbort, szeszély | Faxen' **Sz:** ~**z(ik)** 1937 *fakszniz* (Sauvageot: MFrSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Faxe*, *Faxen* [többes szám] 'bolondság, butaság; grimaszok; kertelés, köntörfalazás' [< ném. (N.) *fickfacken* 'ide-oda futkos, mozog; kifogásokat keres' vagy (kor. úfn.) *fatzen* 'gúnyol(ódik), csúfolódik, bolondnak tart']]. (△) A *ni* ~ *li* végződéshez vö. →*cakni*, →*cetli* stb. (⊙) A szó leginkább a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng.

faktat → *faggat*

faktor **A:** 1570 *Factorat* (Nyr. 94: 229); 1585 *Faktor* (Cal. 545) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1570 'szolga; ügyintéző | Diener; Geschäftsgehilfe' (Nyr. 94: 229) (↑); 2. 1743 'matematikai tényező | mathematischer Faktor' (Keresztesi: Mat. 96); 3. 1807 'nyomdai szedőterem vezetője | Leiter einer Setzerei, Buchdruckerei' (NSz.); 4. 1817 'üzemvezető, vállalatvezető | Betriebsleiter' (SzT.); 5. 1841/ 'meghatározó tényező | bestimmendes Element' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *factor* 'készítő, alkotó; (préselő) munkás', (k.h.) 'ügyintéző, gazdatiszt', (tud.) 'együttható, tényező' [< lat. *facere* '(meg)tesz, (meg)csinál']. (≈) Megfelelői: ném. *Faktor* 'együttható, tényező; nyomdai szedőterem vezetője; meghatározó elem'; ang. *factor* 'ügyintéző; együttható, tényező'; fr. *facteur* 'ua.'; stb. (⊕) A 3. és 5. jelentés német hatásra utal. A szó ma csak a 2. és 5. jelentésben él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *faktum, kalefaktor*

faktum **Δ A:** 1566/ *factumok* (MNY. 79: 125); 1588 *factomot* (Nyr. 94: 228); 1629 *faktumokat* (SzT.); 1889 *Foktumra* (Simonyi: MNYelv. 1: 118) **J:** 1. 1566/ ? 'cselekedet, tett | Handlung, Tat' (MNY. 79: 125) (↑), 1580 'ua.' (Nyr. 94: 228); 2. 1578 'büntett, bűncselekmény | Verbrechen' (SzT.); 3. 1584 'igazolható tény, tett | Tatsache' (SzT.); 4. 1743 'szorzat | Produkt der Multiplikation' (Keresztesi: Mat. 97)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *factum* 'tett, tény', (k.) 'rendelet, hivatalos kiadvány, hirdetmény', (ú.) 'szorzat', (h.) 'cselekvés, cselekedet; bűncselekmény; határozat' [< lat. *facere* '(meg)tesz, (meg)csinál']. (≈) Megfelelői: ném. *Faktum*; fr. *fait*; stb.: 'tény, megtörtént dolog, cselekedet'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *affektál, affér, defektus, fakszimile, faktor, fakultás, fátyol, fazon, fétis, kondíció, konfekció, kontár, lézer, perfekte, profitíroz, tesz, ufó*

fakultás **Δ A:** 1593/ *facultást* (MNY. 69: 363); 1715 *fakultása* (EWUng.) **J:** 1. 1593/ 'engedély | Erlaubnis' (MNY. 69: 363) (↑); 2. 1599 'pénz, vagyon | Geld, Vermögen' (SzT.); 3. 1620 '(egyetemi, főiskolai) kar | Fakultät (einer Universität, Hochschule)' (MNY. 64: 352); 4. 1689 'jog, törvény | Recht' (SzT.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *facultas* 'lehetőség; (testi, szellemi) képesség', (k.) 'rokon tudományágak (fő)iskolai oktatóinak testülete', (h.) 'lehetőség; vagyon; engedély; egyetemi kar' [< lat. *facilis*, (ólat.) *facul*: 'könnyű; alkalmas, hajlandó vmire; stb.']. A jelentésváltozáshoz vö. gör. *δύναμις* 'képesség vmely tudományágra; tudományág' (≈) Megfelelői: ang. *faculty*; fr. *faculté*; stb.: 'tehetség, képesség; egyetemi kar'. (⊕) A szóvégi *s*-es kiejtés a hazai latinságra megy vissza; vö. →*humanitás*, →*kapacitás* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faktum, fakultatív*

fakultatív **A:** 1866 *fakultatív* (SárospatakiF. 10: 439); 1934 *fakultatív* (NSz.) **J:** <MN> 1866 'nem kötelező, szabadon választható | fakultatív' (SárospatakiF. 10: 439) (↑) | <HSZ> 1880 'belátás szerint; saját tetszése szerint | nach Belieben; nach eigenem Ermessen' (MagyLex. 7: 296)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *fakultatív*; ang. *facultative*; fr. *facultatif*; stb.: 'szabadon választható, nem kötelező'. A franciából terjedt el, elsősorban az oktatásra vonatkozó használatban [< fr. *faculté* 'képesség, lehetőség; egyetemi kar' < lat. *facultas* 'lehetőség, adottság'; vö. →*fakultás*]. (⇒⊕) A magyarba leginkább német közvetítéssel került át. (⊖)

Ugyanerre az etimonra megy vissza: *fakultative* 'vki kedve, tetszése, óhaja szerint; saját megítélés, belátás szerint' (1888: MKözig. 1888. nov. 22.: 7), amely latinosított alak.

TESz.; EWUng. • Vö. *fakultás*

fal¹ A: 950 k. ? *φαλίτζιν* [sz.] [szn.] (ÓMOLv. 10); 1307/ *falow* [sz.] [szn.] (MNY. 63: 366); 1395 k. *falath* [sz.] (BesztSzj. 1275.); 1542/ ? *folta* vala (Tinódi: Cronica 14a); NYJ. *fájik* [□] (Nyatl.); *folánk* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 950 k. ? 'harap; (mohón) eszik | beißen; fressen, essen' # (ÓMOLv. 10) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1275.) (↑); 2. 1562 'kapzsi módon eltulajdonít | habgierig sich aneignen' (NySz.); 3. 1621 'szájába vesz | in den Mund nehmen' (NySz.); 4. 1792 'mohón olvas | rasch und mit Spannung lesen' # (NySz.); 5. 1877 'nagy mennyiségben fogyaszt, pusztít | etw in großer Menge verbrauchen' # (NSz.) **Sz:** ~**at** 1395 k. 'falatnyi étel, darab(ka) | Bissen; Stück' (BesztSzj. 1275.) (↑) | ~**dokol** 1416 u.^{1/2} *faldoclo* [sz.] 'faldos | an etw herumbeißen' (MünchK. 17va) | ~**atozik** 1604 *Falatozas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ánk** 1829 *Falánk* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *pöl* 'darab, falat'; osztj. (V.) *puł* 'ua.; teli száj; előre megrágott étel', *puļi* 'szürcsöl, megkóstol'; ? zürj. (V.) *palak* 'réteg; csomó, rög'; ? cser. (J.U.) *pultāš* 'kenyér-, húsfalat'; md. (E.) *pal* 'darab', (M.) *pal* 'hús'; finn *pala* 'falat, darab, morzsa'; ? lp. (R.) *buola* 'darabka, kis darab, falat, falás, harapás'; – jur. *pāl'e-* 'elnyel, felfal, lenyel'; szelk. *poli-* 'lenyel, elnyel'; koj. *pooldola* 'lenyelés' [uráli **pala* 'falat; (fel)fal']. (△) A görög betűvel írt és a szóvégen görögösített kicsinyítő képzős *Falicsi* [szn.] (↑) talán az ősi igenévszó névszói ágához tartozik. Az 1542/-es változat a →*fojt*-hoz is tartozhat. (⊙) A *falánk* származék a nyelvújítás korában vált nyelvjárási szóból köznyelvivé és irodalmivá.

MNY. 27: 242; MSFOu. 67: 236; EtSz.; MSzFE. *fal²* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *falángat*, *falka*, *foldoz*, *falt*, *püspökfalat*

fal² A: 1372 u./ *kewfalon* (JókK. 68) **J:** 1. 1372 u./ 'függőleges síkú épületelem | Wand, Mauer' # (JókK. 68) (↑); 2. 1497 'keréktalp | Radfelge' (OkI Sz.); 3. 1516 'hordódonga | Daube' (OkI Sz.); 4. 1804 'védőburok | Schutzhülle' (NSz.); 5. 1887 'csikvarsa | Teil der Fischreuse' (Herman: HalK. 783) **Sz:** ~**as** 1416 u.¹ *kofalos* (BécsiK. 67) | ~**atlan** 1416 u.¹ *kofalotlan* 'fal, kerítés nélküli | ohne Mauern' (BécsiK. 67) | ~**az** 1587 *falozassal* [sz.] 'abroncsos (kocsikereket) | felgen' (SzT.); 1652 [sz.] 'falat emel, épít | mauern' (SzT.); 1900 'bünténynél segédkezik | Schmiere stehen (im Arg.)' (Jenő–Vető: TolvSz. 67)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Osztj. (V.O.) *pāl* 'gát, halfogó rekeszték'; finn *pato* '(véd)gát'; lp. (norv.) *buoddo* '(véd)gát, töltés; halfogó rekeszték' [fgr. **paðs* '(véd)gát; halfogó rekeszték']. (≈) Megfelelői: török *adar-* '(fel)épít'; mandzsu *fajiran* 'fal'; stb. (△) A fgr. **ð* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*alszik*, →*nyél* stb. Az 5. jelentés az eredeti finnugor jelentés sokáig lappangó megőrződése lehet. A megnevezett tárgy megváltozása következtében metaforikusan kezdte előbb a vesszőfonadékból, később a kőből, téglából és más anyagból épült házak épületelemét jelölni. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. ném. *winden* 'forgat; gombolyít; fon' > ném. *Wand* 'fal; egy fajta ajtószárny; stb.'. A *falaz* származék 'bünténynél segédkezik' jelentésének kialakulásában a ném. (argó) *die Mauer machen* 'ua.', tkp. 'falat csinál' is szerepet játszhatott; vö. még *falból dolgozik* 'naplopó, semmittevő (ember)', *falhoz állít* 'rászed, becsap vkit' (1978: Nyr. 102: 150).

MNY. 7: 103; EtSz.; MSzFE. *fal¹* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fő⁻¹*, *köz-*, *spanyol-*, *tűzfal*, *véd-*

falángat × **A:** 1641 *falangatni* [sz.] (SzT.); 1763 *falángatásit* [sz.] (NSz.); 1795 k. *Fálangatni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1641 'rágalmaz | verleumden' (SzT.) (↑); 2. 1763 'fedd; korhol | rügen; tadeln' (NSz.) (↑); 3. 1784 'gúnyol | höhnen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 23)

falángol × **A:** 1837 *falángolni* [sz.] (Athenaeum 1837. márc. 12.: 165) **J:** 1. 1837 'fedd; korhol | rügen; tadeln' (Athenaeum 1837. márc. 12.: 165) (↑); 2. 1838–1845 'rágalmaz | verleumden' (MNYTK. 107: 19); 3. 1880 'szidva elhallgattat | jmdm eine Abfuhr erteilen' (Nyr. 9: 564)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Az alapszó a →*fal*¹ lehet; végződése a -*gat*, -*ngat*, ill. -*l* gyakorító képző. A jelentésfejlődéshez vö. →*rág* : *rágalmaz* (→*rágalom*); vö. még fr. *se manger* 'civakodik, veszekszik', tkp. 'egymást eszik'.

📖 MNy. 31: 330; TESz.; EWUng. • Vö. *fal*¹

falángol → *falángat*

falanszter **A:** 1843 *phalanstère-nek* (Nyr. 48: 118); 1861/ *phalanster* (NSz.); 1883 *falanszterig* (NSz.); 1892 *falanszterrendszerbe* (NSz.) **J:** '〈utópisztikus szocialista elképzelés szerint〉 közös termelésen és fogyasztáson alapuló zárt közösség, város | Phalanstère'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Phalanstère*; ang. *phalanstery*; fr. *phalanstère*; stb.: 'falanszter <a teljes egyformaság utópisztikus társadalma>'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *φάλαγξ* 'csatarend, csatasor' alapján, a fr. *monastère* 'kolostor' mintájára]. A szót F. M. Ch. Fourier (1772–1837) társadalomfilozófus alkotta meg. (⇒△) A magyarba francia, esetleg német közvetítéssel került át. Szélesebb körben Madách Imre (1823–1864) Az ember tragédiája című műve nyomán vált ismertté.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *palánk*

falc × **A:** 1556 patko *fancz* (Oklsz. *patkó-fánc* a.); 1741 *Fáncz* (SzT.); 1795 *falczozva* [sz.] (NSz.); 1833 *fartzpad* (NSz.) **J:** 1. 1556 'horonyvágó kalapács | Falzhammer' (Oklsz. *patkó-fánc* a.) (↑); 2. 1795 'rovátka, horony | Hohlfalz' (NSz.) (↑); 3. 1806 'hántolóké, kaparóké | Schabmesser' (MNY. 65: 235); 4. 1810 'horonygyalu | Falzhobel (Zimmermannsgerät)' (MNY. 65: 235); 5. 1816 'a kasza nyakának erősítésére használatos vaskampó | Befestigungshaken am Sensenbaum' (Gyarmathi: Voc. 98 [c: 106])

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *valz* 'horony, rovátka, bemélyedés', (E.) *fõlts* 'horony; horonyvéső; faragókés', – ném. *Falz* 'hajtásvonal <könyvkötészetben>; horony; behajtás, horony <fa-, ill. fémilleszték>' [<ném. *falzen* 'hornyot, vájatot készít; összehajt, korcol <fát, fémet, papírt>']. Vö. még ném. *Falzhotel* 'horonygyalu', *Falzmeißel* 'horonyvéső'. (≈) Megfelelői: szbhv. *falc*; cseh (N.) *falc*; stb.: 'horony, vájat'. (△) A 2. jelentésben különféle mesterségek szava. Az 5. jelentés keletkezésmódja tisztázatlan. (◡) A *falcol* 'hornyol, hajtogat <ívpapírt>, farag <bőrt>' (1821: NSz.) szakszó vagy a *falc* igei származéka, vagy a ném. *falzen* (↑) ige átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flaska, flekk*

falka **A:** 1251/ ? *Folka* [szN.] (Oklsz.); 1508 *falca* (NádK. 679); 1543 *folkayath* (LevT. 1: 21); 1570 *faka* (SzT.); 1604 k. *falyka* (SzT.); 1746 *Fóka*-Strázsával (NSz.) **J:** 1. 1508 'rész, darab; egy bizonyos nagyságú földdarab | Teil, Stück; Grundstück von bestimmter Größe' (NádK. 679) (↑); 2. 1529 e. 'egy bizonyos idő <elteltéig, elteltében> | ein Stückchen Zeit <lang>'

(VirgK. 79); **3.** 1531 '(ember)csoport | Gruppe von Menschen' (ÉrsK. 486); **4.** 1561 'egy fajta állatból kisebb csapat | Gruppe von Tieren (Meute, Schwärm usw.)' # (SzT.); **5.** 1573 'köteg; (vmiből egy) halom | Bündel; Haufen' (SzT.); **6.** 1604 'falat | Bissen' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett ('darab, rész' jelentésben), amelynek igei értékű tagja a →*fal*¹ 'harap, elfogyaszt, eszik'. A szó végződése a -*ka* kicsinyítő képző. A jelentések feltehetőleg az alapszó jelentéséből keletkeztek; a jelentésfejlődéshez vö. még →*falt*.

📖 MNy. 27: 242; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fal*¹

falkonéta † **A:** 1520 *falkaneth* (EWUng.); 1553 *falkonata* (Saád: TüzérsSz. 35); 1557 *Falkanetha* (Horváth M.: NEI.); 1582 *falkoneta* (Saád: TüzérsSz. 35) **J:** 'kisebb ágyúfajta | Art leichtes Geschütz'

falkony † **A:** 1557 *falkon* (Horváth M.: NEI.); 1596 *falkonya* [?🔪] (Saád: TüzérsSz. 34); 1640 *falkan*, *folkaun* (StSl. 27: 327) **J:** 'kisebb ágyúfajta | Art leichtes Geschütz'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊕ Ol. (fri.) *falconett*, (R.) *falconetto*, *falcunetto*: 'egy fajta könnyű löveg, kisebb ágyúfajta' | ol. (mil.) *falcon*, (R.) *falcone* 'ua.' [< ol. *falcone* 'súlyom' (lat. *falco*, *falconem* [tárgyeset] 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ném. (R.) *falkonett*, (kor. úfn.) *falcon*; le. *falkonet*; fr. *faucon*; stb.: 'egy fajta könnyű löveg, kisebb ágyúfajta'. ⊕ Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *falkony* a.; TESz. *falkony* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

falkony → **falkonéta**

fals **A:** 1878 *fals* (NSz.); NYJ. *Fálcs*, *fars-leves* (ÚMTsz.) **J:** 'hamis; nem igazi | falsch; unecht'

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *falsch*, (szász E.) *fōltš*, (h. baj.-osztr.) *fōltš* 'helytelen; téves; hamis' [< fr. (ófr.) *fals* 'ua.' < lat. *falsus* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *falš*; le. *falsz*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó belseji *r*-hez vö. →*alsó*, →*felső*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

falú [7/2] **A:** 1093/ Kuýf *folwd* [HN.] (MNL (OL) DI. 208291, 61. old.); 1214/ Cus *foloud* [SZ.] [HN.] (MNy. 30: 304); (†1075) 1217 *Saroufalú* [HN.] (MonStrig. 1: 55); 1222 *forcoşfolua* [HN.] (OkISz.); 1233 *Oýufoluu* (MNy. 24: 116); 1372 u./ *falucra* (JókK. 36); 1522 *Thotfallw* [HN.] (MNyTK. 86: 23); 1572 *Palffa* [HN.] (TESz.); 1589 *Almas fala* [HN.] (SzT.) **J:** **1.** 1214/ 'kisebb település; az itt lakók összessége | Dorf; Einwohnerschaft eines Dorfes' # (MNy. 30: 304) (↑); **2.** 1372 u./ 'vár; erődítmény | Schloß; Festung' (JókK. 36); **3.** 1416 u./² 'földbirtok; egy falut kitevő ingatlan | Grundbesitz; Dorf als Grundbesitz' (MünchK. 73rb) **Sz:** ~**si** 1410 *Malonfalusy* [HN.] (OkISz.); 1590 *Falusi* 'falura jellemző, falusias | dörflich; dörfisch' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 66) | ~**s** 1435 k. *falus* 'falusi, faluban lakó ember | Dorfbewohner' (SoprSzj. 99.) | ~**sias** 1832 *falusiasan* (HasznMul. 1832. jún. 9.: 366)

■ Valószínűleg örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *pawəl* 'falú'; osztj. (V.) *puɣəl* 'ua.'; ? finn *palva-* 'földrajzi nevekben'; ? karj. *palvi* 'lakóhely' [ugor **pal3-γ3* vagy **palγ3*: 'falú' [?fgr.]]. ⊗ Megfelelői: ujjg. *balıq* 'város'; kalm. *balıyasun* 'ua.; falú'; stb. ⊕ A -*γ* ~ -*β* névszóképző talán már az alapnyelvben a tőhöz tartozott. Az alapnyelvi szó alakfejlődése

nem teljesen világos. – A szóvégen *ú > u*, ill. *β > v* hangváltozás történt. A 'falu' > 'ennek lakói, lakosai' (1. jelentés) metonímia. A 2. jelentéshez vö. →*város*; a nagyobb települések ugyanis a várakhoz, erődökhöz való hozzáépüléssel, egybeépüléssel keletkeztek. A *falusi* származék a *városi* (→*város*) -*si* melléknévképzős szóvégeinek hatására keletkezett. (A) A →*fal*¹ szóból való származtatás a jelentéstani analógiák (vö. *falat* (→*fal*¹), →*falka*, →*falt*) ellenére is kevésbé valószínű.

📖 FUF. 18: 147; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fónagy*

fāma **A:** 1585 *fama* (SzT.); 1781/ *fámának* (NSz.) **J:** 'hír, híresztelés; szóbeszéd, mendemonda | Gerücht; Gerede'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *fama* 'kiáltás; hír, híresztelés, szóbeszéd', (h.) 'ua.; közvélemény; hír(név)' [< lat. *fari* 'beszél, mond, tájékoztat']. (≈) Megfelelői: ném. *Fama* 'híresztelés, szóbeszéd; hír(név)'; ol. *fama* 'hír(név)' stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fabula*, *infāmis*

família **A:** 1571 *familia* (EWUng.); 1678 *famillia* (SzT.); 1788 *fámiliáknak* (NSz.); 1808 *familiát* (NSz.); 1815 *falamia* (NSz.) **J:** 1. 1571 'család; nemzetség | Familie; Geschlecht' (EWUng.) (↑); 2. 1625 'családtag | Familienmitglied' (SzT.)

familiáris **A:** 1631/ *familiaris* (MNY. 84: 127); 1793 *Familiárisággal* [SZ.] (NSz.) **J:** <MN> 1. 1631/ 'a családhoz tartozó | zur Familie gehörig' (MNY. 84: 127) (↑); 2. 1854/ 'meghitt, barátságos | familiär' (NSz.) | <FN> 1. 1793 'egy fajta nemesi cím | Art Adelstitel' (NSz.) (↑); 2. 1802/ 'vkinek a bizalmasa | Vertrauter' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *familia* 'család; háznép' [< lat. *famulus*, (ólat.) *famul* 'szolgalegény, béres'; vö. →*famulus*] | lat. *familiaris* 'a házhoz, a háznéphez tartozó; bizalmas, barátságos', *familiares* [többes szám] 'a ház, a család bizalmasai', (h.) *familiaris* 'vkinek a bizalmasa; nagybirtokos nemes szolgálatában álló kisnemes'. (≈) Megfelelői: ném. *Familie*, *familiär*; fr. *famille*, *familier*; stb.: 'család', 'családias, bizalmas, meghitt'. (A) A *familiáris* szóvégi *s*-éhez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb. Ez a szó főnévként csupán történettudományi művekben fordul elő.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *famulus*

familiáris → *familia*

famulus **A:** 1820 *famulusok* (NSz.) **J:** 1. 1820 'szolga; a tanárnak segédkező diák | Diener; Dienstschüler' (NSz.) (↑); 2. 1857 'asszisztens; állandó segítő | Assistent; ständiger Helfer' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *famulus* 'szolga <egy istené v. emberé>' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *θεμεῖλια* 'alap(ozás)'; 'alap' > 'ház' > 'a házhoz tartozó szolga; háznép' lehetett a jelentésváltozás]. (≈) Megfelelői: ném. *Famulus*; ol. *famulo*; stb.: '(tanár)segéd; kisegítő'. (A) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. Feltehetőleg a diáknyelvből terjedt el. Ma már csak a némileg tréfás 2. jelentésében ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *familia*

fan × **A**: 1138/ ? *Fons*; *Fonufu* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 205, 132); [1200 k.] *Igfon* [HN.] (An. 11.); 1405 k. *fan* (SchlSj. 342.); 1836 e. *fana* [□] (Nyr. 100: 435) **J**: **1.** 1138/ ? '(nemi) szörzet | (Scham)haare' (MNY. 32: 205, 132) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSj. 342.) (↑); **2.** [1200 k.] 'sűrűség, sűrű erdő | Dickicht' (An. 11.) (↑); **3.** 1852 'finom szörszerű talajgyökerek | Fäserchen an den Wurzeln' (NSz.) **Sz**: ~**os** 1138/ ? [szN.] (MNY. 32: 205, 132) (↑); 1631 *fanos* 'szőrös, hajas | haarig' (Káldi: PrédVas. 101)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.AK.) *pon* 'toll; szőr'; osztj. (V.) *pun* 'ua.'; cser. (KH.) *pân* 'ua.'; pehely, pihe'; md. (E.M.) *pona* 'szőr; gyapjú'; finn *puna* 'vörösség; vér' [fgr. **puna* 'szőr']. (≈) Megfelelői: mong. *hünegen* 'róka'; mandzsu *fuñex* 'szőr'. (△) A *fana* változathoz vö. →*máj*. A 2. és 3. jelentés metafora. (△) A →*fon* névszói párjaként való magyarázata téves.

📖 NyK. 48: 274; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fon*, *foncsika*, *pina*

fanatikus **A**: 1710 k. *fanatikusokat* (SzT.) **J**: <FN> 1710 k. ? 'vakbuzgó személy | Fanatiker' (SzT.) (↑), 1754 'ua.' (NSz.) | <MN> 1877/ 'vakbuzgó | fanatisch' (NSz.)

fanatizmus **A**: 1789/ *fanatismussal* (NSz.); 1790 *Fánátizmus* (NSz.); 1793/ *Fanatizmussal* (NSz.) **J**: 'elvakultság, vakbuzgóság | Fanatismus'

fanatizál **A**: 1836 *fanatizálták* (NTársalkodó 1836. jan. 19.: 41) **J**: 'fanatikussá tesz, feltüzel | fanatisieren'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *fanatisch*, *Fanatiker*; ang. *fanatic*; fr. *fanatique*; stb.: 'rajongó, vakbuzgó', 'rajongó, vakbuzgó híve vminek, vkinek'; – vö. még lat. *fanaticus* 'vmely istenség szentélyéhez tartozó; vmely istenségtől elragadtatott <személy>' [< lat. *fanum* 'vmely istenségnek szentelt hely, szentély, templom, szent liget'] | ném. *Fanatismus*; ang. *fanaticism*; fr. *fanatisme*; stb.: 'vakbuzgóság' | ném. *fanatisieren*; ang. *fanatise*; fr. *fanatiser*; stb.: 'feltüzel'. A szócsalád tagjai politikai jelentésben a franciából terjedtek el. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, részben latin végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fesztivál*, *profán*, *tuja*

fanatizál → *fanatikus*

fanatizmus → *fanatikus*

fancsal × **A**: 1522 ? *Fanchýal* [szN.] (MNYTK. 105: 36); 1568 *fanczal* (NySz.); 1810 k. *Fandsali* [sz.] (MNY. 61: 104) **J**: **1.** 1568 'fondorlatos; kaján | tückisch; hämisch' (NySz.) (↑); **2.** 1888 'kancsal | schielend' (Nyr. 17: 556) **Sz**: ~**i** 1789/ *fancsali* (NSz.)

fancsalog × **[1]** **A**: 1647 *fantsalog* (NySz.); 1838 *fancsarogva* [sz.] (Tsz. *Fantarogni* a.); 1864 *fancsalg-ottam* (CzF.) **J**: **1.** 1647 'görbül; tekeredik | sich krümmen; sich winden' (NySz.) (↑); **2.** 1807 'sóhajtozik; nyöszörög | seufzen; winseln' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **3.** 1838 'vánszorog; ólálkodik | sich schleppen; herumlungern' (Tsz. *Fantarogni* a.) (↑); **4.** 1863 'csavarog | sich herumtreiben' (Krizsa [szerk.] Vadr. 498)

fancsalít × **A**: 1877/ *fancsalított* (NSz.) **J**: 'vmilyen képet' vág | (irgendein Gesicht) aufsetzen'

fancsalodik × **A**: 1889 *éfancsalodik* (Nyr. 18: 191) **J**: [főleg *el~*] 'elszontyolodik | betrübt werden'

■ Feltehetőleg a szócsalád alapja, a **fancsalog** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö a →fon-ból keletkezhetett -cs (< -s) gyakorító képzővel. A *fancsalog* végződése gyakorító képző; vö. →*fanyalog*. Az *l > r* hangváltozáshoz vö. →*halánk*, →*kerekedik* stb. A szó eredeti jelentése a →fon alapjelentésére vezethető vissza. A 2. jelentés metonímia; ehhez vö. →*fanyalog*.

■ A **fancsal** elvonás eredménye. | (△) Valószínűleg a *fancsalog*-ból keletkezett.

■ A **fancsalít**, **fancsalodik** származékszók. | (△) Ezek a -*l(y)ít*, -*l(y)odik* képzős igék alaktani analógiájára keletkeztek; vö. →*gabalyít*, *gabalyodik* stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1055 *Fancel* [SZN.] (TA.); 1067 k./*Fonsol* [HN.] (Györffy: DHA. I: 184) ; 1214/ *Fansol* [HN.] (VárReg. 310.).

📖 NyK. 48: 281; TESz.; EWUng. • Vö. *fon*

fancsalít → *fancsal*

fancsalodik → *fancsal*

fancsalog → *fancsal*

fanfár **A**: 1835 vadász-*fanfare*-t (Honművész 1835. nov. 22.: 756); 1900 *fanfarája* (NSz.); 1910 *fanfár* (Kelemen B.: IdSz.) **J**: 1. 1835 'trombitaszó, harsonaszó {mint jeladás} | Trompetenschall, Fanfarenstoß {als Signal}' (Honművész 1835. nov. 22.: 756) (↑); 2. 1891 'harsona {mint hangszer} | Fanfare' (Füredi: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fanfare* 'egy fajta trombita; kürtjel'; ang. *fanfare* 'kürtjel'; fr. *fanfare* 'ua.; fúvószenekar'; ol. (mil.gen.) *fanfara* 'harsona; fúvószenekar'; stb. A franciából terjedt el [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. (⇒△) A magyarba francia, olasz és német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

fánk **A**: 1500 k. *fank* (TemGl. 68); 1522 *Pancho* [SZN.] (MNYTK. 86: 59); 1548 *pankohbol* (NySz.); 1560 k. *faank* (GyöngySzt. 2139.); 1595 *fankohot* (SzT.); 1673 *pánkóc* (NySz.); 1841 *fánka* (MNY. 68: 338) **J**: 'kiszaggatott, serpenyőben kisütött tészta; forgácsfánk, csöröge | Krapfen; Spritzkuchen'

■ Német (szász E.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. h.) *fankuch*, (szász E.) *fōηkoχ*, *paηkoχ*: 'tojásrántotta; serpenyőben kisütött, különböző alakú tészta', – ném. *Pfannkuchen* 'zsírban kisütött tészta; omlett; fánk' [< ném. *Pfanne* 'sütéshez használt lapos edény, serpenyő' + *Kuchen* 'sütemény']. (△) Az alakváltozatok többszörös átvételre utalnak. A *fánk* alak oly módon keletkezhetett, hogy a *koh* ~ *kó* szóvéget kicsinyítő képzőnek érezték és elhagyták. (⇒△) A magyarból származik a szlk. *fánka* 'fánk'.

📖 EtSz.; MNY. 59: 475, 60: 352; TESz.; EWUng. • Vö. *koh*, *pampus*, *patina*, *serpenyő*

fantaszta → *fantasztikus*

fantasztikum → *fantasztikus*

fantasztikus **A:** 1630 *fantastikos* (NySz.); 1846 *phantasticus* (NSz.); 1876 *fantasztikus* (NSz.) **J:** 1. 1630 'hóbortos, szertelen; bolond | überspannt; verrückt' (NySz.) (↑); 2. 1846 'érdekes, különös; csodálatos | merkwürdig; wunderbar' # (NSz.)

fantasztia **A:** 1697 *Fantafztak* (MNY. 80: 124); 1759 *fántásta* (MNY. 60: 112) **J:** <MN> 1697 ? 'merengő, ábrándos; lelkendező, rajongó | träumerisch; schwärmerisch' (MNY. 80: 124) (↑), 1708–1710 'ua.' (MNY. 60: 112) | <FN> 1697 ? 'álmodozó, légvárakat építő ember | Phantast' (MNY. 80: 124) (↑), 1793 'ua.' (NSz.)

fantasztikum **A:** 1864 *phantasticumban* (Koszorú 1864. jan. 17.: 64); 1872 *phantastikum* (NSz.); 1953 *fantasztikum* (Ország: MAngSz.) **J:** 'a képzelet szüleménye | Phantastisches'

■ A szócsalád **fantasztikus** és **fantasztia** tagja latin jövevényszó. | (≡) Lat. *phantasticus*, -a, -um 'elképzelt, kitalált' [< gör. *φανταστικός*, -ή, -όν 'a képzelet világába tartozó'] | lat. (k.h.) *phantasta* 'nagyzó, képzelgő ember' [< gör. *φανταστής* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *phantastisch*, *Phantast*; fr. *fantastique*; stb.: 'fantasztikus', 'fantasztia'.

■ A **fantasztikum** szófajváltás eredménye. | (△) A latin melléknév semleges nemű alakjának (↑) főnevesülésével keletkezett a magyarban; vö. *fizikum* (→*fizikus*), →*komikum* (→*komikus*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fantázia*

fantázia **A:** 1512 k. *fantasiakal* (WeszprK. 131); 1718 e. *phántásia* (Farkas: GLEI.); 1755 *fantaziájok* (NSz.); 1766 *fantáziával* (SzT.) **J:** 1. 1512 k. 'képzelet, elképzelt dolog | Trugbild' (WeszprK. 131) (↑); 2. 1583 ? 'álmodozó, ábrándos gondolkodásmód | träumerische Denkweise' (EWUng.), 1766 'ua.' (SzT.) (↑); 3. 1659 'találékonyosság, leleményesség | Erfindungsgabe' # (NySz.); 4. 1734 'örület, téboly | Wahnsinn' (SzT.); 5. 1865 'zenei ábránd | Fantasie (Musikwerk)' (Babos: KözhSzt. *phantasia* a.) **Sz:** ~1 1583 *fantafialkodnak* [sz.] (EWUng.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *phantasia* 'gondolat, ötlet', (k.h.) 'vízió, látomás; képzelet; elképzelt dolog' [< gör. *φαντασία* 'megjelenés, képzelődés, képzelőerő, kényszerképzet']. (≈) Megfelelői: ném. *Phantasie*; fr. *fantaisie*; stb.: 'képzelet; elképzelt dolog; zenei ábránd'. (△) Az 5. jelentés valószínűleg a németből származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fantasztikus*, *fantom*

fantom **A:** 1795 *fantóm* (NSz.); 1797 k./ *fántomának* (NSz.); 1813 *phantomok* (NSz.); 1833/ *fantomnak* (NSz.) **J:** 1. 1795 'kísértet | Gespenst' (NSz.) (↑); 2. 1880 'orvosi oktatásra készített műtétrész | zu Lehrzwecken nachgebildeter Körperteil' (MagyLex. 7: 320)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Phantom*; ang. *phantom*; fr. *fantôme*; stb.: 'kísértet; vízió, látomás'. Vö. még lat. (tud.) *phantom* 'szemléltetéshez használt, egy fajta orvosi csontváz'. A franciából terjedt el [< lat. (vulg.) **phantauma* 'kísértet']. Vö. még prov. (óprov.) *fantauuma* 'megjelenés, álomkép; kísértet'. Forrása a gör. *φάντασμα* 'ua.'. (⇒△) A magyarba német, esetleg francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fantázia*

fánton-fánt × **A**: 1521 *Fantom ffanth* (ApMélt. 27); 1569 *fátő fát* (ComBal. E3b); 1598 *Fanton fant* (NySz.); 1653 *fántofánt* (ErdTörtAd. 1: 58); NYJ. *fántumfánt* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1521 'szeget szeggel; hasonlót hasonlóval | Maß für Maß; Gleiches mit Gleichem' (ApMélt. 27) (↑); **2.** 1876 'ha törik, ha szakad; mindenáron | auf Biegen oder Brechen; um jeden Preis' (Nyr. 5: 425)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *fantom fant* 'hasonlót hasonlóval'. Vö. még szbhv. *fant, fanta* 'bosszú(állás)' [? < ném. *Pfand* 'zálog']. **2.** Játshi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt *fánt* '? megtorlás' szóból jött létre. Keletkezésmódjához vö. →*dínomdánom*, →*gézengúz* stb. Ebben az esetben a szerbhorvát szó a magyarból származik.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A későbbi (R.) *fánt* 'megtorlás, viszonzás' (1831: Kreszn.) nyelvújítási elvonás/elkülönülés a *fánton-fánt*-ból.

📖 TESz.; Király-Eml. 189; EWUng. • Vö. *bakafántos, kacifántos*

fanyalodik → *fanyalog*

fanyalog [1] **A**: 1416 u./² *Fonalgnacuala* (MünchK. 91va); 1568 *faniarog* (NySz.); 1584 *Fanyalognac* (NySz.); 1616 *fonyolgo* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1416 u./² 'veszekedik | zanken' (MünchK. 91va) (↑); **2.** 1568 'kígyózó mozgást végez | sich schlängeln' (NySz.) (↑); **3.** 1584 'szorult helyzetben van; nyöszörög | sich in bedrängter Lage befinden; winseln' (NySz.); **4.** 1694 'savanyú képet vág vmihez | eine saure Miene machen' # (NySz.); **5.** 1784 'vánszorog; kóborol, ögyeleg | sich schleppen; herumschlendern' (Baróti Szabó: KisdedSz. 25)

fanyalodik **A**: 1520 Egbe *fanalodasokoth* [sz.] (GyöngyGl. 1.); 1784 *fanyalodni* [sz.]; *fanyarodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 73, 23); 1792 *fanyalodik* reá [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Fanyalogni* a.) **J**: **1.** 1520 'összeesküszik | sich verschwören' (GyöngyGl. 1.) (↑); **2.** 1784 'sorvad; szorult helyzetben van | siechen; sich in bedrängter Lage befinden' (Baróti Szabó: KisdedSz. 73); **3.** [főleg *vmire* ~] 1792 'kénytelen-kelletlen rászánja magát vmire | sich mißmutig zu etw entschließen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Fanyalogni* a.); **4.** 1810 'vánszorog | sich schleppen' (NSz.); **5.** 1833 'fonnyad | welken' (Kassai: Gyökerésző 2: 218)

fanyar **A**: 1593 *fanyorttis* (Úriszék 103); 1789/ *fanyart* (NSz.); 1818 *fanyal* (NSz.) **J**: <FN> 1593 'silány minőségű, savanyú szőlő | minderwertige, saure Traube' (Úriszék 103) (↑) | <MN> **1.** 1789/ 'kesernyésen savanyú (átvitt értelemben is) | herb (auch abstr.)' # (NSz.) (↑); **2.** 1807 'íztelen | unschmackhaft' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz**: ~**kás** 1803 *fanyarkás* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Herblich* a.)

■ A szócsalád igéi származékszók. | (⊕) Valószínűleg a →*fon*-ból keletkeztek -log gyakorító, ill. -lodik gyakorító-visszaható képzővel. Az *l > r* hangváltozáshoz vö. →*halánk*, →*kerekedik* stb. A 'civakodik, veszekedik' és 'összeesküszik' jelentések azzal magyarázhatók, hogy a veszekedő emberek mintegy összegubancolódnak, az összeesküvők pedig szorosan összefonódnak. A jelentésfejlődéshez vö. még *fonal* 'lázadás, felkelés' (→*fon*). A *fanyalog* 3. jelentése metonímia.

■ A **fanyar** elvonás eredménye lehet. | (⊕) A *fanyalog* alakváltozatából, a *fanyarog*-ból keletkezhetett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: *fanyarú* 'íztelen, fanyar, kesernyés' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 25); (N.) *fanyaló* 'fanyar, kesernyés' (ÚMTsz.).

📖 NyK. 48: 280; EtSz. *fanyalodik* a., *fanyar* a.; NytudÉrt. 38: 59; TESz., *fanyar* a. is; EWUng. • Vö. *fon*

fanyar → *fanyalog*

far **A:** 1211 ? *Fara* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 515), de vö. → *farok*; 1395 k. *forham* (BesztSzj. 773.); 1405 k. *far* (SchlSzj. 438.) **J:** 1. 1211 ? 'ember, emlős állat törzsének hátsó, alsó része, tompora; ember felső combja | Hinterteil, Steiß (des Menschen, der Säugetiere); oberer Schenkel (des Menschen)' # (PRT. 10: 515) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 773.) (↑); 2. 1512 'a hegynek hirtelenül, erős domborulattal megszakadó vége | mit einer starken Rundung plötzlich abbrechendes Ende eines Berges' (Oklsz. *hëgy-far* a.); 3. 1585 'jármű v. épület hátsó része | Heck, hinterer Teil (von Fahrzeugen od. Gebäuden)' # (Cal. 887 [v: 877]) **Sz:** ~**ol** 1575 *faralni* [sz.] (NySz.)

■ Örökség az ugor, esetleg az uráli korból. | (≡) Osztyj. (V.) *pir* 'vmi mögött levő; háttér'; – ? jur. *purdā-* 'fordul, hátrafordul'; ? szelk. *pāran-* 'visszafordul'; ? kam. *pār-* 'ua.; megfordul' [ugor **purz* 'háttér, hátulsó rész' [?uráli]]. Feltehetőleg finnugor kori palatális párok: vog. (T.) *pārə-w* 'vissza'; zürj. (V.) *ber* 'hát; vissza, ismét'; md. (E.) *p̄ra*, (M.) *p̄rā* 'fej; csúcs; kalász'; finn *perä* 'hátsó rész, alsó rész'; stb. [fgr. **perä* 'háttér, hátulsó rész'].

📖 EtSz.; ALH. 1: 201; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *farcsik*, *farmatring*, *farok*, *fartol*, *köntörfarol*

fára × **A:** 1603 *fárájokban* [?✂] (EWUng.); 1652 *fara* (MNY. 75: 378); 1798 *Fáre* (MNY. 70: 20) **J:** 'plébánia; egyházközség | Pfarre; Kirchengemeinde'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Pfarre* 'lelkészi hivatal, plébánia(hivatal); plébánia, parókia' [< lat. (e.) *parrochia* 'egyházmegye; plébánia']. Vö. még ném. (baj.-osztr.) *pfarr* 'plébánia, parókia, lelkészi hivatal'. (≈) Megfelelői: szln. *fara*; cseh *fara*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szókezdő mássalhangzóhoz vö. → *fánk*, → *font*; a szóvégi *a*-hoz vö. → *cérna*, → *ciha* stb. (⊙) Elsősorban dunántúli nyelvjárási szó.

📖 EtSz.; MNY. 61: 136; TESz. *fáré*¹ a.; EWUng. • Vö. *parókia*

fárad **A:** 13. sz. közepe/ *farad* (ÓMS.); 1416 u./¹ *mëgfaraꝛattac* [*d-t*] [sz.] (BécsiK. 37); 1680 *fárod* (SZT.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'lankad | ermüden' # (ÓMS.) (↑); 2. 1527 'fáradozik vmiért | sich um etw bemühen' # (ÉrdyK. 517); 3. 1577 'vhova (fáradtsággal) megy | sich zu jmdm od. irgendwohin bemühen' # (MNY. 75: 505) **Sz:** ~**t** 1416 u./¹ (BécsiK. 37) (↑) | ~**ság** 1456 k. *farradsaghra* (SermDom. 1: 125) | ~**ás** 1456 k. *farradas* (SermDom. 2: 316) | ~**tság** 1506 *farrattfagaath* (WinklK. 334) | ~**ozik** 1512 k. *faradozok* (WeszprK. 20) | ~**ságos** 1525 k. *faradfagos* (GyöngySzt. 8.) | ~**ékony** 1636 *fáradékon* (NySz.)

fáraszt **A:** 1416 u./¹ *mëgfaraꝛasztac* (BécsiK. 30); 1510 *farasztjatok* [*t-j*] (MargL. 30); 1651/ el *fárosztá* (Zrínyi: MM. 2: 42) **J:** 1. 1416 u./¹ 'fáradttá tesz | müde machen' # (BécsiK. 30) (↑); 2. 1575 ? 'terhel vkit | belästigen' (Heltai: Krón. 41b), 1590 'ua.' (SZT.); 3. 1681 e. 'oka annak, hogy vki vhova elmegy | zu jmdm od. irgendwohin schicken' (SZT.)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (Szo.) *powrəmat-* '(el)fárad' [ugor **pδγ3-r3-* vagy **pδrk3-*: '(el)fárad']. (⊕) A végződés a *-d* kezdő-gyakorító, ill. az *-szt* műveltető képző.

📖 UrAltJb. 28: 242; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *holt-*

faradék → *farag*

farag **A:** 1357 *Farago* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 348); 1416 u.¹ *faragnac* (BécsiK. 104); 1623 *foragtassa* [sz.] (SzT.); 1625 *farogua(n)* [sz.] (SzT.); 1629 *fariczkalnak* *vala* [sz.] (SzT.) **J:** **1.** 1357 ? 'késsel kialakít; vés | schnitzen; meißeln' # (Csánki: TörtFöldr. 5: 348) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 104) (↑); **2.** 1416 u.¹ 'létrehoz | herstellen' (BécsiK. 82); **3.** 16. sz. vége '⟨halat⟩ tisztít | abschuppen ⟨Fisch⟩' (Radvánszky: Csal. 3: 43); **4.** 1720 'vkit nevel, képez | jmdn bilden' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1357 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 348) (↑) | ~**vány** 1416 u.¹ *faraguan* (BécsiK. 273) | ~**atlan** 1510 *faragatlan* 'megmunkálatlan | unbearbeitet' (MargL. 107); 1770 'műveletlen, durva ⟨ember⟩ | ungehobelt, roh ⟨Mensch⟩' (Kalmár: Prodr. 260) | ~**csál** 1570 *faragcsál* (NySz.)

faradék × **A:** 1577 k. *faradekath* (OrvK. 8) **J:** **1.** 1577 k. 'hulladék | Abfall' (OrvK. 8) (↑); **2.** 1604 'forgács | Span' (Szenczi Molnár: Dict. *Putámen* a.)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *pār-* 'kapar, kiváj' 'csónakot'; – szelk. *pōrkāw-* 'vág, metsz ⟨bőrt, szíjat⟩'; kam. *pārgə-* 'vakar, farag, vág'; stb. [uráli **parz-* 'vág, farag, kiváj']. (⊕) Eredetileg feltehetőleg onomatopoetikus eredetű. A *faricskál* változat hangátvetéses alak a *faragcsál*-ból. A végződés a -g gyakorító, ill. a -*dék* névszóképző. (⊕⇒) A magyarból származik a szbhv. *varagovati* 'megnyúz, hámoz, lekapar'.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *forgács, kép-*

faramuci **A:** 1874 *faramuci* (Nyr. 3: 564) **J:** <FN> **1.** 1874 'zsineggel játszott durva laktanyai játék | Art grobes Kasernenspiel' (Nyr. 3: 564) (↑); **2.** 1891/ 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (NSz.); **3.** 1898 'ülep | Gesäß' (Dobos: DiákSz.); **4.** 1942 'seggrepacsi | Arschdresche ⟨Art grobes Gesellschaftsspiel⟩' (MNy. 38: 359); **5.** 1957 'bonyodalom | Verwicklung' (Bálint: SzegSz.) | <MN> 1950 'bonyolult, furcsa; kétes, gyanús ⟨ember, dolog⟩ | kompliziert, sonderbar; verdächtig, obskur ⟨Mensch, Sache⟩' (SzabSzáj. 1950. dec. 14.: [1])

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A főnévi 3. és 4. jelentés a →*far* alapján, népetimológiával keletkezhettek. (⊕) A köznyelvben csak melléknévként használatos. (⊕) Olasz származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng.

fáraó **A:** 1416 u.³ *pharahot* (AporK. 148); 1508 *farahot* (DöbrK. 214); 1522 *Faraw* [SZN.] (MNyTK. 86: 80); 1527 *faroho* (ÉrdyK. 4); 1559 *Pharao* (Székely I.: Krón. 10b); 1605 *Fáraó* [✍] (Farkas: GLEl.) **J:** **1.** 1416 u.³ 'ókori egyiptomi uralkodó | ägyptischer Herrscher im Altertum' # (AporK. 148) (↑); **2.** 1881 'cigány férfi | Zigeuner' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (e.) *Pharao, Pharaon* 'óegyiptomi uralkodó', (h.) *Pharao, farahon* 'ua.; cigány férfi; cigányvajda' [< gör. *Φαραώ, Φαραών* 'óegyiptomi uralkodó' < héber *Par'ôh* 'ua.']. Forrása az óegyiptomi *per-a'a* 'ua.', tkp. 'nagy ház'. (≈) Megfelelői: ném. *Pharao*; fr. *pharaon*; stb.: 'óegyiptomi uralkodó'. (⊕) A több adatban is megtalálható magánhangzóközi *h* hiátustöltő hangot jelölhet. Az 1. jelentése a Bibliából vált ismertté. Az elavult 2. jelentés esetleg a hazai latinságból származhat, de önállósulással is keletkezhetett különböző szószerkezetekből; vö. *fáraó maradékai*, tkp. 'a fáraó utódjai, leszármazottjai' (1790: MNy. 61: 220); *fáraó fajtái*, tkp. 'a fáraó leszármazottai' (1794: NSz.); stb. Más nyelvekben is van utalás arra, hogy a cigányok egyiptomiaknak vallották magukat; vö. ang. *gipsy* 'cigány', tkp. 'egyiptomi'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *fáraó* ~ *fáro* 'egy fajta házard

jellegű kártyajáték' (1752: MNy. 30: 81); ez a ném. *Pharao, Pharo* 'ua.' [< fr. *pharaon* 'ua.']] átvétele.

📖 MNy. 30: 80, 61: 219; TESz.; MNy. 65: 320; EWUng.

fáraszt → **fárad**

farsik × **A**: 1416 u.¹ *farŁokan, forŁokat* (BécsiK. 26, 29); 1531 *farczykokon* (ÉrsK. 232); 1787 *fartsak* (NSz.); 1793 *farsukjába* (SzT. *farsok* a.); NYJ. *farsink* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1416 u.¹ 'csípő, derék; comb, far | Hüfte; Schenkel' (BécsiK. 26, 29) (↑); **2.** 1551 ? 'a gerincoszlop alsó vége, keresztcsont; farsont | Kreuzbein; Steißbein' (NySz.), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 503); **3.** 1585 'szárnyasok farkcsomója, amelyből a farktollak kinőnek; ló, marha farka töve, a farokszőrzetet tartó gerincnyúlvány | Bürzel; Schwanzwurzel' (Cal. 1143)

farsika × **A**: 1531 *farzykayan* (ÉrsK. 232); 1578 *forzikaiat* (Bornemisza: ÖrdKís. 134); 1590 *farziga* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 91); 1739 *farsuka* (EWUng.); NYJ. *farsoka* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1531 'csípő; comb | Hüfte; Schenkel' (ÉrsK. 232) (↑); **2.** 1590 'a gerincoszlop alsó vége, keresztcsont; farsont | Kreuzbein; Steißbein' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 91) (↑)

■ A szócsalád alapja, a **farsik** származékszó. | ☞ **A** → *far*-ból keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. *foncsik* 'hajfonat' (→ *foncsika*).

■ A **farsika** származékszó. | ☞ **A** *farsik*-ból keletkezett vagy kicsinyítő képzővel, vagy -a E/3. személyű birtokos személyjellel; vö. → *anya*, ill. → *or*, → *zúz*² stb. ☹ Egyéb megnevezése: *farkcsomó* 'szárnyasok farkcsomója, amelyből a farktollak kinőnek' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Vropygium* a.).

📖 EtSz. *farsok* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *far*

farsika → **farsik**

fardagály † **A**: 1591 *fardagalra* (NySz.); 1613 *verdigal* (Nyr. 43: 175); 1613 *fardagályokat* (NySz.) **J**: **1.** 1591 'régí abroncsos szoknya; párna alakú tömés, amellyel a szoknya hátsó részét megemelték | Reifrock; Turnüre' (NySz.) (↑); **2.** 1621 'díszes farhám | schmuckhafter hinterer Teil des Pferdegeschirrs' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☹ Ném. (kor. úfn.) *vertugall, vertigall*, (R.) *färthingale*: 'abroncsszoknya' [< fr. (R.) *vertugade, verdugale* 'ua.' < sp. *verdugado* 'ua.']]. A spanyol főnév a sp. *verdugo* 'sarj, hajtás' szóval függ össze, ugyanis e szoknyafajtát eredetileg növényi ágakból, vesszőkből készült abroncsok tartották. ☞ **A** *fardagály* alak népetimológias szóalkotás a → *far* + → *dagály* főnevekből. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

faré × [7/1] **A**: 1791 *farevek* (NSz.); 1899 *farét* (Nyr. 28: 374) **J**: <FN> 1791 'a fa korhadtabb, mállozottabb része | mulmiger, morscher Teil des Baumes' (NSz.) (↑) | <MN> 1913 'száraz, fás; íztelen | trocken, holzartig, schwer zu verschlucken; unschmackhaft' (Nyr. 42: 298)

■ Összetett szó. | ☞ **A** → *fa* + *ré-* ~ *rev-* (→ *reves*) jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő összetétele. A melléknévi jelentés feltehetőleg állítmányi, majd jelzői használatban keletkezett, egy-egy ehetetlen étel és a korhadt, mállo fa közt feltételezett ízbeli hasonlóság alapján. A

jelentésváltozást a *fás* 'megkeményedett rostú <zöltség, gyümölcs>' (→*fa*) is elősegíthette. ☉ Tiszántúli nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *reves*

faris † **A:** [1200 k.] *farisios* [lat. -os végződéssel] (An. 11.); 1395 k. *faríf* (BesztSzj. 942.) **J:** 'harci mén; csataló | Streithengst; Kampfroß'

■ Vándorszó. | ☉ Ném. (kfn.) *fâris* 'hátasló'; szbhv. (R.) *fariž*, *fariz* 'ua.'; le. *farys* 'arab ló'; or. (R.) *фарисъ*, *фарыжъ* 'paripa; hátasló'; gör. (kgör.) *φάρης*, *φάρας* 'ua.; arab ló'. Vö. még lat. (k.) *farius* 'ua.'; sp. *alfaraz* 'mór ló'. Forrása az arab *faras* 'ló'. A szó főleg a középkori lovagi élet kifejezéseként terjedt el Európában. ⇒☐ A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

farizeus **A:** 1495 e. *farifeofokhoz* (GuaryK. 26); 1536 *Farifeufok* (Pesti: NTest. 124b); 1559 *Pherezeof* (Székely I.: Krón. 6a); 1610 *Fariséust* [?] (Pázmány: ÖM. 2: 782); 1754 *Farizeusok* (NSz.); 1853 *Farizeus* (NSz.) **J:** 1. 1495 e. 'a törvényeket vakon tisztelő vallási-politikai párt (szekta) tagja az ókori Júdeában | Pharisaer (in altjüdischen Gemeinschaften)' (GuaryK. 26) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1668 'álszent, képmutató | Heuchler' (NySz.) **Sz:** ~**kodik** 1832 *farizeuskodni* [sz.] (TudGyűjt. 16/5: 89)

■ Latin jövevényszó. | ☉ Lat., (e.) *Pharisaei* [többes szám] 'farizeusok', *Pharisaeus* 'a farizeusokra vonatkozó, rájuk jellemző', (h.) 'farizeus; képmutató <fn>' [< gör. *Φαρισαῖοι* [többes szám], *Φαρισαῖος* 'egy júdeai vallási-politikai párt tagja']. Forrása az arámi *p^e rīšaiyā* [többes szám] 'a kiválasztottak, az elkülönültek'. ☉ Megfelelői: ném. *Pharisäer*; fr. *pharisien*; stb.: 'farizeus; képmutató ember'. Az Újszövetség révén terjedt el. ☐ A korábbi változatok hangzóközi *zs*-s ejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. ☹ Korábbi, elavult megnevezés: *levált* 'farizeus', tkp. 'az elkülönült' (1416 u./²: MünchK. 62vb); ehhez vö. az arámi forrást (↑).

📖 EtSz.; MNyTK. 82: 34; TESz.; EWUng.

farkas **A:** 1086 *Forkosig* [HN.] (Györffy: DHA. I: 251); 1093/ *forcaf* [SZN.] (MNL (OL) D1. 208291, 27. old.); 1113 *Forcas* [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 57); 1138/ *Farkas* [SZN.] (MNY. 32: 131); 1248/ *Farkuskw* [HN.] (MNY. 69: 249); 1372 u./ *farkas* (JókK. 146) **J:** 1. 1086 'a kutyával rokon, többnyire szürkés szőrű, ragadozó állat | Wolf' # (Györffy: DHA. I: 251) (↑); 2. 1688 'egy fajta zsindelekészítő szerszám | Art Gerät zur Herstellung von Schindeln' (HOKLSzj. 34); 3. 1840 'feltörés, kipállás az ember bőrén; bőrtuberkulózis | Hautwolf; Hauttuberkulose' (MTsz.); 4. 1944 'nyersanyagot tisztító, összekuszálódást bontó textilipari gép | Wolf (Maschine)' (Pávó: KorszMűszSz. *Wolf* a.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☐ A *farkas* 'farokkal ellátott' (→*farok*) melléknév főnevesülése. Korábban főleg a *farkas állat* 'farkas' jelzős szó szerkezetben élhetett; ezt a szó szerkezetet feltehetőleg a farkasnak mint totemállatnak a megnevezésére használták: az állatnak a tulajdonképpeni neve ugyanis tilalom alá esett. A 2. jelentés a farkas fogai és az eszköz közti formai hasonlóságra utalhat. A 3. jelentéshez vö. →*farkas*-. A 4. jelentés a ném. *Wolf* 'egy fajta textilipari gép' alapján keletkezett tükörjelentés lehet.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *farkas*-, *farok*

farkas-

I. ~kasza † **A:** 1395 k. *farkasskufa* [ɔ: *farkasskafa*] (BesztSzj. 124.) **J:** 'három pengéjű lándzsa; pengékből álló egy fajta csapda | Art Lanze mit drei Klingen; Art Falle aus scharfem Messer'

II. ~alma **A:** 1470 k. *farkafalma* (CasGl. 10.) **J:** 'sárga virágú gyógynövény, gyökere csípős mérget tartalmaz | Osterluzei (Aristolochia)' | **~hárs** × **A:** 1470 k. *farkasfas* (CasGl. 49.) **J:** 'egy fajta, a boroszlánfélék családjába tartozó növény | Seidelbast' | **~fü** × **A:** 1578 *Farkas fü* (NySz.) **J:** 'sisakvirág | Wolfswurz' | ILYENÉK MÉG: **~bab** 'a hüvelyesek családjába tartozó, arany-sárga virágú takarmánynövény; sárga csillagfürt | Wolfsbohne (Lupinus luteus)' (1578: NySz.); **~tejfű** 'kutyatej, pitypang | Wolfsmilch' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); **~gyökér** 'sisakvirág | Wolfswurz' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict.)

III. ~seb † **A:** 1510 *farkas feb* (PéldK. 24) **J:** 'rosszindulatú, fekélyes bőrbetegség; bőrrák | Hautwolf; Hautkrebs' – De vö. 1508 *farkasnac sebeuel* 'ua.' (NádK. 703) | **~var** † **A:** 1533 *Farkas var* (Murm. 904.) **J:** 'sárgaság | Gelbsucht' | **~hályog** × **A:** 1577 k. *Farkas hályog* (OrvK. 72) **J:** 'farkasvakság | Nachtblindheit' | **~vakság** **A:** 1865 *farkasvakság* (OrvH. 1865. dec. 24.: 92) **J:** 'szembetegség, amelynek az a tünete, hogy a beteg szürkületben alig v. semmit sem lát | Nachtblindheit' | ILYENÉK MÉG: **~betegség** 'bőrfarkas; bőrrák | Hautwolf; Hautkrebs' (1631: NySz.); **~fene** 'bőrfarkas | Hautwolf' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.)

IV. ~fog **A:** 1516 u. *farkas fog* (Nyr. 34: 202) **J:** 1. 1516 u. 'fogazott levelű mocsári növény | Zweizahn (Bidens)' (Nyr. 34: 202) (↑); 2. 1656/? 'ember, állat rendellenesen nőtt v. számfeletti foga | Wolfszahn' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 291), 1786 'ua.' (NSz.); 3. 1883 'cikkak vonalú ruhaszegély | Zackenlitze' # (Nyr. 12: 48) | **~torok** **A:** 1840 *farkas-torok* (MTsz.) **J:** 'rendellenesen fejlődött emberi szápadlás, amely két oldalról nem záródik teljesen, s így a rajta levő hasadékon keresztül a szájüreg az orrüreggel összeköttetésben van | Wolfsrachen' # | ILYENÉK MÉG: **~éhség** 'rendkívül nagy éhség | Wolfshunger' (1787: NSz.); **~éhes** 'nagyon éhes | heiβhungrig' (1847: NSz.); **~szem(et néz)** 'dacosan, kihívóan néz vkire; tartósan, mereven, szemrebbenés nélkül néz vkinek a szemébe (gyermekjáték) | jmdm trotzig, arrogant in die Augen sehen; mit jmdm „wer lacht zuerst" spielen' (1792: NSz.)

V. ~ordító **A:** 1786 *Farkas ordító* (NySz.) **J:** <MN> 1786 'rendkívüli hideg, fagyos (időjárás) | außerordentlich frostig (Kälte, Wetter)' # (NySz.) (↑) | <FN> 1825 'fűtetlen, nagyon hideg helyiség | ungeheizter, sehr kalter Raum' (NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*farkas* főnévvel. | ☞ A *farkaskasza* értelmezése némileg bizonytalan: nagy valószínűséggel egy fajta csapdát jelöl, amely kasza alakú pengékből áll. A szó a régi és népnyelvben csak szólásokban élt; vö. *farkaskaszára vet* 'vkit veszélybe sodor, visz' (1636: NySz. *kasza* a.). A magyar összetétel esetleg nem független a ném. *Wolfseisen* 'vasból készült farkascsapda' szótól. A 2. csoport összetételei mérgező, ill. ehetetlen növényekre vonatkoznak; hasonló jelentéstani motivációhoz vö. ném. *Wolfsapfel* 'farkasalma'; fr. *raisin de loup* 'farkasszőlő'; ol. *fava del lupo* 'csillagfürt'; stb. A 3. csoportban az előtag a szenvedés, fájdalom rosszindulatú, nehéz vagy kellemetlen természetére vonatkozik; a *farkashályog*, *farkasvakság* jelentéséhez vö. esetleg fr. *entre chien et loup* 'alkonyat, szürkület', tkp. 'kutya és farkas között'. A 4. csoport összetételeiben az előtag valamilyen hasonlóságot fejez ki; a *farkaséhség* jelentéséhez vö. ném. *Wolfshunger*; ang. *wolfish hunger*; fr. *faim de loup*; stb.: 'farkaséhség'; a *farkastorok* jelentéséhez vö. lat. (tud.) *faux lupina*; ném. *Wolfsrachen*; fr. *gueule-de-loup*; stb.: 'farkastorok'; mindkét magyar összetett szó esetleg tükörfordítás lehet. A *farkasordító* metonimikus jelentése eredetileg 'olyan hideg', amikor a lakóhelyek közelébe elmerészkedő farkasok ordítását hallani' lehetett. – A második tag (címszók kivételével): *vakság* (→*vak*), *ordító* (→*ordít*) stb.

📖 O. Nagy: MiFán 97; TESz.; NyK. 75: 43; EWUng. • Vö. *alma*, *farkas*, *fog*², *fű*¹, *hályog*, *hárs*, *kasza*, *ordít*, *seb*¹, *torok*, *vak*, *var*

farm → *farmer*

farmatring × **A:** 1490 *farmentringh* (Oklsz. *far* a.); 1495 *farmetringh* (Neumann: Registrum 1342.); 1523 *farmentrengeth* (Oklsz. *far* a.); 1579 *farmotrengh* (Radvánszky: Csal. 2: 28); 1598 *farmatring* (NySz.) **J:** **1.** 1490 'hurok alakú szíj a lószerszám hátulján | Schwanzriemen' (Oklsz. *far* a.) (↑); **2.** 1793 'ez mint a régi katonaság fenyítő eszköze | Schwanzriemen als Züchtigungsmittel im alten Heer' (MNy. 68: 339); **3.** 1908 'talicskahúzó kötél | Seil zum Ziehen des Karrens' (Bálint: SzegSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *far* + (R.) *mentreng* 'hurok alakú szíj a lószerszám hátulján' jelzős, alárendelő összetétele. (⊖) A *mentreng* (1380 k. *mentrenk* (Oklsz. *mentrëng* a.)) tisztázatlan eredetű; a → *kentreg*-gel, ill. a → *matring*-gal való összefüggése kevésbé valószínű. (⊕) A *farmatring* alak népetimológiával keletkezett a → *matring* hatására. A 2. jelentés metonímia; a 3. jelentés metafora.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *far*

farmer **A:** 1793 *Farmer* [ES. NEM M.] (MNy. 69: 499); 1830 *Farmerek* (MNy. 69: 499) **J:** **1.** 1793 ? 'bérlo, birtokos (farmé, különösen az angolszász országokban) | Farmer' (MNy. 69: 499) (↑), 1830 'ua.' (MNy. 69: 499) (↑); **2.** 1977 'egy fajta erős vászonból készült nadrág | Jeans (Hose)' # (NyttudÉrt. 93: 146)

farm **A:** 1840 *farm-ot* (NSz.) **J:** 'falusi birtok; mezőgazdasági üzem | Bauerngut; Agrarbetrieb'

■ Nemzetközi szók. | (⊖) Ném. *Farmer*; ang. *farmer*; fr. *fermier*; stb.: 'bérlo, gazdálkodó, farmtulajdonos' | ném. *Farm*; ang. *farm*; fr. *ferme*; stb.: 'tanya, gazdaság, (haszon)bérlet'; – a franciában keletkezett [jelentéselkülönülés a fr. (ófr.) *ferme* '(haszon)bérlet' < fr. (ófr.) *fermer* '(szerződéssel) megerősít; feltételeket rögzít' < lat. *firmare* 'biztosít, megerősít']. Főleg az angolból terjedt el mint mezőgazdasági szakszó. (⇒⊕) A magyarba elsősorban angol közvetítéssel került át. (⊕) A *farmer* 2. jelentéséhez vö. *farmeröltözet* 'farmerviselet' (1860: NSz.); vö. még *farmernadrág* (1972: ÉKsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konfirmál*

farok [4] **A:** 1202–1203 k./ *Fore* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 63), de vö. → *farkas*; 1224/ *Fyzuforku* [HN.] (MonStrig. 1: 247); (†1214) 1364 *Macra farka* [HN.] (MNL (OL) Dl. 71); 1372 u./ *farkanac* (JókK. 149); 1595 *farok* vassat (SzT. *farkvas* a.) **J:** **1.** 1202–1203 k./ ? 'az állati test hátulsó, többnyire elvékonyodó, kinyúló része | Schwanz, Schweif; Vogelschwanz' # (Szentpétery: KritJ. 1: 63) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 149) (↑); **2.** 1214 'vminek a kinyúló része; vminek a vége, végződése, hátsó része | hinausragender Teil; Ende, Hinterteil von etw' (Fejér: CD. 3/1: 158); **3.** 1577 'hímvesző | Penis' (KolGl.); **4.** 1604 'ecset | Pinsel' (Szenczi Molnár: Dict. *Penicillum* a.); **5.** 1606 'vmely időszak (böjt, hónap stb.) utolsó napjai, befejeződése | die letzten Tage, Ende einer Zeitspanne' (SzT.); **6.** 1750–1771 'kíséret | Gefolge, Geleit' (NySz.) **Sz:** **farkas** 1604 *Farkas* 'farokkal rendelkező | geschwänzt' (Szenczi Molnár: Dict.) | **farkatlan** 1604 *Farkatlan* (Szenczi Molnár: Dict. *Colúrus* a.) | **farkinca** 1838–1845 *farkinca* (MNyTK. 107: 19)

■ Származékszó. | (⊕) A → *far* főnévből keletkezett -k névszóképzővel. A 2., 3., 5. és 6. jelentés az eredeti 1. jelentés alapján kialakult metaforák. A 4. jelentést az magyarázza, hogy egyes állatok farkát ecsetként használták. A jelentésváltozáshoz vö. még lat. *cauda* 'farok';

hímvesző; táblatörlésre használt törlőszivacs'; lat. *penis* 'farok; hímvessző' < lat. *peniculus* 'ecset; törlőszivacs'.

EtSz.; TESz. *fark* a.; EWUng. • Vö. *far*, *farkas*

farsang A: 1363 *Fassyangh* [szn.] (Házi: Soprszv. 1/1: 128); 1495 *fassangum* [lat. -um végződéssel] (Oklsz.); 1510 *fansangtv* (MargL. 172.); 1511/ *Farsangban*, *farsángban* (TörtTár 1903: 416, 417); 1529 e. *fafangot* (VirgK. 5); 1562 *fársángban* [✍] (SzT.); 1575 *fárfangolna* [sz.] (Heltai: Krón. 63b) J: 'vízkeresztől hamvazószerdáig tartó másfél-két hónapos időszak, mulatságok, bálok szokásos ideje | Fasching' Sz: ~ol 1575 (Heltai: Krón. 63b) (↑)

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | ≡ Ném. (h.baj.-oszl.) *faschang*, (R. baj.-oszl.) *vaschanc*, *vassang* – ném. *Fasching*: 'farsang, karnevál; húshagyókedd, farsang éjszakája' [< ném. (R.) *faste* 'böjti idő, nagyböjt' + *Schank* 'italmérés, kocsma, csapszék; ivászat']. A szó a hamvazószerdá előtti vigalomra utal. ≈ Megfelelői: szbhv. (N.) *fášanke* [többes szám]; szlk. *fašiang*, *fašiangy* [többes szám]; stb.: 'farsang'. ⊕ A *farsang* alak ss > rs elhasonulással keletkezett; vö. →*hárs*, →*tarsoly* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *senkel*

fartat → *fartol*

fartol × A: 1709/ meg ... *fartolni* [sz.] (NSz.); 1838 *Fartaltatni* [sz.] (Tsz.) J: 1. 1709/ 'hátrál, meghátrál; visszafordul, távozik | rückwärts gehen, sich zurückziehen; umkehren, sich entfernen' (NSz.) (↑); 2. 1767 'farával oldalra lép <a ló, a marha>; farával ide-oda fordul <a szekér, a szán> | mit dem Hinterteil zur Seite treten <Pferd, Rindvieh>; ins Schleudern kommen <Wagen, Schlitten>' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Addenda* a.); 3. 1915 'hátsó lábával felrúg, farát emel(int)i <a ló> | bocken <Pferd>' (Nyr. 44: 237)

fartat × A: 1791 *fartatta* (NSz.) J: 1. 1791 'hátra léptet <lovat, marhát>; hátrálni, visszavonulni kényszerít | zurücktreten lassen <Pferd, Rindvieh>; zum Rückzug zwingen' (NSz.) (↑); 2. 1843 '(<lovat, marhát> faránál fogva félrenyom, oldalra léptet | mit dem Hinterteil seitwärts treten lassen <Pferd, Rindvieh>' (MTsz.); 3. 1850 'lovát ficánkoltatva vágtat | das Pferd tänzeln lassend galoppieren' (NSz.); 4. 1863 'farával ide-oda fordul <a szekér, a szán> | ins Schleudern kommen <Wagen, Schlitten>' (MTsz. *fartatós* a.); 5. 1869 'hátrál, visszavonul | rückwärts gehen, sich zurückziehen' (NSz.); 6. 1917 'kóborol, más házába jár | das Haus von anderen (oft) besuchen' (Nyr. 46: 132)

■ Származékszók. | ⊕ A →*far* 'ember v. emlőállat hátulsó része' főnévből keletkezett a -*tat*, -*tol* gyakorító-műveltető képzők analógiás alkalmazásával; vö. *jártat* (→*jár*), *léptet* (→*lép*¹), ill. →*puhatol*, →*zakatol* stb. ~ Idetartoznak: *fartova* 'farolj arrább! <lovakat, marhákat irányító, állatterelő szóként>' (1668: NySz.); *farta* 'ua.' (1794: NSz.); (N.) *fartováztat* 'visszaléptet, visszaterel <állatot>' (Budenz-Eml. 70). ⊕ Téves az a magyarázat, amely szerint a *fartol* a *farol* (→*far*) és *fartat* igékből keletkezett szóvegyüléssel. A *fartat* 'kikérdez, kihallgat' (→*firtat*) igével való összefüggése kevésbé valószínű. ⊕⇒ A magyarból: szlk. *farto!* 'farolj oldalra!'

EtSz. 1. *fartat* a.; TESz., *fartat*¹ a. is; EWUng. • Vö. *far*

fasé Δ A: 1844 *Faschéba* (NSz.); 1879 *faséban* (NSz.) J: 'harag; feszült, haragos viszony | Zorn; Zwietracht'

■ Német (B.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (B.) *fasché* 'vkivel összekülönbözik v. rossz viszonyban van vkivel; viszály, nézeteltérés' [< fr. *fâché* 'haragos, bosszús']. Vö. még ném. (B.) *fasché aufheb'n* 'vkít felbosszant, feldühít'. (⊙) Ma csak a bizalmas nyelvhasználatban a *faséban van vkivel* szószerkezetben használatos.

📖 TESz.; EWUng.

fasina Δ A: 1670 *fassinokat* (MNY. 8: 330); 1705 *fasinnal* (Nyr. 73: 19); 1706 *Fasinán* (NySz.); 1707 *fasingokkal* (Nyr. 43: 172); NYJ. *fasinya* (ÚMTsz.) J: 'rőzsenyaláb | Faschine'

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | (≡) Ol. (feltr.) *fasìn*, (fri.) *fašinò*, *fašine*, (mil.) *fascina*: 'rőzsenyaláb, rőzseköteg; vessző' [lat. *fascina* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Faschine*; szbhv. *fašina*; stb.: 'rőzsenyaláb, rőzseköteg'. A sáncépítéssel kapcsolatos katonai szakszóként terjedt el. (△) A szóvégi g szervetlen járulékhang; vö. →*puszpáng*, →*rozmaring* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fasizmus*, *fásli*

fasíroz Δ A: 1837 *faschirozott* [sz.] (NSz.); 1900 *fasíroz* (Lumtzer–Melich: DOLw. 95) J: 'húst darál, vagdal | *faschieren*' Sz: ~ott 1837 'vagdalt, darált (hús) | *gehackt* (Fleisch)' (NSz.) (↑); 1896 'vagdalt hús | *Hackbraten*' (NSz.)

fasírt A: 1859 *fasirtot* (NSz.); 1939 *fasírt* (MNYK.) J: 'fasírozott, fasírt | *Hackbraten*' #

■ Német (au.) jövevénytyszó. | (≡) Ném., (au.) *faschieren* 'összevagdal, aprít, ledarál(húst)' [< fr. *farcir* 'teletöm (vagdalékkal stb.)'] | ném. (au.) *Faschiertes* 'vagdalt hús, fasírt'. (≈) A *fasíroz* megfelelői: szbhv. *faširati*; cseh (N.) *faširovat*; stb.: 'aprít, vagdal (húst)'. (△) Ma a *fasírt* mellett leginkább a *fasírozott* származék van használatban.

📖 TESz. *fasírozott* a.; EWUng.

fasírt → *fasíroz*

fasiszta → *fasizmus*

fasizmus A: 1921 *fascizmust* (Népszava 1921. máj. 29.: 3); 1927 *fasizmus*, *faszcizmus* (Nyr. 56: 55) J: 'soviniszta, tekintélyuralmi politikai mozgalom, ill. parancsuralmi rendszer | *Faschismus*'

fasiszta A: 1921 *fascisták* (Magyarország 1921. máj. 29.: 11); 1927 *fasiszta*, *faszciszta* (Nyr. 56: 55) J: <FN> 1921 'a fasizmus híve | *Faschist*' (Magyarország 1921. máj. 29.: 11) (↑) | <MN> 1922 'a fasizmushoz tartozó, arra jellemző | *faschistisch*' (Világ 1922. okt. 21.: 3)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Faschismus*; ang. *fascism*; fr. *fascisme*; ol. *fascismo*; stb.: 'fasizmus'; – az olaszban keletkezett [< ol. *fascio* 'vesszőnyaláb, vesszőköteg (hatalmi jelvényként is); csoportosulás, szerveződés' < lat. *fascia* 'köteg, csomó, nyaláb'] | ném. *Faschist*; ang. *fascist*; fr. *fasciste*; ol. *fascista*; stb.: 'fasiszta'. (⇒△) A magyarba főleg olasz és német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fasina*

fásli **A:** 1742 *fáslik* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 122); 1776 *Fácsli* (MNY. 65: 331); NYJ. *fasni* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1742 'feltekert pólya, amelyet sebek stb. kötözésére használnak | Wickelbinde (zum Verbinden von Wunden)' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 122) (↑); 2. 1776 'hosszú vászoncsík mint csecsemőpólya | Wickelband (des Säuglings)' (MNY. 65: 331) (↑) **Sz:** ~z 1796 [sz.] (NSz.)

■ Német (baj.-oszt.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-oszt.) *fätschel*, (h. N.) *fatsch-l*, (Kr.) *fäsch-l*, (B.) *fatsch-n*, – ném. (au.) *Fasche*: 'sebkötözésre használt feltekert pólya; csecsemőpólya' [< ol. *fascia* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *fáč*; le. *facz*; stb.: 'sebkötöző pólya'. (⊕) A *li* ~ *ni* végződéshez vö. → *cetli*, → *dózni* stb. (⊙) Ma már csak az 1. jelentése ismert a bizalmas nyelvhasználatban.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fasina*

fasz **A:** 1370–1380 k. *lagfazou* [sz.] [szN.] (EtSz.); 1405 k. *faž* (SchlSzj. 445.) **J:** 1. 1370–1380 k. 'hím vessző | Penis' (EtSz.) (↑); 2. 1590 k. 'ember, férfi (tréfás v. gúnyos használatban); ostoba férfi | Mann (derb); alberner Mann' (NySz.); 3. 1816 'parázna férfi | Hurer' (Gyarmathi: Voc.) **Sz:** ~ú [csak szókapcsolatban] 1370–1380 k. [szN.] (EtSz.) (↑) | ~i 1900 *faszi* 'pasas; (tréfás megszólításként) | Kerl, Patron; (als scherzhafte Anrede)' (ÚMTsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. lp. (norv.) *buoččá* 'hím vessző (lóé is)' [fgr. **pačz* 'hím vessző']. (⊕) Az egyeztetést némi hangtani nehézségen kívül az is bizonytalanná teszi, hogy a magyar szónak csak egyetlen távoli rokon nyelvben van megfelelője. A fgr. **č* > m. sz. hangváltozáshoz vö. → *keszeg*.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-, fasza, isten-, kutya-, ló-, vessző*

fasza **A:** 1910 *Fasza* legény (NSz.) **J:** 'nagyszerű, kitűnő, remek | stramm, ausgezeichnet'

■ Személyjeles főnév szófajváltásának eredménye. | (⊕) A *fasza* 'vkinek a hímvesszője' szóalakból keletkezett, amely a → *fasz* E/3. személyű, -a birtokos személyjeles alakja. Az alaktanhoz vö. *doha* (→ *doh*), → *moha* stb. A szó metonimikusan utal a férfierőre. Főleg jelzős szószerkezetben áll; vö. *fasza legény* 'remek fickó' (↑), *fasza gyerek* 'ua.' (1960: ÉrtSz.). (⊙) A durvább bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fasz*

faszari × **A:** 1798 u./ *Faszariságomért* [sz.] (NSz.) **J:** 'fösvény, zsugori | geizig'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A *facsari* 'fukar, zsugori' (→ *facsar*) szóból keletkezett. A folyamat szemléleti alapja az lehet, hogy egy fösvény, zsugori ember arra törekszik, hogy mindenből pénzt nyerjen, facsarjon ki. A *faszari* alak tréfás népetimológiával is keletkezhett a → *fasz* hatására; vö. (N.) *faszarágó* 'fukar, zsugori' (MTsz.), (N.) *faszarági* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *facsar*

faszol Δ **A:** 1789 *fassolni* [sz.] (MNY. 50: 458); 1804 *faszolás* [sz.] (MNY. 65: 236) **J:** 1. 1789 '(főleg kincstári ruházatot, élelmiszert) vételez | in Empfang nehmen (bes. ärarische Kleidung, Verpflegung)' (MNY. 50: 458) (↑); 2. 1877 'lakol, bűnhődik | büßen, bestraft werden' (Nyr. 6: 88)

■ Német jövevényszó. | (≡) A ném. *fassen* 'megfog, elfog; vételez, felvesz <különösen a katonaságnál>', (B.) (*eine*) *fäss'n* 'pofont kap' [< ném. (kfn.) *vaz* 'edény, tartály, hordó']. A német szó jelentése tkp. 'hordóba rak; <hordó> magába foglal'. (≈) Megfelelői: szbvh. (N.) *fasovati* 'vételez <katonaságnál>'; szlk. (N.) *fasovat* 'ua.; verést kap'; stb. (⇒△) A szó leginkább az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba.

📖 EtSz.; MNy. 50: 458; TESz.; EWUng. • Vö. *fecni*, *váza*

fáta × **A:** 1659 *fáta* (NyK. 73: 98) **J:** 'román' lány | (rumänisches) Mädchen'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *fată*, [végartikulussal] *fata* '(kis)lány' [< lat. (k.) *feta* 'hajtás, sarj; vkinek a gyermeke']. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ficsúr*

fatális **A:** 1630 *fatalis* (MNy. 84: 127); 1708–1710 *fatális* (MNy. 60: 112); 1762 *fatális* (MNy. 60: 113) **J:** 'végzetes | fatal'

fatalista **A:** 1794 *fatálisták* (NSz.); 1810/ *Fatalisták* (NSz.) **J:** <FN> 1794 'a fatalizmus híve | Fatalist' (NSz.) (↑) | <MN> 1813/ ? 'a végzetben, sorsszerűségben hívő | fatalistisch' (NSz.), 1842 'ua.' (NSz.)

fatalizmus **A:** 1809/ *fatalismust* (NSz.); 1893 *fatalizmusával* (NSz.); 1895 *fatálizmusa* (NSz.) **J:** 'a sorsban, végzetben való hit | Fatalismus'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **fatális** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *fatalis* 'a sorshoz tartozó; végzetszerű', (h.) 'ua.; szerencsétlen; veszélyes' [< lat. *fatum* 'végzet, sors'; vö. →*fátum*]. (≈) Megfelelői: ném. *fatal*; fr. *fatal*; stb.: 'fatális, végzetes'. (△) A magyar szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb.

■ A **fatalista** és **fatalizmus** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Fatalist*; ang. *fatalist*; fr. *fataliste*; stb.: 'fatalista' | ném. *Fatalismus*; ang. *fatalism*; fr. *fatalisme*; stb.: 'fatalizmus'. A franciából terjedt el [< fr. *fatal* (↑)]. (△) A magyarba német és francia közvetítéssel kerül át, részben latinósított szóvéggel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fátum*

fatalista → *fatális*

fatalizmus → *fatális*

fater **A:** 1628 *fotera* (EWUng.); 1876 *fatér* (Nyr. 5: 378); 1884 *Fatertől* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1628 'oltalmazó (személy); felettes, előljáró | Beschützer; Vorsteher' (EWUng.) (↑); 2. 1876 'apa | Vater' (Nyr. 5: 378) (↑); 3. 1908 'idősebb férfi, (öreg)úr <megszólításként is> | älterer Mann, Alter <auch als Anrede>' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Vater* 'apa; oltalmazó, pártfogó; előljáró; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *πατήρ*; lat. *pater*: stb.: 'apa, atya']. (△) A metaforikus 3. jelentés a bizalmas és a pejoratív nyelvhasználatban fordul elő.

📖 ÉKsz.; EWUng. • Vö. *páter*

fátum **A:** 1618 *fatum* (SzT.); 1651 *fátumom* (Zrínyi: MM. 1: 122); 1805 *fátumok'* (I.OK. 30: 264) **J:** **1.** 1618 'sors, végzet; balsors | Schicksal; Mißgeschick' (SzT.) (↑); **2.** 1719 'döntés, elhatározás | Beschluß' (SzT.); **3.** 1761 'végzetes, sorsszerű esemény; sorscsapás | schicksalhafter Ereignis; Schicksalsschlag' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *fatum* 'mondás, nyilatkozat; jóslat; végzet, sors', (h.) 'ua.; balsors; halál' [< lat. *fari* 'mond, közöl, vmit állít']. (≈) Megfelelői: ném. *Fatum*; ol. *fato*; stb.: 'végzet, sors'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fabula*, *fatális*

fátyol [4] **A:** 1250 k. *fatyl* (OklSz.); 1395 k. *phathyal* (BesztSzej. 605.); 1405 k. *fatyol* (SchlSzj. 1168.); 1544–1546 *fattyol* (Nyr. 11: 27); 1878 *fátyorok* (Nyr. 7: 378) **J:** **1.** 1250 k. 'áttetsző, könnyű, finom kelme; ennek díszként, jelképként v. kendőszerűen viselt darabja | Schleierstoff; Schleier' # (OklSz.) (↑); **2.** 1553 'finom lenvászon, gyolcs | feine Leinwand' (OklSz.); **3.** 1952 'fátyolszerű zsírréteg a disznó belében | Darmnetz eines Schweins' (ÜMTsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mil.) *faciòla*, (vel.giul.) *faciòl*, – ol. *fazzuolo*: 'könnyű, finom, fehér szövet, átlátszó fátyol' [lat. (kés.) *faciolum* '(izzadtságtörölő) kis arckendő, kendőcske' < lat. *facies* 'arc']. (≈) Megfelelői: gör. (biz.) *φακιώλιον* 'kendő'; újjör. *φακιόλι* 'női fejkendő'; szbhv. *pačel*, (R.) *vačel*, *fačel* 'menyasszonyi fátyol; gyapjú fejkendő'. (△) A szó belseji ol. *č* > m. *ty* hangváltozás meglehetősen szokatlan. A 3. jelentés a *fátyolháj* 'fátyolszerű zsírréteg a disznó belében' (1935: Csúry: SzamSz.) összetételből keletkezett önállósulással. (△) A →*fágy*-ból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 710; TESz.; EWUng. • Vö. *faktum*, *gyász*-

fattyú [5] **A:** 1138/ ? *Fotiodí* [sz.] [szn.] (MNy. 32: 132); 1374 *Fotyú* [szn.] (OklSz.); 1405 *Fatthiopap* [szn.] (OklSz.); 1456 k. *fatýw* (SermDom. 2: 501); 1470 *fathw* (SermDom. 2: 501); 1541 *fattak* (Sylvester: ÚT. 2: 100 [3: 110]); 1694 *fatty* (Monírók. 15: 331) **J:** **1.** 1374 ? 'házasságon kívül született gyermek; elhanyagolt gyermek | Bastard, Bänkelkind; vernachlässigtes Kind' (OklSz.) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 501) (↑); **2.** [jelzői értékben] 1577 k. 'nem igazi | unecht' (OrvK. 128); **3.** [jelzői értékben] 1585 'fölösleges mellékhajtásként kinőtt (növényi ág) | Neben-, Wasser- <Zweig>' (Cal. 213); **4.** 1768 'kamaszfiú | Flegel' (MNy. 37: 38) **Sz:** **fattyazik** 1561 meg *fattiaztal* 'házasságon kívüli gyermeket szül | unehelich gebären' (RMNy. 3/2: 40); 1831 'fattyúhajtást hajt | Nebenzweige treiben' (Kreszn.) | **fattyaz** 1805 *fattyazni* [sz.] 'fattyúhajtást leszed | abästen, Schößlinge entfernen' (Balassa I.: Kukorica 176)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A hangalak alapján főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehetne, de nem találunk kimutatható igetövet. A *fatty* változat különböző toldalékolt alakokból való elvonás lehet. A jelentések metaforák a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján. (△) A →*faj* szóval való összekapcsolása téves.

📖 TESz.; MNy. 64: 150; EWUng.

faun **A:** 1707 *faunus* (EWUng.); 1791/ *faunok* (NSz.); 1809/ *Faunuszoknak* (NSz.) **J:** **1.** 1707 'erdők, mezők, pásztorok szarvval és patával ábrázolt (ókori római) istene | gehörnter und bocksfüßiger Wald-, Feld- und Hirtengott' (EWUng.) (↑); **2.** 1854 'a mohó vágy és a csúfolódó kedv szimbóluma; kéjsóvár ember | Sinnbild der Spottlust und der wilden Begierde; lüsterner Mensch' (Heckenast: IdSzT.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Faun*; ang. *faun*; fr. *faune*; stb.: 'faun'. Vö. még lat. *Fauni* [többes szám] 'kecskebaklábú, szarvat viselő erdei démonok'. A latin mitológiából ismert *Faunus* személynévre megy vissza; Faunus Latium mondabeli királya, halála után az erdők, mezők és nyájak jótékony istene, akit később a latin *Pan* 'a pásztorok istene' [< gör. *Πάν* 'ua.'] névvel azonosítottak. (⇒Δ) A magyarba főleg német közvetítéssel került át; a *faunus* változat a latin személynév (↑) hatására keletkezett. (⊙) Mitológiai, irodalmi szó.

TESz.; EWUng. • Vö. *fauna*

***fauna* A:** 1834 *Fauna* (NSz.); 1865 *Fauna* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'egy meghatározott terület (v. földtani korszak) állatvilága | Fauna'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fauna*; ang. *fauna*; fr. *faune*; stb.: 'vmely meghatározott terület v. korszak állatvilága'. Vö. még lat. (tud.) *fauna* 'ua.'. A mitológiából ismert lat. *Fauna* 'Faunusnak, az erdők, mezők istenének hitvese v. lánya (az ókori Rómában)' személynévre megy vissza. Tudományos szakszóként először K. Linné svéd természettudós (1707–1778) *Fauna Suecica* (1746) c. művében bukkant fel. (⇒Δ) A magyarba főleg a tudományos latin közvetítésével került át.

TESz.; EWUng.

***favorit* → favorizál**

***favorizál* A:** 1698/ *favorizálásnak* [sz.] (MNy. 69: 499) **J:** 'kedvez vkinek; előnyben részesít kít | jmdn begünstigen; jmdn bevorzugen'

***favorit* A:** 1700/ *Favoritában* (MNy. 69: 499); 1795 *favorit* (MNy. 70: 223); 1805 *fávorita* (I.OK. 30: 257) **J:** 1. 1700/ 'kedvenc szindarab | Lieblingsstück' (MNy. 69: 499) (↑); 2. 1748 'kegyenc; kedvenc | Günstling; Liebling' (NSz.); 3. 1930 'legesélyesebb versenyző | aussichtsreichster Wettkämpfer' (Csorba: IdSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *favorisieren*; fr. *favoriser*; or. *φаворизувамъ*; stb.: 'kegyel; előnyben részesít' | ném. *Favorit*; ang. *favourite*; fr. *favori*, *favorite* [nőnem]; ol. *favorito*, *favorita* [nőnem]; stb.: 'kegyenc; kedvenc'. Az ige a franciában, a főnév az olaszban keletkezett; mindkettő a lat. *favor* 'kegy(esség), jóindulat, kedvezés' szóra megy vissza. (⇒Δ) A magyarba főleg német, a *favorita* változat olasz közvetítéssel került át a magyarba.

TESz. *favorit* a.; EWUng. • Vö. *főn*

***fazék* A:** 1296 *Fazekar* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1347 *Fazukas* [sz.] [HN.] (Heckenast: Szolg. 100); 1370 *Fazakas* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *fazek* (BesztSzt. 1296.); 1403 *Fazokaseghaz* [sz.] [HN.] (NévtÉ. 6: 31); 1405 k. *fazyk* gyarto (SchlSzt. 2409.); 1816 *fazékak* (NSz.) **J:** 'kétfülű, hengeres (főző)edény | Topf' # **Sz: fazekár** 1296 [HN.] 'fazekas | Töpfer' (Oklsz.) (↑) | **fazekas** 1347 [HN.] (Heckenast: Szolg. 100) (↑)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *pōt* 'lábás, üst'; osztj. (V.O.) *put* 'üst'; cser. (KH.) *pat* 'ua., vasedény'; finn *pata* 'üst, fazék'; ? lp. (norv.) *batte* 'fazék, üst' [fgr. **pata* 'üst, fazék']. (≈) Megfelelői: litv. *puodas*; ném. (N.) *pott*; stb.: 'fazék'. A finnugor alapnyelvben ősi jövevényszó lehet. (Δ) A szó belseji fgr. **t* > m. *z* hangváltozáshoz vö. →*fűz*¹, →*száz* stb. A végződés a -*k* névszóképző; vö. →*lélek*, →*szándék*. A régi *fazekár* származékszó valószínűleg szláv foglalkozásnevek mintája alapján keletkezhetett; vö. →*bodnár*, →*kulcsár* stb.; vö. még szláv **гѣрънѣчаръ* 'fazekas' (→*gerencsér*).

fázik **A:** 1495 e. *faznia* [sz.] (GuaryK. 74); 1519 k. *fazom* vala [v] (DebrK. 162) **J:** 1. 1495 e. 'kellemetlen hideget érez | Kälte empfinden, frieren' # (GuaryK. 74) (↑); 2. 1824 'húzódozik vmitől | sich vor etw scheuen' (NSz.) **Sz:** ~**ékony** 1532 *fazekonok* (TihK. 102) | ~**ós** 1850 *fázósan* (Hölgyfutár 1850. márc. 1.: 215)

■ Örökség az ugor, esetleg az uráli korból. | (≡) Vog. (Szo.) *put* 'jégkéreg'; osztj. (DN.) *pot* 'hókéreg, jeges, fagyott hó', (V.) *pat-* 'fagy, megfagy, befagy'; – ? jur. *parā-* 'ég <a tűz, a bőr a forró víztől>'; ? szelk. *porūka-*, *pore-* 'ua.'; ? kam. *purj-*, *pəra* 'süt'; stb. [ugor (? uráli) **pərtə* 'jégkéreg, hókéreg; megfagy, befagy']. (≈) Megfelelői: juk. *pede-* 'ég'. (△) A szamojéd szavaknak hangtani okokból más etimológiai kapcsolataik is lehetnek. (△) A szó belseji mássalhangzó kialakulásához vö. →*fazék*, →*száz* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. md. (M.) *palo-* 'ég; fázik'; lat. *pruina* 'dér' : *pruna* 'parázs'; vö. még →*fagy*. A fagy és az égés ugyanis hasonló fiziológiai ingert vált ki.

Paasonen: Beitr. 82; EtSz.; NyK. 68: 94; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fázis **A:** 1794/ *fázisába* (NSz.); 1892 *fázissal* (MMÉEK. 26/1: 26) **J:** 1. 1794/ 'vmely folyamat, történés egy-egy szakasza, mozzanata | Phase, Stufe einer Entwicklung' (NSz.) (↑); 2. 1892 'többfázisú váltóáramú vezeték egyik ága | eine der drei Leitungen des Drehstromnetzes' (MMÉEK. 26/1: 26) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (ú.) *phasis* 'megjelenés, láthatóvá válás', tkp. 'állapot, szakasz <az égitestek periodikus láthatósága, megfigyelhetősége>', (h.) 'megjelenés, láthatóvá válás, fényjelenség' [< gör. *φάσις* 'az égitestek (fényének) megjelenése']. (≈) Megfelelői: ném. *Phase*; fr. *phase*; stb.: 'állapot, szakasz'. (△) A szó belseji *z*-hez vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb.; a szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*április* stb. A szó az asztronómiai és meteorológiai szaknyelvből került a köznyelvbe.

TESz.; EWUng. • Vö. *fácán*

fazon **A:** 1854 *Façon* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1886 *fazonja* (NSz.); 1900 *fazon* (Lumtzer–Melich: DOLw. 95) **J:** 1. 1854 ? 'minta, készítési mód | Muster; Machart' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1886 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1888 'ruha kihajtója | Aufschlag am Rock, Mantel' (Tóth I.: MDivatsz. 26); 3. 1900 'ruhaszabás | Kleiderschnitt' (Tolnai: MagySz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fasson*; fr. *façon*; or. *φαçon* stb.: 'forma; megmunkálás; szabásmód'. A franciából terjedt el [lat. *factio*, *factionem* [tárgyeset] 'cselekvés, tevés; készítési forma']. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át. – A (R.) *fazoníroz* 'formál, (ki)alakít' (1815: NSz.) a ném. *fassonieren* 'ua.' korábbi átvétele.

TESz.; EWUng. • Vö. *faktum*, *fess*

február **A:** 1416 u.² *februarius* (MünchK. 1v); 1527 *februariofnak* (ÉrdyK. 222); 1795 *Februáriusi* [sz.] (NSz.); 1833 *Februar* (SzT.); 1847/ *február* (NSz.); 1898 *feburál* (Rell: LatSz. 37); NYJ. *fēbruár* (Bálint: SzegSz.); *februvár* (ÚMTsz.) **J:** 'az év második és egyben a tél utolsó hónapja | Februar' #

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. (*mensis*) *Februarius* 'a tisztulás hónapja <mint a római naptári év utolsó hónapja>', (k.h.) 'a 12 hónapból álló naptári év második hónapja' [< lat. *februa* [többes szám] 'évenkénti tisztulási ünnep']; – ném. *Februar* 'az év

második hónapja’. (⊗) Megfelelői: ang. *February*; fr. *février*; stb.: ’ua.’. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*ámbitus* stb. A német hangalak a latint kiszorította a használatból. (⊖) Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *bőjt elő hó*, tkp. ’a nagybőjt első hónapja, ill. a nagybőjt előtti hónap’ (1489 k.: MKsz. 1895: 109); *gyertyaszentelő hó* (1527: ÉrdyK. 222); *fagyhó* (1539: CorpGr. 16); *másodhó* ’az év második hónapja’ (1865: Babos: KözhSzt. *februarius* a.); *télutó* (1810 k.: MNy. 61: 106); stb.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 292; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fúria*

fecni **A:** 1900 *fecni* (Alkotmány 1900. júl. 22.: 7); 1924 *fecni* (Szirmay: TolvSz.) **J:** **1.** 1900 ’rongy | Lappen’ (Alkotmány 1900. júl. 22.: 7) (↑); **2.** 1924 ’ezerkoronás bankjegy | Tausendkronenschein’ (Szirmay: TolvSz.) (↑); **3.** 1908 ’papírdarab; cédula | Papierfetzen; Zettel’ (SomogyiU. 1908. szept. 30.: 2)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Fetzen* ’rongy; cafat’, (D.) ’törlőrongy, páir- v. szövetsdarab’ [germán eredetű; vö. izl. (óizl.) *fat* ’edény; terítő, takaró; ruha’; ang. (óang.) *fetel(s)* ’öv’; stb.]. (△) A *ni* végződéshez vö. →*dózni*, →*lokni* stb. (⊙) A szó főleg a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 Bárczi: Szók. 99; TESz.; EWUng. • Vö. *fászol*

fecsen → *fecskend*

fecsent → *fecskend*

fecseg → *fecseget*

fecseget × **A:** 1566 *fecsegettésseket* [sz.] (NySz.); 1804 *föcsögetvén* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1566 ’(kisebb madár) csiripel, cseveg | zwitschern, tschilpen’ (NySz.) (↑); **2.** 1804 ’meggondolatlanul beszél, locsog | schwätzen, plappern’ (NSz.) (↑); **3.** 1940 ’cseppenként szétfröcsköl | tropfenweise zerspritzen (trans.)’ (ÜMTsz.)

fecseg **A:** 1577 ki *fecziegni* [sz.] (KolGl.); 1585 *fötsőgók* (Cal. 352); 1707 *Főtsegő* [sz.] (MNy. 8: 127); 1770 *fëcsëg* (NSz.); 1784 *fëtsegő* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 81); 1800 *fítseg* (NSz.); 1833 *fecsengenék* (NSz.) **J:** **1.** 1577 ’meggondolatlanul beszél, locsog | schwätzen, plappern’ # (KolGl.) (↑); **2.** 1585 ’(kisebb madár) csiripel, cseveg | zwitschern, tschilpen’ (Cal. 436); **3.** 1585 ’fröcsköl | spritzen (trans.)’ (Cal. 444); **4.** 1864 ’cseveg | plaudern’ (CzF.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A *tő* a →*fecsérel*, valamint a →*fecskend* szócsaládjának tövével azonos. A végződés gyakorító-műveltető, ill. gyakorító képző. (⊖) Idetartozik (a *fecseget* veláris párjaként): *focsogat* ’fröcsköl’ (1585: Cal. 352).

📖 EtSz. *fëcsëg* a.; TESz. *fecseg* a.; Benkő: FiktI. 152; EWUng. • Vö. *fecsérel*, *fecske*, *fecskend*, *ficserékel*, *fröcsög*, *pocsolya*

fecsérel **[1]** **A:** 1640 *fetsérlést* [sz.] (NySz.); 1763 *fetselleniek* [sz.] (NSz.); 1784 *fetsérel* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 28); 1789 *fetsélve* [sz.] (NySz.); 1831 *föcséll* (Kreszn.); 1864 *fëcsérel* (CzF.) **J:** ’(el)pazarol | verschwenden’

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Eredetileg a szétfröcskölés hangjának utánzására keletkezett, jelentése 'fröcskölve szétszór' lehetett. A *tő* a →*fecseget* és a →*fecskend* szócsalád tövével azonos. A végződés gyakorító képző. A *fecsel* típusú változatokhoz vö. →*abál*. ☐ Ugyanebből a töből más gyakorító képzővel keletkeztek: *fecsel* 'elpazarol, eltékozol' (1787: NSz.); *fecselkel* 'ua.' (1816: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fecseget*, *fecskend*, *ficserékel*, *fröcsög*

fecske **A:** 1333/ *Feskekorongya* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *fefkeknek* (JókK. 138); 1377 *Fychke* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *fechke* (BesztSzj. 1207.); 1416 u./¹ *fēlkèk* (BécsiK. 112); 1651 *Főchke* (NySz.); 1864 *fěcske* (CzF.); NYJ. *ficlike* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1333/ ? 'kis testű, gyors röptű, villás farkú madár | Schwalbe (Hirundinidae)' # (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 138) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1366 ? 'fecsegő személy | Schwatzmaul' (Oklsz.), 1750 'ua.' (NSz.); 3. 1840 'egy fajta hordódugó | Art Spund' (MTsz.); 4. 1877 'kőműves (gúnynévként) | Maurer (als spöttische Benennung)' (Nyr. 6: 192); 5. 1958 'háromszög alakú úszónadrág | Art dreieckige Schwimmhose für Männer' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű, de keletkezésmódja bizonytalan. | ☐ Feltehetőleg a *fecseg* (→*fecseget*) -e képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igeneve, amely a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével jött létre. A szóvég a -ke kicsinyítő képző hatására keletkezhett. Az is lehetséges azonban, hogy a *fecske* a *fecseg* tövéből keletkezett a -ke kicsinyítő képzővel; vö. →*cinke*, →*lepke* stb. Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak más finnugor nyelvekben is vannak: votj. (Sz.) *poški*, *pāški*; md. (E.) *pežgun*, *pežgata*; finn *pääsky*, *pääskynen*; stb.: 'fecske'; ennek ellenére – éppen a szó onomatopoetikus volta miatt – a *fecske* finnugor kori örökségként való magyarázata nem meggyőző. A 3. jelentés valószínűleg metonimikusan, a forrásban levő must fröcskölő, szörcsögő hangja alapján keletkezett. A 4. jelentés talán a fecskék fészekrakásával, fészeképítésével magyarázható. Az 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. ☐ A *fecske* a *fecskelocska* 'csicsergő, csiripelő' (1791/: NSz.), , 'fecsegő, bőbeszédű' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.) ikerszó előtagjaként is él; az utótag a *locska* (→*locsol*). A *fecselocsa* 'ua.' (1705: RákFLev. 4: 477) ikerszó tagjai a folyamatos melléknévi igenév -e, ill. -a képzőjével keletkeztek a *fecseg*, ill. a *locsog* (→*locsol*) tövéből. Mindkét ikerszó nyelvjárási szóként él.

📖 Aquila 21: 206; TESz., *fecskelocska* a. is; Benkő: Fiktl. 103; UEW. 358; EWUng. • Vö. *fecseget*

fecskend **Δ A:** 1490 *Fechkendew* [sz.] (Oklsz.); 1578 *főczkendőuel* [sz.] (NySz.); 1604 *Fecz Kentem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1805 *fěcskend* (NSz.); NYJ. *fecskéndēz* [sz.] (MTsz.) **J:** 'fröcsköl; fecskendez | spritzen (intrans.); bespritzen' **Sz:** ~**ő** 1490 'folyadék kilövellésére való készülék | Gerät zum Spritzen von Flüssigkeiten' (Oklsz.) (↑) | ~**ez** 1626 *főcskendezék* (NySz.)

feccsen **× A:** 1670 *fettsent* [sz.] (NySz.); 1763 *Fecsenni* [sz.] (NSz.); 1793 *Fertsennyen* [n-j] (NSz.); 1805 *főccsen* (NSz.); 1864 *fěccsen* (CzF.); NYJ. *ficcsen* (ÚMTsz.) **J:** 'fröccsen | spritzen (intrans.)'

feccsent **× A:** 1699 ki *fecscentse* (NySz.); 1800/ *fecscentette* (NSz.); 1864 *fěccsent* (CzF.); 1876 *főccsenti* (NSz.) **J:** 1. 1699 'fecseg | (aus)plaudern' (NySz.) (↑); 2. 1800/ 'fröcsköl | spritzen (intrans.); bespritzen' (NSz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A *tő* a →*fecsel*, valamint a →*fecseget* szócsaládjának tövével azonos. A végzések különféle igeképzők. A köznyelvben csak a *fecskendő* és *fecskendez* származék él. ☐ Idetartozik a *focskand* 'fröcsköl, spriccel (tárgyatlan); lefröcsköl, lespriccel' (1528: MNy. 31: 125), amely a *fecskend*-nek a régi nyelvben viszonylag gyakran

előforduló veláris párja. – A palatális többől különféle gyakorító képzővel keletkeztek: (R.) *fecsdez* 'ua.' (1791: NSz.); (N.) *fecsel* 'ua.' (MTsz.).

EtSz. *fëcsëg* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fecseget*, *fecsérel*, *fecstej*, *fröcsög*, *pocskondia*

fecstej × **A**: 1708 *Fets téj* (Pápai Páriz: Dict.); 1792 *petz-téj* (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Fets-téj* a.); 1794 *fös tejet* (NSz.); 1863 *Fesztéj* (Krizsa [szerk.] Vadr. 499); 1864 *fëcstej* (CzF.); NYJ. *fostej* (Nyatl. *előtej* a.); *föcs-tej* (MTsz.) **J**: 'az ellés utáni első tej; a szülés utáni első tej | Biestmilch; die erste Milch der Kindbetterin'

■ Összetett szó. | ☉ Az önálló szóként nem adatolt *fecs* + →*tej* jelzői alárendelő összetétele. Az előtag a →*fecskend* szócsaládjának tövével azonos, és összefügg a →*fröcsög* szócsaládjának tövével. A megnevezés feltehetőleg azon alapul, hogy az ellés után az első tej többnyire bőségesen, fröccsenve árad az állatok tőgyéből. Az előtag egyes változatai népetimológiával keletkeztek.

EtSz. *fëcs* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fecskend*, *fröcsög*, *tej*

fed **A**: 1211 *Fedeh* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 512), de vö. →*födemes*; 1372 u./ bel *fedny* [sz.] (JókK. 162); 1416 u./¹ *bëfedëc*; *födöbën* [sz.] (BécsiK. 16, 249); 1548 *föddözzec* magokat [sz.] (SzZsolt. 116b); 1802 *féd* (NSz.) **J**: 1. 1211 ? 'takar | decken' # (PRT. 10: 512) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 162) (↑); 2. 1774 'védelmez | schützen' (NSz.); 3. 1837 '⟨költségeket⟩ fedez | ⟨die Kosten⟩ decken' (NSz.) **Sz**: ~**ő** 1211 [HN.] (PRT. 10: 512) (↑); 1395 k. *fedew* 'fazék, üst | Topf, Kessel' (BesztSzj. 1293.); 1577 'edény befedésére szolgáló lap | Deckel' (KolGl.) | ~**és** 1372 u./ *belfedeferewl* (JókK. 126) | ~**ekezik** 1372 u./ *elfedekezet* 'takarózik | sich zudecken' (JókK. 161) | ~**ez** 1416 u./¹ *bëfedëzël* (BécsiK. 7) | ~**ezet** 1416 u./² *fedezet* 'eltitkolás, elfedés | Verborgenheit' (MünchK. 16va); 1848/ 'banki fedezet | Deckung ⟨im Bankwesen⟩' (NSz.); 1900 '⟨labdajátékokban⟩ a hátvédek és a csatársor között összekötőként szereplő, a védekezésben is és a támadásban is részt vevő játékos | Läufer ⟨in Ballspielen⟩' (Bánhidi: Sportny.) | ~**ezés** 1493 k. *fedezeeseben* (FestK. 30) | ~**etlen** 1585 *Födetlen* (Cal. 548) | ~**ezetlen** 1624 *Fedezetlen* (NySz.) | ~**ezék** 1837 *födözékre* 'fedélzet | Deck' (NSz.); 1916/ 'háborúban védelmet nyújtó hely a katonaságnál | Deckung ⟨milit⟩' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ☹ Vog. (T.AK.P.) *pänt-* 'becsuk'; osztj. (V.) *pent-* 'befed, bezár ⟨ajtót⟩'; zürj. (Lu.) *pęd-* 'becsuk, bezár'; votj. (Sz.) *pod-* 'ua.'; [fgr. **pentz-* 'becsuk, befed']. ☉ A fgr. **nt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*lúd*, →*véd* stb.

EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fedél*, *fédel*, *födém*

fedd **A**: 1372 u./ *fegnje* [sz.] (JókK. 57); 1372 u./ *fegj* meg [d-j] (JókK. 12); 1416 u./¹ *m̃gfëddës* [sz.] (BécsiK. 29); 1416 u./² *męgfeduē* [sz.] (MünchK. 65va); 1578 *föddedő* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 144); 1805 *fëdd* (NSz.) **J**: 1. 1372 u./ 'dorgál | rügen' # (JókK. 57) (↑); 2. 1372 u./ '⟨testi fenyítéssel⟩ büntet | züchtigen, strafen' (JókK. 68); 3. 1416 u./² 'óva int | warnen' (MünchK. 65va) (↑); 4. 1416 u./² 'vádol | beschuldigen' (MünchK. 94va) **Sz**: ~**és** 1416 u./¹ (BécsiK. 29) (↑) | **fegyedelem** 1416 u./¹ *Fëgëdëlèmn*° 'fegyelem | Disziplin' (BécsiK. 104) | **fegyed** 1416 u./³ [*fęg*]/*yedlek* 'fedd | rügen' (AporK. 34) | ~**hetetlen** 1474 *fęghetètlènek* 'fegyelmezhetetlen | undisziplinierbar' (BirkK. 5); 1531 *fedhetethlen* 'feddést nem érdemlő, büntetlen | untadelhaft' (ÉrsK. 184)

■ Ismeretlen eredetű. | ☉ A *fegy* tekinthető eredeti változatnak (vö. még →*fegyelem*), amelyből a *fedd* alak depalatizálódással és geminálódással keletkezett. A feltehetőleg eredeti l.

jelentésből a továbbiak metaforikus úton jöhetnek létre. (⊖) Idetartozik a (R.) *feddik* 'civakodik, veszekedik' (1570: SzT.). (⊕) A →*fen* szóból való magyarázata téves.

EtSz.; TESz.; NyK. 88: 209; EWUng. • Vö. *fegyelem, figyelem*

fedél **A:** 1395 k. *fedel* (BesztSzej. 544.); 1416 u.² zem *fedèllèl* (MünchK. 97vb); 1512 k. *fedele* (WeszprK. 51r); 1585 k. ház *fèdel* (Gl.); 1595 *Fedeel* (Ver. 105.); 1712 *fedely* (MNY. 38: 133); 1864 *fedel, fèdél* (CzF.) **J:** 1. 1395 k. 'háztető | Dach' (BesztSzej. 544.) (↑); 2. 1395 k. 'takaró | Decke' (BesztSzej. 573.); 3. 1416 u.³ 'oltalom | Schutz' (AporK. 49); 4. 1519 'vmely tárgy teteje | Deckel' # (DebrK. 51); 5. 1840 'hajó fedélzete | Deck' (NSz.) **Sz:** **fedeles** 1405 k. *fedeles* (SchlSzej. 1109.) | **fedelez** 1688 *fedelezése* [sz.] 'tetőt épít, rak | dachen' (SzT.) | ~**zet** 1713 *fedélzeti* 'tetőszerkezet | Dachung' (MNY. 68: 339); 1848 *födélzet* 'fedélzet | Deck' (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az ugor korból. | (⊖) Vog. (AL.) *kwäl-päntel*, (FL.) *kälpäntel*: '(ház)tető' (*kwäl, käl* 'ház') [ugor **pent3-l3* 'fedél, fedő']. (⊕) Az -*l* névszóképző feltehetőleg már az ugor korban az alapszóhoz, a →*fed* ige előzményéhez tartozott. A →*fed* : *fedél* jelentéstani viszonyához vö. ném. *decken* : *Dach, Deck*.

EtSz.; Szinnyei: NyH.; EtSz. *föld* a.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fed, fèdel, szemfedél*

fédél × **A:** 1395 k. *fedel* (BesztSzej. 618.); 1533 *fydelyrt* (NySz.); 1590 *fèdelemet* (NySz.); 1754 *fedélt* (NSz.); NYJ. *fédely* (ÚMTsz.) **J:** 'női fejkendő; fátyol | Kopftuch der Frauen; Schleier'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*fed* alakváltozata, a *féd* lehet. A szó végződése az -*l* névszóképző; vö. *fonal* (→*fon*), →*lepel* stb. A *fédél* és *fedél* tulajdonképpen szóhasadásos párok. (⊖) A szó a régi nyelvben gyakran a *fej fédél* 'fejkendő' szó szerkezetben fordult elő; vö. 1395 k. *fe fedel* 'ua.' (BesztSzej. 619.). (⊕) Németből való származtatása téves.

EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fed, fedél*

féder × **A:** 1781 *Federnek* (SzT.); 1813 *Féder* (NSz.); NYJ. *féder* (NyF. 34: 106) **J:** 'rugó (különösen mint kocsialkatrész) | Sprungfeder (bes. als Bestandteil eines Wagens)'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Feder* 'madártoll; író toll; rugó' [indoeurópai eredetű; vö. óind *pát(t)nam*; gör. *πτερόν*; stb.: 'szárny; toll']. A 'rugó' jelentés a németben a madártoll rugalmas, hajlékony tulajdonsága alapján keletkezhetett. (⊕) A →*fédervejsz* összetételben a *féder* már korábban előfordul.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fédervejsz, helikopter, penna, repetál*

fédervejsz Δ **A:** 1644–1671/ *féderbajsz* (NySz.); 1763 *Fédervájszat* (SzT.); 1843 *feredveiss* (SzT.); 1929 *féderveisz* (NSz.); NYJ. *fídervajszot* (ÚMTsz.) **J:** 'zsírkőpor, síkpor | Talkpulver'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném., (au.) *Federweiß* 'finom ásványpor' [< ném. *Feder* '(madár)toll' + *weiß* 'fehér <szín>']. A német megnevezés azon alapszik, hogy a zsírkő (talkum), amelyből a síkport őrlik, levelesen kristályos, pikkelyes, csillámszerű ásvány, amelynek felülete bizonyos mértékig a marártollra emlékeztet. (⊖) Megfelelői: szbhv. (N.) *fédervajsz*; szlk. (N.) *federvajsz*; stb.: 'síkpor'. (⊕) A szó belseji *b*-hez vö. →*bognár*, →*bükköny* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *féder, plajbász, szövétnek, vitrin*

fegyelem [4] **A:** 1372 u./ *fegylmert* (JókK. 102); 1372 u./ *fegelemuel* (JókK. 12); 1416 u./¹ *fègèlmbèn, fègèlèmn^c* (BécsiK. 117, 104); 1539 *fýgyelmemet* (KulcsK. 121) **J:** 1. 1372 u./ 'dorgálás; fegyelmezés | Rüge; Disziplinierung' (JókK. 102) (↑); 2. 1517 'vmely közösségben rendelkezésekkel, eljárásokkal fenntartott rend | Disziplin' # (DomK. 107); 3. 1761 'önfegyelem | Selbstbeherrschung' (NSz.) **Sz:** **fegyelmetlen** 1474 *fegelmetlenok* (BirkK. 5) | **fegyelmetlenség** 1474 *fègelmetlenfege* (BirkK. 5) | **fegyelméz** 1495 e. *fegelmanzi* (GuaryK. 27) | **fegyelmi** 1708/ *fegyelmi* (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *fedd* eredeti változatából, a *fegy*-ből keletkezett az *-elem* névszóképzővel. A 2., ill. 3. jelentés metonimikusan alakult ki az eredeti 1., ill. 2. jelentés alapján. Az elavulóban levő régi szót a nyelvújítás korában elevenítették fel.

📖 Nyr. 67: 117; EtSz. *fedd* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fedd, fegyház, fegyelem*

fegyenc **A:** 1835 *fegyencz* (Tzs.) **J:** 'rab, elítelt | Zuchthäusler'

■ Német mintájú képzett tükörszó, származékszó. | ⊕ Vö. ném. *Züchtling* 'fegyenc, rab' [< ném. *Zucht* 'engedelmesség, fegyelem']. ⊕ A magyarban az önálló szóként nem adatolt *fegy* (vö. → *fegyház*) *-nc* névszóképzős származéka; vö. *kegyenc* (→ *kegyelem*), *lelenc* (→ *lel*) stb. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fegyház*

fegyház **A:** 1808 *Fegyház* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'börtön, fegyintézet, fogház | Zuchthaus; Zuchthausstrafe' #

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Zuchthaus* 'büntetőintézet'. ⊕ A magyarban a *fegy* + → *ház* összetétele. Az önálló szóként nem adatolt *fegy* elvonás a → *fegyelem*-ből, és 'fegyelméz, fenyít, büntet' jelentésben áll. ⊖ A *fegyház* analógiájára tudatos szóalkotással létrehozott további összetételek: *fegyintézet* 'büntetőintézet' (1843: Kunoss: UjdSzóf.); *fegyőr* 'börtönőr' (1845: MNy. 69: 363). ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 EtSz. *fedd* a.; TESz. *fegy*- a.; EWUng. • Vö. *fegyelem, fegyenc, ház*

fegyver **A:** 1211 *Feguueres* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 504); 1372 u./ *fegyuereket* (JókK. 147); 1880 *fedver* (Nyr. 9: 542) **J:** 1. 1211 'támadásra és védekezésre való (harci) eszköz; löfegyver, puska | Waffe; Schusswaffe' # (PRT. 10: 504) (↑); 2. 1416 u./¹ 'harc, háború | Kampf, Krieg' (BécsiK. 234) **Sz:** ~**es** 1211 [szn.] (PRT. 10: 504) (↑) | ~**kedik** 1372 u./ *fegýerkeduen* [sz.] 'felfegyverkezik | sich bewaffnen' (JókK. 146) | ~**telen** 1416 u./¹ *fèguèrtèlèn* (BécsiK. 20) | ~**kezik** 1495 e. meg *fèguerkøztete* [sz.] (GuaryK. 108) | ~**ez** 1600 k. *felfègwerezzhethó* [sz.] (BrassSzt.) | ~**zet** 1813 *fegyverzettal* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Vö. ném. (kfn.) *federære, fedeler*, (kor. úfn.) *vedrer*: 'kőhajítógép' [< lat. (k.) *petraria* 'ua.']. ⊕ A magyar szó a három szótagú német változatra mehet vissza, ám a szó belseji *d*-t tartalmazó adat rendkívül kései felbukkanása jelentősen megnehezíti ezt a származtatást. A *d* > gy palatalizálódáshoz vö. → *frigy*. A *fegyver* eredeti jelentése 'kőhajítógép', a *fegyveres* származéké pedig 'a kőhajítógép kezelője' lehetett. A *fegyver* 2. jelentése metonímia; vö. lat. *arma* 'fegyver; háború'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fegyvernök, lő-, petróleum*

fegyvernök Δ **A:** 1213/ *Fegynernuch* [o: *Fegyuernuch*] [HN.] (VárReg. 389.); 1215/ *Fegierunc* [o: *Fegiernuc*] [HN.] (VárReg. 278.); (†1015) 1220 k./ *Fegwernuk* [HN.] (Györffy: DHA. I: 78); 1266 *Fegwernuk* (OkI Sz.); 1304 *Feguernekpallagnia* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 194); 1864 *fegyvernök* (CzF.) **J:** 1. 1213/ 'fegyverhordozó | Waffenträger' (VárReg. 389.) (↑); 2. 1604 'fegyverkovács | Waffenschmied' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fegyver*-ből keletkezett a *-nök* (~ *-nek*) képzővel, amely az →*asztalnok*, →*bajnok* stb. analógiájára járult a tőhöz; vö. *tálnok* (→*tál*), →*tárnok*. Az 1. jelentés volt az eredeti, a 2. jelentés téves értelmezésen nyugszik. – A szó a nyelvújítás korában vált újra elterjedté; vö. *fegyvernek* 'fegyverkovács' (1786: Szily: NyÚSz.). Ma leginkább helynévként él.

📖 EtSz. *fegyver* a.; TESz. *fegyver* a.; FNESz. *Fegyvernek* a.; EWUng. • Vö. *fegyver*

fehér **A:** 1037/ *feerkw* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137); 1037/ *feýregħaz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1055 *feheruuaru* [HN.] (TA.); 1093/ *feýregħaz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208291); 1193 *faeregíaza* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); (†1075) 1217 *feirtou* [HN.] (MonStrig. 1: 57); 1219/ *Feier* [SZN.] (VárReg. 86.); 1246/ *Feerkw* [HN.] (PRT. 8: 225); 1372 u./ *feyer* (JókK. 83); 1395 k. *fer* (BesztSzj. 374.); 1416 u.¹ *fèier* (BécsiK. 116); 1560 k. *feyər* (GyöngySzt. 906.); 16. sz. vége *Fejér* (Gl.); 1668 *foga-fejire* (NySz.); 1690/ *fehérít* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 464); 1754 *fehír* (NSz.); 1771 *fějér* (NSz.); 1812 *feherrét* (NSz.); 1833 *fehërség* [sz.] (NSz.); NYJ. *fejjërt* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1055 'hószínű; világos színű | weiß; hellfarbig' # (TA.) (↑); 2. 1859 'erkölcsileg tiszta, ártatlan | moralisch rein, unschuldig' (NSz.); 3. 1878 'ellenforradalmi | gegenrevolutionär' (NSz.) | <FN> 1. [főleg birtokos jelzős szerkezetben] 1405 k. 'vminek (szemnek, fognak, tojásnak stb.) a fehér része | Weißes, das Weiße von etw (Augenweiß, Eiweiß usw.)' # (SchlSzj. 311.); 2. 1802 'fehér (nem színesbőrű) ember | Weiße(r)' # (NSz.) **Sz:** ~**ül** 1416 u.¹ meg *fèieròltènèc* (BécsiK. 203) | ~**ít** 1416 u.² meg *fèiereitet* [sz.] (MünchK. 29rb) | ~**edik** 1423 k. *feyredem* (MNY. 77: 508) | ~**ség** 1493 k. *feyëerseeges* [sz.] (FestK. 169) | ~**es** 1585 *Feieres* (Cal. 1014) | ~**lik** 1585 *feierlòm* (Cal. 49) **R:** ~**je** 1838 *fejére* 'szalonna | Speck' (Tsz. *Fejér* a.); 1876 'albumin | Albumen' (Nyr. 15: 172) – De vö. 1833 *fehérnye* 'ua.' (Szily: NyÚSz. *Fehérje* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; talán finnugor kori tő magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. lp. (norv.) *bæggjo-* 'fehéren fénylik', (L.) *pāju* 'fehér <állat és tárgy>' [fgr. **pājz* 'fehér; fénylik']. ⊕ A finnugor szó belseji **j* vagy megmaradt a magyarban (vö. a *fejér*, *fejír*, *Fejér megye* [HN.]), vagy hangzóközi helyzetben kiesett (vö. *feér*, *feír*), és helyére hiátustöltő *h* lépett. A szóvégi *-r* névszóképző lehet; vö. →*egér*, →*gyökér* stb. Az egyeztetés nehézsége, hogy csupán egyetlen megfelelő ismert, és ez is csak egy távoli rokon nyelvben. – A megszilárdult E/3. személyű birtokos személyjeles szaknyelvi *fehérje* tudatos szóalkotással keletkezett a *tojásfehérje* 'a tojás világos része' összetétel alapján; vö. 1560 k. *Thykmony feyery* 'ua.' (GyöngySzt. 910.).

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fehér-*, *fehérorosz*, *fény*, *gyarmat*, *-nemű*

fehér-

I. ~pecsenye **A:** 1545 *feyer peczeñet* (OkI Sz.) **J:** 'egy fajta sült hús | Art Braten' | ~**pénz** Δ **A:** 1549 *feir pinz* (RMNy. 2/2: 67) **J:** 'egy fajta régi, kis ezüstérme | Weißpfennig (Art Münze)' | ~**kenyér** **A:** 1586 *feier kenieret* (SzT.) **J:** 'egy fajta búzalisztból készült kenyér | Weißbrot' # | ~**nemű** **A:** 1724 *fejérnéműk* (SzT.) **J:** 'alsónemű, ruha alatti viselet | Leibwäsche' # – De vö. 1694 *Fejérnemű* egyetmást 'vászonból, lenből való | leinen' (MNY. 79: 125) | ILYENEK MÉG: ~**hályog** 'egy fajta szembetegség | grauer Star' (1519 k.: DebrK. 155); ~**marha** 'vászonnemű | Leibwäsche, Weißwaren' (1574: MNY. 62: 498)

II. ~cseléd × **A:** 1589 *feier cheled* (Balassi: Com. 317) **J:** 1. 1589 'nőszemély, asszony | Weib' (Balassi: Com. 317) (↑); 2. 1671 'cseléd lány, szolgáló lány | Dienstmädchen' (SzT.) | ~**nép** × **A:** 1700 *fejér népekben* (Gyöngyösi: ÖK. 4: 276) **J:** 'asszony nép | Frauenvolk' | ~**személy** × **A:** 1770 *fejér személyek* (NSz.) **J:** 'nőszemély, asszony | Weib'

III. ~vasárnap **A:** 1754 *Fejér Vasárnapnak* (NSz.) **J:** 'húsvét utáni első vasárnap | erster Sonntag nach Ostern' | ~**hét** **A:** 1757 *Fejér-hétnek* (NSz.) **J:** 'nagyhét utáni hét | die Woche nach der Karwoche' | ~**hétfő** **A:** 1939 *fehérhétfőn* (ÚMTsz.) **J:** 'húsvét utáni első hétfő | erster Montag nach Ostern'

■ Összetélt előtag, azonos a →*fehér* szóval. | ⊕ Az 1. csoport szavainak előtagja az utótagban megnevezett dolog világos színét fejezi ki. A *fehérenemű* utótagjához vö. →*-nemű*; ennek az összetételnek a keletkezésében a ném. *Weißwaren* 'alsónemű, fehérenemű' hatásával is számolhatunk. – A 2. csoport szavainak előtagja női személyek megnevezésére szolgál; arra utal, hogy az egyszerűbb női viselet egykor festetlen lenvászonból állt; vö. →*vászoncseléd*. Hasonló szemlélethez vö. szlk. *biele pohlavie* 'asszony nép', tkp. 'fehér nem'; le. (R.) *bialogłowa* 'asszony nép', tkp. 'fehér fej' (utalás a férjes asszonyok fehér főkötőjére); ukr. (R.) *біла челядь* 'asszony nép', tkp. 'fehér cseléd'. – A 3. csoportban az összetételek latin mintájú tükörfordítások; vö. lat. *dominica in albis (depositis)* 'húsvét utáni első vasárnap', *hebdomada in albis* 'nagyhét utáni hét'; stb.; vö. még ném. *Weißer Sonntag* 'húsvét utáni első vasárnap'. Az idegen nyelvi megfelelők arra utalnak, hogy a húsvétkor megkeresztelt emberek a középkorban egy hétig hosszú, fehér ruhát viseltek.

📖 TESz. *fehérenemű* a., *fehérenép* a.; EWUng. • Vö. *cseléd, fehér, hét², hétfő, kenyér, nem¹, -nemű, nép, pecsenye, pénz, személy, vasárnap*

***fehérenemű* → -nemű**

fehérorosz **A:** 1572 *feier Oroszoc* (Mollay: NMÉR.); 1894 *Fehér-Oroszország* (PallasLex.) **J:** <FN> 1572 'az ukránhoz és az oroszhoz közel álló nyelvet beszélő nép tagja, belorusz | Weißrusse' (Mollay: NMÉR.) (↑) | <MN> 1620 'a fehéroroszokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | weißrussisch' (MNY. 64: 352)

■ Szláv mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. cseh *Belorus*; le. *bialoruski*; or. *белорус*; f.-or. *belarusc*; ukr. *білорус*; stb.: 'fehérorosz'. ⊗ Megfelelői: ném. *Weißrusse*; ang. *White Russian*; stb.: 'ua.'. Mivel a szó a magyarban elsőként egy Krakkóban nyomtatott kalendáriumban bukkant fel, elsősorban a lengyel szó szolgálhatott a tükörfordítás mintájául. ~ Más megnevezések: *belorusz* 'fehérorosz' (1939: Nszt.), amely az oroszból (↑) származik; *belarusz* 'ua.' (1995: Nszt.), amely a fehéroroszból (↑) származik. ⊕ Német mintájú tükörfordításként való magyarázata téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fehér, orosz*

fej¹ **A:** 1395 k. *fejē eden* [sz.] (BesztSzj. 1024.); 1559 *föyö* [?] [sz.] (Oklsz.); NYJ. *fěj, fejik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'állat tőgyéből tejet présel ki | melken' # (BesztSzj. 1024.) (↑); 2. 1577 'szív, szopik | saugen' (KolGl.); 3. 1770 'pénzt) kicsikar | abdringen <Geld>' (NSz.) **Sz:** ~**ős** 1551 *feyws* (LevT. 1: 86)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | ⊕ Md. (E.M.) *ped'a-* '(meg)szűr', (E.) 'fej' [fgr. **päδ'a-* 'fej']. ⊕ A fgr. **δ'* > m. *j* hangváltozáshoz vö. →*fáj*, →*fajd*. Az egyeztetést gyengítheti az a kérdés, hogy lehetett-e a finnugor alapnyelv korában a fejést is magában foglaló állattartás. A magyar jelentésekhez vö. ném. *melken*; ang. *milk*; fr. *traire*; stb.:

’(meg)fej; vkit fejőstehénnek tart’. (A) Más finnugor egyeztetése téves, iráni származtatása kevésbé valószínű.

EtSz.; MSzFE.; TESz.; MSFOu. 151: 302; EWUng.; Honti: NyÓtör. 95; Róna-Tas-Berta: WOT. 1318

fej² [6] A: (†1002) 1009/ Morzolfew [HN.] (Szentpétery: SztIstván 61); 1055 adaruk *fee*; azah *fehe* rea (TA.); 1138/ ? *Feidi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 134); 1233 Sygethfiu [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 407); [1237–1240] Menfy [HN.] (PRT. 1: 780); 1261/ Ketherdeutofeye [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 118); 1268 horhfw [HN.] (Oklsz.); 1378 Kamakuthfe [HN.] (Oklsz. *kút-fő* a.); 1395 k. ed *fel* (BesztSzj. 444.); 1416 u.¹ *fēmēn* (BécsiK. 79); 1533 *Fey* (Murm. 625.) **J: 1.** (†1002) 1009/ ’forrás; kezdet | Quelle; Anfang’ (Szentpétery: SztIstván 61) (†); **2.** 1086 ’tárgy felső része | oberer Teil eines Gegenstandes’ # (Györffy: DHA. I: 251); **3.** 1329 ’a koponyát, arcot magában foglaló testrész | Kopf, Haupt’ # (Oklsz. *fejes* a.); **4.** 1395 k. ’vmely testrész (főleg végtag) vége, bizonyos mértékig elkülönült része | oberer Teil eines Körperteils (bes. der Gliedmaßen)’ # (BesztSzj. 112.); **5.** 1395 k. ’növény fűrtös, fejes v. kalászos termése | trauben-, kopf- od. ährenartiger Fruchtstand’ (BesztSzj. 807.); **6.** 1416 u.² ’személy | Person’ # (MünchK. 11va); **7.** 1495 e. ’értelem | Verstand’ (GuaryK. 7); **8.** 1541 ’vminek a lényege | Wesen einer Sache’ (NySz.) **Sz: ~es** 1279/ *Feyes* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 802); 1500 k. *fejes* k[apoz]tha ’fejvel bíró | Kopf-’ (Gl.); 1751 *fejes* ’makacs | hartköpfig’ (Mikes: TLev. 202); 1775 ’úr | Herr; leitende Person’ (MNY. 58: 108) | ~ű [csak szókapcsolatban] 1372 u./ *fejew* (JókK. 31) | ~**ez** 1513 *Zegfeyezew* [sz.] ’fejvel lát el vmit | mit einem Kopf versehen’ (Oklsz. *szög-fejező* a.) | **ki~ez** 1520 k. *ki feyezefet* [sz.] ’tudtul ad, közöl | bekanntgeben, mitteilen’ (BodK. 22); 1527 *ky feyezee* ’megmagyaráz, szóban v. más módon érthetővé tesz | erklären, ausdrücken’ (ÉrdyK. 644) | ~**el** 1521 *Ekefeyelesre* [sz.] ’kijavít, megjavít | ausbessern’ (Oklsz. *eke-fejelés* a.); 1903 [sz.] ’ | köpfen (im Fußball)’ (Bánhidi: Sportny. 233) | **be~ez** 1527 *bel feyezy* ’bevégez, elvégez; végrehajt, véghezvisz | beenden; durchführen’ (ÉrdyK. 459) | ~**etlen** 1535 k. *fejetlen* (MonÍrók. 3: 158) | ~**etlenség** 1547/ *felyetkensegbē* [ɔ: *felyetlensegbē*] ’fejetlenség (átvitt értelemben is) | Koppflosigkeit (abstr.)’ (HoffgreffEn. Hh3a) | **fős** 1833 *Fős* káposzta ’fejvel bíró | Kopf-’ (Kassai: Gyökerész 2: 231)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *pān* ’fej, fő’; zürj. (Sz.) *pon* ’vég; kezdet; vminek a hegye, csúcsa’; votj. (K.) *pun* ’vég; határ; vminek a hegye, csúcsa’; md. (E.M.) *pe* ’vminek a vége’; finn *pää* ’fej, fő’; ? lp. (norv.) *bagne* ’a rénszarvasagancs vastagabb része (a fejnél)’; – ? jur. *pa-* ’elkezd, belekezd’; ? jen. *pə?* ’ua.’; tvg. *feai, feae* ’vminek a vége, csúcsa, külseje’ [uráli **pāne* ’fej, fő’]. (≈) Megfelelői: juk. *punke* ’domb, halom’; oszm. *beyin* ’agy’; mong. *heki* ’fej; kezdet’; stb. (△) A hangtanhoz vö. →*nō*², →*tō*. A *fő* ~ *feje-* tövváltozatok az m. (ösm.) *feyō* > m. (óm.) *fey* alak különböző többeli helyzetekben való változásának eredményei. A *fehe* változat szó belseji *h*-ja egy *γ* hangra vezethető vissza, a szó belseji *j* eredetileg hiátustöltő volt. A *fej* a 16–17. században a birtokos személyjeles alakokból (pl. *fejem* E/1., *feje* E/3.) keletkezett késői elvonás eredménye. A 3. jelentés az eredeti, jöllehet az 1. és 2. jelentés ugyancsak az alapnyelvből származhat. A 4–6. jelentés metafora; vö. ang. *head* ’fej; agy, ész; személy, fő (számolásnál); fejrész (érmén); vezető, főnök; elülső rész; csúcspont; fejezet; stb.’. – A *kifejez* összetételhez vö. lat. *exprimere* ’kifejez, kinyilvánít, kijelent’; ném. *ausdrücken* ’ua.’; stb.; a *befejez* összetételhez vö. finn *päättä-*; oszm. *basar-*; fr. *achever*; stb.: ’bevégez, elvégez, befejez’.

(△) A →*fok*² szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz. *fő* a.; MNY. 47: 6; MSzFE.; TESz., *befejez* a. is, *kifejez* a. is; MNY. 64: 150; EWUng. • Vö. *bak-*, *fej-*, *fejal*, *fejében*, *fejedelem*, *fejezet*, *fejfa*, *fejtörés*, *fő*², *főbenjáró*, *főkötő*, *főnök*, *hajadonfővel*, *hétfő*, *kütfő*, *lófő*, *nyakra-főre*, *törzs-*, *vas*¹

~**dísz** **A:** 1830 *fejdísz* (Európa 8: 8); 1835 *fejdisz* (NSz.) **J:** 'vmiféle ékesség a fejen (általában virágdísz, koszorú, tolldísz, korona stb.) | Kopfputz' | ~**hang** **A:** 1838 *fejhangok* (NSz.) **J:** 'a beszédben és énekben használt hangtól eltérő módon képzett, a szokásosnál magasabb (kellemetlen hangzású) emberi hang | Kopfstimme' | ~**hossz** **A:** 1840 *fej hosszát* (NSz.) **J:** 'sportban: az előre nyújtott fejének hosszúsága, mint előny v. hátrány | Kopflänge' | ~**kendő** **A:** 1832 *fejkendőt* (Mulattató VII: 123); 1844 *fejkendő* (NSz.) **J:** 'fejen hordott, díszes, női kendő | Kopftuch' | ILYENEK MÉG: ~**léc** 'lapok felső szélén (v. új fejezet előtt) alkalmazott szalagszerű díszítmény | Kopfleiste (Buchdruckerei)' (1889: Miparműv. 4/1: V.); ~**vadász** 'az, aki emberekre vadászik, bérgyilkos | Kopfjäger' (1880: FöldrKözl. 187); ~**hallgató** 'fülhallgató | Kopfhörer' (1891: VasútiKK. 1891. okt. 9.: 1083)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a $\rightarrow fej^2$ szóval. | ⊕ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Kopfputz* 'fejdísz', *Kopfstimme* 'fejhang', *Kopflänge* 'fejhossz', *Kopftuch* 'fejkendő'; stb. ⊗ Megfelelői: ol. *ornamento di testa*; or. *головой убор* stb.: 'fejdísz'; ang. *head-voice*; fr. *voix de tête*; stb.: 'fejhang'; fr. *d'une tête*; ol. *per una testa*; stb.: 'egy fejhosszal'; ang. *head shawl*; ol. *fazzoletto da testa*; stb.: 'fejkendő' stb.

📖 TESz. *fejhang* a., *fejléc* a.; EWUng. • Vö. *dísz*, *fej²*, *hang*, *hosszú*, *kendő*

fejal × **A:** 1405 k. *fe ual* (SchlSj. 1144.); 1473 *feal* (OkISz.); 1604 *Főally* (Szenczi Molnár: Dict.); 1826 *Févó* (TudGyűjt. 2: 44); 1877 *fejell* (Nyr. 6: 180) **J:** 1. 1405 k. 'párna | Kissen' (SchlSj. 1144.) (↑); 2. 1494 'tüzeléskor a tűzifát megtámasztó vaseszköz; hasonló szerepű fadarab, sárfal a kemecében | Feuerbock; Holzstück, Lehmwand von gleicher Funktion im Ofen' (OkISz. *tűz* a.); 3. 1826 'ruhatekercs, párnácska, amelyet a fejen vitt teher alá tesznek | Tragkranz, Kringe (am Kopf)' (TudGyűjt. 2: 44) (↑); 4. 1832 'szántóföldnek keresztbe szántott széle, (felső) vége; szőlőlugas melletti földtöltés | Querfurche am (oberen) Rand des Ackerfeldes; Erdaufschüttung neben einer Weinlaube' (TudGyűjt. 3: 73); 5. 1926 'a gabonakereszt alsó kéréje | untere Garbe der Mandel' (ÚMTsz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A $\rightarrow fej^2$ főnév + $\rightarrow al$ 'alul levő, alsó rész' jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Bizonyára igen régi szó lehet, mivel hasonló szerkezetű összetételek más finnugor nyelvekben is vannak: zürj. (V.) *jur-les*; votj. (Sz.) *jir-oltäs*; md. (E.) *pralks*, (M.) *pral*; finn *päänalainen*, *päänalus*; lp. (norv.) *oai 've-vuluš*: 'párna, vánkos'. – A *feal*, *főal*, *főaly* változatok a legkorábbiak; a későbbi, hiátustöltő hangokkal keletkezettek közül a *fejell* hangrendi kiegyenlítődést is mutat. A másodlagos jelentések többnyire metaforák az 1. jelentés alapján.

📖 NyK. 42: 402; NéprÉrt. 23: 128; NéNy. 3: 38; Nyr. 75: 58; TESz.; EWUng. • Vö. *al*, *fej²*

fejében **A:** 1519 *feýeeben* (JordK. 256); 1553–1559 *feiebe* (RMNy. 2/2: 27) **J:** 1. 1519 'ellenében; cserébe | gegen (mit der Nebenbedeutung des Austausches); tauschweise' # (JordK. 256) (↑); 2. 1553–1559 'vmi gyanánt | als (das Subjekt näher bestimmend od. begründend)' (RMNy. 2/2: 27) (↑); 3. 1577–1580 'cél(já)ból | zwecks' (NySz.); 4. 1645/ 'nevében; képviselőiben | im Namen; in Vertretung' (NSz.); 5. 1771 'miatt | wegen' (NySz.)

■ Határozóragos főnév szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *fejében* a $\rightarrow fej^2$ főnévből keletkezett E/3. személyű -e (~é) birtokos személyjellel és a -ben inesszívuszraggal, ill. az inesszívuszi funkcióban álló -be illatívuszraggal. – A konkrét jelentéshez vö. *feyeeben* 'fején' (1527: ÉrdyK. 511). A szóalak keletkezésének szemléleti alapja, hogy a fej egy tárgy vagy személy egészének kifejezője. A jelentéshez vö. még lp. (norv.) *oai 've 'fej*: *oai 'vai* [illatívusz] 'nevében, képviselőiben'. – A szó eredetileg állapothatározói funkcióban állt; birtokos jelzős szószerkezetben válhatott névutóvá. Hasonló változáshoz vö. $\rightarrow számára$, $\rightarrow részére$ stb.

fejedelem [4] **A:** 1372 u./ *fejdelm*, *fejedelmetewl* (JókK. 154, 51); 1416 u./¹ *fèdèlm*, *fèdèlmèdnèc* (BécsiK. 129, 321–322); 1435 k. barath *fejèlmec* (SoprSzej. 92.); 1513 *fejedelőm* (NytudÉrt. 40: 217); 1805 *fejedelēm* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'uralkodó | Fürst, Herrscher' # (JókK. 154, 51) (↑); **2.** 1372 u./ 'főpap; egyházi előjáró | Hohepriester; geistliche Obrigkeit' (JókK. 116); **3.** 1416 u./¹ 'hadvezér | Feldherr' (BécsiK. 12); **4.** 1416 u./² 'fejedelemség | Fürstentum' (MünchK. 8vb) **Sz:** ~**kedik** 1416 u./¹ *fèiedèlmkèdikuala* 'uralkodik | herrschen' (BécsiK. 52) | ~**ség** 1416 u./¹ *fèiedèlmfègè* 'uralom, uraság | Herrschaft' (BécsiK. 72) | **fejedelmi** 1500 k. *Feyedelmi* (TemGl.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*fej*² főnévből keletkezett a *-delem* névszóképzővel, amely eredetileg deverbális névszóképző volt; az alaktanhoz vö. →*hiedelem*, *sokadalom* (→*sok*) stb. Az alakváltozatok egyes szó belseji magánhangzók, ill. mássalhangzók kiesésével keletkeztek. A 'fej, fő' : 'vezető, vezér' jelentéstani viszonyához vö. blg. *главамап*; szbhv. *glavar*; szln. *glavar*; stb.: 'vezető, vezér, főnök' [< blg. *глава*; szbhv. *glava*; szln. *glava*; stb.: 'fej'].

EtSz. 1. *fej* a.; TESz.; NytudÉrt. 92: 54; EWUng. • Vö. *fej*²

fejezet **A:** 1416 u./² *feièzetebèn* (MünchK. 27va) **J:** **1.** 1416 u./² 'homlokzat | Vorderteil' (MünchK. 27va) (↑); **2.** 1519 'forrás; kezdet | Quelle; Anfang' (JordK. 469); **3.** 1527 'írásmű egy szakasza | Abschnitt in einem Schriftwerk' # (ÉrdyK. 392); **4.** 1780 'végpont | Endpunkt' (NSz.); **5.** 1784 'oszlopfő | Säulenkapitell' (Baróti Szabó: KisdedSz. 99)

■ Származékszó. | (⊕) A *fejez*-ből (→*fej*²) keletkezett *-et* névszóképzővel. A megnevezés azon a szemléleten alapul, hogy a fej a test legjellemzőbb, legfeltűnőbb része (vö. 1., 2., 4. jelentést). A 3. jelentés a lat. *capitulum* 'szakasz, részlet <egy írásműben>', az 5. jelentés pedig a lat. (k.) *capitellum* 'fejecske, oszlopfő' hatását mutatja.

EtSz. 1. *fej* a.; MNy. 54: 482; TESz.; EWUng. • Vö. *fej*²

fejfa **A:** 1795/ *fej-fámra* (I.OK. 30: 256) **J:** 'fából készült síremlék | stelenartiges Grabmal aus Holz' #

■ Összetett szó. | (⊕) A →*fej*² + →*fa* jelzős, alárendelő összetétele. Keletkezéséhez az a szokás szolgált alapul, hogy a fejfát mindmáig a koporsó fejrészehez állítják; vö. *főtől való fa* 'fából készült sírjel a fejnél' (1799: MNy. 70: 224). (⊖) Rokon értelmű megnevezés a *fejkő* 'kőből készült síremlék' (1844: SzT.).

FolEthn. 1: 111; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *fej*²

fejlík → *fejt*

fejsze **A:** 1395 k. *fejŷŷe*, *fejze* (BesztSzej. 749., 750.); 1519 *fejzy* (JordK. 361); 1541 *fiŷze* (Sylvester: ÚT. 1: 5); 1760 *fészit* (SzT.); 1769 *feszit* (SzT.); 1894 *fejszè* (NyK. 24: 374); NYJ. *fécének* (ÚMTsz.) **J:** 'balta, bárd | Axt, Beil' #

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, egy származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Egy nem adatolt *fejsz* 'vág, metsz, szétválaszt' ige *-e* képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. Ez az ige valószínűleg örökség; *-sz* gyakorító képzővel keletkezhetett egy

ugor vagy finnugor kori töből. A *tő* a $\rightarrow$ *fejt* tövével azonos. **2.** Örökség, uráli kori *tő* magyar képzővel. | (≡) A *tő*höz vö. vog. (T.) *päct*; szelk. *pittje*, *pīci*, *pedš*: 'balta, bárd' [uráli **pǝjčə* 'ua.']. (⊕) A szó végződése névszóképző, esetleg kicsinyítő képző. Ennek az egyeztetésnek magyarázatnak a gyér rokon nyelvi adatoltságon kívül hangtani nehézségei is vannak.

EtSz.; NytudÉrt. 38: 19; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fejt*

fejt **A:** 1372 u./ *fejtettleni* [sz.] (JókK. 144); 1416 u./² *Fehétec* meg (MünchK. 86va) **J:** **1.** 1372 u./ 'leválaszt, szétválaszt; hüvelyéből kiszed | (zer)trennen; enthülsen' # (JókK. 144) (↑); **2.** 1372 u./ 'vmit megmagyarázni, megfejtteni igyekszik | deuten, lösen' # (JókK. 63); **3.** 1416 u./¹ 'erőt vesz rajta vmi | überwältigen' (BécsiK. 45); **4.** 1416 u./² 'érvénytelenít; megszüntet vmit | für ungültig erklären; aufheben' (MünchK. 11ra); **5.** 1536 'lebont (bányászatban) | abbauen (Bergbau)' (Pesti: Fab. 73b); **6.** [főleg *ki~*] 1642 'fejteget | erörtern' # (MNY. 68: 477); **7.** 1772/ 'létrehoz | zustande bringen' (NSz.); **8.** 1807 '⟨bort⟩ a seprőről leválaszt | abziehen ⟨den Wein vom Bodensatz⟩' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**hetetlen** [ma *meg~*] 1372 u./ meg *fejthetetlen* 'megoldhatatlan | unlösbar' (JókK. 63) | ~**eget** 1527 *fejtőgetween* [sz.] (ÉrdyK. 75)

feslik [**1**] **A:** 1416 u./¹ *megfēlètnècvala* [sz.] (BécsiK. 141); 1416 u./² *fefeltèffecm̃g* [sz.] (MünchK. 92va); 1495 e. meg *fesol* (GuaryK. 83); 1585 ki *feswlók* (Cal. 399); 1763 *feslik* [▽] (NSz.); 1816 *fesël* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'kezd szétbomlani, szétnyílni | zerfallen, sich lösen' # (BécsiK. 141) (↑); **2.** 1781 '⟨virág, bimbó⟩ kezd kinyílni | sich entfalten ⟨Blume, Knospe⟩' (NSz.) **Sz:** ~**és** 1416 u./¹ *megfēflese* (BécsiK. 261) | ~**ett** 1495 e. *feslōt* *elkōlō* 'züllött, léha, ledér | licherlich' (GuaryK. 27)

fejlik Δ **A:** 1794 *Fejlem* (NSz.) **J:** **1.** 1794 ? 'feslik | sich auftrennen' (NSz.) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék); **2.** 1795 e. 'bontakozik; fejlődik | sich entfalten; sich entwickeln' (Csokonai: ÖM. 2/1: 11) **Sz:** ~**etlen** 1810 *fejletlenségnek* [sz.] (NSz.) | ~**eszt** 1826 *Kifejlesztteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**odik** 1826 *kifejlődésének* [sz.] (Nyr. 39: 203) | ~**emény** 1832 *fejleménye* (Nyr. 39: 202) | ~**ett** 1833 *fejlett* (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, a **fejt** és a **feslik** örökség; ugor, esetleg finnugor kori *tő* magyar képzővel. | (≡) A *tő*höz vö. vog. (T.) *pišt-* 'elold', (É.) *pēsēml-* 'szétválík'; osztj. (V.) *pāci-* 'szétszed, elválaszt', (Vj.) *pěčāyāl-* 'letép; leszakad ⟨gomb⟩'; ? lp. (D.) *piātseket* 'meglazul ⟨a csónak eresztéke⟩' [ugor (? fgr.) **pāčə-* 'szétválík']. (⊕) A finnugor egyeztetést nehezíti, hogy a csak egyetlen adatból ismert és valószínűleg pontatlanul lejegyzett lapp szó idetartozása bizonytalan. A végződés az *-l* gyakorító képző (*feslik*), ill. a *-t* műveltető képző (*fejt*). A *fejt* szó belseji *j*-je az ősmagyar alapige szóvégi *s*-ének helyébe léphetett; vö. $\rightarrow$ *esik* : $\rightarrow$ *ejt*. A *fejt* jelentései az 1. jelentésre mennek vissza; a 6. jelentés keletkezéséhez vö. még a *fejteget* származékot.

■ A **fejlik** származékszó. | (⊕) A *-l(ik)* gyakorító-visszaható képzővel keletkezett a $\rightarrow$ *bont* : *bomlik* típusú igepárok analógiájára. A köznyelvben ma leginkább származékaiban él.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Más, a *feslik*-től független ugor egyeztetése aligha valószínű.

NytudÉrt. 38: 19; TESz., *feslik* a. is; MNY. 63: 149, 74: 471; Benkő: FiktI. 172; UEW. 358, 878; EWUng. • Vö. *fejsze*, *fésű*

fejtörés **A:** 1627 *fő-töréssel* (NySz.); 1655 *fej tőresi* (NySz.) **J:** 'megfeszített, fáradtságos gondolkodás | Kopfzerbrechen' #

fejtörő **A:** 1831 *Fej-törő* (Kreszn.) **J:** ⟨MN⟩ 1831 'fejtörést kívánó, fejtöréssel járó | kopfzerbrecherisch, zum Kopfzerbrechen' (Kreszn.) (↑) | ⟨FN⟩ 1894 'talány, rejtvény | Knobelaufgabe, Rätsel' # (PallasLex.)

■ Összetett szók. | ☐ A → *fej*² + a *törés* főnév, ill. a *törő* folyamatos melléknévi igenév (→ *tör*) jelöletlen, birtokos jelzős vagy tárgyas alárendelő összetétele. Mindkét összetétel igei szószerkezetekre vezethető vissza; vö. pl. *töri a fejét vmin, vmiben* 'megerőlteti magát, feszülten gondolkodik, hogy kieszeljen vmit' (1583: NySz.). Hasonló szemlélethez vö. ném. *Kopfzerbrechen*; fr. *cassement de tête, casse-tête*; stb.: 'fejtörés'.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fej*², *tör*

fejtörő → *fejtörés*

fék¹ † **A:** 1418–1422 *Phecum* (ÓMOlv. 283); 1445 e. *Vieggā* [*fik* □] (MNY. 9: 424); 1598 *fēk* (NySz.); 1621 *Fékodni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Futuo* a.); 17. sz. vége kutya-*fiktát* [sz.] (Thaly: VÉ. 2: 259) **J:** 'nemileg közösül (tárgyas igeiként is) | sich begatten (auch trans.)'

■ Olasz jövevényszó. | ☐ Ol. *ficcare* 'be(le)dug, vmit vmibe bedug; vmibe beleakad, belegabalyogik', (rom.) *fichê* 'erőszakosan behatol, beledug', (bol.) *ficar* 'ua.', (gen.) *ficcâ* 'ua.', (kal.) *ficcare* 'ua.; közösül' [lat. (k.) *ficare* 'nagy erővel be(le)nyom, beledug']. ☐ Ma nyelvjárási szinten is már csak egyes elhomályosult jelentésű összetételben, ill. indulatszóban használatos mint szitokszó: *fékomadta!* (1864: CzF. *fik* a.); *kutyafékta!* (1864: NySz. *fik* a.) ☐ Német származtatása téves.

☞ TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

fék² **A:** 1215/ ? *Fecu* [SZN.] (VárReg. 196.); 1380 k. *ffeyk* (KönSzt. 124.); 1395 k. *fek* (BesztSzt. 978.); 1600 k. *fýk* (BrassSzt. 15) **J:** 1. 1380 k. 'igás állat megfűkezésére, irányítására szolgáló eszköz | Zaum' (KönSzt. 124.) (↑); 2. 1395 k. ? 'mozgás megállítására használt szerkezet | Bremse (Hemmvorrichtung)' # (BesztSzt. 137.), 1882 'ua.' (NSz.); 3. 1785 'fűkező erő | hemmende Kraft' (NySz.) **Sz:** ~**es** 1395 k. *fekef* (BesztSzt. 137.) | ~**ez** 1585 *fekezőm* (Cal. 433) | ~**telen** 1806 *féktelen* (NSz.)

■ Örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (D.R.), *peχ* 'egyszerű kantárszár, gyeplő', *behch* 'kantár'; osztj. (V.) *pāk* 'kantárszár, gyeplő (rénszarvasé); fűk (lóé)' [ugor **pākkz* 'kantárszár, gyeplő']. ☐ Az ugor **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. → *akaszt*, → *fekély* stb. Az obi ugor adatok igazolják, hogy a szó eredetileg csak a déli ugor nyelvjárásokban létezett. Az ugor kor lovas kultúrájának emléke; vö. még → *ló*, → *nyereg*, → *ostor*. A szó belseji *é* az ősmagyar szó belseji magánhangzó zártabbá válásával keletkezett. A 2. és 3. jelentés metonímia.

☞ EtSz.; NyK. 65: 170; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fekély **A:** 1456 k. *fekelekel* (SermDom. 2: 450); 1497 *feekewles* [sz.]; *fekeeles* [sz.] (Oklsz.); 1508 *fekell'ekkel* (DöbrK. 347); 1517 *fekelyekkel* (DomK. 288); 1519 *főkeel'ek* (JordK. 23); 1798 *fekéjesedni* [sz.] (NSz.); 1833 *Főköny* (Kassai: Gyökerésző 2: 135); NYJ. *feki*, *fököm* (MTsz.); *főkin* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1456 k. 'rendszerint gennyes kelés, tályog | Geschwür' # (SermDom. 2: 450) (↑); 2. 1497 'bibircók, szemölcs, kiütés | Warze; Aussatz' (Oklsz.) (↑); 3. 1874 'szitokszóként' | (als Schimpfw.)' (Nyr. 3: 229) **Sz:** ~**es** 1497 (Oklsz.) (↑) | ~**esedik** 1552 megh *főkelesedek* (LevT. 1: 103)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | ☐ A tőhöz vö. vog. (AK.) *pākəp-* 'kitör; áradni, ömleni kezd', *pāxl-* 'ua.; (szét)reped' [ugor **pekkz-* '(szét)reped, szétpattan']. ☐ Az ugor **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. → *fekete*, → *gyökér* stb. Az alapszó eredetileg onomatopoeitikus eredetű lehetett, amelynek veláris alakjai már a finnugor korból kimutathatók (vö. → *fakad*).

Végződése az *-l* > *-ly* névszóképző; vö. *aszály* (→*aszik*), *kötél* (→*köt*) stb. Az 1. és 2. jelentéshez vö. *fakadék* (→*fakad*) stb. A 3. jelentéshez vö. →*fene*, →*franc*² stb.

📖 Nyr. 63: 131; EtSz.; NyK. 68: 94; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fakad*

fekete A: 1055 *adfeke* (TA.); 1086 *feketeydi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) DL. 208421); 1211 *Feketeu* [SZN.] (OkI Sz.); 1327 e. *Feketý* [HN.] (HOKm. 4: 6); 1416 u./¹ *fèkètè* (BécsiK. 301); 1536 *feteke* (NySz.); NYJ. *feketè* (NyF. 34: 73); *fetèke*, *fètekébe* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1055 'a legsötétebb, semleges színű; sötét színű, sötét | schwarz; dunkel(farbig)' # (TA.) (↑) | <FN> **1.** [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1536 'vminek {szemnek, körömnek stb.} a fekete része | das Schwarze, der schwarze Teil irgendeiner Sache {des Auges, unter den Nägeln usw.}' (Pesti: Fab. 88b); **2.** 1750 'fekete bőrű ember, néger | Neger' (NSz.); **3.** 1754 'fekete öltözet | schwarzes Kleid' # (NSz.); **4.** 1791 'feketekávè | Mokka' # (MNy. 68: 325); **5.** 1807/ ? 'fekete ló | Rappe' (NSz.), 1869 'ua.' (NSz.) **Sz:** **feketít** 1470 meg *feketheyti* (SermDom. 2: 651) | ~**dik** 1495 e. meg *feketodic* (GuaryK. 5) | **feketül** 1506 *feketvl* vala (WinklK. 211) | ~**lik** 1531 *fekethwllýk* (ÉrsK. 303) | ~**zik** 1865 *feketézni* [sz.] 'feketekávét iszik | Mokka trinken' (Üstökös 1865. jan. 14.: 14); 1953 'feketén (drágított áron v. illegálisan) ad-vesz | Schwarzhandel treiben' (NSz.) **R:** ~**n** 1840 *feketén* 'tiltott módon | verbotenerweise' (MNy. 69: 499)

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V.DN.) *pęyta*, (O.) *puti*: 'fekete' [ugor **pðkkz* 'ua.']. (⊕) Az ugor **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*fék*², →*fekély* stb. A végződés feltehetőleg *-t* + *-é* ~ *-ő* névszóképző. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a képző már az ugor alapnyelvben a tőhöz tartozott; így egy ugor **pðkkz-tt* alakot lehet kikövetkeztetni. – A *feteke* változat hangátvetéssel keletkezett.

📖 EtSz.; NyK. 62: 252; MSzFE.; TESz.; MNy. 81: 154; EWUng. • Vö. *fekete*-, *feketeleves*

fekete-

I. ~könyv Δ **A:** 1665 *fekete könyvben* (SzT.) **J:** 'a rovott múltúakat nyilvántartó könyv | Evidenzbuch der Vorbestraften' | ~**lajstrom** † **A:** 1790 *fekete lajstromból* (NSz.) **J:** 'megtorlásban részesítendő, gyanús stb. személyeket v. különféle bűnöket, hibákat nyilvántartó lajstrom | schwarze Liste' | ~**lista** **A:** 1921 *feketelista* (NSz.) **J:** 'megtorlásban részesítendő, gyanús stb. személyeket v. különféle bűnöket, hibákat nyilvántartó lajstrom | schwarze Liste'

II. ~mesterség Δ **A:** 1796 *fekete Mesterséghez* (NSz.) **J:** 'varázslás | Schwarzkunst' | ~**mise** Δ **A:** 1898 *fekete misékre* (BpNapló 1898. jan. 28.: 12) **J:** 'orgia | schwarze Messe (Orgie)'

III. ~fuvar **A:** 1908 *fekete fuvarok* (BpHírlap 1908. máj. 3.: 23) **J:** 'gépkocsival, esetleg más járművel a tulajdonos tudta és engedélye nélkül végzett fuvar a gépkocsivezető saját hasznára | Schwarzfuhr' # | ~**piac** **A:** 1935 *fekete piacon* (BrassóiL. 1935. szept. 23.: 7) **J:** 'a törvények kijátszásával titokban folytatott adásvétel | Schwarzmarkt'

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*fekete* szóval. | (≡) A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. ném. *schwarze Liste* 'feketelista', *Schwarzkunst* 'feketemesterség', *Schwarzfahrt* 'feketefuvar' stb. (⊕) A *feketekönyv*-höz vö. ném. *Schwarzbuch* 'notórius adósok listája', de az összetétel ettől függetlenül is keletkezhetett a magyarban. A 2. csoport szavainak előtagja az ördögre, ill. a gonoszra vonatkozik. Az egyes csoportok összetételei egymástól függetlenül vették fel 'a rossz, nem kívánatos, törvényen kívüli' jelentést. Hasonló szemlélethez vö. ang. *black book* 'bűnügyi nyilvántartó', *black market* 'feketepiac'; fr. *marché noir* 'ua.', *courses noires* 'feketefuvar'; stb. (⊗) Részben nyelvjárási szóalkotások.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 55; EWUng. • Vö. *fekete*, *fuvar*, *könyv*, *lajstrom*, *lista*, *mester*, *mise*, *piac*

feketeleves A: 1661 *fekete leves* (FilKözl. 5: 491); 1898 *feketelevese* (NSz.) J: 1. 1661 'a dolog kellemetlen része | das dicke Ende' (FilKözl. 5: 491) (↑); 2. 1832 'szidás, verés, támadás | Schelte; Prügelei' (MKurir 1832. dec. 21.: [401])

■ Belső keletkezésű, valószínűleg jelentésselkülönülés eredménye. | (⊕) A *fekete leves* 'sötét színű varázsital, bájital' (1584: PFÉvk. 1: 146) szószerkezetből (ill. összetételből) keletkezett; vö. még *fekete lé* 'ua.' (1584: SzT.). – Az összetétel főleg a *hátra van még a feketeleves* 'most jön még csak a dolog kellemetlen része' szólásban használatos. Az elvont jelentés azért alakulhatott ki, mert a bájital elfogyasztása kellemetlen következményekkel is járhatott. A szólást később téves művelődéstörténeti elképzelések és magyarázatok alapján összefüggésbe hozták a feketekávéval. A 2. jelentés metonímia.

📖 Nyr. 78: 125; TESz.; EWUng. • Vö. *fekete, leves*

fekszik [2/3] A: 1211 ? *Feke* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 515); 1240 *Fekespenez* [sz.] (HOkm. 3: 5); 1372 u./ *fekegy* [d-j] (JókK. 11); 1372 u./ *fekeznékuala* (JókK. 86); 1372 u./ *fekezenuala* [□] (JókK. 156); 1456 k. *fekezyk* uala [▽] (SermDom. 2: 450); 1506 *fekeznék* vala (WinklK. 314); 1517 *fekevuek* (DomK. 228); 1519 *fekeznék* (JordK. 903); 1519 k. leh *fekeuek* (DebrK. 123) J: 1. 1211 ? '⟨személy⟩ vízszintes helyzetben elnyúlik; vhova lefekszik | liegen ⟨von einer Person⟩; sich legen' # (PRT. 10: 515) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 11); 2. 1240 ? 'elterül, elhelyezkedik | sich ausbreiten, liegen' # (HOkm. 3: 5) (↑), 1412 'ua.' (Oklsz.); 3. 1416 u./ '⟨katonaság⟩ táborozik | liegen ⟨vom Militär⟩' (BécsiK. 263); 4. 1495 e. '⟨tárgy⟩ vhol van | sich befinden ⟨von einem Gegenstand⟩' # (GuaryK. 52); 5. 1531 'vmiben áll | in etw bestehen' (ÉrsK. 150) Sz: **fekés** 1240 'fekvés | Liegen' (HOkm. 3: 5) (↑) | **feket** 1336 ? *Kukenfeketh* [HN.] ⟨FN⟩ (Oklsz.); 1416 u./ *fekeu* *fekeu* 'vminek a fekvése, helyzete | Liegen' (BécsiK. 312) | **feke-** [birtokos személyjellel] 1584 *fekebe* 'fekvő helyzetben | liegend, im Liegen' (SzT.) | **feke** 1372 u./ *fekeu* *fekeu* 'FOLY MN-I IGN' (JókK. 68); [málán~, málón~] 1519 'egy fajta bagoly | Art Eule' (JordK. 94) | **feke** 1416 u./ *feke* 'IGE' 'feke' | liegen lassen' (MünchK. 55vb) | **feke** 1416 u./ *feke* 'HAT-I IGENÉV' 'feke' | liegend' (MünchK. 14rb) | **feke** 1532 *feke* (TihK. 18) | **feke** 1536 *feke* (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból, magyar képzővel. | (⊕) A tőhöz vö. zürj. (V.) *puk-*, (Sz.) *pukal-*; votj. (Sz.) *puk-*: 'ül' [fgr. **päkk-* 'ua.']. (⊕) Az egyeztetés nehézsége, hogy a szó belseji *u* eredete a permi szavakban tisztázatlan. A *fekszik* eredetileg -sz gyakorító képzővel keletkezett, de bizonyos származékokban a *feke-* változat is fennmaradt (vö. a (R.) *feke* főnevet, a *feke* főnevet és igét, valamint a *feke* főnevet). Az -ik végződés másodlagos. A töváltozatok már a magyarban keletkeztek; ezekhez vö. →*alszik*. A 2. jelentés esetleg képzettársítással alakult ki a finnugor alapjelentésből. A jelentésváltozáshoz vö. ném. *liegen* 'hosszan elnyúlik, elterül' > 'kiterjed vmire, vhol fekszik, található; vmi mentén fekszik v. vhová megérkezik stb.'. (⊕) A *feke*, *feke* 'fekvőhely' (1836: Kunoss: Szóf.), 'a bányászott anyag rétege alatt fekvő közet' (1858: NMTudMűsz. *Liegendes* a.) valószínűleg a *feke* (↑) folyamatos melléknévi igenév hatására keletkezett nyelvújítási, tudatos szóalkotás. Ma csak bányászati szakszóként használatos. – A *fekehely* 'fekvőhely' (1808: Sándor I.: Toldalék) összetétel nyelvújítási szóalkotás a *feke-* töváltozatból és a →*hely* főnévből. – A *feke helyében* 'fekve, fektében' (1886: Nyr. 15: 213) szószerkezet az *állító helyében* (→*áll*) és *ültő helyében* (→*ül*) szerkezetek analógiájára keletkezett.

📖 EtSz.; NyK. 51: 116; Bárczi: Szótöv. 59; MSzFE.; TESz., *fekehely* a. is; EWUng. • Vö. *kézenfekvő*

fel A: 13. sz. eleje/ *fele* (KTSz.); 1372 u./ *fel* (JókK. 25); 1490 k. *feol* (NagyvGl. 211.); 1560 k. *fely* (GyöngySzt. 1130.); 1585 *Fwl* (Cal. 1007); 1864 *fël* (CzF.); NYJ. *fë* (MTsz.); *fën* (ÜMTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ 'felfelé; magasabban fekvő terület irányába | her-, hinauf; hoch; auf höher Liegendes zu' # (KTSz.) (↑); **2.** 1372 u./ '⟨módosítószóként, buzdítás kifejezésére⟩ | auf! ⟨zum Ausdruck der Aufmunterung⟩' (JókK. 25) (↑); **3.** 1515 'fent | oben' (LevT. 2: 2); **4.** 1700/ 'talpon ⟨van⟩; ébren ⟨van⟩ | auf ⟨sein⟩; wach ⟨sein⟩' (NySz.); **5.** 1880 'gőgösen | hochmutig' (NSz.) | <IK> 1372 u./ '⟨irányt, fokozódást, kezdést, befejeződést stb. kifejező igekötő⟩ | ⟨ein Verbalpräfix⟩' (JókK. 9) **R:** **~jebb** 1372 u./ *felyeb* [l-j] (JókK. 63)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ Az alapszó a *fel*, amely a →*föl* változata. Az eredeti *felé* változat -é latívuszraggal keletkezett. A *fel* alak a *felé*-ből alakult ki az ige előtti igekötői funkcióban, a latívuszrag -é > -ē rövidülésével, majd a rövid magánhangzónak a második nyílt szótagból történő kiesésével; vö. →*el*, →*meg*¹. Eredetileg felfelé irányulást kifejező határozószó volt; ebből alakult igekötővé a latívuszi, ill. lokatívuszi helyviszonynak, majd a cselekvés beállításának, befejeződésének és más elvontabb jelentésnek a jelölésére; vö. *elé* (→*előtt*). A *feljebb* középfokjeles alak az eredetibb *felebb* ~ *fellebb* magánhangzóközi palatalizálódásának eredménye; vö. *beljebb* (→*be*¹).

☞ EtSz. *fël* a.; MNy. 42: 49; J. Soltész: Igeköt. 25; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 275; EWUng. • Vö. *fel*⁻², *feljebbvaló*, *fellebbez*, *fellengő*, *felsül*, *felszarvaz*, *feltétel*, *föl*

fel-¹

I. ~szóval Δ **A:** 1372 u./ *fel zoualal* [ɔ: *fel zoual*] (JókK. 88) **J:** 'nagy hangerővel; erős hanggal, hangosan | mit großer Lautstärke; mit lauter Stimme'

II. ~szél × **A:** 1405 k. *fel zel* (SchlSzej. 102.) **J:** 'a hegyek felől fújó szél; északi szél | von den Bergen her wehender Wind; Nordwind'

III. ~ház Δ **A:** 1508 *folhazaba* (DöbrK. 71) **J:** 'emeleti szoba; emelet | Zimmer im Obergeschoß; Stockwerk' | **~vég** × **A:** 1600 *fel wegin* (SzT.) **J:** 'vmely település felső része | oberer Teil einer Ortschaft' | **~szeg** × **A:** 1602 *felzeghre* (SzT.) **J:** 'vmely település felső része | oberer Teil einer Ortschaft' | **~szer** × **A:** 1838 *föl szeren* (Tzs.) **J:** 'vmely település felső része | oberer Teil einer Ortschaft' | ILYENÉK MÉG: **~föld** '⟨az alfölddel ellentétben⟩ magas fekvésű terület, hegység v. fennsík | Hochland' (1469: MNy. 57: 362); **~vidék** 'hegyvidék, magasan fekvő országrész | Oberland, höhergelegener Landesteil' (1868: Ballagi M.: MNyTSz.)

IV. ~peres **A:** 1517 *föl pöröfoknek* (RMNy. 2/2: 15) **J:** '⟨bírószágon:⟩ a vádló személy | Kläger' #

■ Összetételek előtagja, azonos a **fel** (→*föl*) szóval. | ☐ A *fel* ~ *föl* ezekben az összetételben 'magasabban fekvő, feljebb található' jelentésben áll. A *felszóval* tulajdonképpen megszilárdult ragos alakulat (→*szó* + *-val* módhatározórag). Az előtag elvont jelentésben áll; hasonló szemlélethez vö. lat. *alta voce* 'hangosan, erőteljes hanggal', tkp. 'magas hangon'. A *felszél*-ben az előtag konkrét, 'honnan?' jelentésű. A *felperes* összetételben az előtag a kezdeményező, mintegy a magasabb pozícióban levő, panaszos félre utal.

☞ TESz. *fel*- a., *felföld* a. is; EWUng. • Vö. *föl*, *ház*, *per*¹, *szeg*², *szél*², *szer*¹, *szó*, *vég*

fel-²

~vonás **A:** 1778 *fel-vonyásban* (NSz.) **J:** 'színművek egy-egy szerkezeti egységet alkotó nagyobb szakasza, amelyek közt szünet van | Aufzug ⟨eines Schauspiels⟩' | **~világosodás** **A:** 1789 *fel világosodás* (NSz.) **J:** 'a 18. sz. nagy szellemi mozgalma ⟨mint kultúrtörténeti irányzat⟩ | Aufklärung ⟨als kulturhist Richtung⟩' # | **~fogás** **A:** 1815 *Felfogása* (ItK. 6: 480) **J:** 'szemlélet(mód) | Auffassung' | **~vágás** **A:** 1960 *felvágás* (ÉrtSz.) **J:** 'hivalkodás, kérkedés |

Aufschneiderei' | ILYENÉK MÉG: ~**világosítás** 'felfedés, tájékoztatás | Aufklärung, Auskunft' (1793: NSz.); ~**világosodott** 'felvilágosult | aufgeklärt' (1809: NSz.); ~**világosult** 'felvilágosodott | aufgeklärt' (1831: NSz.); ~**fogható** '(meg)érthető | auffaßbar' (1833–1842: NSz.); ~**foghatatlan** 'meg nem érthető, érthetetlen | unauffaßbar' (1840: HasznMul. 1840. aug. 1.: 39)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*fel* igekötővel. | ⊕ A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. ném. *Aufzug* 'felvonás', *Aufklärung* 'felvilágosodás', *Auffassung* 'felfogás', *Aufschneiden* 'felvágás' stb.; ezek a szavak javarészt a nyelvújítás termékei. ⊖ A tükörfordításokat megelőző, jobbára konkrét, részben azoban elvont jelentésű korábbi igék: *felvon* 'ráhúz v. felhúz' (1372 u./: JókK. 64); *felvilágosít* 'fényt gyújt' (1868: Ballagi M.: MNyTSz.), '(szellemileg) megvilágosít, kiokosít' (1789: NSz.); *felfog* 'felemel, magasba emel' (1495 e.: GuaryK. 109), 'megért' (1790: NSz.); *felvág* 'szétvág, összevág' (1557: LevT. 1: 225), 'henceg, kérkedik, nagyot mond' (1898: NSz.); *felvilágosodik* 'világossá válik' (1868: Ballagi M.: MNyTSz.). Az igék elvont jelentései is nagyrészt német hatásra keletkeztek.

📖 EtSz. 2. *fog* a.; TESz. *felfog* a., *felvág* a., *felvilágosít* a., *felvonás* a.; EWUng. • Vö. *fel*, *fog*¹, *vág*, *világ*, *von*

fel-³

~**szín** **A**: 1780 *felszin* (NyF. 50: 57) **J**: 'felület | Oberfläche' # | ~**hang** **A**: 1803 *felhang* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Discant* a.) **J**: 1. 1803 'az alapszólamnál magasabb szólam | Diskant' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Discant* a.) (↑); 2. 1894 'az alaphang rezgésszámának egész számú többszörösével rezgő hangok | Oberton {Akustik, Musik}' (PallasLex.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a **fel** (→*föl*) szóval. | ⊕ A tükörfordítások összetett szók. A *felszín* latin vagy német minta alapján keletkezett; vö. lat. *superficies* 'felület, felszín'; ném. *Oberfläche* 'ua.'. ⊗ A *felhang* német mintára keletkezett a nyelvújítás korában; vö. ném. *Oberton* 'olyan hang, amely egy oktávval magasabb, mint az alaphang'.

📖 TESz. *felhang* a., *felszín* a.; EWUng. • Vö. *föl*, *hang*, *szín*²

fél¹ **A**: 1138/ ? *Feles* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 57); 1227 *Feltev* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 13. sz. közepe/ *felleyn* [ɔ: *fellyen*] [l-j] (ÓMS.); 1416 u./¹ *féléc* (BécsiK. 77); 1490 *fylthe* (SzalkGl. 183.); 1578 *fély* [□] (Bornemisza: ÖrdKis. 115) **J**: 1. 1138/ ? 'retteg vmitől | sich fürchten' # (MNy. 32: 57) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 123); 2. 1138/ ? 'aggódik | sich ängstigen' # (MNy. 32: 57) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 17); 3. 1227 ? 'vkit félve tisztel | jmdn fürchtend verehren' (Oklsz.) (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (ÓMS.) (↑) **Sz**: ~**és** 1138/ *Feles* [szN.] (MNy. 32: 57); 1508 *felese* (NádK. 179) | ~**t** 1227 [sz.] [szN.] (Oklsz.) (↑) | ~**elem** 1372 u./ *felelemuel* (JókK. 44) | ~**elmik** 1372 u./ *felelmenek* 'retteg vmitől | sich fürchten' (JókK. 108) | ~**emik** 1416 u./¹ *mégfeléméc* 'megijed, megrémül | sich erschrecken' (BécsiK. 287) | ~**elmes** 1416 u./¹ *felèlmès* 'ijesztő | furchtbar' (BécsiK. 154) | ~**ékeny** 1416 u./² *fèlekeñec* 'ijedt, félénk, aggodalmas | ängstlich' (MünchK. 39va) | ~**énk** 1536 *Felenknel* (NySz.) | ~**tékeny** 1742/ *fèltékeny* 'félénk | furchtsam' (NSz.); 1805/ 'vkit féltő | eifersüchtig' (NSz.) | ~**ős** 1783 *Félős* (NSz.) | ~**említ** [főleg meg~] 1784 *fèlemlitt* (NSz.) | ~**elmetes** 1799 *fèlelmetes* (NSz.) | ~**tékenykedik** 1832/ *fèltékenykednek* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *pił*-; osztj. (V.) *pěl*-; zürj. (Sz.) *pol*-; votj. (MU.) *puw*j; md. (E.M.) *pełe*-; finn *pelkä*; lp. (norv.) *bállä*-; – jur. *pīlū*; szelk. *pitj*; kam. *pim*-; stb.: 'fél, retteg vmitől' [uráli **pele*- 'ua.']. ⊕ Az 1. jelentés a lat. (e.) *timere Deum* 'Istent tisztelő, istenfélő' hatására keletkezhett az eredeti 3. jelentésből. A tréfás *félsz* 'félelem, aggodalom' (1655: NySz.) az E/2. személyű igealak főnevesülésével keletkezett; vö. *mersz* (→*mer*²). ⊗ A *fèltékeny*, *félős*, *fèlemlít*, *fèlelmetes*, *fèltékenykedik* nyelvújítási alkotások.

fél² A: 1135 ? *feled, fele* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1138/ ? *Feles* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 57); 12. sz. vége/ *feleym* (HB.); 1329 *Feeleghaz* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *fél* (BécsiK. 214); NYJ. *fél* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 12. sz. vége/ 'embertárs | Mitmensch, Nächste(r)' (HB.) (↑); **2.** 1302 ? 'vminek a fele része, vmiből egy rész | Hälfte, Teil' # (Nyr. 106: 224), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 27); **3.** 1372 u./ 'oldal | Seite' # (JókK. 11); **4.** 1372 u./ 'kapcsolatban álló személyek egyike | Partei, Partner; Gegner' # (JókK. 12); **5.** 1519 'feleség | Ehefrau' (JordK. 241); **6.** 1527 'vidék | Gegend, Landes- od. Ortsteil' (ÉrdyK. 426); **7.** 1527 'vminek a közepe | Mitte' (ÉrdyK. 555) | <MN> **1.** 1372 u./ 'párosan összetartozó dolgok közül az egyik | einer (von beiden)' # (JókK. 11); **2.** 1405 k. 'az egésznek felét kitevő | halb' # (SchlSj. 59.) **Sz:** **feles** 1138/ [SZN.] (MNY. 32: 57) (↑); 1541 *feles* 'páros | paarig' (Sylvester: ÚT. 1: 82); 1631 'hitves, asszony; pár, társ | Gattin; Gefährte' (SzT.); 1888 'fél részért dolgozó mezőgazdasági munkás | Halbbauer' (Nyr. 17: 558) | **felényi** 1604 *feléni* (Szenczi Molnár: Dict. *Sesquioctávus* a.) | **felez** 1708 *Felezet* [SZ.] (Pápai Páriz: Dict.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *pāl* 'vminek a fele; (egyik) oldal'; osztj. (V.) *pelək* 'vminek a fele', (É.) *pēl* 'egyik oldala, része vminek'; zürj. (Sz.) *pēl* 'egy pár egyik fele; vminek az oldala, része'; votj. (Sz.) *pal* 'ua.; vminek a fele; táj, világrész; időszak, napszak; fél'; cser. (KH.) *pel, wel* 'oldal', *pe-lə* 'fél; fele vminek'; md. (E.) *pel*, (M.) *pāl* 'oldal', (E.) *pe'le*, (M.) *pāl'a* 'fél; fele vminek'; ? finn *suupieli* 'szájszeglet' (*suu* 'száj'), *pielos, pielus* 'perem, szegély'; lp. (norv.) *bælle* 'oldal; fele vminek; összetartozó pár egyik fele'; – jur. *pe'le* 'vminek a fele, darab'; szelk. *pālāk* 'vminek a fele, oldal'; kam. *pjel, pēl* 'fél; oldal'; stb. [uráli **pālā* 'fél; vminek a fele; oldal']. (≈) Megfelelői: óe. szl. *polb* 'oldal, középső rész'; alb. *palē* 'pár'; stb. (Δ) A magyarban a szó belseji magánhangzó eredetileg *ē* volt. A másodlagos 1. jelentéshez vö. or. *половина* 'fele vminek': óor. *половина, половинка* 'fél <a bíróságon, háborúban>'. A 4. és 7. jelentés a 2.-ból, az 5. jelentés az 1.-ből keletkezett. (Δ⇒) A magyarból: rom. (N.) *fēle* 'fél liter <mint ürmérték>'.

☞ KSz. 13: 263; EtSz.; MSzFE. *fél*¹ a.; TESz.; Bárczi: HBEI. 21; EWUng. • Vö. *ajtófél, atval, éjfél, ellen-², fél-, fele-, -féle, felekezet, felel, feleség, felesel, felől, félre, fészter, más-, polhák, verő-, vőfély*

fél-

I. ~hold A: 1405 k. *fel hod* (SchlSj. 59.) **J:** **1.** 1405 k. 'a holdkorong (látható) fele | Halbmond' # (SchlSj. 59.) (↑); **2.** 1748 '⟨mint az iszlám vallás szimbóluma⟩ | ⟨als Symbol des Islam⟩' (NySz.) | ~**szeg A:** 1469 *felzeegh* [SZN.] (MNY. 57: 240); 1541 *félfzeg* (Sylvester: ÚT. 1: 28) **J:** **1.** 1469 ? 'csonka, béna | verstümmelt' (MNY. 57: 240) (↑), 1541 'ua.' (Sylvester: ÚT. 1: 28) (↑); **2.** [határozói értékben is] 1800 'ferde | schief, schräg' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **3.** 1806 'ügyetlen, gyámoltalan | ungeschickt, unbeholfen' (NSz.) | ~**eszű A:** 1588 *Fel eszű* (NySz.) **J:** 'félbolond, félőrült | halbverrückt' | ~**bolond A:** 1793 *fél bolondnak* (NSz.) **J:** 'félőrült | halbverrückt' | ~**vállról A:** 1808 *Félvállról* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'göggösen, lenézően, megvetően | von oben herab, geringschätzig' | ~**nótás A:** 1878 *félnótás* (Nyr. 7: 369) **J:** 'félbolond, félőrült | halbverrückt' | ILYENEK MÉG: ~**kedvvel** 'kelletlenül; kedvetlenül, bosszúsan | unwillig; verdrießlich' (1583: SzT.); ~**kopasz** 'félig v. bizonyos hajrészekeken kopasz | halbkahl' (1643: Comenius: Jan. 54); ~**kegyelmű** 'félbolond, félőrült | halbverrückt' (1840: NSz.)

II. ~szemű A: 1490 k. *fel zemu* (NagyvGl. 68.) **J:** 'egyszemű | einäugig' # – De vö. 1527 *ffel zemel* 'az egyik szem | ein Auge' (ÉrdyK. 647) | ~**kéz A:** 1585 k. *fel kez* fýresz (Gl. *fűrész* a.) **J:** 'az egyik kéz | eine Hand' **Sz:** ~**kezű** 1816 *félkezű* 'csak egy keze, karja van | eine Hand

habend' (Márton J.: OskolaiLex. 1: 133) | **~láb A:** 1604 *Félláb* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'az egyik láb | ein Fuß' **Sz:** **~lábú** 1808 *Féllábú* 'egylábú; csak egy lába van | Einbeiniger; einen Fuß habend (Mensch, Vogel usw.)' (Sándor I.: Toldalék) | ILYENEK MÉG: **~fűlű** 'egy fajta edény | einhenkelig' (1679: SzT.); **~karú** 'egy karja van | einarmig' (1833: Honművész 1833. nov. 7.: 509)

III. ~teke A: 1604 *Felteke* (Szenczi Molnár: Dict. *Hemíphaerium* a.) **J:** 'félgömb, főleg a földgolyó egyik fele | Halbkugel; Hemisphäre' | **~vér A:** 1828 *félvérű* [sz.] (HazKülfTud. 1828. márc. 8.: [161]) **J:** <MN> 1828 'különböző fajtájú szülőktől származó (különösen ló) | von Eltern verschiedener Rasse abstammend (bes. Pferd)' (HazKülfTud. 1828. márc. 8.: [161]) (↑) | <FN> 1831 'két különböző fajta első keresztezéséből származó csikó, ló | Halbblut' # (NSz.) | **~kör A:** 1835 *félkör* (Tzs. *Halbzirkel* a.) **J:** 'a teljes körív fele | Halbkreis'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a $\rightarrow$ fél² szóval. | (⊕) Az 1. csoportban az előtag a 'kevesebb mint szükséges, szokásos; nem teljes egész (határozószóként is)' jelentésben áll. A *félszeg*-ben az utótagnak ($\rightarrow$ szeg²) 'rész' jelentése van; itt 'sérült, csonka' > 'ügyetlen, esetlen' jelentésváltozással számolhatunk. A *félvállról* tulajdonképpen megszilárdult ragos alakulat; keletkezésének az lehet az alapja, hogy az oldalt fordított fejjel, az egyik vállon keresztül való nézés, beszélés megvetést, lekicsinylést fejez ki. A *félnótás*-ban a $\rightarrow$ nóta valószínűleg a tökéletlen beszédre vagy hangképzésre vonatkozott; vö. még (N.) *félhangú* 'félbolond' (MTsz.). – A 2. csoportban a $\rightarrow$ fél² 'az egyik (a kettő közül)' jelentésben áll, amely finnugor jellegzetesség, így egyben magyar sajátosság is; vö. finn *silmäpuoli*; votj. *pal sin*: 'az egyik szem'; stb. – A 3. csoportban az előtag 'az egésznek, a teljesnek (pontosan) a fele' jelentésben áll; ezek az összetételek tükörfordítások. A *felteke* szóhoz vö. lat. *hemisphaerium* 'félgömb'; vö. még ang. *hemisphere*; fr. *hémisphère*; stb.: 'ua.'. A *félkör*-hez vö. ném. *Halbkreis* 'félgömb'; vö. még ang. *half-circle*; fr. *demi-cercle*; stb.: 'ua.'. A *félvér*-hez vö. ném. *Halbblut*; ang. *half-blood*; stb.: 'félvér'.

📖 TESz. *félkegyelmű* a., *félnótás* a., *félszeg* a., *felteke* a., *félvállról* a., *félvér* a.; EWUng. • Vö. *bolond*, *ész*, *fél*², *hold*¹, *kéz*, *kör*, *láb*, *nóta*, *szeg*², *szem*, *teke*, *váll*, *vér*

felcser Δ **A:** 1570 ? *Felchyer* [SZN.] (MNY. 7: 174); 1708 *felcser* (Horváth M.: NEI.); 1742/ *felcsér* (NSz.); 1789 *Fertseleket* (NSz.); 1874 *fencser* (Nyr. 3: 525); 1878 *fëncsér* (Nyr. 7: 92) **J:** 'tábori sebészorvos | Feldchirurg'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Feldscher* 'régi tábori seborvos' [< ném. (kor. úfn.) *feldscherer* 'ua.' tkp. 'tábori nyíró, borbély']. (⊗) Megfelelői: ang. (R.) *feldsher*; szbhv. *felčer*; stb.: 'felcser'. (⇒⊕) A szó az osztrák katonai nyelv közvetítésével került a magyarba.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flastrom*, *kárpál*, *palacka*, *plató*, *surc*

fele-

I. ~szolga † **A:** 1416 u.² *fèle zolgac* (MünchK. 24vb) **J:** 'szolgotárs | Mitknecht' | **~tanítvány** † **A:** 1416 u.² *fèle taneituañocnac* (MünchK. 97rb) **J:** 'Jézus tizenkét tanítványának egyike | einer der Jünger Jesu' | **~barát A:** 1495 k. *felebarataiert* [t-j] (PiryH. 4) **J:** 'bármely ember a többi emberhez való viszonyában, embertárs | Mitmensch' | **~mása** Δ **A:** 1689 *felemással* (SzT.) **J:** 'pár, társ; házastárs | Gefährte; Ehemann, -frau'

II. ~más A: 1472 *felemas* (Nyr. 42: 308) **J:** 1. 1472 'olyan (tárgy, ruhadarab), amelynek a párja, másik fele különböző, hozzá nem illő | ungleich, unpaarig; verschieden' # (Nyr. 42: 308) (↑); 2. 1893–1896 'ügyetlen, esetlen (ember) | ungeschickt (Mensch)' (MTsz.); 3. 1952 'határozatlan jellegű | unbestimmt' (OrmSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a **fele** szóval. | ☐ A *fele* 'embertárs; az egyik «a kettő közül» a →*fél*² 'embertárs; vminek a fél része' szó *fel* változatából keletkezett E/3. személyű, -e birtokos személyjellel. Az 1. csoport mellérendelő összetételekből áll (vö. 1531 *Felejd barátjdnak* (ÉrsK. 167)); a →*fél*²-nek és a →*barát*-nak itt 'felebarát, embertárs' a jelentése, a →*más* pedig 'hasonmás, hasonló dolog' jelentésben áll. Ezek az összetételek eredetileg E/3. személyű -(j)a birtokos személyjellel jelölt birtokos jelzős szerkezetként léteztek, a szóvégi *a* nélküli alakok csak később alakultak ki. – A 2. csoportban található *felemás* alanyos alárendelő összetétel; ebben a *fele* egy megelőző birtokviszonyra utal, a →*más*-nak eredetileg névmási értéke volt; az egész szó egy eredeti, 'olyan fél, amelynek a másik fele, párja különböző, hozzá nem illő' jelentésű predikatív szerkezetből vált melléknévi összetett szóvá.

📖 TESz. *felebarát* a., *felemás* a.; EWUng. • Vö. *barát, fél², más, szolga, tanít*

fele → *felől*

-féle

I. efféle **A:** 1372 u./ *ezféle* (JókK. 21); 1604 *Efféle* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'ilyen(féle) | solcher' | **afféle** **A:** 1519 k. *a fele* (DebrK. 105); 1560 *affele* (SzT.) **J:** 'olyan(féle) | solcher'

II. ő~ **Δ A:** 1416 u./² *őféle* (MünchK. 24vb); 1536 *ew feleek* (Pesti: NTest. 62) **J:** 'hozzá hasonló | seinesgleichen' | **te~** **Δ A:** 1416 u./² ? *te fèled* (MünchK. 24vb); 1788 *Te-féléteknek* (NSz.) **J:** 'hozzád hasonló | deinesgleichen' | **mi~** **Δ A:** 1580 *mi felenktül* (NySz.) **J:** 'hozzánk hasonló | unseresgleichen' | ILYENEK MÉG: **maga~** 'hozzá hasonló | seinesgleichen' (1630: NySz.); **ti~** 'hozzátok hasonló | euresgleichen' (1708: Pápai Páriz: Dict. *vestras* a.)

III. ilyen~ **A:** 1510 *ilyenféle* (MargL. 31r) **J:** 'ilyen(fajta) | solcher' # | **oly~** **Δ A:** 1588 *olyféle* (Frankovics: Haszn. 56) **J:** 'olyan(fajta) | solcher' | **olyan~** **A:** 1762 *olylanféle* (NSz.) **J:** 'olyan(fajta) | solcher' | **ily~** **Δ A:** 1810 *ily-féle* (NSz.) **J:** 'ilyen(féle) | solcher' | ILYENEK MÉG: **ilyes~** 'ilyen(féle) | solcher' (1835: NSz.); **olyas~** 'ua.' (1940: Balassa J.: MNySzót.)

IV. minden~ **A:** 1519 *mynden felee* (JordK. 266) **J:** 'mindenfajta, vegyes | allerlei' # | **különb~** **Δ A:** 1533 *Külembe fele* (Murm. 1.) **J:** 'különböző fajta | verschieden(artig)' | **más~** **A:** 1560 k. *mas fele* (GyöngySzt. 972.) **J:** 'másfajta, másmilyen | anderlei' # | **külön~** **A:** 1816 *különféle* (Hübner: Lex. 453); 1835 *Különféle* (Tzs.) **J:** 'különböző fajta | verschieden(artig)' #

V. sok~ **A:** 1533 *Sok fele* (Murm. 1484.) **J:** 'sokfajta, különféle | vielerlei, mannigfach' # | **két~** **A:** 1560 k. *ket fele* (GyöngySzt. 3077.) **J:** 'kétfajta | zweierlei' # | **négy~** **A:** 1604 *Negyféle* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'négyfajta | vierlei' # | ILYENEK MÉG: **három~** 'háromfajta | dreierlei' (1628: SzT.); **hat~** 'hatfajta | sechserlei' (1808: NSz.)

VI. lednek~ **A:** 1533 *Lennők fele* (Murm. 1510.) **J:** 'takarmánynövény-féle | wickenartig (als Viehfutter)' | **kecske~** **A:** 1560 k. *kechke fele* (GyöngySzt. 3777.) **J:** 'kecskeszerű | ziegenartig' | **haj~** **A:** 1560 k. *hay fele* (GyöngySzt. 2797.) **J:** 'hajszerű, hajhoz hasonló | haarartig'

VII. nagy~ **A:** 1577 *nagy fele* (KolGl.) **J:** 'nagy alakú, formájú | von großer Gestalt' | **városi~** **Δ A:** 1586 *varossy felet* (SzT.) **J:** 'városira jellemző, városias | von städtischer Art' | **jó~** **A:** 1762 *jóféle* (NSz.) **J:** 'jó minőségű, jófajta | von guter Qualität'

VIII. mi~ **A:** 1769 *mé-féle* (NSz.) **J:** 'milyen fajta, micsoda | was für ein' # | **ki~** **A:** 1803 *kiféle* (NSz.) **J:** 'kicsoda | was für ein (Person)'

■ Összetett szavak utótagja, megszilárdult ragos alakulat. | ☐ Az elvont használatban álló →*fél*² 'oldal' főnévből keletkezett valószínűleg -é > -e latívuszraggal. Az alaktanhoz vö. *felé* (→*felől*). A jelentéséhez vö. →*fajta*, →*nemű* stb. Az 1., 2., 3., 4. és 8. csoportban az előtagok különféle névmások. Az 5. csoportban az előtag számnév, a 6.-ban főnév, a 7.-ben pedig melléknév.

📖 MNy. 50: 40; TESz. *fél²* a.; EWUng. • Vö. *az¹, ez¹, fél², haj¹, ily, jó¹, kecske, két, ki¹, külön, különb, lednek, más, mi¹, mi², mind, nagy, négy, oly, ő, sok, te, város*

feled A: 12. sz. vége/ *feledeve* (HB.); 1416 u./¹ *èlfèlèdem* (BécsiK. 181) J: 1. 12. sz. vége/ 'emlékezetéből tűnni enged | vergessen' (HB.) (↑); 2. 1597 'vmit vhol (véletlenül) otthagyl | etw irgendwo (zufällig) liegenlassen' (RMNy. 2/2: 254) Sz: ~et 1416 u./¹ *egfélèdèt* 'felejtés, elfelejtés | Vergessen' (BécsiK. 71) | ~kezik 1416 u./¹ *èl félèdkezcivala* (BécsiK. 183) | ~ékeny 1474 *feledekenfeg* [sz.] (BirkK. 4) | ~ékenység 1474 *feledekenfeg* (BirkK. 4) | ~hetetlen 1794/ *feledhetetlen* (NSz.)

felejt A: 1516 el *felejtuen* [sz.] (GömK. 107) J: 1. 1516 'emlékezetéből tűnni enged | vergessen' # (GömK. 107) (↑); 2. 1787 'vmit vhol (véletlenül) otthagyl | etw irgendwo (zufällig) liegenlassen' # (NSz.); 3. [pofon ~] 1818/ 'pofon' üt | (jmdn ins Gesicht) schlagen' (NSz.) Sz: ~kezik 1575 el *felejtközni* [sz.] (Heltai: Krón. 141b) | ~hetetlen 1770 *felejthetetlenül* (MNy. 60: 227)

■ Fiktív többől keletkezett származékszók. | (A) A tő, amely feltehetőleg igei természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A végződés a -d kezdő-gyakorító képző, ill. a -jt (~-ít) műveltető képző; vö. →szakad, →szalad¹ stb. A *felejt* 3. jelentése tréfás-szépítő kifejezés. (A) A →fél² szóból való magyarázata téves.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 86; EWUng. • Vö. *nefelejcs*

felejt → *feled*

felekezet A: 1519 k. *felekozetit* (DebrK. 438); 1533 *felekezetek* (NySz.); NYJ. *felekèzet* (MTsz.) J: 1. 1519 k. 'nemzetség; fajta | Geschlecht; Art' (DebrK. 438) (↑); 2. 1532 'közösülés | Geschlechtsverkehr' (TihK. 40); 3. 1665/ 'társ, partner | Genosse, Partner' (SzT.); 4. 1673 'csapat; közösség | Schar; Gemeinschaft' (NySz.); 5. 1782 'vallási közösség | Glaubensgemeinschaft' # (NSz.); 6. 1792 'párt | Partei' (Baróti Szabó: KisdédSz.); 7. 1889 'vmiből egy rész | Teil' (Nyr. 18: 334) Sz: ~i 1817 *Felekezeti* (TudGyűjt. 1: 50)

■ Származékszó. | (A) A *felekezik* 'nemileg' közösül; társul, szövetkezik' (< →fél²) igéből keletkezett -et névszóképzővel. A 2. jelentés lehetett az eredeti. A köznyelvben az 5. jelentése él, a többi elavult.

📖 EtSz. 1. fél a.; TESz.; EWUng. • Vö. fél²

felel A: 1372 u./ *felele, fellele* (JókK. 9, 18); 1416 u./¹ *felèlè, félèl* (BécsiK. 65, 187) J: 1. 1372 u./ 'válaszol | antworten' # (JókK. 9, 18) (↑); 2. 1524 'felelősséget vállal; kezeskedik | sich für etw verantworten; für etw haften' # (MNy. 25: 69); 3. 1566 'felelősségre vonáskor számot ad | etw verantworten' (Heltai: Fab. 86); 4. 1597 'peres eljárásban részt vesz | an einem Prozeßverfahren teilnehmen' (RMNy. 2/2: 16); 5. 1650 'viszonoz | erwidern' (NSz.); 6. 1888/ '(tanuló) szóbeli feladatot elmond | Aufgabe hersagen, antworten (Schüler)' # (NSz.) Sz: ~et 1372 u./ *felelet* (JókK. 10) | ~és 1372 u./ *felelefet* 'válasz; elszámolás, számadás | Antwort; Rechenschaft' (JókK. 16) | ~tet 1581 *megfeleltessék* (OkI Sz.) | ~ős 1834 *felelős* (Jelenkor 1834. máj. 24.: 336) | ~őtlen 1838 *felelőtlenységével* [sz.] (NTársalkodó 1838. jan. 23.: 28)

■ Származékszó. | (A) A →fél² 'embertárs; kapcsolatban álló személyek egyike' főnévből keletkezett -l igeképzővel. A képző hasonló funkciójához vö. *dajkál* (→*dajka*), *szolgál* (→*szolga*) stb. Az eredeti jelentése 'beszédpartnerként viselkedik' lehetett; az 1. jelentés ebből

fejlődött ki. ☞ A *felelős* és a *felelőtlen* nyelvújítási származékszó. ⇨ A magyarból: szbhv. (Kaj) *felelovati* 'biztosít'; rom. (N.) *felelui* 'felel, válaszol'.

☞ MNy. 11: 453; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fél*²

félen → *félre*

feleség A: 1405 k. *feleseg* (SchlSzj. 274.); 1416 u./¹ *fèlègégé* (BécsiK. 10); 1490 *felesyged* (SzalkGl. 94.); 1504 k. *felessegenel* (MNy. 9: 444) J: 'női házastárs | Ehefrau' #

■ Származékszó. | ⇨ A →*fél*² 'embertárs; kapcsolatban álló személyek egyike' főnévből keletkezett névszóképzővel. Hasonló szemlélethez vö. finn *puoli* 'vminek a fele, fél' (< finn *puoliso* 'feleség'); lat. *socius* 'részes, szövetséges, társult <mn>; (segítő)társ, bajtárs' (< lat. (k.) *socia* 'feleség'); ném. (kfn.) *gegatte* 'összetartozó' (< ném. *Gatte* 'férj', *Gattin* 'feleség'); stb. ☹ Más, korábbi megnevezés: *feles* (→*fél*²).

☞ MNy. 22: 173; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fél*²

felesel A: 1589 *feleslenek* (SzT.); 1592 *feleseles* [sz.] (SzT.); 1776–1821 *Felesőlni* [sz.] (NSz.) J: 1. 1589 'vitatkozik, veszekedik | streiten' (SzT.) (↑); 2. 1616 'ellentmond, ellenkezik | widerreden' # (NySz.)

■ Származékszó. | ⇨ A *feles* '(segítő)társ, bajtárs' (→*fél*²) főnévből keletkezett -l igeképzővel. A jelentésváltozáshoz vö. →*felel*. Eredeti jelentése 'beszédpartnerként viselkedik' lehetett, amelyből a későbbi jelentések kialakultak. – A *feleslenek* (↑) változat az [l]-es tőtípusba tartozik.

☞ EtSz. *felel* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fél*²

felette A: 1372 u./ *felette* (JókK. 156); 1474 *folette* (BirkK. 3); 1518 k. *fölpotte* (SándK. 8); 1553 *Fellötte* (NySz.); 1864 *fèlètte* (CzF.) J: 1. 1372 u./ 'nagyon, rendkívüli módon | sehr' (JókK. 156) (↑); 2. 1372 u./ 'túlságosan; mértéken túl | überaus; über die Maßen' (JókK. 86) R: ~bb 1372 u./ *felettebualoual* (JókK. 86)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⇨ A *felett* 'egy bizonyos mértéken túl' (→*fölül*) névutóból keletkezett E/3. személyű -e birtokos személyjellel. A 2. jelentés lehetett az eredeti.

☞ EtSz. *föl* a.; TESz.; MNy. 63: 131; EWUng. • Vö. *fölül*

felhérc × A: 1547 *felhercztöl* [? ✎] (KultNád. 1: 277); 1555 *ferhercz* (OkI Sz.); 1597 *Ferhecz* (OkI Sz.); 1598/ *förhéc* (MNy. 80: 124); 1793 *ferhénc* (EWUng.); 1808 *Fölhertz* (NSz.); 1825 *filhirtz* (EWUng.); 1838 *füréncz* (Tsz. Szeker a.); 1872 *fürhészt* (NSz.); 1873 *Farhércz* (Nyr. 2: 476); NYJ. *fèlhérc* (MTsz.) J: 'a kocsirúdra erősített megvasalt fa, amelyre a két hámfát akasztják; a kocsi hátulsó tengelyvégéhez erősített felhágó, vascsatolás | Zugwaage an der Deichsel des Wagens; Wagentritt'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ☹ Egy korai újfelnémet kori bajor-osztrák összetétellel függhet össze, amely, bár nincs adatolva, összetételi tagjaiban – népetimológiás hatásokat is tekintve – kimutatható; vö. ném. (kfn. baj.-osztr.) *vür, vüre* 'vmi elé' és (kor. úfn. baj.-osztr.) *äncz* 'villásrúd, kétágú kocsirúd', (baj.-osztr.) *änze, äinetze* 'ua.' [szláv eredetű; vö. szln. *ojnice* [többes szám] 'ua.'; cseh *ojnice* '(hajtó)rúd'; szlk. *ojnica* 'rúd,

kocsirúd’]. ☐ Az adatolási nehézségek ellenére ezek a bajor-osztrák szavak jelentéstani szempontból támogathatják ezt a származtatást. Művelődéstörténeti körülmények alapján az átvétel a német kocsigyártók, bognárok szaknyelvéből már a 14. sz.-ban megtörténhetett.

☞ TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

felhő → **felleg**

felhőkarcoló **A:** 1894 *Felhőkarcolónak* (PestiH. 1894. szept. 23.: 8) **J:** ’rendkívül magas (rendszerint húszemeletesnél magasabb) épület | Wolkenkratzer’ #

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. ném. *Wolkenkratzer* ’toronyház’ [az ang. *sky-scraper* ’ua.’ tkp. ’égkaparó, égharcoló’ alapján]. ☐ Megfelelői: ol. *grattanuvole* ’felhőkarcoló’; cseh *mrakodrap* ’ua.’; stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *felleg*, *karcol*

feljebbvaló **A:** 1456 k. *felebualo* (SermDom. 2: 334); 1510 *feljeb valonak* (MargL. 36) **J:** <MN> **1.** 1456 k. ’magasabb; kiválóbb | höher; vorzüglicher’ (SermDom. 2: 334) (↑); **2.** 1604 ’vki v. vmi fölött álló, előbbre való; fő {jelzőként} | vorgesetzt; Haupt-’ (Szenczi Molnár: Dict. *Principális* a.) | <FN> 1673 ’(közvetlen) fölöttes főnök | Vorgesetzter’ # (NySz.)

■ Összetett szó. | ☐ A *feljebb* ’magasabban, magasabbra’ (→*fel*) + →*való* ’található, levő’ jelöletlen, határozós, alárendelő összetétele. A főnévi jelentés a melléknévi 2. jelentésből keletkezhetett, ebben, valamint elterjedésében az ellentétes értelmű →*alattvaló* is szerepet játszhatott.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fel*, *való*

fellebbez **A:** 1636 *fellyebbezőnek* [✎] [sz.] (NySz.); 1748 *fellyebező* [sz.] (NSz.); 1831 *Föllyebbez* (Kreszn.); 1843 *föllebbzés* [sz.] (TörvTudMűsz. *via appellatae* a.); 1844–1845 *Fölebbzeni* [sz.] (I.OK. 30: 250); 1857 *fellebbezi* (NSz.) **J:** **1.** 1636 ’kevélykedik; magasabbra tör | sich überheben; höher streben’ (NySz.) (↑); **2.** 1786 ’(rangsorban) feljebb emel | höherstellen, erhöhen {abstr.}’ (NyF. 50: 41); **3.** 1843 ’felsőbb igazságszolgáltatási szervhez fordul | Berufung einlegen, appellieren {an eine höhere Instanz}’ # (TörvTudMűsz. *via appellatae* a.) (↑) **Sz:** ~és 1808 *Fellyebbezés* ’magasabbra törés | Streben nach Höherem’ (Sándor I.: Toldalék); 1843 ’bíróági ítélet elleni fellebbezés | Berufung {Rechtsmittel}’ (TörvTudMűsz. *via appellatae* a.) (↑)

■ Származékszó. | ☐ A *feljebb* ’magasabbra; magasabban’ (→*fel*) határozószóból keletkezett igeképzővel; vö. →*aláz*, *előz* (→*előtt*) stb. A szó belseji *ll* az *lly* hangból depalatalizálódással jött létre. A *föllebbzés* (↑) változat az [l]-es tőtípusba tartozik. A jelentések valószínűleg külön-külön, az alapszóból kiinduló szemlélet alapján keletkeztek. A 3. jelentés nyelvújítási fejlemény.

☞ EtSz. *fél* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fel*

felleg **A:** 1493 k. *fellegek* (FestK. 257); 1572 *fellyegh* (ZsélyiSzj.); 1600 k. *Feleg* (BrassSzt. 15); 1604 *Föllyeg* (Szenczi Molnár: Dict.); 1864 *Félleg* (CzF.) **J:** **1.** 1493 k. ’felhő | Wolke’ (FestK. 257) (↑); **2.** 1659 ’(az esőfelhőhöz hasonló) sűrű sokaság | {der Regenwolke ähnliche}

dichte Menge' (NySz.); **3.** 1753 'veszélyt rejtő jelenség | in sich eine Gefahr bergende Erscheinung' (NSz.); **4.** 1844/ 'füst, füstgomolyag | Qualm' (NSz.) **Sz:** **(be)~zik** 1695/ *be fellegszik* 'beborul az ég, befelhősödik | sich bewölken' (NySz.); [*befellegzett*] 1807 'vége van vminek, csalódást okozó módon véget ér | damit ist es aus' (NSz.)

felhő A: 1519 *feelhő* (JordK. 859); 1585 *főlyhonek* wl; *megfőlyősödöm* (Cal. 1025, 26); 1585 k. *főlhó* (Gl.); 1595 *Felheü* (Ver. 67.); 1670–1704 *Főihőzik* [sz.] (NytudÉrt. 1: 67); 1805 *fēlhó* (NSz.); NYJ. *fēlhé* (Nyatl.) **J:** **1.** 1519 'a levegőbe felszállt vízpárából alakult vízcseppek halmaza | Wolke' # (JordK. 859) (↑); **2.** 1696 'veszélyt rejtő jelenség | in sich eine Gefahr bergende Erscheinung' (NySz.); **3.** 1775 'az esőfelhőhöz hasonló' sűrű sokaság | (der Regenwolke ähnliche) dichte Menge' (NSz.) **Sz:** ~s 1572 [sz.] (ZsélyiSzj.) (↑) | ~södik 1585 (Cal. 1025, 26) (↑) | ~zet 1604 *Főlyhőzet* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~tlen 1604 *Főlhőtlen* 'felhő nélküli, derült (égbolt) | wolkenlos' (Szenczi Molnár: Dict. *Innúbilus* a.); 1822 *felhőtlen* örömit 'gondtalan, derűs | unbeschwert, froh' (Aurora 1: 46)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (⊕) A tőhöz vö. osztj. (O.) *pālæn*; zürj. (R.) *pil*; votj. (Sz.) *piľem*; cser. (KH.) *pāl*; md. (E.) *peľ*, (E.M.) *pejel*; finn *pilvi*; lp. (norv.) *bål'vå*: 'felhő' [fgr. **piľe* 'ua.']. (⊕) A magyar szó belseji *ll* és *lh* a **lβ* hangkapcsolatból keletkezhetett részben hasonulással, részben a réshang továbbfejlődésével. A végződés a *-γ (< *-β) névszóképző, amelyből az ősmagyar korban két eltérő módon -g, ill. -ő képző keletkezett.

EtSz.; Benkő: Nyjtört. 84; MSzFE. *fēlhő* a., *fēlleg* a.; TESz.; MNy. 81: 150; EWUng. • Vö. *felhőkarcoló*

fellengő Δ A: 1785 *fellengősegeket* [sz.] (NSz.); 1835 *föllengő, fönlengő* (Kunoss: Gyal. *Sublimis* a.) **J:** **1.** 1785 'magasröptű; emelkedett | hochfliegend; erhaben' (NSz.) (↑); **2.** 1789 'magasan repülő | in der Höhe fliegend' (NSz.)

fellengős A: 1785 *fellengős* (NSz.); 1792 *Fellengős* (Baróti Szabó: *KisdédSz. Fellengeni* a.); 1821 *fellyengőst* (NSz.); 1831 *Föllengős* (Kreszn.) **J:** **1.** 1785 'magasan levő | hochliegend' (NSz.) (↑); **2.** 1787 'magasröptű; emelkedett | hochfliegend; erhaben' (NSz.); **3.** 1833 'dagályos | hochtrabend, bombastisch' (NSz.)

fellengző A: 1788 u./ *fellengező* (NSz.); 1790 *fellengző* (NSz.); 1821 *felengező* (NSz.); 1830 *föllengezőnek* (NSz.) **J:** **1.** 1788 u./ 'magasban repülő | in der Höhe fliegend' (NSz.) (↑); **2.** 1790 'magasröptű; emelkedett | hochfliegend; erhaben' (NSz.) (↑); **3.** 1814 'dagályos | hochtrabend, bombastisch' (NSz.) **Sz:** ~s 1828 *fellengzősen* 'dagályosan | bombastisch' (HazKülfTud. 1828. jan. 16.: 40); 1833 *fellengzős* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az alapszó a (R.) *felleng*; a végzések a folyamatos melléknévi igenév-ő képzője, az -ős melléknévképző, ill. a -z gyakorító képző + a folyamatos melléknévi igenév-ő képzője. A *felleng* 'fenn repül, a magasban száll' (1775: NSz.) tudatos szóalkotással keletkezett összetétel a →*fel* igekötőből és a →*leng* igéből. A *fellengős* és a (R.) *fennlengő* 'fenséges, magasztos' (1823: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Erhaben* a.) hasonló felépítésű, de a →*fenn* előtaggal keletkezett. (⊕) Mindegyik nyelvújítási szóalkotás.

EtSz. *felleng* a.; TESz. *fellengős* a.; EWUng. • Vö. *fel, leng*

fellengős → *fellengő*

fellengző → *fellengő*

felől **A:** 12. sz. vége/ *ioy felevl* (HB.); 1416 u.¹ *fēlōl* (BécsiK. 244); 1416 u.² *te felōllēd* (MünchK. 74vb); 1456 k. *felel* (SermDom. 1: 251); 1456 k. *felwl* (SermDom. 2: 483); 1531 *fōlōle* [?] (ThewrK. 174); 1547 *fellel* (LevT. 1: 37); 1574 *felyolj* (SoprSz. 34: 47); 1718 *felöll* (NyIrK. 28/2: 171); 1800 *fōlül* (NSz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 12. sz. vége/ 'iránya felé eső oldalon | auf der Seite von' (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'vmely irányból | von einer Richtung her' # (JókK. 11); **3.** 1372 u./ 'vki részéről | von jmds Seite' (JókK. 29); **4.** 1416 u.³ 'vmivel kapcsolatban (mond) | über etw (sagen)' (AporK. 148); **5.** 1527 'miatt | wegen' (ÉrdyK. 4); **6.** 1608 'miatta | seinetwegen' (SzT.) | <HSZ> **1.** [birtokos személyjellel] 1416 u.² 'vmivel kapcsolatban (mond) | über etw (sagen)' (MünchK. 74vb); **2.** 1527 'miatt | wegen' (ÉrdyK. 338); **3.** 1589 'miattam, miattad stb. | meinetwegen, deinetwegen usw.' # (Balassi: ÖM. 1: 118)

felé **A:** 1372 u./ *fele* (JókK. 129); 1416 u.¹ *fēlē* (BécsiK. 12); 1531 *felew* (LevT. 2: 5); 1539 *fely* (KL. 176.); 1585 *Fōle* (Cal. 1115); 1604 *felenc* (Szenczi Molnár: Dict. *Antichthones* a.); 1811 *fele* (NSz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'irányába | auf ... zu' # (JókK. 129) (↑); **2.** 1372 u./ 'a szóban forgó időpont előtt, tájt, tájban | gegen (für Zeitbestimmung)' # (JókK. 49); **3.** 1395 k. 'irányban | in gewisser Richtung' # (BesztSzj. 330.); **4.** 1416 u.¹ 'környékén | in der Umgebung von' # (BécsiK. 12) (↑); **5.** 1553 u. 'körül | etwa' (MonÍrók. 3: 82); **6.** 1636 'része (oszt) | in Teile (teilen)' (Simonyi: Hat. 2: 133) | <HSZ> [birtokos személyjellel] 1599 ? 'irányába | auf ... zu' # (SzT.), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Antichthones* a.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A → *fēl²* 'vminek a fele; oldal' főnévből keletkezett -l ablatívuszraggal, ill. -é latívuszraggal. Az első szótagbeli *ö*-s változatok a → *fōlül* hatására keletkeztek. A *felé* alak az E/3. személyű -é birtokos személyjelet is tartalmazza, amely a latívuszragba olvadt bele. Emellett az alak mellett a többi birtokos személyjellel (-m, -d stb.) egy teljes paradigmasor jött létre. A szócsalád tagjai birtokos szerkezetekben határozószóvá, ill. névutóvá váltak. – A *felé* határozószókkal, ill. igekötőkkel (pl. *arrafelé, kifelé* stb.) a cselekvés befejezetlenségének jelölésére is szolgál.

☞ Klemm: TMondt. 230; EtSz. 1. *fēl* a.; Sebestyén: Névut. 48; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 133, 286; EWUng. • Vö. *fēl²*

félre **A:** 1372 u./ *ferre* (JókK. 142); 1510 *fel[r]re* (MargL. 55); 1577 *fere* (KolGl.) **J:** **1.** 1372 u./ 'tovább, távolabb | fort, weg' # (JókK. 142) (↑); **2.** 1577 ? 'hibásan, helytelenül | falsch' (KolGl.) (↑), 1797 'ua.' (SzT.); **3.** 1577 k. 'oldalra | abseits, seitwärts' # (OrvK. 46); **4.** 1598 'különállóan; félreesően | abgesondert; abgelegen' (NySz.)

félen † **A:** 1416 u.² *fēlen* viue (MünchK. 26rb); 1553/ *felōn* (Tinódi: Cronica F3a); 1560 *Felen* (GyöngySzt. 102.) **J:** **1.** 1416 u.² 'tovább, távolabb | fort, weg' # (MünchK. 26rb) (↑); **2.** 1553/ 'oldalra | abseits, seitwärts' (Tinódi: Cronica F3a) (↑); **3.** 1669 'különállóan; félreesően | abgesondert; abgelegen' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A → *fēl²* 'oldal' főnévből keletkeztek -re szublatívuszraggal, ill. -n lokatívuszraggal. Mindkettő helyhatározói funkcióban vált határozószóvá. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. → *alá*, → *benne* stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fēl²*

felsál **A:** 1588 *fel sal* pechyeniet (SzT.); 1596 *fel saal* paczyenyet (SzT.); 1636 *felsált* (NySz.); 1653 *fessal* (EWUng.); 1685 *felsár* (EWUng.); 1808 *Fersály* (Sándor I.: Toldalék *Szarvas marha hús* a.) **J:** 'a marha-, borjú-, sertéscomb felső részéből való színhús; ilyen húsból készített étel | Oberschale am Rinds-, Kalbs- und Schweinsschlägel; Lendenbraten'

■ Német (baj.-osztr.) mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. ném. *Oberschale*, (baj.-osztr.) *oberschäl*: 'színhús a borjú-, marha-, sertéscomb felső részéből'. ☐ A magyarban a jelzői használatú *fel* (→*föl*) + (R.) *sály* 'lapocka' (1565: NySz.) összetétele. Ez utóbbi a ném. (kfn.) *schal*, *schäl* 'főleg a marhacomb felső részéből való színhús' átvétele. A *felsár* változat elhasonuláson, ugyanakkor népetimológián is nyugszik.

☐ EtSz. *felsár* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csajka, föl, sódar*

felség Δ A: 1372 u./ *felfege* (JókK. 128); 1416 u./¹ *felfeges* [sz.] (BécsiK. 39); 1490 *felsyge* (SzalkGl. 125.); 1528 w *fulseegeben* (SzékK. 372); 16. sz. közepe *f.lffegvs* [sz.] (MNY. 7: 200); 1805 *fělség* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'magasztosság, fenség | Erhabenheit, Majestät, Hoheit' (JókK. 128) (↑); 2. 1416 u./² 'Isten | Gott' (MünchK. 61rb); 3. 1476 k. 'uralkodó; királyi személy | Herrscher; königliche Person' (SzabV.); 4. 1495 k. 'méltóság; hatalom | Hoheit; Macht' (GuaryK. 34); 5. 1539 'magasság | Höhe' (KulcsK. 136) Sz: ~es 1372 u./ *felfeges* 'fejedelmi, magasztos | majestätisch' (JókK. 22); 1771 'értékes, ízletes | köstlich' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A *fel* (a →*föl* 'vminek a felső része, ami felül van' változata) szóból keletkezett névszóképzővel. A 2. és 3. jelentés különféle birtokos jelzős szószerkezetekben keletkezett, amelyek valakinek a fenségességére, fennköltségére, magasztosságára utalt. A jelentésváltozás a birtokviszony elhalványulása után mehetett végbe. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *eminentia* 'kiválóság; vminek, vkinek a kimagasló, kiemelkedő volta', (k.) 'egy uralkodó, főpap megtisztelő címe'; lat. *maiestas* 'magasztosság, fenségesség; a császár megtisztelő címe'; ang. *majesty*, *Your Majesty* 'felség; felséged, őfelsége' stb. ☐ A köznyelvben jobbra a *felséges* származék él, főleg újabb jelentésében.

☐ EtSz. *fél* a.; SzabV. 108; TESz.; EWUng. • Vö. *fenség, föl, ő-*

felső A: 1256/ *Felsytethey* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 675); 1291/ *Felsewzenthmyhalfalwa* [HN.] (FNESz. *Felsőszentmihály* a.); 1317 *Fulseuluew* [HN.] (Oklsz.); 1320 *Felsu* [HN.] (Oklsz.); 1336 *Felseyezenew* [HN.] (Oklsz.); 1376 *Feulseu* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *felfő*, *fělfő* (BécsiK. 26, 229); 1805 *fělfő* (NSz.); NYJ. *fěnső*, *fěrső*, *fösü* (ÚMTsz.); *fěsső* (MTsz.) J: <MN> 1. 1256/ 'magasabban levő | höher liegend, ober' # (Györffy: ÁMTF. 1: 675) (↑); 2. 1519 'magasabb rendű | höher {abstr.}' (CornK. 95); 3. 1582 'korábbi, elmúlt {idő} | früher, vergangen {Zeit}' (NySz.) | <FN> 1. 1720 'kártyafigura | Ober {im Kartenspiel}' (NSz.); 2. 1840 'felsőkabát | Überrock' (NSz.) Sz: ~s 1908 *felsős* 'az általános iskola felső tagozatába járó diák | Schüler der Oberstufe' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A *fel*-ből (→*föl* 'magasabban fekvő terület; vminek a felső része; felület, felszín') keletkezett -*ső* melléknévképzővel; vö. →*alsó*, →*belső* stb. A szó belseji *ls* > *rs* elhasonuláshoz vö. →*első*, →*külső* stb. A főnévi 1. jelentés német hatásra utal; vö. ném. *Ober* 'egy fajta játékkártya'. A főnévi 2. jelentés önállósulással jött létre különféle összetételekből, ill. jelzős szószerkezetből; vö. *felsőruha* 'felsőruházat' (1507: NyIrK. 6: 187); *felső köntös* 'felsőkabát' (1568: NySz.); stb.

☐ EtSz. *fél* a.; D. Bartha: Szóképz. 122; MNY. 58: 27; TESz.; EWUng. • Vö. *fersing, föl*

felsül A: 1785 *fel-sülünk* (NSz.) J: 'nevetségessé válik, leég | sich blamieren' #

■ Összetett szó. | ☐ A →*fel* [igekötő] + *sül* (→*süt*) ige összetétele. Az ige egy lőfegyver elsülésével, elsütésével függ össze. Az abbahagyás, a véget érés →*fel* igekötővel való kifejezéséhez vö. *felhagy* 'abbahagy, megszűnik; befejez, elvégez' (→*hagy*), *felad* 'enged kárba veszni' (<→*ad*) stb.

felszarvaz **A:** 1822 *felszarvazom* (TudGyűjt. 6/3: 75); 1865 *szarvazott föl* (NSz.); 1866 *fölszarvazni* [sz.] (NSz.) **J:** 'a férjet megcsalja | einem Ehemann Hörner aufsetzen'

■ Nemzetközi mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *jmdm Hörner aufsetzen*; fr. *planter des cornes à quelqu'un*; ol. *far le corna a qualcuno*; stb.: 'a férjet megcsalja'. Vö. még gör. *κέφατα ποιεῖν τινι* 'ua.'. Az említett szószerkezetek metonimikusan keletkeztek, és valószínűleg a megcsalt férjek együgyűségére utal. (⊖) Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a szótól független összetétel: *felszarvaz* 'szarvakkal ellát' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Dēlīciātus* a.), 'felbátorít' (1810: NSz.).

☞ O. Nagy: MiFán 316; TESz.; EWUng. • Vö. *fel, szarv*

feltétel **A:** 1645 *feltétel* (NySz. *föltétel* a.) **J:** 1. 1645 'tétel, tézis | Leitsatz, These' (NySz. *föltétel* a.) (↑); 2. 1655 'előzetes tétel | Prämissen' (NySz.); 3. 1702 'feltevés | Voraussetzung' (NySz.); 4. 1750 'szándék | Absicht, Vorhaben' (NSz.); 5. 1776–1821 'az, amittől függ vmi | Bedingung' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 1792 *Fel-tételesek* (NSz.) | ~**ez** 1837–1843 *föltételez* (NSz.) | **feltétlen** 1834 *feltétlen* (Jelenkor 1834. jan. 25.: 60) – De vö. 1796 *feltételeetlen* (MNY. 2: 395)

■ Latin mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. (tud.) *propositio* 'feltevés, hipotézis, premissza, előfeltevés', tkp. 'előre helyezés', *propositum* 'szándék, terv; javaslat, indítvány; tétel, állítás, kijelentés; tárgy, téma', tkp. 'az előre állított, az előre helyezett'. (⊕) A *feltétlen* nyelvújítási származékszó lehet a *feltételeetlen* összevonásából. – A *feltétel*-ből valószínűleg elvonással keletkezett a *feltét* 'cél, szándék, terv' (1750: NSz.), 'feltétel, követelmény, kíváncsi' (1815: Nyr. 3: 216), 'főzelékhez adott kis húsadag' (1898: NSz.); ez a legutóbbi jelentés bizonyosan a ném. *Auflage* 'a ráhelyezett, a rátett dolog' hatására keletkezett. (⊖) Ugyanebből az alapigéből más képzésmóddal keletkezett a *feltevés* 'hipotézis, feltevés, elmélet' (1776/: NSz.).

☞ TESz., *feltét* a. is; EWUng. • Vö. *fel, lét-, tesz*

fém **A:** 1804 *fémkör* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1804 'világosság | Licht' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1842 'érből nyert, villamosságot és hőt jól vezető anyag | Metall' # (NSz.)

■ Tudatos elvonás eredménye. | (⊕) A *fémlik* (ez a *fénylik* változata) 'fénylik, ragyog, felcsillan, csillámlik' (→*fény*) igéből keletkezett. Az alaktanhoz vö. *áram* (→*áramlik*), *csillám* (→*csillámlik*) stb. A 2. jelentés metafora. (⊕) Nyelvújítási alkotás.

☞ MNY. 13: 306; TESz.; EWUng. • Vö. *fémjelez, fény*

fémjelez [1] **A:** 1912 *fémjelzett* [sz.] (NSz.); 1940 *fémjelez* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** 'vmely alkotás, teljesítmény értékét tekintélyével biztosítja | die Güte einer Sache, einer geistigen Leistung verbürgen'

■ Jelentéselkülönülés eredménye. | (⊕) Tudatos szóalkotással metonimikusan keletkezett a nagyrabecsülés, tisztelet kifejezésére a *fémjelez* 'hitelesítő jelzéssel lát el, poncol' (1912: Kelemen B.: MNMSz.) igéből. Ezt a *fémjelzés* 'hitelesítő jelzés, poncolás' (1868/: NSz.) összetételből alkották meg.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *fém, jel*

fen <NSZ> Δ A: 1211 ? *Fenche* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 515); 1270/ *Fenkw* [HN.] (Oklsz.); [1291–1294] *Fenes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 617); 1395 k. *fen* (BesztSzj. 721.); 1560 k. *Feny* köő (GyöngySzt. 302.); 1585 *Fèn* kö (Cal. 249 [o: 265]); 1873 *Fintok* (Nyr. 2: 135); NYJ. *fènkü* (ÚMTsz.) J: 'fenőkö | Wetzstein'

fen <IGE> A: 1223 ? *Feneu* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 363); 1550 k. *fenyth[e]* aczel [sz.] (KolGl.); 1560 k. Megh *fenóm* (GyöngySzt. 314.); 1585 ki *fenyóm* (Cal. 998); 1655 *Fénik* (NySz.) J: 1. 1550 k. 'csihol <tüzet> | Feuer schlagen' (KolGl.) (↑); 2. 1560 k. 'élesít, hegyesít; köszörül | schärfen, spitzen; wetzen' # (GyöngySzt. 314.) (↑); 3. 1561 'ken; dörzsöl | schmieren; reiben' (NySz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (AK.) *põnl-* 'csiszol, élez'; votj. (R.) *penon* 'köszörűkö, fenőkö' [fgr. **pänz* 'fenőkö; élez, köszörül']. ⊕ Az ősmagyar igenévszó névszói értékű tagját csupán egyes összetételek őrizték meg, amelyek közül a tautologikus *fenkő* 'fenőkö' (↑) a leggyakoribb.

📖 MSzFE.; TESz., *fenkő* a. is; EWUng. • Vö. *bennfentes*, *fene*, *fenekedik*, *fenyeget*, *fészekfentő*

fene A: 1236 ? *feneozov* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *fene* (JókK. 146); 1416 u./¹ *fènè* (BécsiK. 106); 1416 u./¹ *fènéfègèt* [sz.] (BécsiK. 15); 1518 k. *fenée* (SándK. 7); 1568 *föne* (NySz.); 1578 *fenye* (Magyary-Kossa: OrvEml. *Füst csúz* a.) J: <MN> 1. 1236 ? 'vad; iszonyú | wild; greulich' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 146) (↑); 2. 1754 ? 'nyomatékosító szóként' | grimmig, verflucht' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.); 3. [határozói értékben] 1792 'nagyon | sehr' (NSz.) | <FN> 1. 1236 ? 'vadállat | Bestie' (Oklsz.) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 3001.); 2. 1538 'fekélyes, gennyes, sebes, rákos betegség | Brand, Schwäre' (Pesti: Nomenclatura S1); 3. [*ki a ~, mi a ~*] 1799/ 'kicsoda; micsoda | wer, was zum Teufel' (NSz.); 4. 1806 'szitokszó' | 'zum Ausdruck milden Fluches' (MNY. 47: 319); 5. [*(a) ~t, (a) ~ket*] 1854 ? 'tagadást kifejező szó' | dummes Zeug, Unsinn (als Verneinung, Abweisung)' (NSz.), 1871 'ua.' (NSz.) Sz: ~ség 1416 u./¹ 'kegyetlenség | Grausamkeit' (BécsiK. 15) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A *fen* 'élez, köszörül' (→*fen*) igéből keletkezett az -e folyamatos melléknévi igenévképzővel; vö. →*fürge*, →*lenge* stb. Eredeti jelentése a melléknévi 1. jelentés volt; a szó valószínűleg egy dühös, vad, fogát vicsorgató állatra vonatkozott; vö. *fene farkas* 'ádáz, kegyetlen farkas' (1506: WinklK. 175r); *fene oroszán* 'ádáz, kegyetlen oroszán' (1518 k.: SándK. 4r) stb. Nagyon korán főnévvé vált. A főnévi 3–5. jelentés az eredeti jelentés elhalványulásával keletkezett. ⊕ Finnugor egyeztetése téves.

📖 MNY. 16: 121, 45: 275; EtSz.; TESz.; UEW. 371; EWUng. • Vö. *fen*, *fenevad*, *fityfene*, *lépfene*, *rákfene*

fenék A: 1269 *fenek* [HN.] (Oklsz.); 1273 ? *fenukag* [HN.] (Oklsz.); 1339 *Rethfenek* (Györffy: ÁMTF. 3: 141); 1395 k. *fenek* (BesztSzj. 234.); 1416 u./¹ *fènekèt* (BécsiK. 18); 1416 u./² *fenèkebè* (MünchK. 24ra); 1508 *feniki* (DöbrK. 35) J: 1. 1269 'vízmedernek, kútnak, veremnek, talajnak legmélyebben fekvő, legalsó része | Grund des Flussbetts, des Brunnens, der Grube usw.' # (Oklsz.) (↑); 2. 1516 'vmely tárgynak alsó része | Boden eines Gegenstandes' # (Oklsz. *fenékfa* a.); 3. 1577 k. 'ülep; végbélnyílás | Gesäß; After' # (OrvK. 242) Sz: **feneketlen** 1531 *feneketlen* (TelK. 17) | **megfeneklik** 1636 *meg-feneklik* (NySz.) | **fenekel** 1757 *befenekeltünk* 'padlódeszkával lefed, lezár | mit Bodendauben abschließen' (SzT.); [főleg el~] 1784 *fenekelni* [sz.] 'az ülepén megver | verprügeln' (Baróti Szabó: KisdédSz. 51)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A *tő*, amely esetleg igei természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A szó végződése valószínűleg az *-ék* deverbális névszóképző. ⊕ A *→fen* származékaként való magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng.

fenekedik A: 1584 *fenekedni* [sz.] (NySz.); 1585 *Fenyekődöm* [▽] (Cal. 552) **J:** 1. 1584 'dühösködik | wüten' (NySz.) (↑); 2. 1585 'dühvel támad vkire; fenyeget vkit | anfeinden; drohen' (Cal. 552) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A *fen* 'élez, köszörül' (*→fen*) igéből keletkezett a *-kedik* gyakorító-visszaható képzővel. A megnevezés a fogát vicsorgató dühös, vad állat viselkedésén nyugszik. Hasonló szemlélethez vö. *→acsarkodik*, *→fene*, *→fenyeget* stb. – A (R.) *fenelkedik* 'megtámad, ellenségeskedik, harcol, fenyeget' (1416 u./¹ *fènelkedec* (BécsiK. 90)) *-l* gyakorító képzővel + *-kedik* gyakorító-visszaható képzővel keletkezett. ⊖ Ugyanebből az alapszóból *-kezik* gyakorító-visszaható képzővel alakult: *fenyekezik* 'megtámad, ellenségeskedik, harcol, fenyeget' (1585: Cal. 663).

📖 MNy. 16: 123, 45: 278; TESz.; EWUng. • Vö. *fen*

fenevad A: 1506 *fene vadak* (WinklK. 349); 1696 *fenevad* (NySz.) **J:** '(vad)állat | Bestie' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *→fene* 'irtóztató, borzalomkeltő, iszonyatos' + *→vad* 'szilaj, heves' jelzői, alárendelő összetétele. A *fene* egykor a vadállatok megnevezésére szolgáló, gyakran használatos jelző volt, de csak ez a szó szerkezet vált összetétellé.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fene*, *vad*

fenn A: 1372 u./ *fen*; *fennent* [R.]; *fennyen* [R.] (JókK. 132, 4, 29); 1516 *feen* (GömK. 20); 1560 k. *feny* (GyöngySzt. 1137.); 1561 *fűn* (MNy. 67: 490); 1572 *feon* (SzT.); 1816 *fënn* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'magasan | oben' # (JókK. 132, 4, 29) (↑); 2. 1515 k. 'előbb (említett) | vorher (erwähnt)' (AporK. 205); 3. 1536 ? 'fennhéjázóan | hochmütig (als Adv.)' (Pesti: Fab. 46a), 1562 'ua.' (NySz.); 4. 1552 'talpon, ébren (van) | auf, wach (sein)' # (Heltai: Dial. B2b); 5. 1708 'hangosan | laut (als Adv.)' (Pápai Páriz: Dict.); 6. 1848/ 'rangsorban' előkelőbb helyen | an vornehmerer Stelle (in der Rangordnung)' (NSz.) **Sz:** **fenső** 1820 *fennsőt* (NSz.) | **fensőbbség** 1829/ *fensőbbségét* (NSz.) **R:** ~**en** 1372 u./ 'nagyon | sehr' (JókK. 132, 4, 29) (↑) | ~**ent** 1372 u./ 'nagyon | sehr' (JókK. 132, 4, 29) (↑)

fent A: 1525/ *fentáll* (TörtTár 1908: 84); 1617 *föntt* szoval (NySz.); 1806/ *fennt* (NSz.); 1816 *fënt* (NSz.); NYJ. *fënd* (Imre: FelsSz.) **J:** <HSZ> 1. 1525/ 'talpon, ébren (van) | auf, wach (sein)' # (TörtTár 1908: 84) (↑); 2. 1575 'felfelé | aufwärts' (NySz.); 3. 1705 'hangosan | laut' (NySz.); 4. 1745 'fennhéjázóan | hochmütig' (NySz.); 5. 1761 'előbb (említett) | vorher (erwähnt)' (NSz.); 6. 1791 'magasan | oben' # (NSz.) | <MN> 1. 1789 'magasabb | höher' (NSz.); 2. 1806/ 'fenséges, fennkölt | erhaben, hochsinnig' (NSz.) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A szócsalád alapja, a *fenn* a *fel*-ből (*→föl*) keletkezett *-n* lokatívuszraggal. – A *fent* a *fenn* változatából, a *fen*-ből jött létre *-t* lokatívuszraggal. Mindkét szó eredetileg helyhatározószó volt. Elvont használatban (*fenn*: 2. és 5. jelentés; *fent*: határozószói 5. jelentés) váltak igekötővé. A *fent* melléknévi jelentései jelzői funkcióban keletkeztek a nyelvjuttatás korában.

📖 Mészöly: ÓMSzöv. 229; EtSz. *fël* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fenn-*, *fennhéjáz*, *fenség*, *föl*, *ön*⁻², *újfent*

fenn-

I. ~szóval **Δ A:** 1568 *fen szoual* (NySz.) **J:** **1.** 1568 'nagy hangerővel | mit großer Lautstärke' (NySz.) (↑); **2.** 1747 ? 'hallhatóan kiejtve | mit lauter Stimme, hörbar' (MNY. 53: 515), 1754 'ua.' (NSz.); **3.** 1766 ? 'kevélyen; fölényesen | hochmütig; überlegen (als Adv.)' (NSz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 27) – De vö. 1617 *fönt szoval* 'nagy hangerővel | mit großer Lautstärke' (NySz.) | **~hangon** **A:** 1818 *fenhangon* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Contendo* a.) **J:** **1.** 1818 'nagy hangerővel | mit großer Lautstärke' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Contendo* a.) (↑); **2.** 1825/ 'fölényesen; erélyesen | überlegen; tatkräftig (als Adv.)' (NSz.); **3.** 1837–1843/ 'hallhatóan kiejtve | mit lauter Stimme' # (NSz.) – De vö. 1811 *fennt hangonn* 'nagy hangerővel | mit großer Lautstärke' (NSz.)

II. ~költ **A:** 1774 *fen költ* (NSz.) **J:** **1.** 1774 'méltóságteljes; büszke tartású | würdevoll; von stolzer Haltung' (NSz.) (↑); **2.** 1775 'magasztos, nemes | erhaben' # (Nyr. 39: 376); **3.** 1778/ 'magasra emelkedő; magasra emelt | hoch ansteigend; hoch erhoben' (Nyr. 39: 376); **4.** 1864 'kevélykedő; nagyravágyó | hochmütig; ehrgeizig' (CzF.) | **~lét** **A:** 1799 *fenn létiünknek* (NSz.) **J:** 'fennállás | Bestehen'

■ Összetételi előtag, azonos a →*fenn* szóval. | ⊕ Az 1. csoport szavai tulajdonképpen megszilárdult ragos alakok; az előtagnak itt jelzői funkciója van. A *fennszóval* 3. jelentéséhez vö. *fennen szól* 'henceg, kérkedik, nagyot mond, dicsekszik' (1585: Cal. 629). A 2. csoport előtagjai határozói funkcióban állnak és tulajdonképpen a *fenn* 1. jelentésének elvont értelmű alakjának számít. – Utótagok a magyarban (címszó kivételével): *szóval* 'hanggal v. szavakkal' (< →*szó*), ill. *hangon* 'ua.' (< →*hang*), *költ* 'emelkedett, magasztos, fennkölt' (→*kel*). ⊖ Ugyanezzel az előtaggal: *fennsík* (1815: NSz.), német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Hochebene* 'ua.'

📖 TESz. *fennhangon* a., *fennkölt* a., *fennszóval* a.; EWUng. • Vö. *fenn*, *hang*, *kel*¹, *lét*, *szó*

fennhéjáz **A:** 1575 *fen heyaz* vala (Heltai: Krón. 208b); 1597 *fen ... hiaz* vala (Eckhardt: Tel. 171); 1683 *Fen hajazó* [?] [sz.] (NySz.); 1723 *fen ... héjjázni* [sz.]; *Fönnhéjjázás* [sz.] (NySz.); 1864/ *fenhéjázik* [□] (NSz.) **J:** **1.** 1575 'kevélykedik | hochmütig sein' # (Heltai: Krón. 208b) (↑); **2.** 1723 'magasan száll; magasba csap | hoch fliegen; hoch auflodern' (NySz.); **3.** 1816 'nagy reményekkel, tervekkel, magas szárnyalású gondolatokkal foglalkozik | große Hoffnungen tragen' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*fenn* 'fent, felül' + *héjáz* alárendelő, határozós összetétele. A jelentések alakulása és az utótag eredete vitatott. Ez utóbbi vagy a *héjaz* 'beborít, betakar, befed' ige (< →*héj*¹ + -z igeképző), vagy a *héjáz* 'magasan repül, mint egy héja' (< →*héja* + -z igeképző) ige lehet. Az első esetben az összetétel eredeti jelentése 'vki a házat (ill. annak tetejét) magasabbra építi, mint a többiek (gögből, felfuvalkodottságból)' lehetett; a második esetben 'vkinek magasröptű, gögös gondolatai vannak'. Művelődéstörténeti és nyelvtörténeti okokból egyik magyarázat sem meggyőző. ⊖ Hasonló szemléletű szó a *lőhátról beszél vkivel* 'magasról lefelé beszél vkihez' (OrmSz. *lőhát* a.). – Egyéb, régi megnevezések: *felhéjáz* 'elbizakodottan, gögösen viselkedik' (1598: NySz.); *vmi felett héjáz* 'ua.' (NySz.). – Az utótag önállóan is előfordul; vö. *hajaz* 'elbizakodottan, gögösen viselkedik' (1669: NySz.); *héjáz* 'ua.' (1702: NySz.); ezek az igeik önállósulással keletkezhetnek a *fennhéjáz*-ból.

📖 MNY. 54: 536; TESz.; EWUng. • Vö. *fenn*, *héj*, *héja*

fenség **A:** 1772 *Fönségnek* (EWUng.); 1786 ő' *Fentsége* (Nyr. 32: 438); 1795 Ő-*Fensége* (Szily: NyÚSz.); 1812 *fennség* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1772 'felsőbbiség, felettes hatóság | Obrigkeit' (EWUng.) (↑); **2.** 1786 'főpap megtisztelő címe | Ehrentitel eines Hohepriesters'

(Nyr. 32: 438) (↑); **3.** 1791 'magasztosság; méltóság | Erhabenheit; Würde' (NSz.); **4.** 1795 'uralkodócsalád tagjainak megtisztelő címe | Hoheit (als Ehrentitel der Mitglieder der Herrscherfamilie)' (Szily: NyÚSz.); **5.** 1830 'magasság | Höhe' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1791 *fentséges* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A → *fenn* (~ *fönn*), ill. *fent* határozószóból keletkezett a *-ség* névszóképzővel a → *felség* mintájára. A 2., 4. jelentéshez a ném. *Hoheit* 'ua.' segíthette elő. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 EtSz. *föl* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *felség*, *fenn*

fent → *fenn*

fentereg × [1] **A:** 1588 *fentereg* (NySz.); 1617 *ventereg*, *ventérgett* (NySz.); 1734 *föntörögnj* [sz.] (OkISz.); 1789 *fénteregnék* (NSz.); 1790 *fintorog* (NSz.); 1864 *fenterég* (CzF.); NYJ. *föntérgött* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1588 'fetreng | sich wälzen' (NySz.) (↑); **2.** 1779 'tántorog | taumeln' (NySz.); **3.** 1784 'ténfereg; lábatlankodik | umherschlendern; jmdm unter den Füßen sein' (Baróti Szabó: KisdedSz. 99)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A → *fetreng*-ből keletkezett az *n* szervetlen járulékhang beillesztésével; vö. → *finta*, → *fondor* stb. A veláris *fintorog* változat a → *fintorog* hatására keletkezhetett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fetreng*, *ténfereg*

fentő × [6] **A:** 1216 *Fentheus* [sz.] [HN.] (MNY. 83: 33); 1577 *fentő* (KolGl.); 1792 *fenteit* (SzT.); 1887 *frentő* (Herman: HalK. 787) **J:** **1.** [főleg ~*fű*] 1216 'súrlófű | Schachtelhalm' (MNY. 83: 33) (↑); **2.** 1577 'a kerék küllője | Radspeiche' (KolGl.) (↑); **3.** 1585 'szöges dárda | Speer' (Cal. 995); **4.** 1885 'ágas-bogas végű halászszerszám a vízfénék felkutatására | Stöberstange, Art Fischergerät' (NSz.); **5.** 1893 'edénytartó ágasfa | mehrarmiger Pfosten zum Aufbewahren von Töpfen' (MTsz.) **Sz:** ~**s** 1216 [HN.] (MNY. 83: 33) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az 1. és a 3–5. jelentés metafora a valószínűleg eredeti 2. jelentés alapján. (△) A → *fen* ige származékaként való magyarázata téves. (△) A (N.) *fentő* 'virágfüzér; koszorú; egy fajta sütemény' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) talán jelentésselkülönüléssel keletkezett a *fentő* (↑) 2. jelentéséből.

📖 TESz. *fentő*¹ a., *fentő*² a.; EWUng.

fény **A:** 1075/ ? *feni* [HN.] (MonStrig. 1: 56); 1093–1095 ? *Fen* [SZN.] (OkISz.); 13. sz. eleje/ *fenuf* [sz.] (KTSz.); 1312 *Verofyn* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 333); 1416 u.¹ *fènès* [sz.] (BécsiK. 46); 1531 *finies* [sz.] (ThewrK. 125); 1572 *femles* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'csillogás, ragyogás; világosság | Schimmer, Glanz; Licht' # (KTSz.) (↑); **2.** [szem~, szeme ~e] 1405 k. 'látási képesség | Augenlicht' (SchlSj. 312.); **3.** 1517 'dicsőség | Ruhm' (DomK. 308); **4.** 1754 'felvilágosultság | Aufgeklärtsein' (NSz.); **5.** 1768 'pompa | Herrlichkeit, Pracht' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 13. sz. eleje/ 'fénylő | glänzend' (KTSz.) | ~**lik** 1372 u./ *fenlettenek* (JókK. 2) | ~**esség** 1372 u./ *feneffeguel* (JókK. 134) | ~**ességes** 1372 u./ *feneffeges* (JókK. 71) | ~**esít** 1416 u./¹ *fenefeitnéc* (BécsiK. 116) | ~**esedik** 1416 u./² *megfenèfeduen* [sz.] (MünchK. 65vb) | ~**esül** 1416 u./² *mgfenèfoltèttèm* [sz.] 'megdicsőül | ins Überirdische erhöht werden' (MünchK. 103va) | ~**let** 1416 u./² *fènlèti* 'világítva megjelentet | beleuchten lassen' (MünchK. 11vb) |

~**eskedik** 1495 e. *fenőscodnec* 'csillog, fénylik | schimmern' (GuaryK. 53) | ~**telen** 1788–1789 *Fényetlen* (NSz.) | ~**ez** 1802/ *fényezetje* [sz.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. →*fehér*. Az indoeurópai nyelvekben meglevő jelentéstani párhuzamokhoz vö. ol. *bianco* 'fehér', (R.) 'világos, ragyogó'; ném. (kfn.) *blank* 'fénylő, ragyogó; fehér'; stb. A szóvég -n ~ ny névszóképzőnek tűnik; vö. →*gyertyán*, →*sovány* stb.

📖 TESz.; UrAltJb. 51: 55; EWUng. • Vö. *fehér, fém, fénykép, fényűzés, nap-, szemfényvesztés, verő-, vissz-*

fenyeget A: 1372 u./ *fenyegetefnek* [sz.] (JókK. 154); 1416 u./¹ *fenégèt; fènegèt* vala; *fenégètèfèkərøl* [sz.] (BécsiK. 27, 40, 90); 1495 e. meg *fenőget* (GuaryK. 80); 1575 *fennyegetic* vala (Heltai: Krón. 99b); 1882 *fenyigetött* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'szidalmaz | schmähén' (JókK. 154) (↑); 2. 1416 u./¹ 'ijeszt, megfélemlít, veszélyt jelent vki számára | drohen' # (BécsiK. 27, 40, 90) (↑); 3. 1495 e. 'előre figyelmeztet, óva int | warnen' (GuaryK. 80) (↑) Sz: ~**és** 1372 u./ (JókK. 154) (↑) | ~**őzik** 1585 *Fenyegetőzóm* (Cal. 360)

fenyít A: 1416 u./² *feneitic* vala; *feneite* (MünchK. 47ra, 15va); 1474 *fenehtek* [sz.] (BirkK. 4b); 1570 *fenyítetek* [sz.] (SzT.) J: 1. 1416 u./² 'int, figyelmeztet | ermahnen' (MünchK. 47ra, 15va) (↑); 2. 1416 u./² 'dorgál | rügen' (MünchK. 36vb); 3. 1519 k. 'fenyeget | bedrohen' (DebrK. 120); 4. [főleg meg~] 1581 '⟨veréssel⟩ büntet | strafen ⟨mit Prügel⟩' # (SzT. *fenyíték* a.) Sz: ~**ék** 1474 *fenehtek* 'intés, dorgálás | Ermahnung' (BirkK. 4b) (↑); 1570 'fenyegetés, veszedelem | Drohung' (SzT.) (↑); 1581 'fenyítés, büntetés | Strafe' (SzT.)

■ Származékszók. | ⊕ Valószínűleg a *fen* 'élez, élesít, hegyez' (→*fen*) igéből keletkezett -*get* gyakorító, ill. -*ít* műveltető képzővel. A szó belseji *n* > *ny* palatalizációhoz vö. →*fene*, →*fenn* stb. Mindkét szó eredetileg a fogaikat vicsorgató dühös vadállatokra vonatkozhatott 'fenegeti a fogát vki ellen' jelentésben; vö. még →*acsarkodik*, →*fenekedik* stb. A jelentések ennek az eredeti jelentésnek az alapján alakulhattak ki. A jelentésváltozást a →*fedd* is befolyásolhatta. ⊕ A →*fedd* származékaiként való magyarázat téves.

📖 MNy. 38: 295, 51: 485; TESz., *fenyít* a. is; Benkő: FiktI. 116; EWUng. • Vö. *fen*

fenyér × A: 1067 k./ *Fenerie* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 24); 1192/ *Halazfenur* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); 1198 ? *funer* [szN.] (ÓMolv. 63); 1231 *fener* (OklSz.); († 1061) 13. sz. *Edesfenyer* [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1788 *fenyeres* [sz.] (MNy. 70: 223); NYJ. *fener* (ÚMTsz.) J: 1. 1067 k./ ? 'füves terület | grasbewachsenes Gelände' (Wenzel: ÁÚO. 1: 24) (↑), 1231 'ua.' (OklSz.) (↑); 2. († 1061) 13. sz. '⟨különféle fűszerű növények megnevezéseként⟩ | ⟨zur Benennung versch. grasartiger Pflanzen⟩' (Györffy: DHA. I: 168) (↑); 3. 1792 'hínár | Laichkraut' (Baróti Szabó: KisdédSz.); 4. 1807 'iszap(os föld) | Schlamm(erde)' (NSz.); 5. 1815 'puszta | Heide' (NSz.); 6. 1838 'lóhere | Klee' (Tsz.); 7. 1876 'lucerna | Luzerne' (Nyr. 5: 181)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A jelentések egy eredeti 'vizenyős talajon növő fű' alapján keletkezettek, részben metaforikus, részben metonimikus módon. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. fr. *bruyère* 'hanga; mező; pusztaság'.

📖 TESz.; EWUng.

fenyít → **fenyeget**

fénykép **A:** 1822 *fényképét* (NSz.) **J:** 1. 1822 'fény által előidézett, megjelenített kép | durch Licht erzeugtes Bild' (NSz.) (↑); 2. 1839 'fényképezéssel létrehozott, fényérzékeny papírra előhívott, rögzített kép | Photographie' # (Athenaeum 3: 293) **Sz:** ~**ez** 1848 *fényképezett* (Márc15. 1848. jún. 7.: 289) | ~**ész** 1855 *fényképész* (BpHírlap 1855. máj. 14.: 3980)

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Lichtbild* 'fénykép'. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 MNy. 14: 150; EtSz. *fotografál* a.; EWUng. • Vö. *fény, kép*¹

fenyő [7/1] **A:** 1037/ *feneufev* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1211 *Feneues* [SZ.] [HN.] (ÓMOLv. 77); *1075/ 1217 *feniosaunicza* [HN.] (MonStrig. 1: 53); 1222 ? *Fenies* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1229 ? *Fenu* [HN.] (Oklsz.); 1231 *feneufa* (MNy. 22: 67); 1250/ *fenywf* (Oklsz.); 1371 *fenvesfeuld* [sz.] [HN.] (HOkm. 4: 209); 1416 u./¹ *fènèfa* (BécsiK. 310); 1550 k. *lwgy fewne* (KolGl.); 1566 *fennűfa* (Heltai: Fab. 224); 1566 *fennyifa* (NySz.) **J:** 1. 1211 'tűlevelű fa | Nadelbaum, Nadelholz' # (ÓMOLv. 77) (↑); 2. 1478 'fenyőerdő | Nadelwald' (Oklsz.); 3. 1550 k. 'boróka | Wacholder' (Nyr. 95: 363); 4. 1763 'szurok | Pech' (NSz.) **Sz:** **fenyves** 1211 [HN.] (ÓMOLv. 77) (↑); 1261/ <MN> 'fenyőben gazdag' (MNL (OL) Dl. 210757); 1550 k. 'fenyőerdő | Nadelwald' (KolGl.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. ? zürj. (Sz.) *ponel'* 'fiatal fenyő'; ? votj. *pumel'* 'fiatal hajtás, facsemete'; cser. (KH.) *pən* 'fenyő' [fgr. **pōn3* 'ua.']. A fenyő a finnugor korban nagyon fontos fafélé volt, amelyet a rokon nyelvekben található számos megnevezés is bizonyít. (△) A fgr. **n* > m. *ny* hangváltozáshoz vö. →*hány*¹. A végződés az -*ő* (~-*ű*, -*é*) névszóképző; vö. *felhő* (→*felleg*), →*tüdő* stb. A 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A *fenyves* 'tűlevelű erdő' származék egy *fenyves erdő* 'ua.' szó szerkezetből önállósult. (△⇒) A magyarból: szb hv. *venja* 'közönséges boróka'.

📖 Munkácsi: ÁKE. 268; EtSz.; NyK. 51: 412; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bór-*, *gyalog-*, *lucfenyő*

fényűzés **A:** 1793 *fényűzést* (NSz.) **J:** 'luxus, pompa | Luxus' #

fényűző **A:** 1793 *fény űző* (NSz.); 1828 *fény-űző* (NSz.) **J:** 'fényűzésre jellemző | luxuriös'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szók. | (△) A →*fény* + *űzés*, ill. *űző* (< →*űz* 'gyakorol, végrehajt, művel, tesz') tárgyi, jelöletlen, tárgyas alárendelő összetétele. A szavak megalkotásában a lat. *luxus* 'fényűzés, pompaszeretet' és lat. *luxuria* 'ua.' is szerepet játszhatott, mivel ezeket tévesen a lat. *lux* 'fény' szóhoz kapcsolták. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fény, űz*

fényűző → *fényűzés*

fér **A:** 1416 u./² *fēznēn*^c (MünchK. 37rb); 1541 *fīr* (Sylvester: ÚT. 1: 128); 1590 *fēr* (NySz.) **J:** 1. 1416 u./² 'elég helyet talál vhol, elhelyezhető vmin belül | Platz haben' # (MünchK. 37rb) (↑); 2. 1416 u./² 'térbeli akadályon keresztül eljut vová; elér vmit | über räumliche Hindernisse irgendwohin gelangen; erreichen' # (MünchK. 37rb) (↑); 3. [főleg *meg*~, *össze*~] 1552 'békében megvan vkivel | sich vertragen' (Heltai: Dial. M4a); 4. 1575 ? 'illik vmihez; összeegyeztethető vmivel | passen; vereinbar sein' (NySz.), 1583 'ua.' (NySz.); 5. 1639 '⟨gyanú, kétség⟩ illet | etw, jmdn streifen ⟨Verdacht, Zweifel⟩' (NySz.); 6. [rá~] 1846/ 'szüksége volna rá | es/etw wohl nötig haben' # (NSz.) **Sz:** ~**kőzik** 1519 bel *feerkezny* [sz.] (JordK. 592)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.P.) *pjir*- 'be(le)megy, be(le)lép'; votj. (Sz.) *pjir*- 'bemegy, befordul, feljön, bejut'; cser. (KH.) *pâre*- 'be(le)megy, belép' [fgr. **pörz*-, feltehetőleg **purə*: 'be(le)megy, belép, befér']. (△) Az egyeztetés jelentős nehézsége a rokon nyelvi szavak eltérő vokalizmusa. (▲) Ugor egyeztetése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; UEW. 408; EWUng.

ferbli A: 1836 *Ferblinek* (NSz.); 1853 *farblitól* (NSz.) **J:** 'egy fajta hazard jellegű kártyajáték | Art Hasardspiel mit Karten'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *färbel* 'szín', *farbel* 'kártyalap', (baj.-osztr.) *färbl* 'szín', *färb'ln* 'egy fajta hazard jellegű kártyajáték' [< ném. *Farbe* 'a felület színe; azonos színjelű játékkártya-sorozat']. Vö. még ném. (baj.-osztr.) *färbeln* 'ferblit játszik <amelyben a lényeg a színeken van>'. (≈) Megfelelői: szbhv. *ferbl*; cseh *ferbl*; szlk. *ferbl'a*: 'egy fajta kártyajáték'. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

férc → **fércel**

fércel A: 16. sz. vége/ *férczeli* [✍] (Horváth M.: NEI.); 1723 *férczelly* [l-j] (Nyr. 38: 315); 1792 *firtzeln* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 1804 *fércöltem* (NSz.); NYJ. *fércél* (EtSz.) **J:** 'nagy öltésekkel összevarr | heften <mit Zwirn>' #

férc A: 1794 *fértzet* (NSz.); 1809 *Firtz* (NSz.); NYJ. *férc* (EtSz.) **J:** 'fércelőcérna; fércelés, ritka öltésű varrás | Heftfaden; Heftnaht'

■ A szócsalád alapja, a **fércel** német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *fitzen* 'motringol; ráncol', (R.) *zusammenfitzen* 'rendetlenül, nagyjából összevarr' [< ném. *Fitze* 'köteg; motring; fonalgombolyag']. (△) Az eredeti változat *fircel* lehetett, amelyben a szó belseji *r* elhasonulás eredménye; vö. *piarc* (→*piac*), →*sarc*ol.

■ A **férc** elvonás eredménye. | (△) A *fércel*-ből keletkezett a szóvégi *-l* honosító képző elhagyásával.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fuszekli*

ferde A: 1313 ? *Ferde* [SZN.] (MNY. 10: 41); 1791 *Ferdenégyszeg* (Szily: NyÚSz.); 1832–1833/ *férdén* (NSz.); 1840 *fördítvén* [sz.] (NSz.); 1864 *fërde* (CzF.) **J:** 1. 1791 'vmely egyenes iránytól eltérő | schief, schräg' # (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1800 k. 'helytelen, hamis | falsch' # (NSz.) **Sz:** **ferdül** 1831 *ferdülök* (TudGyűjt. 15/7: 17) | **ferdít** 1833 *ferditve* [sz.] (HazKülfTud. 1833. dec. 24.: 407)

■ Származékszó. | (△) A *fered*-ből, a *fürdik* (→*fürösz*t) változatából keletkezett a folyamatos melléknévi igenév *-e* képzőjével; vö. →*kerge*, *leng*e (→*leng*) stb. – A *ferde* az alapszó eredeti 'megfordul, az egyenes iránytól eltér' jelentését tartalmazza. (◡) A palatoveláris párhuzamosság alapján idetartozik a (N.) *farda* 'ferde' (MTsz.).

EtSz.; Nyr. 66: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *fürösz*t

féreg [4] **A:** 1152 *Fergudi* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *fergeczked* [sz.] (JókK. 43); 1395 k. *ferég, ferek* (BesztSzj. 1102., 1101.); 1416 u./¹ *fērgèkèt* (BécsiK. 46); 1508 *fireg* (DöbrK. 43); 1533 *Ferúk* (Murm. 1205.); 1560 k. *ferógh* (GyöngySzt. 3916.); 1805 *férég* (NSz.); NYJ. *förges* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1152 ? 'gyarló teremtmény | hinfälliges Geschöpf' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 43) (↑); 2. 1152 ? 'a gerinctelenek csoportjába tartozó állat; rovar | Wurm; Ungeziefer' # (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1102., 1101.) (↑); 3. 1416 u./² 'lelki gyötrelém | (wurmende) Seelenqual' (MünchK. 45va); 4. 1508 'alávaló ember | niederträchtiger Mensch' # (DöbrK. 43) (↑); 5. 1519 'vadállat; kártékony állat | wildes od. schädliches Tier' (JordK. 900); 6. 1585 'különféle betegségek megnevezéseként' | (zur Benennung verschiedener Krankheiten)' (MNY. 60: 500); 7. 1767 'nyelv alatti izomköteg (kutyáknál) | Muskelbündel (unter der Zunge des Hundes)' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Lytta* a.) **Sz:** **férges** 1228 *fergesher* [HN.] (HOkm. 2: 3) | **férgecske** 1372 u./ (JókK. 43) (↑) | **férgesedik** 1585 Meg *fergesedem* (Cal. 1012 [o: 1112])

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (P.) *pēr̥k* 'bélféreg <állatoknál, embereknél>', (AL.) 'féreg, kukac <húspan, talajban>, csali'; zürj. (I.) *perk* '(lapos)tetű' [fgr. **perkkz* vagy esetleg **perks*: 'féreg, kukac']. (⊕) Ha feltételezzük, hogy a m. g (< k) a finnugor szó belseji **rk*-ből alakult ki, akkor a tőhöz tartozhatott, ha azonban a fgr. **rk*-ből indulunk ki, akkor a magyar hang talán kicsinyítő képző lehet. A jelentésekhez vö. ang. *worm* 'féreg, kukac, pondró <elvont, pejoratív értelemben is>; izomnyaláb, izomköteg <a kutya nyelve alatt>'; fr. *ver* 'féreg, kukac; emésztő lelkiismeretfurdalás, bánat'; oszm. *qurt* 'féreg, kukac; farkas'; stb.

📖 EtSz.; NyK. 63: 337; MSzFE.; TESz.; MSFOu. 185: 60; EWUng. • Vö. *toportyánféreg*

ferences **A:** 1838 *ferenczesek* (RMNy. 1/2: IX) **J:** <FN> 1838 'ferencrendi szerzetes | Franziskaner(in)' (RMNy. 1/2: IX) (↑) | <MN> 1892 'a ferencrendiekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | fraziskanisch, Franziskaner-' (ItK. 2: 446)

■ Származékszó. | (⊕) A *Ferenc* személynévből keletkezett -s melléknévképzővel, amely itt foglalkozásnév képzőjeként is funkcionál; vö. →*bencés*, *dömés* (→*domonkos*) stb. Magyarországon az első ferences kolostorokat 1220 körül alapították. (⊖) Korábbi megnevezések: *ferencbarát* 'ferencrendi szerzetes' (1559: Székely I.: Krón. 184b); *ferenciek* 'ua.' (1793: NSz.); *ferencszerzetes* 'ua.' (1835: Kunoss: Gyal. *Franciscanus* a.); *Ferenc-rendi* 'ferences <mn>' (1832: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *franciskánus*

férfi **A:** 1372 u./ *ferfyw; ferfyak* (JókK. 58, 138); 1395 k. *fierfiw* vnaka (BesztSzj. 29.); 1416 u./¹ *ferfionac* (BécsiK. 3); 1416 u./³ *firfiu* (AporK. 94); 1456 k. *firfinak* (SermDom. 1: 126); 1495 e. *ferýfiu* (GuaryK. 95); 1818 *Förfi* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'hímnemű felnőtt ember | Mann' # (JókK. 58, 138) (↑); 2. [jelzői értékben] 1395 k. 'férfi; férfi-, férfihoz illő | männlich; Männer-, Mannes-' # (BesztSzj. 29.) (↑); 3. 1405 k. 'férj | Gemahl' (SchlSzj. 221.); 4. 1584 'fiúgyermek | Knabe' (NySz.); 5. 1790/ ? 'ember | Mensch' (NSz.), 1838 'ua.' (Tsz.) **Sz:** ~**úság** 1495 e. *ferfiufaggal* (GuaryK. 115) | ~**úi** 1519 *ferfyuy* (CornK. 280) | ~**as** 1595 *Firfias* 'férjes asszony | verheiratet (Frau)' (Ver. 114.); 1792 *férjfiásabbak* 'férfihoz illő | männlich' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*férj* + →*fiú* főnevekből, ill. ez utóbbi *fi* változatából keletkezett mellérendelő összetétel. Ez még az előtag 'férfi házastárs' jelentésének kialakulása előtt keletkezhetett. A szó belseji *j* kiesése a mássalhangzó-torlódás egyszerűsítésével magyarázható. – Összetett szóként elhomályosult.

📖 Nyr. 41: 299; EtSz. *férfiú* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *férj, fiú*

fergettyű × **A:** 1515 ? *Fergethew* [szn.] (Oklsz.); 1544 *fergettüt* (Oklsz.); 1566 *fyrgete* (Oklsz.); 1586 *fergettio* (Oklsz.); 1591 *fergetywert* (SzT.); 1699 *fürgettyű* (SzT.); 1809 *Fergötyű* (NSz.); 1831 *Förgettyű* (Kreszn.); 1855–1860 *fürgentyű* (MNY. 38: 224); 1864 *fèrgettyű* (CzF.) **J:** 1. 1544 'szekérnek, kocsinak az a része, amely lehetővé teszi, hogy az elülső tengely elforduljon | Wendschemel' (Oklsz.) (↑); 2. 1568–1573 'csörlő-, motollakerék | Haspelpulrad' (Gl.); 3. 1586 'fogaskerék mint malomalkatrész | Kammrad in der Mühle' (Oklsz.) (↑); 4. 1792 'egy fajta ajtó- v. ablakzár | Art Verschuß an Türen od. Fenstern' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1858 'pörgettyű mint játékszer | Kreisel als Kinderspielzeug' (NSz.); 6. 1881 'csiga a kézi szövőszéken | Zugrolle am Handwebstuhl' (Nyr. 10: 325)

■ Szófajváltás eredménye egy relatív fiktív tő származékából. | (△) Egy -ű képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö. *csengettyű* (→*cseng*), *pörgettyű* (→*pereg*) stb. A -get gyakorító-visszaható képzős relatív tő a *fordat* (→*fordít*) palatális párja. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *ferge* 'örült, bolond' (1594 e./: NytudÉrt. 83: 378); a jelentéshez vö. →*kerge*.

📖 Nyr. 40: 295; EtSz. *fèrgettyű* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*

férj **A:** 1395 k. ? *ferjeg* [sz.] (BesztSzj. 36.); 1416 u.¹ *feriè* (BécsiK. 1); 1416 u.² *fèrtol* (MünchK. 75vb); 1490 w *firynek* (SzalkGl. 193.) **J:** 1. 1395 k. 'férfi házastárs | Gemahl' # (BesztSzj. 36.) (↑); 2. 1750 'feleség, hitves | Gemahlin' (Nyr. 14: 132) **Sz:** ~**es** 1585 *Feryes* (Cal. 640) | ~**ezett** 1843 *fèrjezett* (PestiH. 1843. okt. 22.: 723)

■ Összetett szó. | (△) A *fī* (→*fiú*) főnév + az önálló szóként nem adatolt *er(j)* összetétele; vö. →*ember*. (⊖) Az utótag örökség a finnugor korból: cser. (KH.) *eryə* 'fiúgyermek, vkinek a fia'; finn *yrkä* 'legény, kérő', *yrkö* 'férfi' [fgr. **irkä* vagy **ürkä*: 'férfi; fiúgyermek, vkinek a fia']. (⊗) Megfelelői: török *ēr*; mong. *ere*: 'férfi, férj'. (△) A magyar szövégi *j* a fgr. **k* (> ősm. *γ*) folytatása lehet, vagy esetleg kicsinyítő képző. – Hasonló szerkezetű összetétel a cseremiszből is létezik (vö. →*fiú*), ennek ellenére sem ez, sem a *férj* nem finnugor kori képződmény, hanem mindkettő inkább sokkal később, egymástól függetlenül keletkezett. – Összetett szóként elhomályosult.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *ember, érdem, férfi, fiú, magyar*

fermán Δ **A:** 1630 *fermán* (Kakuk: ÉlOsm. 152); 1685 *fermánt* [□] (Kakuk: ÉlOsm. 152); 1687 *fermány* (Kakuk: ÉlOsm. 152); 17. sz. *firma* (Kakuk: ÉlOsm. 152) **J:** 'a szultán írásos parancsa, rendelete, okirata | im Namen des Sultans ausgefertigter Erlaß'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (⊖) Oszm. *fermān* 'parancs, utasítás', (R.) 'a szultán írásos parancsa, utasítás, rendelet' [< újperzsa *farmān* 'rendelet, parancs']. (⊗) Megfelelői: szbhv. (N.) *firman*; le. *firman*; stb.: 'írással szultáni parancs, rendelet'. (⊙) Ma csak történelmi szakszóként él.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 152; EWUng.

fersing × **A:** 1552 *felső ing* [✓] (NySz.); 1717 *fersing* (MNY. 47: 87); 1779 *Fersling* (MNY. 47: 88); 1794 *fössing* (NSz.); 1797 *Fersenggestöl* (MNYj. 9: 44); 1804 *Férsing* (MNY. 68: 16); NYJ. *fělsing* (MTsz.) **J:** 'női felsőruha; szoknya | Oberkleid für Frauen; Frauenrock'

■ Összetett szó. | (△) A *ferső* (→*felső*) + *ing* jelzős, alárendelő összetétele. A *fersing* alak hangzókieséssel keletkezett. A szó – amely díszesen hímzett, különféle anyagú és színű fesőruha

volt – Kalotaszegről terjedt el Erdélyben. (⊖) Korábbi megnevezése: *feling* 'női felsőruházat': vö. ? *felyngh* (1528: OklSz. *fél-ing* a.); *fel ümög* 'ua.' (1539: RMNy. 2/2: 35).

EtSz.; MNy. 47: 87; TESz.; EWUng. • Vö. *felső, ing*

ferslóg × A: 1698 *Ferslagghan* (Horváth M.: NEI.); 1708 *fersloggal, ferslóg* (Horváth M.: NEI.); NYJ. *felslóg, ferslókba, fëslag* (ÚMTsz.) J: 'rendszerint gyalulatlan deszkából készült, nagyobb láda | größere Kiste, meistens aus ungehobelten Brettern'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (baj.-osztr.) *verschlog* 'egyszerű deszkaláda', – ném. *Verschlag* 'deszkafallal elkülönített tér; elkülönítő lécz- v. deszkafal' [< ném. *verschlagen* 'elrekeszt, bedeszkáz, beszegel']. (⊗) Megfelelői (részben magyar közvetítéssel): rom. (E.) *fişlóg*; szlk. (Köz.) *feršlóg*: 'láda'. (⊕) A szó belseji ó-hoz vö. → *drót*, → *gróf* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *sláger*

fertály × A: 1367/ *fertal* (OklSz.); 1492 *ferthayl* (OklSz.); 1563 *fertallýal* (RMNy. 2/2: 15); 1599 *Fartaly* Masa (MNy. 67: 92); 1800 *fertáj* (NSz.); 1805 *fértály* (NSz.); 1822 *fértályban* (NSz.); NYJ. *fërtó* (MTsz.); *fortály* (ÚMTsz.) J: 1. 1367/ 'negyedrészt, negyed | Viertel' (OklSz.) (↑); 2. 1494 'egy fajta régi ürmérték | Art altes Hohlmaß' (OklSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (kfn.) *vierteil, viertel* 'az egész negyedrésze; töredék; egy fajta ür- és területmérték', (kor. úfn. h.) *virtail, viertail* 'ua.', – ném. *Viertel* 'ua.; városrész; negyedóra; holdnegyed; stb.' [< ném. *Vier, vier* 'négy' + *Teil* 'az egész része']. Vö. még ném. (baj.-osztr.) *tál* 'rész, darab'. (⊗) Megfelelői: szln. (N.R.) *firkelj* 'egy fajta régi ürmérték'; cseh (R.) *věrtel* 'régii terület- és ürmérték'; stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fillér, fortély, ortály*

fer-ton † A: 1490 *ferthon* (SzapolyaiOkl. 198.); 1498 *fer-tonpenz* (OklSzPótl. *fër-ton-pénz* a.); 1570–1580 *fertó* [✍] (MGSz. 6: 219); 1815 *fertong* (NSz.) J: 1. 1490 'adó fajta; telekadó | Art Tribut; Grundsteuer' (SzapolyaiOkl. 198.) (↑); 2. 1570–1580 ? 'egy fajta súlymérték | Art Gewichtsmaß' (MGSz. 6: 219) (↑), 1577 'ua.' (Aritm. Q2a)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. (k.) *ferto, fertum, ferthing* 'negyed(rész)a vminek <pl. márkának>', (h.) *ferto, ferton, fertonus, fertum* 'különböző korszakokban használatos különféle pénz-, ill. súlymértékegység neve; egy fajta földadó' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *fëorðing, fëorðung* 'vminek a negyedrésze'; norv. (ónorv.) *ffjórðungr* 'ua.'; vö. még ném. (kfn.) *vierdunc* 'ua.']. (⊕) Német származtatása téves.

EtSz., *ferdunk* a. is; TESz.; EWUng. • Vö. *fillér*

fertő [6] A: 1055 harmu *fer-teu* (TA.); 1193 *fer-tes* [sz.] (ÓMOLv. 55); 1252 Gyznowfyrtes [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 341); 1327 zoochfer-tey [HN.] (OklSz.); 1341/ *Fertyswelg* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 124); 1416 u./¹ megfërtëztëtni [sz.] (BécsiK. 30); 1416 u./² mngfërtëztëthëne [sz.] (MünchK. 42vb); 1495 e. meg fortöztetni [sz.] (GuaryK. 17); 1528 fvrteztes [sz.] (SzékK. 376); 1558 fertw (OklSz.); 1578 meg fërteztet [sz.] (Bornemisza: ÖrdKis. 184); 1805 fertő (NSz.) J: 1. 1055 'sáros fürdő, mocsár | Suhle, Sumpf' (TA.) (↑); 2. 1372 u./ 'erkölcsi szenny, erkölcsi züllöttség | Pfuhl, Sündenpfuhl' (JókK. 123) Sz: ~z 1372 u./ nefertezteffe meg [sz.] (JókK. 123) | ~ztet 1372 u./ 'megfertőz | infizieren' (JókK. 123) | ~hödik 1416 u./¹ fer-tehet [sz.] 'fertőződik | sich infizieren' (BécsiK. 321) | ~zetes 1416 u./¹ fer-tezetes 'piszkos, tisztátlan, bemocskolt | unrein, besudelt' (BécsiK. 91) | ~zetesség 1416 u./¹

fertezéteffeg (BécsiK. 188) | ~**zetességű** [főleg szószerkezetekben] 1416 u./¹ *fertézétéffegő* (BécsiK. 87) | ~**zetlen** 1416 u./³ *fertezetlen* 'nem fertőzött | nicht infiziert' (AporK. 103) | ~**hetes** 1456 k. *ferthehetes* 'piszkos, tisztátlan, bemocskolt | unrein, besudelt' (SermDom. 1: 461) | ~**ző** 1470 *ferteze* (SermDom. 2: 578) | ~**zés** 1493 k. *fertezeések* (FestK. 375) | ~**ződik** 1568 *förtőzödő* (NySz.) | ~**tlenít** 1863 *fertőtlenítő* (OrvH. 1863. febr. 15.: 129)

■ Szófajváltás eredménye egy relatív fiktív tő származékából. | ⊕ Egy -ő képzős, folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö. →*erdő*, →*kendő* stb. A relatív tő -t műveltető képzővel keletkezett. Az abszolút tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*fordít* szócsaládjának tövével. A *fertő* eredeti jelentése 'fürdőhely <elsősorban állatok (disznó, bivaly stb.) számára>' lehetett; az 1. jelentés bizonyára ebből fejlődött ki. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. ném. *Sumpf*; ang. *slough*; fr. *cloaque*; stb.: 'mocsár; erkölcsi fertő'.

📖 EtSz.; Bárczi: TihAl. 52; TESz.; EWUng. • Vö. *fetreng*, *fordít*, *förtelem*

feslik → *fejt*

fess **A**: 1836 *fesh* (NSz.); 1855 *fess* (NSz.); NYJ. *fëss* (NyF. 34: 106) **J**: 'szemrevaló, csinos, divatos <személy, öltözet> | schneidig, schick, modisch <Person, Bekleidung>'

■ Német (B.) jövevényszó. | ⊖ Ném., (B.) *fesch* 'szemrevaló, csinos, divatos' [< ang. *fashionable* 'divatos, elegáns']. ⊗ Megfelelői: szbhv. (N.) *fěš*; cseh (N.) *feš*; stb.: 'szemrevaló, csinos, divatos'. ⊕ Ma a bizalmas nyelvhasználatban is visszaszorulóban van.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fazon*

fest **A**: 1372 u./ *fefeteket* [sz.] (JókK. 67); 1395 k. *pheftek* [sz.] (BesztSzej. 662.); 1533 *Főstő* [sz.] (Murm. 2449.) **J**: 1. 1372 u./ ? 'festékkoldatba belemártva megszínesít <kelmét>; festékkoldatot ecsettel ráken, rávisz <falra> | färben; bemalen, anstreichen' # (JókK. 67) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 44va); 2. 1585 'festékkal képet készít | malen <Bild>' # (Cal. 772); 3. 1585 'szépítés céljából színező réteggel beken <arcot>; színez <haját> | schminken; färben <Haar>' # (Cal. 438); 4. 1585 'jelképez, ábrázol | schildern, darstellen' # (Cal. 53); 5. 1864 'színét ereszti, fog <kelme> | abfärben' (CzF.); 6. 1870 'vhogyan mutatkozik | aussehen' (NSz.) **Sz**: ~**ék** 1372 u./ (JókK. 67) (↑) | ~**ő** 1416 u./² 'kelmefestő | (Zeug)färber' (MünchK. 44va); 1704 e. 'festőművész | Kunstmaler' (CzF.); 1815/ 'szobafestő | Anstreicher' (NSz.) | ~**ői** 1604 *Feftői* 'festőhöz tartozó | die Malerei betreffend' (Szenczi Molnár: Dict.); 1789/ 'nagyon szép | hübsch' (NSz.) | ~**mény** 1786 *festemény* (MNY. 15: 147) | ~**észet** 1833 *Festészet* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | ⊖ A tőhöz vö. lp. (K.) *pie^dt'sad* 'jegy, folt <pl. az állatok szőrén>' [fgr. **pěčz* 'szín; színez']. ⊕ Az egyeztetés gyengéje, hogy a magyar szó megfelelője a nyelvcsaládnak csakis egyetlen, távoli nyelvben mutatható ki. A szó belseji **c* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*füst*. A végződés valószínűleg műveltető képző, esetleg -t mozzanatos képző, amely hosszú ideig magánhangzós szóvégű, teljes tőhöz kapcsolódott.

📖 FUF. 19: 79; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fesű **A**: 1400 ? *Feuses* [sz.] [SZN.] (ZichyOkm. 5: 194); 1463 *Fesus* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1518 k. *fesplýetek* [sz.] (PeerK. 338); 1522 *Fwswgýartho* [sz.] [SZN.]; *Fýses* [sz.] [SZN.] (MNYTK. 105: 34, 36); 1527 *fýfew* (Hegendorff: Rudimenta 11); 1533 *Főő* (Murm. 1924.); 1589 *feosseo*

(SzT.); 1736 *fésűvel* (SzT.); 1797 *fejsű* (NSz.) **J:** 'a hajsálak kifésülésére, simítására, elrendezésére alkalmas eszköz | Kamm' # **Sz:** ~s 1400 ? [SZN.] (ZichyOkm. 5: 194) (↑); 1463 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | **fésül** 1518 k. (PeerK. 338) (↑) | **fésületlen** 1577 *feswletlen* (KolGl.) | **fésülködik** 1772 *füsülködni* [sz.] (NSz.)

■ Szófajváltás eredménye egy ugor, esetleg finnugor eredetű tő származékából. | (⊕) Egy -ű képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülésével keletkezett; vö. *csengettyű* (→*cseng*), *seprű* (→*seper*) stb. A tő a *feslik* (→*fejt*) tövével azonos. (⊕) A *fő* (→*fej*²) származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; NyttudÉrt. 38: 19; TESz.; MNy. 63: 148; Nyr. 97: 260; EWUng. • Vö. *fejt*

fesz → *feszül*

fész † **A:** 12. sz. vége/ *feze* (HB.) **J:** 'veszedelem, pusztulás | Unheil, Verwüstung'

■ Belső keletkezésű, téves hangjelölés eredménye. | (⊕) A →*vész* főnévből keletkezett. A Halotti beszédet lejegyző, minden bizonnyal német (közelebbről bajor) nyelvi kontaktushatás alatt álló szkriptor a magyar szókezdő zöngés [v] mássalhangzót saját anyanyelvi hangtani jellegzetességeinek következtében az *f* grafémával jelölte, vagyis nyelvi interferenciajelenség áll a háttérben. Ezt a magyarázatot az ómagyar hibatipológia eredményei támogatják. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1211 *Fezed* [SZN.] (PRT. 10: 514). (⊕) A →*fizet* tövével való azonosítása téves, a →*fészek* tövével való azonosítása, valamint a →*fej* főnév íráshibával keletkezett alakjaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 299; MNy. 82: 169; EWUng.; Nyr. 139: 300; MNy. 116: 204; MNy. 117: 332 • Vö. *vész*

feszeget → *feszül*

fészek [4] **A:** 1298/ *Hollofezek* (Györffy: ÁMTF. 1: 785); 1324 *Keseleufezuk* (Oklsz.); 1358 vlv *fezkberk* (MNy. 14: 31); 1416 u.³ *fezkeznek* [sz.] (AporK. 109); 1541 *fiŷzek* (Sylvester: ÚT. 97); 1572 *hollo fezeekre* (SzT.); 1864 *Fészék* (CzF.); NYJ. *fécék, fiszég* (MTsz.) **J:** 1. 1298/ 'madár lakóhelye | Nest' # (Györffy: ÁMTF. 1: 785) (↑); 2. 1416 u.² 'fészekalja <madár> | Geheck (Vögel)' (MünchK. 72va); 3. 1527 'lakóhely | Wohnsitz' (ÉrdyK. 556); 4. 1590 'folyó medre | Flußbett' (NySz.); 5. 16. sz. vége/ 'kapával ásott mélyedés a földben, amelybe a növényt ültetik | in die Erde gegrabene Vertiefung, in die die Pflanze gesetzt wird' (Radvánszky: Csal. 3: 53); 6. 1640 'kiindulópont; góc | Ausgangspunkt; Herd' # (NySz.); 7. 1856 'gondozatlan emberi település | elender Ort' (NSz.) **Sz:** **fészke** 1416 u.³ *fezkeznek* 'fészket rak | sich einnisten' (AporK. 109) | **fészkel** 1723 'fészket rak | sich einnisten (auch abstr.)' (Kreszn.)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzővel. | (⊖) A tőhöz vö. vog. (T.) *pit̃* 'fészek'; osztj. (V.) *pěl* 'ua. <madaré, vidráé>'; zürj. (Sz.P.KP.) *poz* 'fészek'; votj. (Sz.) *puz* 'here, tojás'; cser. (KH.) *pəžāš* '(madár)fészek; tojás'; md. (E.) *pize*, (M.) *piza* '(madár)fészek'; finn *pesä* 'fészek'; lp. (norv.) *bässe* 'ua.; kezdetleges lakóhely'; – jur. *pid'e* 'fészek'; szelk. *pitz* 'ua.'; kam. *phidä* 'ua.'; stb. [uráli **pesä* 'fészek']. (⊕) A szó végződése a -k névszóképző; vö. →*ének*, →*lélek* stb. A 4. és 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 2., 3., 6. és 7. jelentéshez vö. lat. *nidus* 'fészek; lakás, otthon; fészekalja <madárfióka>; sarok, szeglet, zug'; ang. *nest* 'fészek; búvóhely, fészekalja fióka; betegség góc v. fészke'; stb.

fészekfentő × A: 1793 *fészek fentők* (NSz.); 1804 *fészekfentő* (NSz.) J: 1. 1793 'fészeklakó madárfióka; utolsónak kikelt, a többtől elmaradt, hitvány madárfióka | Nesthocker; Nestling' (NSz.) (↑); 2. 1804 'utolsónak született, kései gyermek | Nesthākchen ⟨Kind⟩' (NSz.); 3. 1907 'kistermetű ember | kleinwüchsiger Mensch' (NyF. 40: 56)

■ Összetett szó szófajváltásának eredménye. | (△) A →*fészek* + eredetileg önálló szóként nem adatolt *fentő* 'dörzsölő, koptató' tárgyas, jelöletlen, alárendelő összetételének főnevesülésével jött létre. A *fentő* valószínűleg a *fen* (→*fen*) igéből keletkezett *-t* mozzanatos képzővel és a folyamatos melléknévi igenév *-ő* képzőjével. A megnevezés alapja feltehetőleg az lehet, hogy a fejletlen madárfiókák sokáig dörzsölik, koptatják, fenik a fészek belsejét, alját; vö. *fészekfenő* 'fészeklakó madárfióka, fejletlen fióka' (1808: Sándor I.: Toldalék *Fenekfészek* a.). – A 2. és 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. ném. *Nesthākchen* 'utolsóként kirepülő madár(fióka); legfiatalabb gyermek a családban'; finn *poika pahnan pohjimmainen* 'utolsó, legfiatalabb gyermek a családban', tkp. 'az alom legfenekén levő fiú'. (◡) A *fentő* 'madárfióka' (1840: EtSz. 4. *fentő* a.) önállósulás a *fészekfentő*--ből. (△) Az utótag összekapcsolása a →*fentő*-vel téves.

EtSz.; TESz.; MNy. 72: 311; EWUng. • Vö. *fen, fészek*

feszeleg → *feszül*

feszély → *feszül*

feszeng → *feszül*

fészter × A: 1786 *fészterek* (MNy. 70: 223); 1792 *fél-fzer* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Fél haj* a.) J: 'kisebb gazdasági épület, amelynek teteje csak egy irányba lejt, szín | Schuppen'

■ Összetett szó. | (△) A →*fél*² 'vminek a fele; rész, darab' + →*szter* 'sor; réteg' jelzői, alárendelő összetétele. A megnevezés arra utalhat, hogy a fészternek általában csak féloldalas, ferde, rézsútos teteje van. Hasonló szemlélethez vö. osztj. (Kaz.) *χot-pełak* 'félig zárt kunyhó, viskó', (Vj.) *kat-pełak* 'féltetős kunyhó' stb. – A szó belseji *l* kiesése az összetétel elhalványulásának az eredménye.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fél*², *szter*²

fesztes → *feszül*

feszít → *feszül*

fészkelődik A: 1650 *be-fészkelődik* [▽] [✍] (NySz.); 1834 *fészkalódott* (NSz.); 1838 *Fiszkálódik* (Tsz.) J: 1. [főleg *be*-] 1650 'vhol megtelepszik | sich einnisten, sich festsetzen'

(NySz.) (↑); **2.** 1669 'nyugtalanul ide-oda mozog; nyugtalankodik | nicht stillsitzen (können); zappeln' # (NySz.); **3.** 1673 'fészket rak | ein Nest bauen' (NySz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fészek*-ből keletkezett az *-l* igeképzővel és az *-ódik* visszaható képzővel; vö. →*bíbelódik*, *ékelődik* (< →*ék*'), *csúfolódik* (→*csúf*) stb. A 2. jelentés azon a megfigyelésen alapul, hogy a madarak sokáig nyugtalanul mozgolódnak, mielőtt végleg leülnek a fészkekre.

📖 EtSz. *fészek* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fészek*

fesztelen → *feszül*

fesztivál **A:** 1883 *fesztival* (BpHírlap 1883. aug. 30.: 2); 1929 *Fesztivál* (ReggeliH. 1929. márc. 8.: 4) **J:** **1.** 1883 'ünnepélyes keretek közt lefolyó rendezvény (pl. kulturális rendezvények, sportbemutatók) | Festspiel' (BpHírlap 1883. aug. 30.: 2) (↑); **2.** 1983 'bizalmas nyelvhasználatban' felhajtás, hiszti | Aufheben, Gewese' (LudasM. 1983. szept. 22.: 12)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Festival*; ang. *festival*; fr. *festival*; or. *φεστιβαλ*; stb.: 'ünnepség, ünnepi játékok'. Az angolból terjedt el [< ang. *festival* 'ünnepélyes, ünnepi(es)' < lat. (k.) *festivus* 'ua.']. ⊕ A magyarba angol és francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fájront*, *fanatikus*, *tuja*

feszül **A:** 1372 u./ *feczwlet* [sz.]; *fezewlew* [sz.] (JókK. 8, 50); 1518 k. *féezw* (PeerK. 192); 1519 k. meg *fezzvltne* [sz.] (DebrK. 305) **J:** **1.** 1372 u./ 'keresztre feszítetik | gekreuzigt werden' (JókK. 8, 50) (↑); **2.** 1513 'fesztes lesz; merevvé válik | sich spannen; sich straffen' # (NagyszK. 279); **3.** 1792 'ruha' szorosan rásimul vkire | spannen (vom Kleid)' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); **4.** 1810 'érzés, gondolat' eltölt vkit | jmdn erfüllen (vom Gefühl, Gedanken)' (NSz.); **5.** 1824 'nekifeszül vminek | sich stemmen' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1372 u./ *fezewletnek* (JókK. 153) | ~**tség** 1781 *feszültségre* 'megfeszített állapot, feszülés | Spannung' (NSz.); 1869 'elektromos feszültség | elektrische Spannung' (NSz.)

feszít **A:** 1416 u./² megfèzeitéffec [sz.] (MünchK. 32ra); 1506 ? *vezohedmegh* [? *veszöht* □] (WinklK. 195); 1525 *fezihtenec* (VitK. 91); 1585 *feziteny* [sz.] (SzT.); 1595 *fözite* [sz.] (SzT.); 1652 *feszeto* [sz.] (SzT.) **J:** **1.** 1416 u./² 'keresztre feszít | kreuzigen' (MünchK. 32ra) (↑); **2.** 1506 'fesztesre húz; kinyújt | spannen; strecken' # (WinklK. 249); **3.** 1564 'kiemel; kifeszteget | herausheben; herauszwängen' (MNY. 25: 236); **4.** 1786 'mellet' kidülleszt | (Brust) herausrecken' (NySz.); **5.** 1793 'lelket' eltölt; lelkesít | (die Seele) erfüllen; begeistern' (NSz.); **6.** 1821/ 'figyelmet' irányít | (Aufmerksamkeit) anstrengen, richten' (NSz.); **7.** 1824 'feszélyez | beengen, genieren' (NSz.); **8.** 1838 'vmit erősen odaszorít vmihez | etw stemmen' # (Tzs.); **9.** 1875 'erőlködik | sich anstrengen' (NSz.); **10.** 1875 'büszkén jár | stolz einherschreiten' (Nyr. 4: 277)

fesztes **A:** 1536 *fezes* (NySz.); 1805 *feszës* (NSz.) **J:** **1.** 1536 'szilárd; állhatatos | fest; standhaft' (NySz.) (↑); **2.** 1778 'megfeszített; merev | straff; steif' # (NSz.); **3.** 1792 'szűk; szorosan testhez simuló | eng; anliegend' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); **4.** 1793 'kimért; erőltetett | gemessen; gezwungen' (NSz.); **5.** 1807 'feszült (figyelem) | gespannt (Aufmerksamkeit)' (NSz.); **6.** 1864 'nyalka, jóvágású, magabiztos | schneidig' (CzF.)

feszeget **A:** 1573 *fezegetty* (SzT.); 1585 Ki *feszögetóm* (Cal. 334); 1805 *feszëget* (NSz.); 1898 *feszigette* (NSz.) **J:** **1.** 1573 'igyekezik szétfeszíteni | zerspalten, sprengen wollen' # (SzT.) (↑); **2.** 1613 'vmilyen kérdést kitartóan, erőszakosan részletez | forcieren, durch Zwang erreichen' # (NySz.); **3.** 1770 'nyugtalanít | beunruhigen' (NSz.)

feszenszeng A: 1645 *Feszeng* (NySz.) J: 1. 1645 'nyugtalanul izeg-mozog | sich unruhig hin und her bewegen' # (NySz.) (↑); 2. 1816 'büszkélkedik | stolzieren' (NSz.); 3. 1834 'feszül | sich spannen' (NSz.); 4. 1863 'feszélyezve érzi magát | geniert sein, sich beengt fühlen' (NSz.)

fesz Δ A: 1803 *fesz* (Nyr. 26: 359) J: 1. 1803 'merevség, feszesség | Steifheit, Steife' (Nyr. 26: 359) (↑); 2. 1834 'feszélyezettség | Zwang, Unbehagen' (NSz.); 3. 1837 'katonás fegyelem | soldatische Zucht' (NSz.)

feszeleg × [1] A: 1807 *Feszelegni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 *feszegő* [sz.] (NSz.); 1825 *feszelygő* [sz.] (NSz.); 1831 *Feszereg* (Kreszn.); 1864 *Feszélég* (CzF.) J: 1. 1807 'fészkelődik | zappeln' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑); 2. 1808 'göggösen viselkedik | sich hochmütig benehmen' (NSz.) (↑); 3. 1825 'feszélyezve érzi magát | sich beengt fühlen' (NSz.)

feszély Δ A: 1833 ? *feszélyekre* (NSz.); 1844 *Feszély* (NSz.) J: 1. 1833 ? 'feszesség | Steifheit' (NSz.) (↑), 1844 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1853 'feszélyezettség | Unbehagen, Geniertheit, Zwang' (NSz.) Sz: ~ez 1853 *feszélyezve* [sz.] (NSz.)

fesztelen A: 1833 *fesztelen* (Társalkodó 1833. dec. 24.: 411) J: 'könnyed, természetes | ungezwungen' #

■ A szócsalád korábbi tagjai fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A tö, amely igei természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A végződések különféle ige- és melléknévképzők. A konkrét, ill. elvont jelentésekhez vö. lat. *intendere* 'megfeszít, kinyújt; megerőltet, figyelmét vmire fordítja'; ném. *spannen* 'feszre húz; (le)bilincsel'. A *feszület* származékszó esetleg déli szláv mintájú képzett tükörszó (vö. pl. szln. *razpetje* 'feszület' < *razpeti* 'keresztre feszít').

■ A **fesz** elvonás eredménye. | ⊕ A *fesz*-ből keletkezett a nyelvújítás idején.

■ A **feszeleg**, **feszély**, **fesztelen** származékszók. | ⊕ A *fesz*-ből keletkeztek nyelvújítási származékszóként.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *feszély* mára elavult, ma csupán a *feszélyez* származék használatos. (⊖) Idetartozik: *fesztáv* 'szárnyak, áthidalások bizonyos pontjainak egymástól való távolsága' (1885: Révész: VasutiSz. *Spannweite* a.); ez az összetétel német mintára alkotott tükörfordítás.

📖 EtSz. *feszít* a.; TESz., *fesztáv* a. is; EWUng. • Vö. *túl*-

fétis A: 1816 *Fetisch*, *Fetis* (Hübner: Lex. 88, 288); 1872 *fétiszét* (ItK. 86: 161); 1883 *fétis* (NSz.) J: 'bálvány; talizmán | Götze; Talisman'

fetisizmus A: 1831 *Fetisizmus* (Minerva 1: 43) J: 'egyres tárgyak bálványként való tisztelete | Fetischismus'

fetisizál A: 1939 *fetisizálják* (Századunk 201); 1948 *fetisizálódás* [sz.] (Sándor K.: IdSz.) J: 'bálványként tisztel, kezel vmit | fetischisieren'

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Fetisch*; ang. *fetish*; fr. *fétiche*; stb.: 'fétis'; – a franciából terjedt el [< port. *feitiço* 'bűbáj; talizmán' < port. *feitiço* 'hamis, mesterséges, másolt' < lat. *facticius* 'mesterséges(en) (elkészített)'] | ném. *Fetischismus*; ang. *fetishism*; fr. *fétichisme*; stb.: 'fetisizmus' | ném. *fetischisieren*; ang. *fetishize*; fr. *fétichiser*; or. *фетишизировать*; stb.: 'fetisizál'. (⇒) A magyarba német, esetleg francia közvetítéssel kerülhetett át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faktum*

fetisizál → **fétis**

fetisizmus → *fétis*

fetreng **A:** 1508 *vertengez* (NádK. 356); 1517 *fevrtevngey* [sz.] (DomK. 27); 1536 *ferteng* (NySz.); 1541 *förtögý* (KazK. 32); 1570 *fettrengh* volt (SzT.); 1805 *fètrëng* (NSz. 147) **J:** 'hempereg, hentereg | sich herumwälzen, sich suhlen' #

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A -t műveltető képzős relatív tő a →*fertő* tövével azonos. Végződése a -g gyakorító képző. A *fetreng* alak az eredeti változatból keletkezett hangátvetéssel és egy *n* szervetlen járulékhang beillesztésével.

📖 Nyr. 40: 297; EtSz.; Bárczi: TihAl. 52; TESz.; EWUng. • Vö. *fentereg*, *fertő*

feudális **A:** 1791 *Feudalisságnak* [sz.] (NSz.); 1841/ *feudális* (NSz.) **J:** 'hűbéri | feudal'

feudalizmus **A:** 1845 *feudalismusnak* (PestiH. 1845. febr. 27.: 132); 1894 *Feudalizmus* (PallasLex. *Feudum* a.) **J:** 'hűbériség | Feudalismus'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (k.) *feudalis* 'hűbéri', (h.) 'a hűbért illető, arra vonatkozó' [< lat. (k.h.) *feudum* 'hűbér'; ez az ófrank **fehu-* 'jószág, haszonállat' szóra megy vissza] | lat. (ú.h.) *feudalismus* 'hűbériség, hűbéri rendszer'. (≈) Megfelelői: ném. *feudal*, *Feudalismus*; fr. *féodal*, *féodalisme*; stb.: 'hűbéri', 'hűbériség, hűbéri rendszer'. (△) A *feudális* szóvégi *s*-éhez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pakulár*

feudalizmus → *feudális*

fiáker Δ **A:** 1780 *fiáker* (MNY. 30: 33); 1785 *fijákker* Kotsisok (NSz.); 1787 *Fiakker*-kotsisban (NSz.) **J:** 1. 1780 'kétlovas bérkocsi | zweispännige Lohnkutsche' (MNY. 30: 33) (↑); 2. 1793 'bérkocsis | Lohnkutscher' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1844 *fiakkeros* kocsi <MN> (NSz.); 1867 *fiakkeresek* 'bérkocsis | Lohnkutscher' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Fiaker* 'bérkocsi; bérkocsis' [< fr. *fiacre* '(kétlovas) bérkocsi'; a párizsi Hôtel St-Fiacre neve alapján, amely előtt 1640 óta lehetett bérkocsit fogadni]. (≈) Megfelelői: svéd *fiaker*; ol. *fiacchere*; stb.: 'fiáker'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fial † **A:** 1395 k. *fjial* (BesztSzj. 37.) **J:** 1. 1395 k. 'mostohafiú | Stiefsohn' (BesztSzj. 37.) (↑); 2. 1416 u./² 'fiúcska (megszólításként, a megszólított nemétől függetlenül) | Bübchen (auch als Anrede unabhängig vom Geschlecht des Angeredeten)' (MüncK. 46va)

■ Származékszó. | (△) A →*fiú* 'vkinek a fia' *fi* változatából keletkezett -*l* (~ *ly*) kicsinyítő képzővel; vö. *hangyál* (→*hangya*), ill. →*fogoly*² stb. A mostohagyerek vagy mostohaszülők kicsinyítő képzős megnevezéséhez vö. osztj. (Kaz.) *πόχλη* 'mostohafiú', tkp. 'fiúcska'; finn (N.) *emintimä* 'mostohaanya', tkp. 'anyácska'; észt *isak* 'mostohaapa', tkp. 'apácska'; stb. Vö. még (N.) *kisanya* 'mostohaanya' (MNY. 29: 214).

📖 MNY. 29: 212; EtSz.; TESz.; UEW. 898; EWUng. • Vö. *fiú*

fiaskó **A:** 1839 *fiascot* (Hirnök 1839. aug. 19.: [4]); 1850 *fiaskót* (NSz.); 1882 *fiaszkó* (NSz.)
J: 'kudarcc, felsülés | Mißerfolg'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fiasko*; ang. *fiasco*; fr. *fiasco*; ol. *fiasco*; stb.: 'kudarcc, felsülés'. Az olaszból terjedt el [az ol. *far fiasco* 'balszerencséje van, kudarcot vall, elbukik' szószerkezet alapján keletkezett, amelynek második tagja az ol. *fiasco* 'szalmafonatú üveg, palack' szóra megy vissza]. Ez talán a fr. *bouteille* 'palack, üveg', (N.) 'balfogás, hiba' mintájára jött létre. (⇒) A magyarba német és olasz közvetítéssel került át.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flaska*

fiastyúk **A:** 1405 k. *fias tik* (SchlSzm. 2089.); 1572 *fias Thyw* (ZsélyiSzm.); 1604 *Fiaftic* (Szenczi Molnár: Dict. *Atlántides* a.) **J:** 'csillaghalmaz a Bika csillagképben, Plejádok | Plejaden, Siebengestirn'

■ Összetett szó. | (△) A *fias* 'fia(i) van(nak)' (→*fiú*) + →*tyúk* jelzői alárendelő összetétele. A megnevezés ennek a csillagképnek a csoportszerű alakzatán nyugszik. (≈) Hasonló szemlélethez vö. or. (N.) *ymúhoe zhezó* 'Fiastyúk, Plejádok', tkp. 'kacsafészek'; le. (N.) *kwoczka z kurczetami* 'Fiastyúk, Plejádok', tkp. 'tyúk csibékkel'; rom. *cloşca-cu-pui* 'Fiastyúk, Plejádok', tkp. 'kötös csibékkel'; stb. (⊖) Egyéb megnevezések: →*hetevény*; *csibéstyúk* tkp. 'tyúk csibékkel' (1891: Nyr. 20: 479); *fiascsillag* tkp. 'csillag és a kicsinyei' (1901: Nyr. 30: 199); stb. – Ugyanezekből az elemekből alkotott, de konkrét jelentésű szószerkezet: *fias tyúk* 'tyúk, amelynek csibéi vannak' (1470: SermDom. 2: 243).

EtSz. *fiú* a.; TESz.; MNyTK. 124: 83; NytudÉrt. 92: 62; EWUng. • Vö. *fiú*, *tyúk*

fiatal **A:** 1302 Tul *fyotol* (Oklsz.); 1389 Kyurthwylf*fiathal* (MNy. 10: 42); 1847 *Fivadal* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1302 'fiatal fa; faág | junger Baum; Ast, Zweig' (Oklsz.) (↑); **2.** [a ~ok] 1748 'fiatal emberek korosztálya, társasága | die jungen Leute, Jugend' # (NySz.) | <MN> **1.** 1516 'még ki nem fejelett | nicht herangewachsen, nicht ausgewachsen, jung (im allg Sinne)' # (Oklsz. *fiatal-erdő* a.); **2.** 1610 'ifjú, nem öreg | jung (Mensch)' # (SzT.); **3.** 1800–1803/ 'korai (idő); tavaszi | früh (Zeit); Frühlings-' (NSz.); **4.** 1888 'értéktelen; nem jó | wertlos; nicht gut' (NSz.) **Sz:** ~os 1585 *fyatalos* 'nem kifejelett (erdő) | nicht ausgewachsen (Wald)' (RMNy. 2/2: 318); 1845 'ifjúra jellemző | jugendlich' (MNy. 2: 372) | ~odik 1792 *Fiatalodni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz.) | ~ít 1803 *fiatalítja* (NyF. 50: 45)

■ Származékszó. | (△) A →*fiú* 'vkinek a fia, unokája; fiatal férfi' *fi* változatából keletkezett -*tal* melléknévképzővel, amely az eredeti -*talán* melléknévképző változata; vö. *hirtel* 'váratlan, azonnali' (→*hirtelen*), *mezejtel* 'csupasz, fedetlen, meztelen' (→*meztelen*), (N.) *sajtal* 'sótlan' (Pais-Eml. 319) (<→*só*). A *fiatal* eredetileg olyan fákra, erdőkre, élőlényekre vonatkozhatott, amelyeknek még nem volt sarjuk, hajtásuk, kicsinyük stb., majd metaforikusan személyekre is alkalmazták. (△) Téves az a magyarázat, amely szerint a szó végződése kicsinyítő képző lenne.

EtSz.; TESz.; MNy. 66: 80; NéprNytud. 17–8: 121; EWUng.; MNy. 109: 453 • Vö. *fiú*

ficam → *ficamlik*

ficamik → *ficamlik*

ficamít → *ficamlik*

ficamlik × [1] **A:** 1557/ ki *ficzemúlt* [sz.] (MNY. 80: 124); 1578 ki *ficzemúlt* [sz.] (NySz.); 1604 *Ficzamlas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Paráthrefis* a.); 1784 *fitzamlék* [▽] (Baróti Szabó: KisdedSz. 12) **J:** 'ficamodik | verrenkt werden'

ficamít **A:** 1585 ki *ficzmitom* [ɔ: *ficzamitom*] (Cal. 621); 1748 *fitzamittyá* [t-j] (NSz.) **J:** [főleg *ki~*] 'megrándít | verrenken' #

ficamodik **A:** 1585 ki *ficzamodot* [sz.] (Cal. 357); 1668 *ficzamodék* [▽] (NySz.); 1709 ki *ficzemedett* (MNY. 75: 378); 1765 *fitzomodással* [sz.] (NSz.); NYJ. *ficemédés* [sz.] (MTsz.) **J:** [főleg *ki~*] 'megrándul | verrenkt werden' #

ficamik Δ **A:** 1784 *fitzamni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 25); 1833 *Fitzamik* [▽] (Kassai: Gyökerésző 2: 208) **J:** 'ficamodik | verrenkt werden'

ficam **A:** 1818 *ficzam* (NSz.) **J:** 'bicsaklás, rándulás | Verrenkung' #

ficcan × **A:** 1833 *Fitzzan* (Kassai: Gyökerésző 2: 208); NYJ. *ki-ficcen* (MTsz.) **J:** 1. 1833 'ficamodik | verrenkt werden' (Kassai: Gyökerésző 2: 208) (↑); 2. [*ki~*] 1861 'kicsusszan <a szó a szájából> | es rutscht einem aus' (MNyszet. 6: 335); 3. 1893 'megbicsaklik <a nyelve> | sich überschlagen <die Zunge>' (MTsz.)

ficcant Δ **A:** 1833 *Fitztant* (Kassai: Gyökerésző 2: 208) **J:** 1. 1833 'ficamít | verrenken' (Kassai: Gyökerésző 2: 208) (↑); 2. [főleg *el~*] 1861 'elhibáz <szót, nyelve botlása miatt>; megbicsaklik <a nyelve> | verfehlen <Wort>; sich überschlagen <die Zunge>' (MNyszet. 6: 323)

■ A szócsalád igéi onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A tö azonos a →*fickándozik* szócsaládjának tövével, és összefügg a →*biccent* szócsaládjának tövével. A végződések különféle igeképzők. A *ficamik* viszonya a szócsalád korábbi tagjaihoz nem teljesen világos.

■ A **ficam** elvonás eredménye. | ⊕ A korábbi igealakokból keletkezett a nyelvjújtás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanebből a töből származó régi igék: (*ki*)*fecül* 'kificamodik' (1578: NySz.); *ficorodik* 'eltorzul <arc>' (1578: Bornemisza: ÖrdKís. 132), 'kificamodik' (1585: Cal. 738 [ɔ: 733]).

📖 EtSz. *ficamodik* a.; Bárczi: Szók. 30; TESz. *ficamodik* a.; EWUng. • Vö. *biccent*, *fickándozik*

ficamodik → *ficamlik*

ficánkol → *fickándozik*

ficcan → *ficamlik*

ficcant → *ficamlik*

ficema → *ficere*

ficere Δ **A:** 1584 *ficzerere* (NySz.); 1708 *Fitzerézni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1750 *fitferézem* [sz.] (Wagner: Phras. *Orno* a.) **J:** <FN> 1584 'cicoma | Putz' (NySz.) (↑) | <MN> 1817 'díszes,

cifra | verziert, aufgeputzt' (NSz.)

fickéz Δ A: 1647 *ficzkézzék* [?] (NySz.) J: 'cicomáz; cifráz | aufputzen; verzieren'

ficema × A: 1717 e. *ficzemája; ficzomás* [sz.] (NySz.) J: 'cicoma | Putz'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végzések különféle (játszi szerepű) névszóképzők, ill. igeképzők; vö. *cicoma* (→*cicomáz*), *pipere* (→*piperés*) stb., ill. *cirókáz* (→*cirókál*); vö. még *bibirkéz* (→*babirkál*). ⊖ Idetartoznak: *ficos* 'feldíszített, felcicomázott' (1838: Tsz.), 'cikornyás, szóvirágos' (1867: NSz.); *ficimántos* 'feldíszített, felcicomázott; különcködő' (1885: Nyr. 14: 235). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: (N.) *ficeréz* 'párosodik <vadon élő madár>' (MTsz.); (N.) *ficerész* 'nevetgélve játszadozik' (MTsz.).

📖 EtSz. 1. *ficere* a.; TESz.; EWUng.

fickánd → *fickándozi*

fickándozi A: 1592 *fitzkandoznac* (NySz.); 1616 *ficzkándoztok* [?] (NySz.); 1636 *fitskándoziék* [▽] (NySz.); 1645 *vitzkándozi* [?] (NySz.); NYJ. *picskándozi* (MTsz.) J: 'izeg-mozog, vergődik; táncikál | zappeln; tänzeln' #

fickánd × A: 1792 *fitzkándós* [sz.] (NSz.); 1802 *vitzkándó* [sz.] (NSz.); 1804 *fickándó* [sz.] (NSz.) J: 'izeg-mozog, vergődik; táncikál | zappeln; tänzeln'

ficámkol A: 1807 *ficzánkollyanak* [l-j] (NSz.); 1897 *viczánkollással* [sz.] (NSz.) J: 'izeg-mozog, vergődik; táncikál | zappeln; tänzeln' #

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tö azonos a →*ficamlik* szócsaládjának tövével, és szorosan összefügg a →*fincol* szócsaládjának tövével. A végzések különféle igeképzők. A *fickándozi* viszonya a *fickánd*-hoz nem teljesen világos. ⊖ Ugyanebből a töből keletkezett a *ficke* 'ficámkoló' (1864: CzF.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *biccent, ficamlik, fincol, viszket, viszket, viszkolódik*

fickéz → *ficere*

fickó¹ × A: 1599 fa *fyczko* (OkISz.); 1604 *Fitzko* (Szenczi Molnár: Diet. *Gúttulus* a.); 1817 *ficsko* (NSz.) J: 1. 1599 'többnyire fából készült kis edény; mérőedény | {hölzernes} Gefäß; Gefäß als Maßeinheit' (OkISz.) (↑); 2. 1774 'sör utója | Nachbier, Bierrest' (MNy. 65: 237); 3. 1805 'nagyobb szemű sörét | grobkörniges Schrot' (NSz.); 4. 1839 'faék; olyan kis eszköz, amellyel vmit kipeckelnek; betoldás a ruhában | Holzkeil; Spreize; Zwickel' (MTsz.); 5. 1840 'savanykás, silány bor | säuerlicher Wein' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az 1. jelentés lehet az eredeti, amelyből a 2–5. jelentés metonimikusan keletkezhetett. Az 5. jelentéshez vö. még fr. *petit vin* 'savanykás ízű bor', tkp. 'kis bor'. ⊕ A *fi* (→*fiú*) származékaként való magyarázata téves.

📖 MNy. 36: 183; TESz. *fickó* a.; EWUng.

fickó² A: 1621 ? *Ficzkojs* [SZN.] (SZT.); 1633 *ficzkott* (SZT.) J: 'fiatal legény; suhanc | Kerl; Bursche' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*fiú* 'megszólításként, függetlenül a megszólított nemétől' szó *fi* változata lehetett. Végződése a *-kó* kicsinyítő képző; vö. →*fakó*, →*tuskó* stb. A szó belseji *c* feltehetőleg szintén kicsinyítő képző. (⊕) A *fickó*¹ szóval való összefüggése aligha valószínű.

EtSz.; TESz. *fickó* a.; EWUng. • Vö. *fiú*

ficserég* → *ficserékel

***ficserékel* × A:** 1655 *fetserékel* (NySz.); 1673 *fitserékel* (NySz.); 1700 *firtsékelni* [sz.] (NySz.); 1702 *fityirikelése* [sz.] (NySz.); 1864 *ficserékél* (CzF.); NYJ. *ficsérékél* (MTsz.) **J: 1.** 1655 'csicsereg | zwitschern' (NySz.) (↑); **2.** 19. sz. második fele 'kacsa, liba és más rokon madár' csőrével fröcsköl | mit dem Schnabel um sich herumspritzen (Ente, Gans usw.)' (ÚMTsz.)

***ficserészik* × A:** 1763 *Fcserézni* [? ɔ: *Fecserézni*] [sz.] (NSz.); 1818 *fitserészni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Trisso* a.); 1851 *fecserészik* [▽] (NSz.) **J: 1.** 1763 'csicsereg | zwitschern' (NSz.) (↑); **2.** 1851 'fecseg; cseveg | schwätzen; plaudern' (NSz.) (↑)

***ficserél* Δ A:** 1787 *fitserélni* [sz.] (NSz.) **J:** 'csicsereg | zwitschern'

***ficserég* × [1] A:** 1831 *ficsergett* (NSz.); 1864 *ficserég* (CzF.); NYJ. *ficsörög* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1831 'csicsereg | zwitschern' (NSz.) (↑); **2.** 1940 'csepereg az eső | es rieselt' (ÚMTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) Apróbb madarak hangjának utánzására keletkezett szavak; vö. *ficsirik* 'pacsirta, fülemüle hívogató szava' (1589: MNy. 72: 310). A tö összefügg a →*fecsérel*-nek, valamint a →*fecseget*, →*fityfirittyel* stb. szócsaládjának tövével. A végzések különféle gyakorító képzők.

EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 152; EWUng. • Vö. *fecseget*, *fecsérel*, *fityfirittyel*, *fütyül*

ficserél* → *ficserékel

ficserészik* → *ficserékel

***ficsúr* × A:** 1358–1359 ? *Phynchur* [SZN.] (MNy. 16: 152); 1376 ? *ffichormiklous* [SZN.] (MNy. 10: 78); 1412 ? *Ficzur* [SZN.] (Drăganu: Rom. 66); 1570 *fychor* (NyIrK. 10: 104); 1599 *Fichwrtt* (SzT.); 1792 *Fitsór* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1877 *ficsúros* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1570 'román fiú, román legény | rumänischer Bursche' (NyIrK. 10: 104) (↑); **2.** 1599 'saru; kis csizma | Sandale; kleiner Stiefel' (SzT.) (↑); **3.** 1638 'merőedény; vámolóedény (malomban) | Schöpfgefäß; Mautmaß (in der Mühle)' (OklSz.); **4.** 1708 'hajóslegény | Schiffsgeselle' (Pápai Páriz: Dict. *Hajó vonó ember* a.); **5.** 1831 'nyalka fiatalember; piperkőc, nyegle modorú fiatalember | schneidiger Bursche; Stutzer' (Kreszn.)

■ Román jövevényszó. | (⊕) Rom. *fecior*, (N.) *ficiór* 'legény, fiú; szolga' [a lat. (vulg.) **fetiolus* 'fiúcska' < lat. *fetus* 'magzat' alapján]. (⊗) Megfelelői: albán *fičor*; szbhv. (R.) *fičor*; stb.: 'legény, fiú'. (⊕) Az *úr* végződés valószínűleg az →*úr* hatására alakult ki. A 2. jelentés önállósulással keletkezett a *ficsúr saru* 'legénycsizma' (1599: SzT.) szószerkezetből. A 3. jelentés azon alapulhat, hogy az összehasonlítás alapján a szokásosnál kisebb mérő- és más eszközöket a magyarban gyakran 'fiatalember, legény' jelentésű szóval jelölték; vö. →*finak*.

fifikus Δ **A:** 1848 *fifikus* (Márc15. 1848. aug. 30.: 578); 1857/ *fiffikus* (NSz.) **J:** <MN> 1848 'furfangos, ravasz | pfiffig' (Márc15. 1848. aug. 30.: 578) (↑) | <FN> 1857/ 'ravasz, fortélyos ember | Pfiffikus' (NSz.) (↑)

fifika **A:** 1849 *fifikánál* (Márc15. 1849. febr. 24.: [1]) **J:** 'furfangosság, ravaszság | Pfiffikeit'

■ A szócsalád alapja, a **fifikus** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Pfiffikus* 'furfangos, ravasz fickó' [< ném. *pfiffig* 'fortélyos, agyafúrt, ravasz'].

■ A **fifika** származékszó. | (⊕) A *fifikus*-ból jött létre a →*praktika* : *praktikus*, →*taktika* : *taktikus* stb. analógiájára.

EtSz.; EWUng.

figura **A:** 1416 u.¹ *figura* (BécsiK. 72); 1767 *figúrákkal* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Erudītus* a.); 1769 *figura* (NSz.); 1814 *figurját* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'alak; forma | Gestalt; Form' # (BécsiK. 72) (↑); **2.** 1600 k. 'stílusalakzat | Stilfigur' (BrassSzt. 15); **3.** 1678 ? '(fa)faragvány; szobrocska | Schnitzerei; Figurine' (SzT.), 1759 'ua.' (NSz.); **4.** 1795 'változat, mozzanat (táncban stb.) | Figur (im Tanz, Spiel, Sport, Musik usw.)' # (NSz.); **5.** 1809/ 'személy; furcsa ember | Person; komischer Mensch' # (NSz.); **6.** 1814 'bizonyos formájú épület, telek | Grundstück von bestimmter Form' (SzT.); **7.** 1835 'tréfa; vidámság | Possen; Spaß' (Kunoss: Gyal.) **Sz:** ~**z(ik)** 1714 *figurazott* [sz.] 'ékesít, feldíszít | verzieren' (SzT.); 1835 'színlel, tetteti magát; bohóckodik, mókázik | sich verstellen; Possen treiben' (Kunoss: Gyal.); 1960 'tánclepet, táncos mozdulatsort mutat be | Tanzfiguren machen' (ÉrtSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *figura* 'alak, alakzat; forma; beszédalakzat', (h.) 'ua.; minta, rajzolat; szobor; jel, jelzés, jelölés; stb.' [< lat. *figere* 'képez, kigondol'] | (≈) Megfelelői: ném. *Figur*; fr. *figure*; stb.: 'alak; alakzat (táncban, sportban, zenében stb.)'. | (⊕) A *figur* változat német hatásra utal. A 4. jelentés német mintára keletkezett. A 7. jelentés esetleg a *figurázik* 'durva tréfát űz vkivel, bolondját járattja vkivel' származék alapján jött létre.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fikció*

figyel → *figyelem*

figyelem [4] **A:** 1416 u.¹ *figèlmèzenèc* [sz.]; *Fügèlmèzièd* [sz.] (BécsiK. 294, 175); 1590 *fegyelmetefen* [sz.] (KárBibl. 1: 519); 1664 *fegyelemre* (MNY. 6: 165); 1668 *figyelemre* (NyF. 11: 67); 1864 *figyelm* (CzF.) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'a tudat ráirányítása vmire | Aufmerksamkeit' # (BécsiK. 294, 175) (↑); **2.** 1416 u.² 'vigyázat; óvatosság | Achtsamkeit; Vorsicht' # (MünchK. 12ra); **3.** 1750 'törődés vmivel, vkivel | Beachtung' # (NySz.); **4.** 1804 'vki iránt tanúsított előzékenység, tapintat | Taktgefühl' # (NSz.); **5.** 1848/ 'figyelemfelkeltő felszólításként) vigyázat!, ide figyeljete! | Achtung!' # (NSz.) **Sz:** **figyelmez** 1416 u.¹ 'figyelmesen, előzékenyen viselkedik vkivel | aufmerksam sein' (BécsiK. 294, 175) (↑) | **figyelmes** 1527 *fygelmefõn* (ÉrdyK. 572) | **figyelmeztet** 1611 *Figyelmeztetem* (Szenczi Molnár: Dict.) | **figyelmetlen** 1723 *Figyelmetlen* (NySz.)

figyel **A:** 1808 *Figyelni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék 483) **J:** 'törődik vmivel, vkivel; megfigyel, megnéz, megszemlél vmit | achten; etw beobachten' #

■ A szócsalád alapja, a **figyelem** származékszó, az alapszó azonban vitatott. | (⊕) Ez esetleg a →*fedd* változata, a *fegy* lehet. A szó végződése az *-elem* névszóképző. Ebben az esetben a *figyelem* a →*fegyelem* szóhasadással keletkezett párja lehet; a jelentéstani viszonyhoz vö. lat. *animadvertere* 'figyel, ügyel, észrevesz; fenyít, büntet'. – De nem zárható ki, hogy a →*fül* az alapszó. Ezt a magyarázatot az gyengíti, hogy a szóvég egy deverbális névszóképző.

■ A **figyel** elvonás eredménye. | (⊞) A nyelvújítás korában keletkezett a *figyelem*-ből.

📖 Nyr. 67: 115; TESz.; EWUng. • Vö. *fedd, fegyelem, fül*

fika Δ **A:** 1630 *Fika* (MonTME. 1: 19) **J:** 1. 1630 ? 'gyalogos katona | Infanterist' (MonTME. 1: 19) (↑), 1793 'ua.' (NSz.); 2. 1824/ 'kisdíák | Schuljunge' (NSz.); 3. 1898 'fiúcska | Knabe, Bube' (Nyr. 27: 69); 4. 1912 'gyalog (mint sakkfigura) | Bauer (als Schachfigur)' (Nyr. 41: 194)

■ Származékszó. | (⊕) A →*fiú fi* változatából keletkezett kicsinyítő képzővel. Valószínűleg a 3. jelentés az eredeti. Az 1. és 4. jelentés pejoratív használatban alakult ki. A 4. jelentés az 1.-ből keletkezett a →*gyalog* főnévi jelentéseinek hatására. (⊗) Nem tartozik ide: *fika* 'takony, fika; a lepényfa gyümölcse' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); bizonytalan eredetű, esetleg a *fi* (→*pfü*) indulatszóból keletkezett kicsinyítő képzős származékszó.

📖 EtSz.; Nyr. 73: 98; TESz. *fika*¹ a., *fika*² a.; EWUng. • Vö. *fiú*

fikarc × **A:** 1655 *fikartyokis* (NySz.); 1784 *fikartz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 23); NYJ. *fikarsznyi* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1655 'szál, fonál; rojt | Faser, Faden; Franse' (NySz.) (↑); 2. 1784 'majdnem semmi | Geringfügigkeit' (Baróti Szabó: KisdedSz. 23) (↑) **Sz:** ~**nyi** 1847 *fikarcznyi* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊙) A köznyelvi választékosabb stílusban csupán a *fikarcnyi* származék él. (⚠) Onomatopoetikus magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

fikció **A:** 1835 *Fictio* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1846 *fictio* (NSz.); 1880 *Fikció* (MagyLex. 7: 509) **J:** 'kitalált dolog | Fiktion'

fiktív **A:** 1891 *fictiv* [ES. NEM M.] (Füredi: IdSz.); 1930 *fiktív* (Csorba: IdSz.) **J:** 'képzeletbeli, kitalált | fiktiv'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fiktion*; ang. *fiction*; fr. *fiction*; stb.: 'kitalált dolog, feltevés', az angolban 'regény(irodalom)' is; – vö. még lat. *fictio* 'kitalálás, feltevés; alakítás, formálás' [< lat. *fingere* 'kitalál, kigondol, formál stb.']] | ném. *fiktiv*; ang. *fictive*; fr. *fictif*; stb.: 'kitalált, képzeletbeli'. – Főleg a franciából terjedt el. (⇒⊕) A magyarba a latinból vagy német közvetítéssel, latin végződéssel (*fikció*), ill. főleg a németből (*fiktív*) került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *figura*

fiktív → **fikció**

fikusz **A:** 1835 *fikusz* (TudGyűjt. 19/11: 83); 1861 *ficus*fák (NSz.); 1877 *fikus* (NSz.); 1884 *fikusz* (NSz.) **J:** 1. 1861 'füge | Feige' (NSz.) (↑); 2. 1865 'fügefa | Feigenbaum' (Babos:

KözhSzt.); **3.** 1877 'kaucsukfüge mint szobanövény | Kautschukfeige als Zimmerpflanze' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *ficus* 'füge; fügefa', (tud.) *Ficus elastica* 'kaucsukfüge' [egy Földközi-tenger környéki vagy Kis-Ázsia területéről származó ókori nyelvből]. (≈) Megfelelői: ném. *Ficus*; fr. *ficus (elastica)*; stb.: 'ua.'. A szobanövény Kelet-Indiából származik. (△) A szövegi sz-hez vö. → *cirkusz* stb. Ma csak 3. jelentésében él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *füge*

filagória △ A: 1604 *filagoria* (SzT.); 1631 *filegoriában* (TörtTár 1878: 934); 1663 *filagória* (TörtTár 1900: 456); 1680 *filegoriákat* (TörtTár 1909: 536); 1680 *Fillegoria* (SzT.); 1692 *Filigoria* (SzT.); 1695 *filegoreát* (TörtTár 1890: 94) **J:** **1.** 1604 'külön álló házacska (pl. őrkunyhó); kerti házikó | überdecktes kleineres Gebäude; Gartenhäuschen' (SzT.) (↑); **2.** 1631 'toronyszerű erkély | turmartiger Erker' (TörtTár 1878: 934) (↑); **3.** 1647 'eresz; fészér | Dachtraufe; Schuppen' (MNY. 7: 321); **4.** 1654 'lugas (növényzetből) | Gartenlaube' (Oklsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A hangalak alapján jövevénytyszó is lehet, de nem ismerünk idegen nyelvi megfelelőket. (△) Latin, ill. olasz származtatása súlyos hangtani nehézségek miatt téves. (⇒) A magyarból: szlk. *filagória* 'lugas, kerti ház'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 38; EWUng.

filc A: 1833 *Filtzet* (NSz.); 1939 *filctollából* (PNapló 1939. jún. 18.: 13); 1966 *filccel* (Jelenkor 1966. dec. 1.: 1162) **J:** **1.** 1833 'nemez | Filz' (NSz.) (↑); **2.** 1966 'nemezből készült belül, puhán író, tollszerű íróeszköz | Filzstift' (Jelenkor 1966. dec. 1.: 1162) (↑)

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Filz* 'szőrből és (rost)szálakból préselt anyag' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *felt*; holl. *vilt*; stb.: 'nemez, filc']. (≈) Megfelelői: szbhv. *filc*; cseh *filc*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *filtrum, polemikus, pulzus*

filé A: 1862 rák-*filéeket* (NSz.); 1865 *filé* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'egy fajta (csont v. szálka nélküli) hússzelet | Filetbraten'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Filet*; ang. *fillet, filets* [többes szám]; fr. *filet*; stb.: 'egy fajta hússzelet'. A franciából terjedt el [< fr. *fil* 'szál, fonál']. A jelentés azon alapulhat, hogy a vékonyan szeletelt húst egykor összetekertve és fonállal összekötve árulták. (⇒) A magyarba német és francia közvetítéssel került át. (◡) A *filé* 'rece mint egy fajta kézimumka' (1865: Babos: KözhSzt.) ugyanerre az etimonra megy vissza. Ez a nemzetközi szó ugyancsak a franciában keletkezett [< fr. (R.) *filé* 'háló', tkp. 'fonalból készített'].

📖 TESz. *filé*¹ a., *filé*² a.; EWUng. • Vö. *filigrán, profil*

filigrán A: 1685 *fülegrán* munka [?✍] (MNY. 61: 485); 1704 *filigrán* munka (MNY. 61: 367); 1724 *Fillagron* Drot (MNY. 60: 227); 1736 *filigram* munka (Nyr. 43: 410); 1775 *filegrám* ... hajtű (MNY. 65: 237) **J:** <MN> **1.** 1685 'finom arany v. ezüst szálakból készült (ötvösmunka) | aus feinem Gold- od. Silberdraht verfertigt, Filigran-' (MNY. 61: 485) (↑); **2.** 1791 'a törékenységet benyomását keltő, finom alkatú | von schlanker, aber lieblicher Form, fein, zart' (NSz.) | <FN> 1789 'filigránmunka | Filigran(arbeit)' (NSz.)

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Filigran* 'egy fajta ékszer, filigránmunka' [< ol. *filigrana* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *filigrane*; fr. *filigrane*; stb.: 'filigránmunka'. – Eredetileg elsősorban a *filigrán munka* (↑) szó szerkezetben fordult elő, amely a ném. *Filigranarbeit* 'egy fajta ékszer' részfordítása. Eredetileg az ötvösmesterség szakszava volt (melléknévi 1. jelentés, főnévi jelentés). A melléknévi 2. jelentés metafora.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *filé, gránát², profil*

filiszter Δ **A:** 1829 *Philisterek'* (TudGyűjt. 13/1: 50); 1845–1886 *filiszterek* (NSz.) **J:** 'nyárspolgár | Spießbürger'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Philister* 'nyárspolgár', (R.) 'nem diák; diákszervezet előjárója', tkp. 'az ókori zsidóság egyik szomszédos népéhez tartozó személy' [< lat. (bibl.) *Philistaei* [többes szám] 'filiszteus <a föníciai partokon lakó ókori nép>']. Forrása: héber *p^e lištīm* 'ua.'. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *Philister*; le. *filister*; stb.: 'nyárspolgár'. (⊙) A 'nyárspolgár' jelentés a német diáknyelvben keletkezett, alapja az, hogy a diák–nem diák ellentétet a Bibliából ismert zsidó–filiszteus ellentéttel hasonlították össze.

MNy. 9: 143; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *filozopter*

filkó × **A:** 1792 *Filkóm* (NSz.) **J:** **1.** 1792 'fickó; ostoba fiatalember | Kerl; dummer Jüngling' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (NSz.); **3.** 1795 k. 'felső mint kártyafigura | Ober als Kartenfigur' (NSz.)

■ Szlovák jövevénytyszó. | (≡) Szlk. (N.) *filko* 'ostoba fickó; felső mint kártyafigura' [< szlk. (N.) *filo* 'felső mint kártyafigura']. Vö. még cseh (N.) *filek* 'ua.'; le. (N.) *fil* 'egy fajta kártyajáték; treff bubi'; or. (N.) *φίλκα* 'egy fajta kártyajáték'; stb. Végző soron a gör. *πάμφιλος* 'mindenki által szeretett, mindenkinek kedves' szóra megy vissza, amely a franciában a kártyanyelv kifejezésévé vált; vö. fr. *pamphile* 'simulékony, szolgalelkű ember; egy fajta kártyajáték; treff bubi <mint e kártyajáték legmagasabb értékű figurája>'. A franciából vándorszóként terjedt el; vö. ném. (R.) *pampfili*; cseh (R.) *pamfil*; le. (R.) *pamfil*; stb.: 'bubi, felső mint kártyafigura; stb.'. A csehben és a lengyelben népetimológiával belemagyarították a cseh *pán*; le. *pan*: 'úr' szót, s ennek folytán a *pamfil* elejét elhagyták. (⊖) A vándorszó (latin végződés) a magyarban is megtalálható: (R.) *pánfilius* 'bubi, felső mint kártyafigura' (1720: MNy. 40: 287).

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 172; TESz.; EWUng. • Vö. *filozófia, pamflet, pán-, tökfilkó*

fillér **A:** 1425 *filler* (OkI Sz.); 1432 *fyler* (OkI Sz.); 1525/ *flyérrel* (TörtTár 1908: 81); 1528 *fillérrés* [sz.] (SzékK. 187); 1537 *Fillyeres* [sz.] [szN.] (MNy. 30: 118) **J:** 'csekély értékű váltópénz, garas | Heller, Pfennig' #

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *vierer* 'egy fajta pénzérme', tkp. 'a négyes' [< ném. *vier* 'ua.']. (⊕) Bizonyára bajor-osztrák közvetítéssel került a magyarba. Az *ia* > *i* egyszerűsödés még a bajor-osztrákban végbement; vö. ném. (h. baj.-osztr.) *virer* 'falusi tanácsos, esküdt'. A szó belseji *l* ~ *ll* az *r*-ből keletkezett elhasonulással. – A *fillér* 2000-ig használatos váltópénzként a magyar pénzegység, a →*forint* századrészt jelölte.

EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fertály, ferton, verdung*

film **A:** 1893 *filmeken* (BpKözlöny 1893. júl. 28.: 2) **J:** **1.** 1893 'fényérzékeny celluloidszalag fénykép, mozgóképfelvételére | Filmstreifen' # (BpKözlöny 1893. júl. 28.: 2)

(↑); **2.** 1909 'mozgóképsor mint szórakoztató, ismeretterjesztő stb. alkotás | Lichtspielstück' # (NSz.); **3.** 1941 'filmművészet | Filmkunst' (Msn. 10: 55)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Film*; ang. *film*; fr. *film*; stb.: 'filmszalag; mozgóképsor'. Az angolból terjedt el [jelentésselkülönülés az ang. *film* 'vékony hártya, réteg' szóból < ang. (óang.) *film, filmen* 'állati v. növényi eredetű hártya, sejthártya']. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

filológia → *filológus*

filológus **A:** 1620 *Philologus* (Nyr. 92: 343); 1770/ *filologus* (NSz.); 1824 *Filologusok* (NSz.); 1847 *philolog* (NSz.); 1876 *filológ* (NSz.); 1898 *filológusnak* (NSz.) **J:** 'a filológia művelője | Philologe'

filológia **A:** 1794 *philologia* (Farkas: GLEl.); 1805 *filologyia*-béli (NSz.); 1818 *Philológiára* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Philölögicus* a.); 1910 *filológia* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** **1.** 1794 'nyelv- és irodalomtudomány | Sprach- und Literaturwissenschaft' (Farkas: GLEl.) (↑); **2.** 1805 '⟨irodalmi⟩ szövegkritika és értelmezés; vmely kulturális közösség nyelvével, irodalmával és műveltségével kapcsolatos tudomány | Textkunde; Philologie' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. *philologus* 'tudománykedvelő; a tudományok barátja, tudós, irodalmár', (h.) 'filológus, nyelvtudós, irodalmár' [< gör. *φιλόλογος* 'a beszédet szerető, a tudományt és az irodalmat kedvelő, ezekkel foglalkozó, tevékenykedő'] | lat. *philologia* 'irodalmi és tudományos stúdium, filológia', (h.) 'nyelv- és irodalomtudomány' [< gör. *φιλολογία* 'a beszéd szeretete, a tudomány(osság), az irodalom kedvelése']. (≈) Megfelelői: ném. *Philologe, Philologie*; fr. *philologue, philologie*; stb.: 'filológus', 'filológia'. (△) A *filológus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *filológ* német (au.) hatásra utal. A *filológia* gy-s ejtéséhez vö. →*angyal*, →*evangélium* stb.

📖 EtSz. *filológia* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *filozófia, logika*

filosz → *filozopter*

filoxéra **A:** 1875 *phylloxera*-kérdéshez (MNY. 69: 363); 1882 *phyloxera* (NSz.); 1886 *filloxéra* (NSz.); 1923/ *filoxéra* (NSz.); NYJ. *cirokszer, filokcérna* (ÚMTsz.) **J:** 'a szőlő gyökerein és levelein élősködő levéltetűfajta | Phylloxera (*Dactylosphaera vitifoliae*)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Phylloxera*; ang. *phylloxera*; fr. *phylloxéra*; stb.: 'filoxéra'. Vö. még lat. (tud.) *Phylloxera (vastatrix)* '(pusztító) szőlőtetű' [a gör. *φύλλον* 'levél, lomb' és gör. *ξηρός* 'száraz, hervadt' alapján]. Az elnevezést mint szaknyelvi szót J. E. Planchon (1823–1888) francia botanikus és mezőgazdász vezette be. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A nyelvjárási alakok népetimológiával keletkeztek. (⊙) A szó főleg biológiai és szőlészeti szakszóként használatos.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fóliáns, xerox*

filozofál → *filozófia*

filozófia **A:** 1508 *filosofiara* (NádK. 493); 1757/ *filosófia* (Farkas: GLEl.); 1793 *Filozofiája* (NSz.); 1796 *Filozófiájok* (NSz.) **J:** 1. 1508 'bölcselet | Philosophie' # (NádK. 493) (↑); 2. 1769 'bölcesség | Weisheit' (SzT.)

filozófus **A:** 1512 k. *filosofos* (WeszprK. 132); 1536 *Philosofus* (Pesti: Fab. 4a); 1770/ *filozofus* (NSz.); 1787 *filosófusi* [sz.] (NSz.); 1790 *Filozófusokhoz* (NSz.); 1790/ *Philosophnak* (NSz.); 1831–1833 *filozófusz* (Nyr. 109: 444) **J:** 1. 1512 k. 'bölcselelő | Philosoph' # (WeszprK. 132) (↑); 2. 1757 'filozófiai tanulmányokat végző (egyetemi) hallgató; bölcsészkar hallgató | Philosophiestudent; Student an der philosophischen Fakultät' (SzT.)

filozofikus **A:** 1570 *philosophicus* (Farkas: GLEl.); 1804/ *filosofikos* (Farkas: GLEl.); 1805 *filozofikus* (Farkas: GLEl.) **J:** 'bölcseleti, filozófiára jellemző | philosophisch'

filozofál **A:** 1619/ *filosofálnak* (MNy. 79: 125); 1793 *Filozofálni* [sz.] (NSz.); 1804/ *filozofáljunk* (NSz.) **J:** 'bölcselekszik | philosophieren'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *philosophia* 'bölcselet', (h.) 'ua.; bölcesség; hittudomány, teológia' [< gör. *φιλοσοφία* 'a tudományosság, a bölcesség kedvelése'] | lat. *philosophus* 'bölcselel(ke)dő' [< gör. *φιλόσοφος* 'a tudományosság, a bölcesség kedvelője'] | lat. *philosophicus* 'filozófiai, bölcseleti' [< gör. *φιλοσοφικός* 'ua.'] | lat. *philosophari* 'bölcselekszik'. (≈) Megfelelői: ném. *Philosophie, Philosoph, philosophisch, philosophieren*; fr. *philosophie, philosophe, philosophique, philosopher*; stb.: 'filozófia', 'filozófus, bölcselel(ke)dő', 'filozófiai, bölcseleti', 'bölcselekszik, filozofál'. (⊕) A korábbi változatok egykori esetleges hangzóközi z-s, ill. szóvégi s-es ejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*ámbitus* stb.; a hangzóközi z-s alakokhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. A *filozóf* változat német hatásra utal.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *filkó, filológus, filozopter, fülemüle*

filozofikus → *filozófia*

filozófus → *filozófia*

filozopter **Δ A:** 1882 *filozopter* (BorsszemJ. 1882. jan. 15.: 2); 1885 *filozopter* (MNy. 39: 246) **J:** 'bölcészhallgató | Student an der philosophischen Fakultät'

filosz **A:** 1942 *filosz* (Kelemen B.: MNMSz.) **J:** 'bölcészhallgató; filológus | Student an der philosophischen Fakultät; Philologe'

■ A szócsalád alapja, a **filozopter** valószínűleg tudatos szóalkotással létrehozott szóvegyülés eredménye. | (⊕) A *filozófus* (→*filozófia*) és a →*filiszter* alapján alkothatták meg. Hangalakjára esetleg a lat. (h.) *philosophaster* 'álfilozófus' is hatással lehetett. (⊙) Tréfás-gúnyos szóként terjedt el.

■ A **filosz** szórövidülés eredménye. | (⊕) A *filozopter*-ből keletkezett a gör. *φίλος* 'barát; vkinek, vminek a kedvelője' mintájára.

📖 MNy. 39: 246; TESz.; EWUng. • Vö. *filiszter, filozófia*

filter → *filtrum*

filtrum Δ A: 1558 k. *filtru(n)* (SzT. *filter* a.); 1854 *Filtrum* (Horovitz: IdSzMagy.) J: 'szűrő | Filter'

filter A: 1869 *filter* [ES. NEM M.] (PNapló 1869. jan. 8.: [4]); 1871 *filter* készülék (Hon 1871. okt. 15.: [utolsó oldal]) J: 'szűrő | Filter'

■ A szócsalád alapja, a **filtrum** latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *filtrum* 'filcből készült szűrő(eszköz)' [< germ. **filtir* [többes szám] 'filc, nemez'].

■ A **filter** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Filter* 'szűrő(eszköz)adt' [< lat. (k.) *filtrum* (↑), a ném. *filtern* 'szűrővel szétválaszt' hatására]. (≈) Megfelelői: ang. *filter*; szb hv. *filter*, *filter*; stb.: 'szűrő'.

EtSz.; EWUng. • Vö. *filc*

finak × A: 1587 *fynak* (OkI Sz.); 1816 *Finok* (Gyarmathi: Voc.) J: 1. 1587 'többnyire fából készült kis edény; a malomban a gabona megvámolásakor mértékegységül szolgáló edény | kleines (hölzernes) Gefäß; Mautmaß in der Mühle' (OkI Sz.) (↑); 2. 1773 'suhanc | Bursche' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A jelentések viszonyához vö. → *ficsúr*. A 2. jelentés kialakulásában a → *fiú* is közrejátszhatott. (△) A *fi* (→ *fiú*) szó származékaként való magyarázata téves.

TESz.; EWUng.

finálé A: 1820 *Finale*; *Finaléban* (HasznMul. 44: 344); 1939 *finálé* (MNyK. 156) J: 1. 1820 'zárójelenet; zárótétel (zenében) | Schlußzene; Schlußsatz (in der Musik)' (HasznMul. 44: 344) (↑); 2. 1863 'befejezés, vég | Schluß, Ende' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Finale*; ang. *finale*; fr. *finale*; ol. *finale*; stb.: 'befejezés <főleg zeneműé, színműé>'. Zenei szakszóként az olaszból terjedt el [< lat. *finalis* 'vminek a határát, végét illető']. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *finis*

finánc Δ A: 1753 *finánc* (Nyr. 46: 151); 1791 *finánszoknak* (NSz.) J: 1. [jelzői értékben] 1753 'pénzügyi | Finanz-' (Nyr. 46: 151) (↑); 2. 1789 'pénzügy | Finanzwesen' (NSz.); 3. 1859/ 'pénzügyőr | Finanzbeamter' (NSz.)

financiális A: 1796 *financiális* (NSz.); 1845 *financziális* (NSz.) J: 'pénzügyi | finanziell'

finanszíroz A: 1886 *finanszírozni* [sz.] (BpHírlap 1886. jan. 5.: [1]); 1927 *finanszírozni* [sz.] (NSz.) J: 'pénzügyileg támogat, pénzzel lát el | finanzieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Finanzen* [többes szám]; ang. *finance*; fr. *finances* [többes szám]; stb.: 'pénzügy(ek)' | ném. *finanziell*; ang. *financial*; fr. *financier*, *financier*; stb.: 'pénzügyi' | ném. *finanzieren*; ang. *finance*, *financier*; fr. *financer*; stb.: 'finanszíroz, pénzel'. A franciából terjedt el [a fr. (ófr.) *finer* 'célhoz ér; fizet' < lat. (k.) *finare* 'megfizet, kifizet; vmit befejez, elvégez' alapján]. (⇒) A magyarba német és francia közvetítéssel került át; a *financiális*-hoz vö. lat. (h.) *financialis* 'a pénzügyeket érintő, arra vonatkozó'. (△) A *finánc* 3. jelentéséhez vö. ném. *Finanzwachtmann* 'pénzügyőr'. (⊙) A *financiális* és a *finanszíroz* elsősorban pénzügyi szakszóként használatosak.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *finom*

financiális → *finánc*

finanszíroz → *finánc*

fincál → *fincol*

fincároz → *fincol*

fincol × **A:** 1566 *fintzolni* [sz.] (NySz.) **J:** 'ugrándozik | herumspringen, hüpfen'

fincos × **A:** 1570 *fúntzes* (NySz.); 1831 *finczos* (Kreszn.) **J:** <MN> 1570 ? 'ugrándozó | herumspringend' (NySz.) (↑), 1831 'ua.' (Kreszn.) (↑) | <FN> 1831 'vőfély | Brautführer' (Kreszn.) (↑)

fincároz **A:** 1613 *finczározását* [sz.] (NySz.); 1808 *Vintzározni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Fintzározni* a.) **J:** 1. 1613 'pajkosan, bolondosan ugráندozik | mutwillig herumspringen, hüpfen' (NySz.) (↑); 2. 1838 'kószál | sich herumtreiben' (Tsz.)

fincál × **A:** 1794 *fintzálnak* (NSz.) **J:** 'ugrándozik | herumspringen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A tő szorosan összefügg a →*fickáندozik* szócsaládjának tövével. A szavak végződése különböző gyakorító képzők, ill. -s melléknévképző. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. (≈) Tisztázatlan idetartozású: 1346 *Fyncur* [SZN.] (KállayOkl. 1: 196).

📖 EtSz. *fincároz* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fickáندozik*

fincos → *fincol*

findzsa × **A:** 1604 *Findsanth* (MNY. 9: 129); 1608–1621 *fincsán* [?♣] (TörtTár 1878: 136); 1622 *fildzsán* [♣] (Kakuk: ÉLOsm. 155); 1628 *finczian* (SzT.); 1639 *fincsál* [?♣] (Kakuk: ÉLOsm. 155); 1671 *findzsa* [♣] (TörtTár 1890: 41); 1683 *cserep-fincsia* [?♣] (MonÍrók. 24: 222); 1687 *filesán* (TörtTár 1874: 170); 1693 *findzsiáni* [♣] (MonÍrók. 15: 68); 1759 *Finsia* (SzT.); 1760 *finzá-val* (NSz.) **J:** 'csésze | Schale, Tasse'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *fincān*, *filcān* 'kávészsésze, csésze'; – vö. még szbhv. *fildžan*, (N.) *findžān*: 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *pingān* 'ua.' átvétele [< arab *finjān* 'porceláncsésze; kávészsésze']. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *φινδζάν*; rom. (R.) *filigeán*; stb.: 'kávészsésze'. (△) A szóvégi *n* eltűnése a nyelvérzék által toldalékoltnak vélt alakokból való elvonásra vezethető vissza.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉLOsm. 155; EWUng.

finesz **A:** 1790/ *finést* (NSz.); 1796 *finesznek* (NSz.); NYJ. *finessz* (MNY. 21: 72) **J:** 1. 1790/ 'finomság | Feinheit' (NSz.) (↑); 2. 1824 'egy fajta kártyás fortély, impassz | Impaß (im Kartenspiel)' (NSz.); 3. 1857/ 'fortély, furfang | Kniff, Finesse' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1926 *fineszes* (Pais-Eml. 517)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Finesse* 'finomság; fortély, furfang' [< fr. *finesse* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *finesse* 'fortély, furfang; (nyelvi, stílusbeli) finomság, kifinomultság; impassz 'kártójátékban'; szbhv. *finese* 'finomság'; stb. (⊙) A szó főleg a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 EtSz. *finész* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fájin*

fing A: 1258/ *Hotfyng* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 366); 1565 *fing* (NySz.) J: 'szellentés | Furz'

fingik A: 1538 *fingany* [sz.] (Pesti: Nomenclatura F3); 1577 k. *fingyk* [▽] (OrvK. 345) J: 'szellent | furzen'

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *pōŋkh-* 'fingik', (FL.) *pon* 'fing'; osztj. (DN.) *pān* 'ua.', (O.) *ponmā-* 'fingik'; – jur. *pe* 'fing', *pe-* 'fingik'; kam. *punorə-* 'ua.' [uráli **pŋnə* 'fing; fingik']. (△) Eredetileg onomatopoetikus szó, amely mind az uráli, mind pedig az ősmagyar korban igenévszói természetű volt. A szóvégi -g igeképző, mely számos hangutánzó igében megtalálható; vö. →*bong*, →*peng* stb. (△) Ugor egyeztetése hangtani okokból kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 113

fingik → *fing*

fnis A: 1875 *Finish* [ES. NEM M.] (Bánhidi: Sportny.); 1892 *finishben* (Bánhidi: Sportny. 235); 1900 *finisek* (Bánhidi: Sportny. 235) J: 'végküzdelem, hajrá | Endkampf (Sport)' Sz: ~el 1921 *finiselő* [sz.] (Bánhidi: Sportny. 120)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Finish*; ang. *finish*; fr. *finish*; stb.: 'végküzdelem, hajrá'. Vö. még lat. *fnis* 'vminek a vége, befejezése'. Sportnyelvi szóként az angolból terjedt el [< ang. *finish* 'utolsó szakasz']. (⇒△) A magyarba angol, esetleg német közvetítéssel is került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *finálé*, *finom*

finn A: 1760 *finufokat* (MNY. 63: 102); 1783 *Finnus* (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 16); 1799 *Finnok* (NSz.); 1799 *Finoknál* (NSz.); 1804 *Fenn* (NSz.); 1864 *finnek* (NSz.) J: <FN> 1760 'finn ember | Finne' # (MNY. 63: 102) (↑) | <MN> 1783 'a finnekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | finnisch' # (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 16) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Finne*; ang. *Finn*; fr. *Finnois*; stb.: 'finn ember'. Vö. még lat. *Fenni* [többes szám] 'ua.' [< gör. *φίννοι* [többes szám] 'ua.']. Forrása esetleg az óész. germ. *finnr*, *finnar* [többes szám] 'lapp ember'. A finnek önelnevezése a finn *suomalainen* 'finn ember' (a finn *Suomi* 'Finnország' szóból). (△) A magyarba a latinból és a németből került át; a *finn* alakhoz vö. →*baskír*. A *fin(n)us* változat latinositás eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *finnugor*

finnugor A: 1839 *finn-ugor* (Tudtár 6/12: 409) J: <MN> 1839 'a magyarral rokon, vele azonos nyelvcsaládba tartozó (nyelv), ill. ilyen nyelvet beszélő (nép) | finnisch-ugrisch' (Tudtár 6/12: 409) (↑) | <FN> [~ok] 1937 'a magyarral rokon, vele azonos nyelvcsaládba tartozó nyelv, ember, ill. ilyen nyelvet beszélő nép | Finno-Ugrier' (Sauvageot: MFrSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*finn* + →*ugor* mellérendelő összetétele. Keletkezését a ném. *indogermanisch* 'indogermán' analógiás hatása is befolyásolhatta. (≈) Megfelelői: ang. *Finno-Ugric*; fr. *finno-ougrien*; stb.: 'finnugor'. (⊖) Egyéb, régi megnevezése: *finn-magyar* 'ua.' (1864: NSz.); vö. még →*ugor*.

📖 Zsirai: FgrRok. 106; TESz.; EWUng. • Vö. *finn, ugor*

finom A: 1585 *Finum* (Cal. 715); 1644 *finnum* (Szenczi Molnár: Dict.); 1696 *fénium* (MNy. 80: 125); 1717 *finom* (SzT.); 1754 *finum* (NSz.) J: 1. 1585 'tisztá, vegyítetlen (nemesfém); kiváló minőségű | rein, unvermischt (Edelmetall); von guter Qualität' # (Cal. 715) (↑); 2. 1627 'csiszolt, választékos (beszéd, viselkedés) | geschliffen, gewählt (Rede, Manieren, Benehmen)' # (NySz.); 3. 1645 'illendő, becsületes, igazságos | anständig, ehrlich, gerecht' (NySz.); 4. 1696 'az érzékszervekre kellemesen ható | auf die Sinnesorgane angenehm wirkend' # (NySz.); 5. 1702 'kicsi, vékony, kecses; aprólékosan kidolgozott | klein, dünn, zierlich; zierlich bearbeitet' # (NySz.); 6. 1748 ? 'az árnyalatokat jól ismerő, értékelő, megmutató | Nuancen gut erkennend, wertend, darstellend' # (NySz.), 1750 'ua.' (NSz.); 7. 1750 ? 'képzett, jól nevelt; tapintatos, udvarias | gebildet, von guter Erziehung; taktvoll, höflich' (NSz.), 1783 'ua.' (NSz.) Sz: ~ít 1792 *Finomíttani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Fin* a.) | ~**kodik** 1819/ *finomkodik* [sz.] (NSz.)

■ Latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *finus*, -a, -um 'kiválóan jó, nagyon finom (minőségű)' [< fr. (ófr.) *fin* 'finom, kiváló' vagy ol. *fino, fine* 'ua.' (< lat. *finis* 'vég, cél; a legfőbb, legjobb része vminek')]. Vö. még lat. (k.) *finum aurum* 'színarany', *finum argentum* 'színezüst'. (≈) Megfelelői: ném. *fein*; ang. *fine*; stb.: 'finom, kiváló'. (⊕) A magyar szó a latin semleges nemű alak átvétele. A jelentések főleg metaforikusan alakultak ki az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 MNy. 16: 32; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *definiál, fájín, finánc, finis, rafiníroz*

finta × A: [1127–1131] ? *Phinta* [SZN.] (Fejérpataky: IKOkl. 18); 1138/ ? *Finta, Fita* [SZN.] (MNy. 32: 134, 205); 1583 *fita* fentő [✍] (MNy. 72: 310); 1792 *Finta* (Baróti Szabó: KisdedSz.) J: 1. [1127–1131] ? 'tettető, színlelő | heuchlerisch' (NSz.), 1583 'ua.' (MNy. 72: 310) (↑); 2. [1127–1131] ? 'fitos; fitos orrú | aufgestülpt; stülpnasig' (Fejérpataky: IKOkl. 18) (↑), 1833 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 2: 205); 3. 1792 'ferde, görbe | schief, schräg' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tő eredetéhez vö. →*fitogat*. A tő a →*fintorog*, →*fitos* stb. szócsaládjának tövével is azonos; a szó belseji *n* szervetlen járulékhang. A szó végződése a folyamatos melléknévi igenév -a képzője; vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az eredeti jelentés 'orrát fintorító, fitos orrú' lehetett, így az 1. jelentés keletkezése a középkori mulattatók, bohócok nevetséges mimikájával, fintorgásával függhet össze. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: *finta* 'csel, csselfogás' (1703: EWUng.); ez a ném. *Finte* 'csel, csalafintaság' vagy az ol. *finta* 'ua.; színlelés, tettetés' szóból ered.

📖 MNy. 11: 357; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *csalafinta, fitogat, fintorog, fitos*

fintor → *fintorog*

fintorít → *fintorog*

fintorog [1] **A:** 1521 *ffyntorogyanak* (ApMélt. 13); 1666 *fintorgattya* [sz.] (NySz.); 1810 *fintergatok* [sz.] (NSz.); 1824 *finytorgó* [sz.] (NSz.); NYJ. *fintolog* (MTsz.); *fintyorog* (Nyatl. *fintorítja az arcát* a.) **J:** 1. 1521 'felhúzza az orrát; képeket vág | die Nase rümpfen; Gesichter schneiden' # (ApMélt. 13) (↑); 2. 1792 'fetreng; izeg-mozog | sich herumwälzen; hin und her zappeln' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1792 'láb alatt van, alkalmatlankodik | jmdm unter den Füßen sein' (Baróti Szabó: KisdedSz.) **Sz:** **fintorgat** 1666 (NySz.) (↑)

fintorít **A:** 1774 *fintorítást* [sz.] (NSz.); 1861 *elfinteritni* [sz.] (MNysz. 6: 325); 1863 *Elfintérit* (Kriza [szerk.] Vadr. 496) **J:** 1. 1774 'felhúzza az orrát; képeket vág | die Nase rümpfen; Gesichter schneiden' (NSz.) (↑); 2. 1838 'kicsúcsosít | zuspitzen' (Tsz.)

fintor **A:** 1799 *Fintor* (NSz.); 1806 *Fintór* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1799 'egy fajta tengeri hal | Art Meerfisch' (NSz.) (↑); 2. 1806 'csormolya | Wachtelweizen (Melampyrum)' (NSz.) (↑); 3. 1835 'elfintorított arcvonások, grimasz | Grimasse' # (Kunoss: Gyal. *Grimasse* a.) | <MN> 1. 1808 'ferde; fitos | schief, schräg; aufgestülpt, stülpnasig' (Sándor I.: Toldalék *Finta* a.); 2. 1824 'eltorzult, grimaszos | verzerrt, fratzenhaft' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék egy relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö eredetéhez vö. →*fitogat*; az *n* szervetlen járulékhanghoz vö. →*finta*. A végződés gyakorító, ill. műveltető képző. A *fintorog* 2. és 3. jelentése a →*fenterég* hatását tükrözi.

■ A **fintor** elvonás eredménye. | ⊕ A nyelvújítás korában az igékből vonták el, így szótörténeti tekintetben nem függ össze a (R.) *Fintor* [szn.] -vel: 1219/ *Fintur* (VárReg. 61.); ez feltehetőleg a szócsalád abszolút tövéből jött létret. A *fintor* főnévi 1. jelentésének keletkezését a ném. *Nasenrümpfer* 'egy fajta tengeri hal'tkp. 'orrfintorító' is befolyásolhatta. A főnévi 2. jelentés feltehetőleg mesterséges alkotás, de az elnevezés alapja nem teljesen világos.

📖 MNy. 11: 358; EtSz. *fintorgat* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *finta*, *fitak*, *fitel*, *fitogat*, *fitos*

finnyáلكodik → *finnyás*

finnyás **A:** 1356 ? *Fynnas* [szn.] (Oklsz.); 1566 *finnyás* [?] (EtSz.); 1783 *finnyásnak* (NSz.); 1787 *Fínyás* (NSz.) **J:** 'válogatós, kényes | wählerisch, mäklig' # **Sz:** ~**كodik** 1566 *finnyáلكodic* (NySz.)

finnyáلكodik Δ **A:** 1571 *finnyankodjál* [?] <: *finnyalkodjál*] (Nyr. 30: 428); 1578 *finyalkodua* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKis. 194); 1584 *finnyalkodunc* (NySz.); 1864 *finnyáلكodik* [▽] (CzF.) **J:** 'finnyáلكodik, kényeskedik | zimperlich, heikel tun'

finyogat † **A:** 1615 *finiogattia* [t-j] (NySz.) **J:** '⟨az orrát⟩ felhúzza vmiért | die Nase über etw rümpfen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A végzések melléknévképző, ill. gyakorító-visszahatóvalamint, gyakorító képző. ⊖ A (R.) *finnya* 'finnyáság' (1708: Pápai Páriz: Dict.), 'válogatós, kényeskedő' (1831: Kreszn.) és *finny* 'kényesség, kényeskedés' (1748: Nyr. 1: 126) elvonással keletkezhetett a *finnyás* és *finnyáلكodik* szavakból. ⊕ A jelentéstani rokonság a →*fanyalog*, ill. a →*fintorog* szócsaládjával szembetűnő, azonban az etimológiai összefüggés hangtani okokból nem meggyőző.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

finyogat → *finnyás*

fiók **A:** 1522 *Fiyok* [szn.] (MNYTK. 86: 32); 1602 *fiókot* [✍] (MonTME. 3: 41) **J:** 1. 1522 ? 'fiú; fiúcska | Knabe; Knäblein' (MNYTK. 86: 32) (↑); 2. 1602 'állatok, főleg madarak kicsinye | das Junge eines Tieres, bes. eines Vogels' (MonTME. 3: 41) (↑); 3. 1638 'nagyobb építménynek kisebb része | kleinerer Teil eines Bauwerks' (Oklsz.); 4. 1647 'nagyobb ablaknak egy táblája | eine Scheibe eines größeren Fensters' (SZT. *fiókablak* a.); 5. 1659 'bútorak kis ládaszerű része, rekesz | Schublade eines Möbels, Fach' # (SZT.); 6. 1693 'nagyobb intézménynek, szervezetnek helyi részlege | Zweigstelle' # (MonÍrók. 15: 145); 7. 1762 'bogllya | Schober' (SZT.); 8. 1784 'fattyúhajtás | Wassertrieb' (Baróti Szabó: KisdedSz. 33) **Sz:** ~os 1654 *fiokos* (SZT.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *fiú* 'vkinek a fia' *fi* változatából keletkezett -ók kicsinyítő képzővel; vö. → *csimbók*, → *pirók* stb. Az 1. jelentés bizonytalansága abból következik, hogy az egyelőre csak egyetlen személynévből adatolható. A jelentések az alapszó különböző megfelelő jelentéseiből jöhettek létre. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *fioka*; szlk. (N.R.) *fiok*: 'láda, fiók'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*

fióka **A:** 1556 *Fiókásom* [✍] [sz.] (NádLev. 15) **J:** 1. 1556 'fiúcska | Söhnlein; Bübchen' (NádLev. 15) (↑); 2. 1794 'állatok, főleg madarak kicsinye | das Junge eines Tieres, bes. eines Vogels' # (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *fiú* 'vkinek a fia' *fi* változatából keletkezett -óka kicsinyítő képzővel; vö. (N.) *pofóka* 'kerek képű, pufók' (→ *pufók*) (Nyatl.). (⊕) A → *fiók* megszilárdult ragos alakulataként való magyarázata téves.

📖 EtSz. *fiók* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*

fiola **A:** 1683 *Phiola* (Nyr. 40: 111); 1805/ *fialájában* (NSz.); 1880 *Fiola* (MagyLex. 7: 522) **J:** 'cső v. körte alakú kis üvegedény | Phiole'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *phiala* 'alul széles ivóedény', (k.) *fiola* 'ampulla', (h.) *phiala*, *fiala* 'egy fajta üvegedény, ivópohár' [< gör. *φιάλη* 'alul széles ivóedény; halotti urna']. (≈) Megfelelői: ném. *Phiole*; fr. *firole*; stb.: 'fiola'. (⊙) Gyógyszerészeti szó.

📖 TESz.; EWUng.

firhang × **A:** 1645 *forhangh* (MNY. 3: 464); 1691 *fűrhang* (NySz.); 1706 *firhangot* (Nyr. 43: 410); 1713 *ferhang* (Horváth M.: NÉl. *forhang* a.); 1723 *férhánkos* [sz.]; *férhong* (MNY. 80: 125) **J:** 'függöny; ablakfüggöny | Vorhang; Gardine'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. h.) *fuerhanck*, (baj.-osztr.) *firhōn*, *fűrhang*: 'az ablak előtt függő anyag, szövet', – ném. *Vorhang* 'ua.' [a ném. *vor* igekötő és a ném. *hängen* 'felfüggeszt, felakaszt' alapján]. (≈) Megfelelői: szbvh. (N.) *fironga*, *firanga*; cseh (N.) *fırhaňk*; stb.: 'függöny'. (⊕) Főként a hazai német városi polgárság nyelvéből került át – többszörös átvétellel – a magyarba.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hóhér*

firis Δ **A:** 1405 k. *firis* (SchlSzj. 1194.); 1471 *ferys* (Oklsz.); 1621 *Fris* (Szenczi Molnár: Dict.); 1792 *Friřs* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1863 *Firizs* (Krizsa [szerk.] Vadr. 499); NYI. *firizt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'nők mellére való díszes ruhadarab | Kleidungsstück als Brustputz am

Frauenkleid' (SchlSzj. 1194.) (↑); **2.** 1508 'nyakék v. más efféle ékszer | Halsschmuck od. anderes Schmuckstück von dieser Art' (NádK. 317); **3.** 1863 'vászonujjas | Leinwandjäckchen' (Kriza [szerk.] Vadr. 499) (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *brīse* 'egy fajta hímzett ruhaszegély'; fr. (ófr.) *freis* 'arannyal szegélyezett fejszalag, fejdísz'; ol. *fregio*, (É.) *fris*, *fris*, *frižo* 'cifraság, dísz; rojt, bojt'; szbhv. *friz* 'aranypaszomány, rojt'; or. (R.) *бръѡѡу* [többes szám] 'nyakfodor; mandzsetta, kézelő; zsabó'; stb. vö. még lat. (k.) *frisium*, *frixium* 'hímzett ruhaszegély' [valószínűleg a lat. (*vestes*) *Phrygiae* 'fríg(iai) (öltözet, ruházat)' szóból]. A középkori latinból és az újlatin nyelvekből terjedt el. ⊕ A magyarba vagy a latinból (szóvégi s-sel) vagy olasz közvetítéssel került át; vö. még lat. (h.) "cum *friseis* ordinata" (1360: ZichyOkm. 3: 164).

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; NyK. 85: 309; EWUng. • Vö. *fríz*²

fírka → **firkál**

firkál **A:** 1577 k. *firkald* (OrvK. 112); 1595 *firkall* (MNY. 42: 77); 1620–1718 *férkállyon* [l-j] [?/✓] (SoprSz. 36: 320) **J:** **1.** 1577 k. 'dörzsöl; vakar, kapar | reiben; schaben' (OrvK. 112) (↑); **2.** 1595 'ír <megvető értelemben>; hanyagul, csúnyán ír | schreiben <pejor.>; kritzeln' # (MNY. 42: 77) (↑)

firkász **A:** 1793/ *Firkász* [SZN.] (NSz.); 1830 *Firkász* (NSz.) **J:** 'firkáló; zugíró | Skribent; Winkelschreiber'

fírka **A:** 1794 *írka*/*fírka* (NSz.); 1810 k. *fírka* (NSz.) **J:** 'firkálás | Gekritzelt'

firkant **A:** 1804/ *firkantott* [sz.] (NSz.) **J:** 'sietve, hevenyészve (meg)ír vmit | (hin)kritzeln; nachlässig verfassen' #

■ A szócsalád alapja, a **firkál** vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű. | ⊕ Az →*irkál*-*firkál* ikerszó utótagjának önállósulásával keletkezett. **2.** Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *fricare* 'dörzsöl, ledörzsöl, súrol' [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhrīnānti* 'megsért, megsebez'; av. *pairi-brīnānti* 'körbevág'; stb.]. ⊕ A szó eleji *fri* > *fir* hangfejlődéshez vö. →*gilva*, →*szilva* stb. Hasonló szemlélethez vö. ang. *scrawl*; fr. *gratter*: 'kapar; firkál'.

■ A **firkant** származékszó. | ⊕ Az alapszó kikövetkeztetett tövéből keletkezett -*nt* mozzanatos képzővel; vö. →*hörpint*.

■ A **firkász** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az alapszó kikövetkeztetett tövéből keletkezett -*ász* névszóképzővel.

■ A **fírka** elvonás eredménye. | ⊕ A *firkál*--ból jött létre.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Mindhárom későbbi szóalak nyelvújítási alkotás.

📖 MNY. 26: 376, 57: 76; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *frivol*, *irkál*-*firkál*

firkant → **firkál**

firkász → **firkál**

firma Δ **A:** 1794/ *firmának* (NSz.) **J:** **1.** 1794/ 'aláírás, szignálás mint megerősítés | Unterschrift, Signatur als Bestätigung' (NSz.) (↑); **2.** 1831/ 'cégér | Aushängeschild' (NSz.); **3.**

1857 'cég | Firma, Geschäftsname' (NSz.); 4. 1879 '⟨gúnyos jelzővel⟩ kétes hírű személy | ⟨mit spöttischem Attr.⟩ Person von zweifelhaftem Rufe' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Firma* 'üzlet, üzem, vállalat; cégtábla', (R.) 'céges aláírás, cégjelzés' [< ol. *firma* '(valódi, igazi) aláírás', a lat. (k.) *firma (manu sua)* '(saját kezű) megerősítés' alapján]. A szó 'üzlet, üzem, vállalat' jelentésben nemzetközi; vö. ang. *firm*; fr. *firme*; or. *φύρμα*; stb.: 'ua.'. (⊕) A 4. jelentés pejoratív metafora, valószínűleg a 3. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *konfirmál*

fírnájsz A: 1732 *Firniseket* (MNy. 79: 125); 1751 *fírnájtzu* [sz.] (TheolSz. 21: 292); 1769 *fírnáczos* [sz.] (MNy. 70: 223); 1783 *fírnaisz* (NSz.); 1791 *fírnájszoknak* (NSz.); 1833 *Firnantz* (NSz.); 1855 *firneisz*-olajjal (NSz.) **J:** 'kence | Firnis'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Firnis*, (baj.-oszl.) *fírneis*: 'egy fajta mázolófesték, kence' [< fr. *vernis* 'ua.']. Valószínűleg az észak-afrikai ókori Berenike (ma Bengázi) város nevére megy vissza (vö. gör. *Βερενίκη*); onnan szállították a kence előállításához szükséges gyantát. (≈) Megfelelői: sp. *barniz*; szbhv. *fírnajz*; stb.: 'kence, firnisz'. (⊕) A szóvégi *c* affrikálódással keletkezett. A magyar változatok többszörös átvételre utalnak.

📖 EtSz.; TESz. *fírnisz* a.; EWUng.

fírol Δ A: 1862 *Fírolni* [sz.] (NSz.); 1900 *Fúrroló* [sz.] (Jenő–Vető: TolvSz.); 1911 *Fírolni* [sz.] (RTolvSz. 26); 1924 *fírolni* [sz.] (Szirmay: TolvSz. 25) **J:** 1. 1862 'félrevezet, becsap | irreführen, betrogen' (NSz.) (↑); 2. 1900 'kártyázni hív | zum Kartenspiel einladen' (Jenő–Vető: TolvSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *führen*, (baj.-oszl.) *fírn*: 'vezet, irányít, igazít, terel; vezérel; stb.', (argó) 'rászed, félrevezet' [indoeurópai eredetű; vö. óind *píparti* 'átvezet; (el)szállít, elhord'; lat. *portare* 'hord, szállít, vezet, visz vhoza; stb.']. Vö. még ném. (h. argó) *führ den chó nach Schwechat* 'itasd le ezt a balekot', tkp. 'vezesd az áldozatot ⟨a sörgyártásáról híres⟩ Schwechatba'; (h. argó) *führer* 'kártyázásra csábító ügyes beszélő elegáns ruhában'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *furgon, fúria, fuvar, porta*

fírtat A: 1570 *fitattyác* [t-j] (NySz. *fartat* a.); 1571 *fírteffe* [firtet □] (RMNy. 2/2: 222); 1575 *fértatni* [sz.] (Assz. F3a); 1583 *fertat* (NySz.); 1722 *firtotnak* (SzT.); 1761 *firtotta* (SzT.); NYJ. *fírtet* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1570 '(kellemetlen dolgot) részletesen kérdezősködve tudakol; kikémlel | mit Fragen quälen; ausspähen' # (NySz. *fartat* a.) (↑); 2. 1583 'kényszerít | nötigen' (SzT.)

fírtogat × A: 1584 *firtogat* vala (SzT.); 1784 *firtongat* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 26) **J:** 1. 1584 'kényszerít | nötigen' (SzT.) (↑); 2. 1584 'fírtat | anzapfen, nach etw spähen' (SzT.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A tö eredetéhez vö. →*fitogat*. A tö a →*fitel* szócsaládjáéval is szorosan összefügg. A végződés mindkét esetben gyakorító-műveltető képző. A szó belseji *r* a →*fürkész* hatását tükrözi, amellyel ráadásul az etimológiai összefüggés is lehetséges. (≈) A (N.) *fartat* 'nógat, unszol; kikérdez, kikutat' (1616: NySz.) valószínűleg idetartozik, de keletkezésmódja nem teljesen világos.

📖 MNy. 4: 80; EtSz.; Kodály-Eml. 3: 145; TESz. *fartat*¹ a.; EWUng. • Vö. *fitel, fitogat, fürkész*

firtogat → *firtat*

fiskális Δ **A:** 1570 *Fiscalis* (MNy. 74: 509); 1642 *fiskális* (Fludorovits: LatJsz. 40); 1792 *Fiscariusunké* (NSz.); 1806 *Fiskárosnak* (NSz.); 1834 *fiscárus* (TudGyűjt. 3: 95); 1881 *fiscális* (Nyr. 10: 443) **J:** <FN> **1.** 1570 'prókátor; ügyvéd | Prokurator; Advokat' (MNy. 74: 509) (↑); **2.** 1642 'kincstári tisztviselő | Kammerbeamter' (Fludorovits: LatJsz. 40) (↑) | <MN> 1637/ 'kincstári | fiskalisch' (SzT.)

fiskus † **A:** 1578 *fiscus* (Nyr. 93: 485); 1613 *fiscusunknak* (SzT.); 1708 *Fiskus* (Pápai Páriz: Dict. *Ecdicus* a.) **J:** **1.** 1578 'kincstár | Schatzkammer' (Nyr. 93: 485) (↑); **2.** 1586/ 'prókátor; ügyvéd | Prokurator; Advokat' (MNy. 64: 352)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *fiscalis* 'az államkincstárt illető', (k.) 'kincstári prokurátor', (h.) 'a kincstárt illető; ügyvéd' | lat. *fiscus* 'kosár (pl. pénzeskosár); államkincstár' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még lat. (h.) *procurator fiscalis*, 'kincstári prokurátor', *fiscus regius* 'királyi tisztviselő'. (≈) Megfelelők: ang. *fiscal* 'ügyvéd, jogi tanácsadó; főállamügyész'; ol. *fiscale* 'ügyvéd'; stb.; – ném. *Fiskus*; fr. *fisc*; stb.: 'államkassza'. (△) A szó belseji, ill. szóvégi *s*-hez vö. →*árestál*, →*brutális* stb.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz. *fiskus* a.; Nyr. 93: 484, 97: 483; EWUng. • Vö. *butélia*, *konfiskál*

fiskus → *fiskális*

fisztula **A:** 1829 *fisztulál* [sz.] (Aurora 1829/8: 283); 1848 *fistulázá* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1829 'fejhang | Fistelstimme' (Aurora 1829/8: 283) (↑); **2.** 1865 'sipoly | Fistel' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *fistula* 'cső, csövecske; nádsíp; sipoly', (tud.) 'sipoly' [? < lat. *findere* '(szét)hasít, (szét)repsz']. (≈) Megfelelői: ném. *Fistel* 'sipoly; fejhang'; fr. *fistule* 'sipoly'; stb. (⊙) Leginkább orvosi szóként ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *piszli*

fitak × **A:** 1251 ? *Fytok* [SZN.] (MNy. 11: 359); 1830 *Fitak* (TudGyűjt. 7: 119) **J:** **1.** 1830 'bojt; cafrang | Quaste; herabhängendes Zierwerk' (TudGyűjt. 7: 119) (↑); **2.** 1854 'hányt-vetett dolog, holmi, tárgy | abgenutztes Zeug' (NSz.)

fitakos × **A:** 1708 *Fitakos* (Pápai Páriz: Dict. *Silus* a.); NYJ. *fityakos* (MTsz.) **J:** **1.** 1708 'fitos {orr} | aufgestülpt {Nase}' (Pápai Páriz: Dict. *Silus* a.) (↑); **2.** 1883 'taknyos | rotzig' (Nyr. 12: 379)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **fitak** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö eredetéhez vö. →*fitogat*. A tö a →*fintorog*, →*fitos* stb. szócsaládjának tövével is azonos. A végződés *-k* névszóképző; vö. →*burok*, →*kerek*, *rejte* (→*rejt*) stb.

■ A **fitakos** valószínűleg származékszó. | (△) Feltehetőleg a *fitak*-ból keletkezett melléknévképzővel.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Első szótörténeti adatának bizonytalan hovatartozása, valamint 1. jelentése miatt nem zárható ki, hogy a *fitak* elvonással keletkezett a *fitakos*-ból.

📖 TESz. *fitakos* a.; EWUng. • Vö. *fintorog*, *fitogat*, *fitos*

fitakos → *fitak*

fitel × **A**: 1585 fel *fitelem* (Cal. 784); 1831 *fitél* (Kreszn.) **J**: 'keresgél; fürkész | herumsuchen; herumspähen, nach etw ausschauen'

fitet × **A**: 1585 fel *fitetöm* (Cal. 794); 1621 *Fitatni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1831 *Fütetek* (TudGyűjt. 7: 19) **J**: **1.** 1585 'keresgél; fürkész | herumsuchen; herumspähen, nach etw ausschauen' (Cal. 794) (↑); **2.** 1621 'faggat | mit Fragen quälen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

fityész × **A**: 1585 *fityezők* (Cal. 933); 1598 fel *fütiezik* (NySz.); 1604 *Fityéſzes* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *fitész* (ÚMTsz.) **J**: 'keresgél; fürkész | herumsuchen; herumspähen, nach etw ausschauen'

fityerész × **A**: 1631 fel-*fityeréznek* (Káldi: PrédÜnn. 183); 1664 *fityeréſző* [sz.] (Wagner: Phras. 2: 61) **J**: 'kifürkész | aufspüren, aufstöbern'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A *tő* a →*fintorog*, →*fitos* stb. szócsaládok tövével lehet azonos, jöllehet a második szótagbeli, jobbra palatális magánhangzó nem emellett szól, de vö. →*firtat*. A *tő* eredetéhez vö. →*fitogat*; a jelentéstani összefüggés a vadászkapók szimatoló, szaglászva kutató képzetével magyarázható. A végződések különféle igeképzők.

☞ MNy. 4: 80, 11: 407; TESz. *fitet* a.; EWUng. • Vö. *fintorog*, *firtat*, *fitogat*, *fitos*

fitet → *fitel*

fitít → *fitos*

fitog → *fitogat*

fitogat × **A**: 1578 magoc *fitogatas* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 125); 1645 *fitogattatása* [sz.] (NySz.); 1756 *fityogat* (NSz.) **J**: 'fitogat | zur Schau tragen, mit etw prahlen'

fitogtat **A**: 1708/ *fitogtassa* [*fitogtat* □] (NSz.); 1756 *fityogtató* [sz.] (NSz.); 1794 *fitagtattál* (SzT.); 1797 *fitogtatásából* [sz.] (NSz.) **J**: 'dicsekvően mutogat vmit | zur Schau tragen, mit etw prahlen' #

fitog × **A**: 1791 *fitongott* (NSz.); 1800 *fityongó* [sz.] (NSz.); 1816 *Fityogj* (NSz.); 1824 *fitogjanak* (NSz.) **J**: **1.** 1791 'mozdul; mozog | sich rühren; sich bewegen' (NSz.) (↑); **2.** 1800 'dicsekvés, fitogtatás céljából ott van vhol; dicsekvően viselkedik | sich wegen Prahlerci, Großtuerei irgendwo befinden; sich prahlerisch benehmen' (NSz.) (↑)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **fitog** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A *tő* bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és azonos a →*fitak*, →*fitos* stb. szócsaládjának tövével. A végződés gyakorító képző. A *fitog* változat szó belseji *n*-je szervesen járulékhang.

■ A **fitogat** és a **fitogtat** származékszók. | (△) A *fitog* műveltető képzős származékai lehetnek, jöllehet a *fitog* kései felbukkanása ez ellen szól.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A →*fityeg*-gel való összekapcsolása a hangrendi eltérés miatt nem meggyőző.

☞ MNy. 11: 357; TESz. *fitogtat* a.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *finta*, *fintorog*, *firtat*, *fitak*, *fitel*, *fitos*

fitogtat → *fitogat*

fitorít → *fitos*

fitorodik → *fitos*

fitos **A:** 1198 ? *Phitoch* [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 194); 1347 ? *Fytus* [szn.] (NytudÉrt. 68: 89); 1388 ? *Fytos* [szn.] (Oklsz.); 1604 *Fitos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1848 *fityos* (MNY. 70: 224) **J:** 'kissé pisze | aufgestülpt, stülpnasig' #

fitorodik × **A:** 1575 *felre fitorodott* (NySz.); 1893 *el-fitorodik* [v] (MTsz.) **J:** '(félre) görbül; fitos lesz | sich (seitwärts) krümmen; aufgestülpt werden'

fitul × **A:** 1604 *főlfítult* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Fitos* a.) **J:** 'fitos lesz | aufgestülpt werden'

fitít × **A:** 1641 *fititott* [sz.] (NySz.); 1719 *fitítnak* (NSz.) **J:** 'ferdít, felhúz | rümpfen, aufstülpen'

fitorít × **A:** 1645 *fel fitorittatott* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1645 '⟨haját⟩ bodorít | ⟨Haare⟩ locken' (NySz.) (↑); 2. 1647 'görbít; fitorít | rümpfen, aufstülpen; verzerren' (NySz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A tő eredetéhez vö. →*fitogat*. A tő a →*fitak*, →*fintorog* stb. szócsaládjának tövével is azonos. A végződés az -s melléknévképző, ill. különféle igeképzők; a *fitorodik* és a *fitorít* relatív töve -r gyakorító képzővel keletkezett.

📖 MNY. 11: 357; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *finta, fintorog, fitak, fitel, fitogat*

fitul → *fitos*

fityeg **A:** 1577 k. *fytyēgh* (OrvK. 97); 1585 *fwtyōgō* [sz.] (Cal. 749 [v: 747]); 1598 *fitieg* (NySz.); 1716 *fucsegője* [sz.] (SzT.); 1719 *fűjegő* [sz.] (SzT.); 1733/ *fűtyegője* [sz.] (SzT.); 1768 *Fityegője* [sz.] (SzT.); 1864 *fityég* (CzF.); 1891 *fitytyög* (NSz.) **J:** 1. 1577 k. 'csüng | hinab-, herabhängen' # (OrvK. 97) (↑); 2. 1598 'lézeng, nem dolgozik | die Daumen drehen, bummeln' (NySz.) (↑) **Sz:** ~ő 1585 <MN-I IGENÉV> (Cal. 749 [v: 747]) (↑); 1643 'lecsüngő dísz, fülbevaló | hängender Schmuck; Ohrring' (Radvánszky: Csal. 2: 278)

fittyen × **A:** 1590 *fitient* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 174); 1876 *kifütyent* (Nyr. 5: 221); 1891 *fityenő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1590 'kelés támad vkin | die Haut wird einem geschwürig' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 174) (↑); 2. 1591 'hirtelen elesik, hull | plötzlich heraus-, hinaus-, bzw. herab-, hinabfallen' (NySz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A tő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű; azonos a →*fityma*, →*fityula* tövével, és összefügg a →*biggyeszt*, →*pittyed* szócsaládjának tövével. A végződés gyakorító, ill. mozzanatos képző. (⊖) Feltehetőleg ugyanebből a töből keletkezett a folyamatos melléknévi igenév -e képzőjével: 1211 *Fiteh* [szn.] (PRT. 10: 512); 1422 *Fythyefelde* [HN.] (FNESz. *Fityeház* a.); vö. még a *fityemonya* 'buborék, hólyag' (1560 k.: GyöngySzt. 1346.) összetételt. (⊕) A →*fitogat*-tal való összekapcsolása hangtani okokból nem meggyőző.

fityerész → *fitel*

fityész → *fitel*

fityfene A: 1793/ *fity-fene* (NSz.); 1834 *fütyfene* (NSz.); 1864 *fitty fene* (CzF. *fene* (2) a.); 1878 *fity'fene* (NSz.) J: 1. 1793/ 'tréfás szitokszó' | 'als scherzhaftes Fluchw.' (NSz.) (↑); 2. 1893 'tagadást kifejező tréfás szó' | 'als scherzhaftes verneinendes W' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *fitty* ~ *fity* 'két ujjal való csettintés <a megvetés kifejezéseként>' + → *fene* mellérendelő összetétele. Az összetétel tréfás hangulata az előtagnak tulajdonítható.

EtSz. *fity* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fene, fitty*

fityfiritty → *fityfirittyel*

fityfirittyel † A: 1702 *Fity-firittyeléssel* [sz.] (NySz.) J: 'csattog <fürj> | schlagen <Wachtel>'

fityfiritty A: 1732 *Fity Fityfiritty* (SzT.); 1759/ *fityfiritynek* (MNY. 69: 499); 1774 *fittyfirittyeket* (NSz.); 1854 *fütyfürütyös* [sz.] (NSz.) J: 1. 1732 'mitugrász, jelentéktelen kisember; haszontalan fiatalember | Springinsfeld (auch als Spottnamen od. scherzhafte Anrede); unnützer Junge' (SzT.) (↑); 2. 1773 'ügyes, eleven gyermek (főleg lány) | geschicktes, lebhaftes Kind (haupts. Mädchen)' (SzT.); 3. 1923 'egy fajta egyszerű világítóeszköz | Art primitive Leuchte' (ÚMTsz.)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **fityfirittyel** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tö összefügg a → *ficserékel*, → *fitty* stb. szócsaládjának tövével, de számolhatunk a → *pitypalattyoz* szócsaládjával való szorosabb összefüggéssel is. A végződés -l gyakorító képző.

■ A **fityfiritty** feltehetőleg elvonás eredménye. | (⊕) A *fityfirittyel*-ből keletkezhetett, jöllehet a jelentéstani viszony nem teljesen világos. A 2. jelentés lehetett az eredeti, és úgy tűnik, hogy eközött és az ige között a vidám kislányok cserfessége, csacsogása lehet a jelentéstani összekötő mozzanat. A pejoratív 1. és 3. jelentés valószínűleg a 2. jelentésre megy vissza, de az is lehetséges, hogy a 3. jelentés keletkezése az egykori világítóeszközök sercegeve égő hangjával magyarázható.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A (N.) *fityfirékel* 'csiripel, csicsereg' (1790: NSz.), 'a csőrével fröcsköl <kacsa, lúd>' (1803: NSz.) szorosan összefügg a szócsalád feltehető alapszavával. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *fićfirić* 'ficsúr, piperkőc' szlk. (N.) *fiťfiřit* 'könnyelmű, semmiházi ember'.

EtSz.; MNYj. 9: 14; TESz. *fityfiritty* a.; Benkő: FiktI. 152; EWUng. • Vö. *ficserékel, fitty, fütyül, pitypalattyoz*

fitying A: 1846/ *fitying* (NSz.) J: 'főleg szólásszerű kapcsolatokban' nagyon kis értékű pénz | 'meistens in Redewendungen' Geldstück von sehr geringem Wert'

■ Belső keletkezésű, játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Valószínűleg a *fity* (→ *fitty*) szóból keletkezett; vö. *biling* (→ *billeg*). – A szó a bizalmas nyelvhasználatban főleg az

olyan szólásokban fordul elő, mint *egy fityingje sincs, egy fityinget sem ér*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fitty*

fityisz **A:** 1916 *fityiszt* (BpHírlap 1916. jún. 15.: 2) **J:** 1. 1916 'két ujjal való csettintés | Schnippchen als Zeichen der Geringschätzung' (BpHírlap 1916. jún. 15.: 2) (↑); 2. 1951 'ujjal mutatott füge | Feige als verhöhrende Gebärde' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg játszi szóalkotással létrejött származékszó. | (△) Talán a *fity*-ből (a →*fitty*) keletkezett a →*csipisz* hatására. A szó maga valószínűleg sokkal korábbi, mint első szótörténeti adata. Kései felbukkanását esetleg a szó jelentése magyarázza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fitty*

fityma **A:** 1416 u.¹ *ořitmaianac* (BécsiK. 41); 1808 *Fityma* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'hímvestző előbőre | Vorhaut'

fitymány **Δ A:** 1565 *fitmanyokat, fitymant* (NySz.); 1578 *ficzmanját* (NySz.) **J:** 'hímvestző előbőre | Vorhaut'

■ A szócsalád feltehető alapja, a **fityma** egy relatív fiktív tövű származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült *-a* képzős folyamatos melléknévi igenév; vö. →*csatara*, →*csusza* stb. A relatív tö *-m* mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*fityeg* szócsaládjának tövével azonos.

■ A **fitymány** származékszó. | (△) A *fitymá*-ból keletkezett névszóképzővel.

📖 NyK. 50: 47; TESz. *fityma*¹ a.; EWUng. • Vö. *fityeg, fitymál*

fitymál **A:** 1780 u./ *fitymálva* [sz.] (NSz.); 1812 *figymálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'lebecsül, lekicsinyel | geringschätzen'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Feltehetőleg a →*fityma* szóból keletkezett igeképzővel. Ennek a magyarázatnak jelentéstani nehézségei vannak, esetleg vö. *félvállról* (→*fél*-), →*foghegyről*, valamint fr. *du bout des lèvres* 'kevésre tartva, lekicsinyelve', tkp. 'az ajkak hegyéről'. Az sem zárható ki, hogy a *fitymál* nem a →*fityma* szóból alakult, hanem *-ál* gyakorító képzővel ugyanabból a relatív töből keletkezett, mint a →*fityma*. (◡) A *fityma* 'csekély, jelentéktelen; lekicsinylő, becsmérő' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Fitymállani* a.), 'megvetés, lenézés; kevésre becsült dolog' (1845: NSz.) valószínűleg a *fitymál*-ból elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. Melléknévi jelentésében nyelvjárási szóként él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fityma*

fitymány → *fityma*

fitty **A:** 1531 *fittyjel* (ÉrsK. 508); 1549/ *fityőt* (Tinódi: Cronica d3a); 1783 *fittyött* (NSz.) **J:** 1. 1531 'fennhéjázás, kérkedés | Prahlerei' (ÉrsK. 508) (↑); 2. 1549/ 'ujjal való csettintés (a lekicsinylés jeleként) | Schnippchen (haupts. als Zeichen der Verachtung, Geringschätzung)' (Tinódi: Cronica d3a) (↑)

fittyent × **A:** 1604 *Fittyentes* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Fitty* a.) **J:** 'két ujjal csettint | mit den Fingern schnalzen'

■ A szócsalád feltehető alapja, a **fittyent** onomatopoetikus eredetű. | (△) A tö összefügg a →*fityfirittyel* és →*fütyül* szócsaládjának tövével. A végződés *-nt* mozzanatos-műveltető képző.

■ A **fitty** valószínűleg elvonás. | (△) A *fittyent*-ből keletkezhetett. Ez a főnév leginkább a 2. jelentés elvont használatával a *fittyet hány* 'ügyet sem vet rá, semmibe sem vesz' (1549/: Tinódi: Cronica d3a) szólásban fordul elő. Az 1. jelentés a zajkeltés és a kérkedés, dicsekvés, hencegés metonimikus összefüggésén nyugodhat.

📖 EtSz.; O. Nagy: MiFán 105; TESz.; EWUng. • Vö. *fityfene*, *fityfirittyel*, *fitying*, *fityisz*, *fütyül*, *kótyomfitty*

fittyen → *fityeg*

fittyent → *fitty*

fityula A: 1876 ? *Fityula* (Üstökös 1876. ápr. 22.: 200); 1884 *fityulája* (Nyr. 13: 383) J: 1. 1884 'csuklya, kámzsa | Kapuze' (Nyr. 13: 383) (↑); 2. 19. sz. második fele 'egy fajta főkötő | Art Haube, Häubchen' (ÚMTsz.); 3. 1891 'lecsüngő dísz | herabhängender Aufputz' (NSz.); 4. 1925 'kisfiú hímvestzője | Penis eines kleinen Knaben' (ÚMTsz.)

■ Egy relatív fiktív tövű származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült *-a* képzős folyamatos melléknévi igenév; vö. →*csatara*, →*fityma* stb. (⊖) Az *-ul* gyakorító-visszaható képzős relatív tö szorosan összefügg a *fütyölék* 'fityegő függelék' (1585: Cal. 1017 [o: 1033]) nyelvjárási szó tövével. Az abszolút tö a →*fityeg* szócsaládjának tövével azonos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fityeg*

fiú [5] A: 1135/ *fiod* [szn.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Fiuft* [sz.] [szn.]; *Fiafa*, *Fiodi* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 133, 134, 205); 13. sz. eleje/ *fiu* (KTSz.); 1443 *Egiedfymyklofewlde* [HN.] (Oklsz.); 1549 *fejajnk* (LevT. 2: 12); 1553 *fiaknac* (Tinódi: Cronica B4v) J: 1. 1138/ ? 'közvetlen férfiutód | Sohn' # (MNY. 32: 133, 134, 205) (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KTSz.) (↑); 2. 1138/ ? 'utód, leszármazott | Nachkomme' (MNY. 32: 133, 134, 205) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 8ra); 3. [jelzői értékben is] 1395 k. 'állat kicsinye | das Junge eines Tieres' (BesztSzj. 1220.); 4. 1416 u./² 'vmely terület szülötte | aus einer Gegend, Stadt usw. gebürtige Person' (MünchK. 23vb); 5. 1527 '⟨nemtől független megszólításként⟩ | ⟨als Anrede unabhängig vom Geschlecht des Angeredeten⟩' (ÉrdyK. 639); 6. [jelzői értékben] 1553 'kisebb méretű ⟨változata vminek⟩ | Kleineres, Geringeres von etw' (Tinódi: Cronica Olv.); 7. 1564 'fiók; rekesz; fülke | Schublade; Fach; Zelle' (RMNy. 3/2: 53); 8. 1577 'hímnemű gyermek; fiatal férfi | Knabe; Bursche' # (KolGl.) Sz: **fias** 1138/ ? [sz.] [szn.] (MNY. 32: 133, 134, 205) (↑); 1454 *Fyas* [szn.] (Oklsz.) | **fiod** 1138/ [szn.] (MNY. 32: 133, 134, 205) (↑); 13. sz. közepe/ *fyodum* 'fiacska | Söhnchen' (ÓMS.) | **fiacska** 1372 u./ *fyaczkaŷm* (JókK. 81) | **fiaztal** 1372 u./ *fyasztalnakuala* 'fiókat költ | brüten' (JókK. 145) | ~i 1493 k. *fywŷ* (FestK. 142) | **fiaztat** 1585 *fyasztattam* (RMNy. 2/2: 311) | **fiasít** 1604 Meg *fiafitom* 'utódot világra hoz | Junge gebären' (Szenczi Molnár: Dict. Foetifico a.) | **fiadzik** 1697 *fiadzo* [sz.] (NySz.) | ~cska 1794 *fiútskát* (NSz.) | ~sít 1806 *Fiúsítás* [sz.] 'leánygyermeket a fiút megillető öröklési jogokkal ruház fel | eine Tochter mit dem Erbrecht eines Sohnes ausstatten, präfizieren' (Szily: NyÚSz.) | ~ka 1857/ *fiukákkal* (NSz.) | **fial** 1888 megfialt 'fiadzik' (Nyr. 17: 561) | ~s 1890 *fiús* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.AK.P.) *püw* 'fiúgyermek, vkinek a fia; fiatal, ifjú'; osztj. (V.) *päy* 'fiúgyermek, vkinek a fia'; zürj. (Sz.) *pi* 'ua.'; votj. (Sz.) *pi* 'kölyök, fiatal állat';

fiú, férfi, legény'; ? cser. (KH.) *püeryə* 'férfi, fiúgyermek' (*erya* 'fiúgyermek, vkinek a fia'); ? md. (E.) *bujo*, *pijo* 'unoka'; finn *poika* 'fiúgyermek, valakinek a fia; ifjú; fióka, fiatal' [fgr. **pojka* 'fiúgyermek, vkinek a fia']. ⊕ A magyar szó belseji *i* a veláris **j*-re, a szóvégi *ú* a **γ* (< fgr. **k*) hangra vezethető vissza. A *fiú* : *fia* töváltozatok viszonya az ősm. **foγ* és a morfeumatikailag kiegészült **foγá* hangfejlődésével magyarázható. Bizonyos jelentések (pl. 1., 5., 7.) a birtokos személyjellel kiegészült *fia*- töváltozathoz kapcsolódnak. A *fi* változat, amely ma leginkább összetételi utótagként fordul elő, másodlagos elvonás eredménye.

📖 EtSz.; SKES.; MSzFE.; TESz.; MNy. 66: 327; MTud. 35: 251; EWUng. • Vö. *atyafi*, *baromfi*, *faj*, *férfi*, *férj*, *fial*, *fiastyúk*, *fiatal*, *fickó*², *fika*, *fiók*, *fióka*, *fivér*, *hazafia*, *iafia*, *ifjú*, *kereszt-*, *kurafi*, *ládafia*, *mostoha-*, *nép*, *ős-*, *selyemfiú*, *szó-*, *vásárfia*, *világfi*

fivér A: 1813 *fi-* 's lányvéreink' (NSz.); 1842 *fivér* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'fiútestvér | Bruder' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ⊕ A *fi* (→*fiú*) 'valakinek a fia' + →*vér* 'vérrokon' jelzős alárendelő összetétele. A →*testvér* analógiájára alkották meg, a →*nővér*, ill. esetleg a *lányvér* 'lányttestvér' (↑) párjaként. ⊖ Egyéb megnevezés: *fitestvér* 'fiútestvér' (1833: NSz.), mely ugyanazzal az előtaggal + →*testvér* utótaggal alkotott összetételt. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 EtSz. *fiú* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*, *vér*

fix → *fixíroz*

fixál → *fixíroz*

fixíroz A: 1806/ *fixírozhatták* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1806/ 'mereven, kihívóan figyel | anstarren' (NSz.) (↑); 2. 1817 'szilárdít | befestigen' (NSz.); 3. 1891 '⟨fényképet⟩ rögzít | ⟨ein Lichtbild⟩ fixieren' (Füredi: IdSz.)

fixál A: 1808 *fixáljam* (NSz.) **J:** 1. 1808 'megállapít, rögzít | feststellen, festmachen' (NSz.) (↑); 2. 1887 'mereven, kihívóan figyel | anstarren' (NSz.); 3. 1960 '⟨fényképet⟩ rögzít | ⟨eine Photographie⟩ fixieren' (ÉrtSz.)

fix A: 1891 *fix* (Füredi: IdSz.) **J:** <MN> 1891 'megállapított; állandó | festgestellt; fest' (Füredi: IdSz.) (↑) | <FN> 1922/ 'rögzített, megszabott rendszeres fizetés | festes Gehalt' (NSz.)

■ A szócsalád **fixíroz** és **fix** tagja német jövevényszó. | ⊕ Ném. *fixieren* 'megállapít, rögzít; (fényképet) rögzít, előhív; merően néz, bámul' [< fr. *fixer* 'rögzít, megállapít'] | ném. *fix* 'tartós, állandó, rögzített' [< lat. *fixus*, *fixum* 'tartós, állandó' < lat. *figere* 'összefűz, megerősít']. ⊗ Megfelelők mindkettőhöz: ol. *fissare*, *fisso*; szbvh. *fiksirati*, *fiksni*; stb.: 'fixál', 'fix'. ⊕ A magyar *fix* főnévi jelentése a ném. *fixes Gehalt* 'megállapított, rögzített bér, fizetés' hatására keletkezhetett.

■ A **fixál** származékszó. | ⊕ A *fixíroz*--ból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz*.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ A (R.) *fixum* 'rögzített bér' (1835: Kunoss: Gyal.) a ném. *Fixum* 'ua.' külön átvétele.

📖 EtSz. *fiks* a., *fiksíroz* a.; TESz.; EWUng.

fizet A: 13. sz. eleje/ ? *fizeni* [? ɔ: *fizetni*] [sz.] (KTSz.); 1372 u./ *fyzettet* ... meg (JókK. 7); 1416 u./¹ *mégfizetéd* (BécsiK. 90); 1507 *fyzossek* meg (NyIrK. 6: 187); 1558 *fwzetetlenek* [sz.] (RMNy. 2/2: 147); 1577 *fewzetethlenfegeketh* [sz.] (RMNy. 3/2: 108) **J:** **1.** 1372 u./ 'pénzt v. egyéb csereértéket ad | (be)zahlen' # (JókK. 7) (↑); **2.** 1416 u./² 'kötelező szolgáltatásként leró | entrichten' (MünchK. 23vb); **3.** 1470 'viszonoz; viszonzásképpen jutalmaz, büntet | erwidern; zur Vergeltung belohnen, bestrafen' (SermDom. 2: 531); **4.** [*ki~*] 1602 'járandóságot kiad | befriedigen, auszahlen' (MNY. 68: 478); **5.** 1763 'terem, vmilyen hozamot hoz | irgendeine Ernte bringen (haupts. vom Getreide)' (NySz.) **Sz:** ~**tet** 1456 k. *megh fizettetikh* (SermDom. 2: 421) | ~**és** 1495 e. *meg fizetefere* (GuaryK. 68) | ~**ődik** 1580 *Meg fizetődik* (NySz.) | **meg~hetetlen** 1585 *Meg fizethetetlen* (Cal. 563)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Származékszó. | (⊕) A →*fűz*¹ ige *fiz* változatából -*t* műveltető képzővel keletkezett, a *fűzet* (→*fűz*¹) igei származék szóhasadással létrejött párja. Az ősi kereskedelembe a vételár kiegyenlítése – pénz helyett – a csereértékül szolgáló prémek, bőrdarabok stb. fel- és lefűzése, fűzése révén történt. Jelentéstani analógiaként vö. md. (E.M.) *pando-* 'megfoltoz; fizet'; lat. *solvere* 'oldoz; megold; fizet'; stb. **2.** Iráni jövevényszó magyar képzővel. | (≡) Vö. osz. (K.) *fīd-*, (Ny.) *fēd-*: 'kifizet, megfizet' [< iráni **pati-dā-* 'vmi helyett ad']. A szó belseji *d* > *z* hangváltozáshoz vö. →*bűz*, →*nemez* stb. A végződés esetleg -*t* mozzanatos képző. E származtatás szerint a szó az élénk kereskedelmet folytató szkíta vagy szarmata népek nyelvéből kerülhetett a magyarba. Így a szó első adatolt alakja, a *fizeni* – amennyiben nem íráshiba – esetleg az eredeti igetövet (*fiz*) igazolhatja.

📖 Sköld: OssLw. 20; MNY. 49: 190; TESz.; MSFOu. 151: 261; EWUng. • Vö. *elő*⁻², *fűz*¹

fizika → *fizikus*

fizikum → *fizikus*

fizikus A: 1577 k. *phificufok* (OrvK. 373); 1770/ *fizikus* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1577 k. 'orvos | Arzt' (OrvK. 373) (↑); **2.** 1653/ 'a fizikával foglalkozó szakember | Naturforscher; Physiker' # (Farkas: GLEL.) | <MN> 1834 'a fizikára vonatkozó, azt érintő | physikalisch' (ItK. 19: 367)

fizika A: 1644–1648/ *Fisikában* (MNY. 69: 499); 1769 *Fizikában* (NSz.) **J:** **1.** 1644–1648/ ? 'az anyag általános sajátosságaival foglalkozó tudomány | Physik' # (MNY. 69: 499) (↑), 1653 'ua.' (SzT.); **2.** 1764 'teljes értékű orvosi képesítés | Qualifikation als Vollarzt' (SzT.) **Sz:** ~**i** 1795 *fi'sikai* 'a fizika tudományával foglalkozó | physikalisch' (NSz.); 1801 'testi | physisch' (NSz.)

fizikum A: 1818 *Fizikum* (TudGyűjt. 1818/9.: 53); 1848 *phiscumát* (MNY. 69: 364); 1875 *phisikumán* (NSz.); 1887 *fizikum* (NSz.) **J:** **1.** 1818 ? 'természeti tapasztalat | über die Natur erworbene Erfahrung' (TudGyűjt. 1818/9.: 53) (↑); **2.** 1848 'az ember testi szervezete, fizikai adottságai | körperliche Beschaffenheit des Menschen, Physis'

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **fizikus** és a **fizika** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *physicus* 'természettudós, orvos' [< gör. *φυσικός* 'természettudós'] | lat. *physica* 'természettudomány, természettudomány', (h.) *physice, physica* 'ua.' [< gör. *φυσική, φυσικά* 'ua.']. (≈) Megfelelőik: ném. *Physiker, Physik*; ol. *fisico, fisica*; stb.: 'fizikus', 'fizika'; vö. még ném. (R.) *physikus* 'orvos'. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *zs*-jéhez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb.; a *fizikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*árkus* stb.

■ A **fizikum** szófajváltás eredménye. | (⊕) A lat. *physicus* 'a természetet illető' melléknév semleges nemű alakjának főnevesülésével keletkezett a magyarban; vö. *fantasztikum*

(→*fantasztikus*), *komikum* (→*komikus*) stb.; vö. még ném. *Physikum* 'az orvostanhallgató első szigorlata; testalkat'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fizimiska*

fizimiska **A:** 1848 *fizimiskádat* (Életképek 1848. máj. 7.: 604); 1851 *fizimiskáját* (NSz.) **J:** 'ábrázat | Fassade, Visage'

■ Népetimológiás szóalkotás. | (⊕) **A** (R.) *fizonómia* 'arckifejezés, arculat' (1787: MNy. 65: 237) ~ (N.) *fizimónia* 'ua.' alapján keletkezett a szóvég elferdítésével. A szó keletkezését a *Miska* [SZN.] (a *Mihály* [SZN.] becéző alakja) is befolyásolhatta. A *fizimónia* ~ *fizonómia* játszi szóalkotással keletkezett a *fiziognómia* 'ua.' (1787: MNy. 65: 237) szóból. Ez utóbbi a lat. (tud.h.) *physiognomia* 'az arcismeret tudománya; arckifejezés' átvétele [< gör. *φυσιογνωμία* 'az arckifejezésből kiolvasható lelki tulajdonságok magyarázata'].

📖 Nyr. 39: 280; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fizikus*

flamand **A:** 1793 *Flamand* (NSz.) **J:** <MN> 1793 'Belgium lakosságának a hollandhoz közel álló nyelvet beszélő népcsoportjára vonatkozó | flämisch' (NSz.) (↑) | <FN> 1816 'flamand ember | Flame' (Hübner: Lex. 257)

■ Francia jövevényszó. | (≡) **Fr.** *Flamand* 'flamand ember' [< flam. (R.) *flaming* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *flaming*, *fläming*; ang. *Fleming*; stb.: 'ua.'. (⊕) **A** magyarban a francia írásmódú alak terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *flamingó*

flamingó **A:** 1801 *Flamingo* (NSz.); 1834 *flamingó* (Fillértár 1834. dec. 27.: 351) **J:** 'egy fajta gázlómadár rózsaszín, vöröses árnyalatú tollazattal | Flamingo'

■ Nemzetközi szó. | (≡) **Ném.** *Flamingo*; ang. *flamingo*; sp. *flamenco*; stb.: 'flamingó'. A spanyolban keletkezett a vörös tollazatú madár tréfás-gúnyos, metaforikus megnevezéseként a flam. *Vlaming* 'flamand ember' után, a flamandoknak a spanyolokétól eltérő világos hajszíne és vöröses bőre alapján. (⇒⊕) **A** magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *flamand*

flanc → *flancol*

flancol **A:** 1896 *flancolnak* (PestiH. 1896. jan. 28.: 14) **J:** 'hivalkodik | großtun'

flanc **A:** 1898 *flanc* (Nyr. 27: 424) **J:** 'hivalkodás | ungehöriger Aufwand'

■ Német (B.) jövevényszók. | (≡) **Ném. (B.)** *pflanzeln*, (R.) *pflanzen*: 'cifrálkodik, piperézi magát' [< ném. *Pflanze* (↓)] | ném. (B.) *pflänz* 'hivalkodás; cicoma, pipere', (R.) *pflanz* 'ékesség, dísz' [talán szóhasadással keletkezett a ném. *Pflanze* 'növény; sarjhajtás' szóból]. (≈) **A** *flanc* megfelelői: szbhv. (N.) *flanc*; szlk. (N.) *flanc*; stb.: 'hivalkodás, nagyizálás'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *palánta*

flanel **A:** 1697–1698 *flanel*-kamisol (Nyr. 42: 308); 1754 *flanél* (MNY. 60: 227); 1758 *Flanell* (Nyr. 42: 308); 1772 *flánerrel* (NSz.); 1785 *flanyer* (MNY. 65: 237); 1811 *franel* szoknya (SzT.); 1893 *falánel-t* (Nyr. 22: 133); NYJ. *flánër* (ÚMTsz.) **J:** 'egyik v. mindkét oldalán bolyhos, meleg pamut- v. gyapjúsövet | Flanell'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Flanell* 'puha gyapjú- vagy pamutsövet' [< fr. *flanelle* 'ua.']. Forrása a wal. *gwlanen* 'ua.'. (≈) Megfelelői: ang. *flanell*; ol. *flanella*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi, ill. szó belseji *r*-t tartalmazó változatok elhasonulással keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

flangál → *flangíroz*

flangíroz **Δ A:** 1747 *flangérozó* [sz.] (MNY. 5: 461); 1775 *flangirozott* (SzT. *flangérozik* a.); 1815 *Flangírozol* (SzT. *flangérozik* a.); 1837 *Falangérozni* [sz.] (NSz.); 1838–1845 *flangirozik* [□] (SzT. *flangérozik* a.) **J:** 'kóborol, kószál | umherstreichen'

flangál **A:** 1900 *flangáltunk* (Hét 1900. máj. 20.: 319) **J: 1.** 1900 'kóborol, kószál | umherstreichen' (Hét 1900. máj. 20.: 319) (↑); **2.** 1932 'henyél, tétlenkedik | faulenzen' (PHNyr. 131)

■ A szócsalád alapja, a **flangíroz** német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *flankieren* 'kószál, barangol; himbálódzik, karját lóbálja' [bizonytalan eredetű, esetleg jelentésselkülönüléssel keletkezett a ném. *flankieren* 'oldalról fedez, oldaltámadást hajt végre' szóból, a ném. *flanieren* 'sétálgat, csatangol' analógiás hatására]. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *flaníratí, flangíratí*; cseh (N.) *flangírovat se*; stb.: 'kószál, csavarog'.

■ A **flangál** származékszó. | (△) Képzőcserével keletkezett a *flangíroz*-ból; vö. →*blamíroz*, →*gazzulíroz* stb. (⊙) A szó főleg a bizalmas nyelvhasználatban fordul elő.

📖 EtSz. *flangéroz* a.; TESz. *flangál* a.; EWUng.

flaska × **A:** 1490 *Flasca* [ES. NEM M.] (Oklsz.); 1650 *Flaskájok* (NSz.); 1774 *Flaskoval* (SzT.) **J:** 'palack | Flasche'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *flasca, flasco* 'palack' [germán eredetű; vö. ném. (ófn.) *flaska*; ang. (óang.) *flasce*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: ol. *fiasco* 'ua.', *flasca* 'egy fajta kulacs'; le. *flaszka* 'palack'; stb. (△) A latin alakok arra utalnak, hogy a magyar *a*-s és *ó*-s változatok nem a magyarban keletkeztek. A szó belseji *s* hanghoz vö. →*alabástrom*, →*árestál* stb. (⋈) Azonos etimonra megy vissza: *flakon* 'illatszeres üvegecske' (1840: SzT.), 'műanyag palack' (1972: ÉKsz.), amely a ném. *Flakon* 'illatszeres üvegecske' átvétele; modern jelentése metaforikusan alakult ki.

📖 EtSz., *flaskó* a. is; TESz.; MNY. 70: 29; EWUng. • Vö. *falc, fiaskó, palack*

flastrom × **A:** 1575 *flafromot* (Heltai: Krón. 45b); 1583 *falastrumot* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 247); 1704 *flajstroma* (RákFLev. 4: 125); NYJ. *falastorom, frastom* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1575 'gyógytapasz | Heilpflaster' (Heltai: Krón. 45b) (↑); **2.** 1664 '(kő)burkolat; padlózat | Pflasterung; Fußboden' (Wagner: Phras. 2: 81)

■ Jövevényszó, valószínűleg a latinból. | (≡) Lat. (k.h.) *plastrum* 'gyógytapasz; kemény padlózat' [< lat. *emplastrum* 'gyógytapasz' < gör. *ἐμπλαστρον* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Pflaster*; ang. *plaster*; stb.: 'ua.'. (△) A szó eleji *pl* > *fl* hangváltozás talán hanghelyettesítéssel

nyugszik. A szó belseji *s*-hez vö. →*instrukció*, →*konstrukció* stb. (⊖) A (R.) *emplastrom* 'gyógytapasz' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Alipaenèa* a.) külön átvétel a latinból (↑).

EtSz.; TESz.; ALH. 19: 118; EWUng. • Vö. *felcser*, *flaszter*, *palacka*, *plató*

flaszter A: 1795/ *flaszterezni* [sz.] (NSz.); 1835 *Pflaszter* (Kunoss: Gyal.); 1881 *flasztër* (NSz.); NYJ. *falasztër*, *fasztër* (ÚMTsz.) J: 'kövezet, (kő)burkolat | Pflaster (Straßenbelag)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Pflaster* 'útburkolat; (seb)tapasz' [< lat. (k.) *plastrum* 'gyógytapasz; kemény padlóburkolat'; vö. →*flastrom*]. (≈) Megfelelői: szbhv. *flaster*; szlk. (N.) *flajster*; stb.: 'útburkolat; (seb)tapasz'. (⊕) A *flaszter* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás egyszerűsödésével keletkezett.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flastrom*

flegma A: 1577 k. *Flegmakat* (OrvK. 196) J: <FN> 1. 1577 k. 'nyúlós nedv az emberi testben | zähflüssiger Körpersaft' (OrvK. 196) (↑); 2. 1690 'hidegvérű személy | kaltblütige Person' (NSz.); 3. 1761 'rátartiságság | Hochmut' (SzT.); 4. 1790 'közönyösség, hidegvér | Phlegma' (NSz.) | <MN> 1940–1941/ 'egykedvű, közönyös | phlegmatisch' (NSz. *flegmán* a.)

flegmatikus A: 1592 *Phlegmaticusfoc* (Cisio N3a); 1793 *flegmatikusnak* (NSz.) J: <FN> 1592 'egykedvű, nyugodt ember | Phlegmatiker' (Cisio N3a) (↑) | <MN> 1592 ? 'egykedvű, nyugodt | phlegmatisch' (Cisio F4a), 1760 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *phlegma*, *flegma* 'sűrű testnedv' (h.) 'nyálka, takony; kedélytelenség, hidegvérűség' [< gör. *φλέγμα* 'sűrű testnedv', tkp. 'láng, gyulladás'] | lat. (h.) *phlegmaticus*, *flegmaticus* 'nyálkás', (ú.tud.h.) 'hidegvérű, közönyös <temperamentum>' [< gör. *φλεγματικός* 'nyálkás']. (≈) Megfelelői: ném. *Phlegma*, *phlegmatisch*; fr. *flegme*, *flegmatique*; stb.: 'egykedvűség, közönyösség', 'egykedvű, közönyös'. A görögben a 'forróság' > 'sűrű testnedv' jelentésfejlődés által válik érthetővé, hogy némely folyadék melegítés hatására besűrűsödik. A 'kedélytelenség, hidegvérűség' és 'kedélytelen, hidegvérű' jelentés kialakulásának az a régi felfogás az alapja, hogy az emberi temperamentumtípusok a legfontosabbnak tartott testnedvek arányaival függnek össze, így a flegmatikusok esetében a nyálka mennyisége a meghatározó; vö. →*melankolikus*. (⊕) A *flegmatikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*árkus* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

flegmatikus → *flegma*

flekk A: 1710 *nyuszt-fleket* (Horváth M.: NEL.); 1877 *flekkre* (NSz.) J: 1. 1710 'a csizma sarkának egyik bőrdarabja | Stück; Lederstück zum Flicken' (Horváth M.: NEL.) (↑); 2. 1877 'a biliárdjáték egyik fortélyja | Art Kniff im Billardspiel' (NSz.) (↑); 3. 1910 'szennyfolt | Schmutzfleck' (Borbély Gy.–Borbély S.: NyVéd. 203); 4. 1932 'kinyomtatásra szánt szöveg egy oldala | normgerecht beschriebene Manuskriptseite' (PHNyr. 131)

■ Német jövevényszó. | (⊕) Ném. *Fleck* 'szennyfolt; (bőr-, szövet)folt; (kis) hely, pont; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *πέλας* '(eleven) bőr' óe. szl. *pelena* 'pelenka; kendő'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *flëk* 'folt, pecsét'; szlk. (N.) *fl'ak* 'ua.; foltozásra használt szövet- stb. darab'; stb. (⊕) A 2. jelentés a német '(kis) hely, pont' jelentésre vezethető vissza. A 4. jelentés metafora, valószínűleg az 1. jelentés alapján. (⊙) A szó ma már jobbára csak a 4. jelentésben fordul elő a bizalmas nyelvhasználatban.

flekken **A:** 1871 *flekkenje* (FövL. 1871. aug. 3.: 113); 1926 *flékent* (Ethn. 37: 91); NYJ. *flëkkën* (MNY. 46: 258) **J:** 'parázs fölött rostélyon, nyárson hirtelen süttött hússzelet | Art Rostbraten'

■ Német (szász E.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szász E.) *flakη* 'vékony hússzelet; bőrhulladék; folt; stb.', *flækη-brōdn* 'egy fajta marha- v. borjúhús', – ném. *Flecken* 'folt, pecsét; bőr-, szövetdarab; stb' [eredetéhez vö. →*flekk*]. (⊕) Az erdélyi magyar regionális köznyelvből ételkészítési szakszóként szélesebb körben is elterjedt.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flekk*

flinta **Δ A:** 1681 *flinta* puska (SzT.); 1683 *flintet* (Horváth M.: NEI.); 1691 *felintát* (MNY. 18: 208); 1749 *Fléntájával* (MNY. 80: 125); 1750 *filinta* Puskát (SzT.) **J:** 'kovás puska | Steinschloßgewehr, Flinte'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Flinte* 'lőfegyver, puska' [< ném. (R.) *flintbüchse* 'ua.'; vö. ném. *Flint* 'kova', ném. *Büchse* 'puska']. (≈) Megfelelői: rom. (R.) *flintă* 'kovás puska'; szbhv. (N.) *flînta* 'puska'; stb.; vö. még lat. (h.) *flinta* 'hosszú csövű puska'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *puska*

flitter **A:** 1902 *flitter*-kelmek (Hazánk 1902. dec. 11.: 12) **J:** 'ruhadíszül szolgáló, közepén lyukas, csillogó, kerek (fém)pikkely | Flitter'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Flitter* 'kis, csillogó fémpikkely' [< ném. *flittern* 'csillog, ragyog']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *flitr*; szlk. *fliter*; stb.: 'flitter'. (⊕) Főleg a divatiparban használatos.

EtSz.; EWUng.

flór **A:** 1704 *Florja* (ItK. 22: 7); 1904 *flór* (Radó: IdSz.) **J:** 1. 1704 'fátyol; fátýolszövet | Schleier; Schleiergewebe' (ItK. 22: 7) (↑); 2. 1904 '(vékony) pamutfonal | (dünnes) Baumwollgarn' (Radó: IdSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Flor* 'vékony szövet, fátyol; gyászfátyol' [< holl. *floers* 'gyászfátyol; vékony szövet']. (≈) Megfelelői: svéd *flor*; cseh *flór*; stb.: 'fátýolszövet'. (⊕) Textilipari szó.

EtSz.; EWUng. • Vö. *velúr*

flóra **A:** 1735/ *flóra* (NSz.) **J:** 'vmely meghatározott terület (v. földtani korszak) növényvilága | Pflanzenwelt'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (ú.tud.) *flora* 'vmely meghatározott terület vagy korszak növényvilága; baktérium(ok)' [< lat. *Flora* [SZN.] 'a tavasz és a virágok istennője' < lat. *flos* 'virág']. (≈) Megfelelői: ném. *Flora*; ang. *flora*; fr. *flore*; stb.: 'vmely meghatározott terület v. korszak növényvilága'. (⊕) A tudományos nyelv szava.

EtSz.; EWUng. • Vö. *forint*

flóta × **A:** 1725–1764/ *flauta* (NSz.); 18. sz. első fele ? *flóta* (Thaly: VÉ. 2: 316); 1777 *flotáját* (NSz.); 1787 *Flóta* (NSz.); 1821 *folotta* (NSz.) **J:** 'fuvola | Flöte' **Sz:** ~s 1735 *flautás* 'fuvolás, furulyás | Flötist' (MNY. 17: 122); 1822 'fickó, legény | Kerl, Geselle' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *flaute* 'egy fajta fúvós hangszer', – ném. *Flöte*: 'ua.' [< fr. (ófr.) *flaüte* 'ua.'; vö. még fr. *flûte* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *flute*; ol. *flauto*; stb.: 'ua.'. (△) A szó belseji ó monoftongizálódás, a szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. A *flótás* származék ma leginkább a *szerencsétlen flótás* 'szerencsétlen, peches ember' (1840: NSz.) összetételben él. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *flöte* 'egy fajta fúvós hangszer' (1823: NSz.), ez a ném. *Flöte* 'ua.' átvétele.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pikula, szufla*

flott A: 1842 *flott* (NSz.) **J:** 'szabad; fesztelen | frei; ungezwungen'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *flott* 'szabad, fesztelen; szabadon úszó vagy lebegő' [< aln. *flot* 'úszó <mint hajózási szakszó>']. (≈) Megfelelői: holl. *vlot*; svéd *flott*; stb.: 'úszó; élénk, fürge'. Az elvont jelentések a német diáknyelvben keletkeztek; vö. ném. *flott leben* 'fesztelenül, gondtalanul él'. (△) Ma elsősorban a bizalmas nyelvhasználatban él, leginkább határozóraggal: *flottul* 'gyorsan, ügyesen, akadálytalanul' (1960: ÉrtSz.); *flottan* 'ua.' (1961: HTSz.).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flotta*

flotta A: 1703 *flottái* (MNY. 60: 113) **J:** 'együvé tartozó hajócsoporthoz | Flotte'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Flotte*; fr. *flotte*; ol. *flotta*; stb.: 'hajóflotta, hajóhad'. Forrása: óész. germ. *floti* 'hajó, hajóraj'. Főleg a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került át.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flott, ufó*

flört → **flörtöl**

flörtöl A: 1857 *flirt-ölt* (NytudÉrt. 93: 60); 1888 *flörtölések* [sz.] (NSz.) **J:** 'kacérkodik, udvarol v. udvaroltat magának | flirten'

flört A: 1891–1892 *flirt* (MSzalón 16: 565); 1904 *flört* (Radó: IdSz.) **J:** 'könnyed udvarlás v. udvaroltatás, kacérkodás | Flirt'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném., (au.) *flirten*; ang. *flirt*; fr. *flirter*; stb.: 'udvarol, flörtöl, enyeleg'; – az angolban jelentésselkülönülés az ang. *flirt* 'gyors, csapkodó mozdulatokat végez' szóból; vö. még ang. *flirt a fan* 'legyezővel játszik' | ném., (au.) *Flirt*; fr. *flirt*; ol. *flirt*; stb.: 'flört, enyelgés'. – Az ige az angoltól terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg az osztrákból került át.

EtSz. *flört a*; TESz.; EWUng.

fodor <NSZ> [4] **A:** 1246/ *Fudur* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208); 1287 *Fodor* [SZN.] (OkI Sz.); 1290 e. *Fwdor* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 559); 1338 *Fodwr* [SZN.] (OkI Sz.); 1405 k. *fodor* (SchlSj. 287.); 1469 *fador* [SZN.] (MNY. 57: 240); 1585 *Fodros* [sz.] (Cal. 65); 1776 *Fodar* [SZN.] (SZT.); 1833 *Fondor* (Kassai: Gyökerésző 2: 220) **J:** <MN> 1. 1246/ ? 'göndör | kraus' (Wenzel: ÁÚO. 7: 208) (†), 1405 k. 'ua.' (SchlSj. 287.) (†); 2. 1399 'görös; erezett | knotig;

maserig' (Oklsz.) | <FN> **1.** 1576 'dús ráncokból álló dísz; göndörödés | Krause; Gekräusel' # (SzT.); **2.** 1577 'taraj (madaraké); víztaraj | Kamm (von Vögeln); Wellenkamm' (KolGl.); **3.** 1788 'borjúfodor | Kalbsgekröse' (MNY. 14: 98) **Sz:** ~**ka** 1577 k. 'különféle növények neveként' | <als Name versch. Pflanzen>' (OrvK. 501) | ~**ít** 1585 *fodoritot* haiu [sz.] (Cal. 194) | **fodroz** 1775 *fodrozott* [sz.] (MNY. 65: 237) | **fodrosodik** 1790 *fodrosodván* [sz.] (NSz.) | **fodrász** 1832 'hajfodrász | Friseur' (Szily: NyÚSz.)

fodor <IGE> Δ [1] **A:** 1528 *fodorgathoth* [sz.] (Oklsz.); 16. sz. közepe *Fodroth* [sz.] (MNY. 2: 257) **J:** 'sodor; fodroz | drehen, zwirnen; kräuseln, fälbeln'

■ Belső keletkezésűek, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszók. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A szóvég -r deverbális képzőnek tűnik, amely valószínűleg az ige és a névszó párhuzamos megalkotására szolgált. A *fodrász* származék (tkp. 'göndörítő, bodorító') a ném. *Friseur* 'fodrász', tkp. 'bodorító' hatására keletkezett nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; Kyslstra-Eml. 23; EWUng. • Vö. *bodor, fodormenta, fondor*

fodormenta **A:** 1577 k. *Fodor Mentath* (OrvK. 120); 1596 *fodormentat* (SzT.) **J:** 'egy fajta szeldelt levelű, erős illatú gyógynövény | Krauseminze (*Mentha aquatica* var. *crispa*)'

■ Tudományos latin mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. lat. (tud.) *mentha crispa* 'fodormenta'. A növény a fodros, ráncos felületű levelei után kapta a nevét. ⊗ Megfelelői: ném. *Krauseminze*; fr. *menthe crépue*; cseh *máta kadeřavá*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyarban a →*fodor* 'göndör, bodor, ráncos' + →*menta* összetétele. ⊖ Hasonló szemlélethez vö. *fodorjávör* 'fodros juharfa' (1578: NySz.); *fodorkáposzta* 'takarmánykáposzta' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 10); stb.

📖 EtSz. *fodor* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fodor, menta*

fog¹ **A:** 1138/ *Fugou* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 13. sz. közepe/ *fugwa* [sz.] (ÓMS.); 1372/ *foguan* [sz.] (JókK. 19) **J:** **1.** 13. sz. közepe/ 'megragad; szorítva tart | (er)greifen; fassen, festhalten' # (ÓMS.) (↑); **2.** 1372 u./ 'jövő időt kifejező segédige; valószínűséget kifejező segédige' | <Hilfsverb der Zukunft bzw. der wahrsch Handlung>' # (JókK. 63); **3.** 1405 k. 'zsákmányul ejt; foglyul ejt | fangen (Tier); gefangennehmen' # (SchlSj. 2096.); **4.** 1416 u.¹ 'megtermékenyül | schwanger werden' (BécsiK. 2); **5.** 1416 u.¹ 'érezkiszervvel felfog; ért | wahrnehmen; verstehen' (BécsiK. 42); **6.** 1416 u.² 'rajtakap; szorult helyzetbe hoz | ertappen; in Bedrängnis bringen' (MünchK. 79rb); **7.** 1416 u.² 'hatást fejt ki; (jól) működik | bestimmungsmäßig wirksam sein' # (MünchK. 94ra); **8.** 1456 k. 'igába fog | einspannen' # (SermDom. 2: 479); **9.** 1488 'vmely betegség' ellep, elhatalmasodik; (érzés) erőt vesz, eluralkodik | befallen (von einer Krankheit); überwältigen (von einem Gefühl)' (MNY. 16: 79); **10.** 1493 k. 'befogad, elfogad vkit | empfangen' (FestK. 16); **11.** 1495 e. 'foglal, elfoglal; visszatart, zárlat alá vesz | (ein)nehmen; mit Beschlag belegen' (GuaryK. 107); **12.** 1508 'tisztsegre, szolgálatra' felfogad | aufnehmen, dingen' (MNY. 9: 86); **13.** 1519 k. 'fegyelmez, vmire szorít; szoktat | jmdn zu etw anhalten, zwingen; jmdn an etw gewöhnen' # (DebrK. 174); **14.** 1519 k. 'vmihez kezd | beginnen' # (DebrK. 181); **15.** 1536 'vkiről (helyzelenül) feltételez vmit | jmdm etw unterstellen' # (Pesti: Fab. 1b); **16.** 1553 'elfogad vmit | (an)nehmen' (Tinódi: Cronica V1); **17.** 1573 'fegyvert, eszközt ráfog vkire | auf jmdn etw anlegen' (SzT.); **18.** 1574 'indul | sich auf den Weg machen' (SzT.); **19.** 1590 'vkire hivatkozik, utal | sich auf jmdn beziehen' (SzT.); **20.** 1592 'használatba, művelésbe vesz | bebauen, bestellen' (SzT.); **21.** 1604 'vizet' gyűjt | auffangen' (Szenczi Molnár: Dict. *Imbrex* a.); **22.** [~*ja magát*] 1717 e. 'elhatározza magát | kurz entschlossen etw tun' # (NySz.); **23.** 1778 'piszkít, színét eresztve fest | abfärben' # (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1138/ [SZN.] (MNY. 32: 132) (↑); 1490 k. tyeelkew *fogo* '(harapó)fogó (kéziszerszám) | Zange' (NagyvGl. 207.); 1585 'fogantyú | Griff' (SzT.) | ~**at**

[<IGE>] 1405 k. ? *fogatad* [sz.] <IGE> (SchlSzej. 1993.); 1604 '(lovat kocsi elé) befogat | einspannen lassen' (SzT. *befogat* a.) | ~**ság** 1416 u.¹ *fogfag* (BécsiK. 23) | ~**dos** 1416 u.¹ *megfogódofuā* [sz.] 'foglyul ejt | gefangennehmen' (BécsiK. 25); 1493 k. 'érintget | befingern' (FestK. 171) | ~**ás** 1416 u.² *fogafaban* 'foglyul ejtés | Gefangennehmung' (MünchK. 59rb); 1519 k. 'fortélyos, ügyes ötlet, cselekedet | Kniff, Griff (abstr.)' (DebrK. 206); 1673 'étkezés során egyszerre tált étel | Gericht (Speise)' (NySz.) | ~**ós** 1441 *ffogosch* [szn.] (MNY. 10: 183); 1856 'nehéz, fogas (pl. kérdés) | schwierig (zB. Frage)' (NSz.) | ~**hatatlan** [ma *fel~*, *meg~*] 1456 k. *foghatatlan* 'megérthetetlen | unbegreiflich' (SermDom. 1: 288) | ~**antyú** 1560 *fogontostol* (OkISz.) | ~**ócska** 1604 *Fogóczka* 'kis fogó | kleine Zange' (Szenczi Molnár: Dict. *Vulfélla* a.); 1895 'fogójáték | Haschen' (NSz.) | ~**ódzik** 1645 öszve-*fogódzik* (NySz.) | ~**at** 1649 *fogatja* <FN> 'tétel a szillogizmusban | These im Syllogismus' (Szily: NyÚSz.); 1815 'lovaskocsi | Gespann' (Szily: NyÚSz.) | ~**ódzkodik** 1792 *fogófkodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Foglalni* a.) | ~**ódzó** 1800 *Fogódzó* 'korlát, karfa | Geländer' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | ~**ékony** 1812 *fogékony* (NSz.) | ~**da** 1853 *fogdában* (OrszKorm. 1853. szept. 26.: 710)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.AK.) *pow-* 'megfog', (KL.) *pūy-* 'fog' [ugor **puŋ-* 'fog, megragad']. (△) A szó belseji **η* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*fogoly*², →*mög* stb. A jelentések az eredeti 1. és 3. jelentésből fejlődtek ki. A 2. jelentés a valószínűleg szintén ősi 14. jelentésen nyugszik. A *fogantyú* származék igéből főnevesült folyamatos melléknévi igenév, amely a *fog*¹-ből keletkezett *-nt* mozzanatos képzővel. A *fog*¹ igekötős alakjainál és ezek származékainál, továbbá pl. a modern élet bizonyos területein (ipar, rádiózás stb.) további jelentések is kialakultak, amelyeknél a →*tart* és a →*vesz* igékkel alkotott szókapcsolatok hatásával is számolni kell.

📖 EtSz.; MSzFE. *fog*² a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csirkefogó*, *elfogódik*, *fel*⁻², *fogad*, *fogalom*, *fogan*, *fogdmeg*, *fogház*, *foglal*, *fogoly*¹, *fogva*, *kifog*, *kifogás*, *párt-*

fog² **A:** 1138/ *Fugdī* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1299 *Fogos* [sz.] [szn.] (OkISz.); 1372 u./ *fogaŷual* (JókK. 93); 1522 ? *Fokhagŷmas* [szn.] (MNYTK. 105: 36); 1681 *fokas* [sz.] (HOkISzj. 42) **J:** 1. 1138/ ? 'rágásra való csontszerű képződmény | Zahn' # (MNY. 32: 132) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 93) (↑); 2. 1560 u. 'szerszámnak, eszköznek a foghoz hasonló, hegyes kinyúló része | Zacke, Zinke' # (MNY. 67: 361) **Sz:** ~**as** 1299 [szn.] (OkISz.) (↑); 1405 k. *fogas* 'foggal rendelkező | mit Zähnen versehen' (SchlSzej. 345.); 1568 'ruhaakasztó | Hakenbrett; (Kleider)haken' (SzT.); 1604 'nehezen megoldható (kérdés) | schwierig (Angelegenheit)' (Szenczi Molnár: Dict. *Ceratīnae* a.) | ~**atlan** 1405 k. *fogatlan* (SchlSzej. 346.) | ~**zik** 1585 *fogzom* (Cal. 306) | ~**az** 1585 *fogaszot* [sz.] (Cal. 246) | ~**ász** 1841 *fogászt* [ti. fogászi diplomát] [sz.] (Jelenkor 1841. nov. 3.: [1]) | ~**ászat** 1841 *fogászati* [sz.] (PestiH. 1841. okt. 13.: [1])

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *pāŋ* 'fog'; osztj. (V.) *pōŋk* 'ua.'; zürj. (Sz.P.) *piñ* 'ua.; vminek a fogazata'; votj. (Sz.) *piñ* 'ua.'; cser. (KH.U.) *pū* 'fog'; md. (E.) *pej*, *pev*, *penj*, (M.) *pej* 'ua.'; finn *pii* 'ua.; csap, pecek; a ház külső szeglete' [fgr. **piŋe* 'fog']. (△) A m. *o* a szó eleji **p* labializáló és a szó belseji **η* velarizáló hatásával magyarázható. A fgr. **η* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*egér*, →*jég* stb. A metaforikus 2. jelentéshez vö. lat. *dens*; fr. *dent*: '(emberi, állati) fog; tárgyaknak foghoz hasonló nyúlványa'; stb. (⌘) A *fogász* és *fogászat* nyelvújítási származékok.

📖 EtSz.; MSzFE. *fog*¹ a.; TESz.; EWUng. • Vö. *farkas-*, *fogas*, *foghegyről*, *fok*², *fok*⁴, *fokhagyma*, *mű*⁻², *szemfog*, *tejfog*, *zäpfog*

fogad **A:** 13. sz. eleje/ *fugadotianoc* [sz.] (KTSz.); 1372 u./ *fogadek* (JókK. 12) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'megtermékenyül | schwanger werden' (KTSz.) (↑); 2. 13. sz. második fele/ 'magához enged | empfangen; jmdn zu sich hereintreten lassen' # (GyS.); 3. 1372 u./ 'megígér; elvállal |

versprechen, geloben; auf sich nehmen' # (JókK. 12) (↑); **4.** 1416 u.¹ '⟨neki adott dolgot, ajándékot⟩ átvesz; ⟨neki szóló megnyilatkozást⟩ tudomásul vesz | annehmen; von etw Kenntnis nehmen' # (BécsiK. 192); **5.** 1416 u.² '⟨alkalmazottat⟩ szegődtet | dingen; in Dienst nehmen' # (MünchK. 25vb); **6.** 1416 u.² '⟨halat hálóval⟩ fog | ⟨Fische mit Garn⟩ fangen' (MünchK. 59ra); **7.** 1416 u.³ 'oltalmába vesz | in Schutz nehmen' (AporK. 47); **8.** 1467 k. '⟨parancsnak, tanításnak⟩ engedelmeskedik | befolgen, Gehorsam leisten' # (MNY. 20: 85); **9.** [főleg örökbe ~] 1553 'adoptál | adoptieren' # (Murm. 2214.); **10.** 1570 '(fel)bérel | mieten' # (SzT.); **11.** 1579 ? '⟨két vitatkozó fél⟩ megállapodik abban, hogy a nyertesnek vmit ad | wetten' (Sáms. A3b), 1590 k. 'ua.' (NySz.); **12.** 1753 'érkezőnek szeme elé tárul, tudomására jut, osztályrészévé lesz | jmdm sich darbieten, zuteil werden' # (NSz.) **Sz:** ~**at** 13. sz. eleje/ ? 'magzat | Leibesfrucht' (KTSz.) (↑); 13. sz. második fele/ '⟨ünnepi⟩ fogadtatás | ⟨feierlicher⟩ Empfang' (GyS.) (↑) | ~**ott** 13. sz. eleje/ ? 'megfogant ⟨magzat⟩ | empfangen ⟨im Leibe⟩' (KTSz.) (↑); 1372 u./ *fogattak* 'fogadottak ⟨pl. vendégek⟩ | empfangen ⟨Gast usw.⟩' (JókK. 24) | ~**ás** 1372 u./ *fogadaful* 'fogadalom | Gelöbnis' (JókK. 71); 1519 'üdvözlés, köszönés | Begrüßung' (CornK. 54); 1592 'egy fajta megállapodás | Wette' (SzT.); 1742 'ünnepélyes összejövétel | festliche Einladung' (NSz.) | ~**ó** 1416 u.³ *fogado* <FOLY MN-I IGENÉV> (AporK. 47); 1604 *fogado* <FN> 'vendéglő | Gasthaus' (Szczi Molnár: Dict. *Coenacularius* a.) | ~**atlan** 1518 k. zoo *fogadatlan* 'engedetlen | unfolgsam' (SándK. 30); 1682 'kéretlen, hívatlan | ungebeten (als Adj.)' (SzT.) | ~**kozik** 1598 *fogatkozik* [d-k] (SzT.) | ~**tatás** 1648 fiúvá-fogadtatás (NySz.) | ~**ós** 1741 *fogadossa* 'vendéglős, kocsmáros | Wirt' (SzT.) | ~**alom** 1822 *fogadalma* (Aurora 1822: 176)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fog*¹ szóból keletkezett -*d* gyakorító képzővel, amely kezdő-mozzanatos képzői funkcióban is használatban volt; vö. *éled* (→*él*¹), *gyullad* (→*gyújt*) stb. A jelentések részben az alapszó jelentése alapján, részben az 1. jelentésből alakultak ki.

📖 EtSz. 2. *fog* a.; Bárczi: TihAl. 176; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 132, 145; EWUng. • Vö. *fog*¹

fogalom [4] **A:** 1828 *fogalom* (MNY. 4: 254); 1831/ *fogalmok* (NSz.) **J:** **1.** 1828 ? 'ismeret; felfogás | Kenntnis; Auffassung' (MNY. 4: 254) (↑), 1831/ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1832 'a gondolkodásnak elemi tartalmi egysége, amely a tudatban a valóság megfelelő elemeinek lényeges jegyei alapján alakul ki | Begriff' # (NSz.); **3.** 1834 'felfogóképesség, szellemi befogadóképesség | Auffassungsvermögen' (NSz.); **4.** 1851 'fogalmazás; fogalmazói munkakör | Konzept, Abfassung; Ressort eines Konzeptbeamten' (NSz.); **5.** 1960 'a maga nemében kiváló vki v. vmi | Inbegriff von etw' (ÉrtSz.) **Sz:** **fogalmaz** 1833 *fogalmazó* [sz.] (Fogarasi: Műsz. *Conceptus* a.) | **fogalmi** 1843 *fogalmi* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*fog*¹ 'észlel, érzékel, észrevesz, megért, felfog' szóból keletkezett -*alom* névszóképzővel. Az 1. jelentés volt az eredeti, ebből jött létre a 3., amelynek kialakulását latin, ill. német minta is befolyásolta; vö. lat. *conceptus* 'fogalom' < lat. *concipere* 'felfog, megért'; ném. *Begriff* 'fogalom' < ném. *begreifen* 'megragad, megfog, megtart'. A 4. jelentés keletkezését a *fogalmaz* '(meg)fogalmaz, (meg)szövegez, megszerkeszt, írásba foglal' származék támogatta; vö. még →*foglal* 'szóban vagy írásban megfogalmaz'. Az 5. jelentés bizonyos tárgyak, személyek túlértékelésének megjelölésére szolgál. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 EtSz. 2. *fog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fog*¹

fogamzik [3] **A:** 1588 meg *fogonofzik* [▽] (Frankovics: Haszn. 112a); 16. sz. vége meg*fogonasz*nak (Radvánszky: Csal. 3: 51); 1613 *foganodnék* (NySz.); 1722 *foganzik* (SzT.); 1748 *foganszik* (NySz.); 1801 *Fogamodni* [sz.] (NSz.); 1801/ *Fogamzik* (NSz.) **J:** **1.** 1588 '⟨érzés, gondolat, tulajdonság⟩ csírájában kialakul, vmiben gyökerezik | hervorsprießen, wurzeln ⟨Gefühl, Gedanke, Eigenschaft⟩' (Frankovics: Haszn. 112a) (↑); **2.** 1722 '⟨elültetett növény⟩

megfog; <beoltott ág> megered | angehen, Wurzel fassen; treiben <intr>' (SzT.) (↑); **3.** 1804/ '⟨emberi, állati utód⟩ csíraéletét megkezdi | empfangen werden ⟨im Mutterleib⟩' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*fogan* '⟨emberi, állati utód⟩ csíraéletét megkezdi' szóból -sz, ill. -z ~ -d gyakorító képzővel. Az *n* ~ *m* hangváltakozáshoz vö. →*hint*, →*int* stb. A -z ~ -d képzőváltozathoz vö. *gondolkodik* ~ *gondolkozik* (→*gondol*), *fegyverkedik* ~ *fegyverkezik* (→*fegyver*); stb. A -z képző megszilárdulásához és elterjedéséhez feltehetőleg a →*nemz* analógiás hatása is hozzájárult.

📖 EtSz. 2. *fog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fogan*

fogan **A:** 1405 k. ? *fogatad* [sz.] (SchlSzej. 1993.); 1416 u./¹ *foganatos* [sz.] (BécsiK. 287); 1470 *megfagonik* [□] (SermDom. 2: 368) **J:** **1.** 1405 k. ? '⟨emberi, állati utód⟩ a petesejt megtermékenyülésével csíraéletét megkezdi; ⟨nő, nőtény állat⟩ megtermékenyül | empfangen werden; schwanger werden' # (SchlSzej. 1993.) (↑), 1508 'ua.' (DöbrK. 108); **2.** 1470 '⟨elültetett növény⟩ gyökeret ver; megered | Wurzel fassen (Pflanze); treiben <intr>' # (SermDom. 2: 368) (↑); **3.** 1519 'szellemi sugallatot felfog | eine Geistesinspiration erfahren' (JordK. 239); **4.** 1832 '⟨szellemi alkotás⟩ terve kialakul, alapgondolata érlelődni kezd | im Werden begriffen sein' (NSz.) **Sz:** ~**tat** 1405 k. ? 'fogamzás | Empfängnis' (SchlSzej. 1993.) (↑); 1510 k. *fogantatasanal* [sz.] 'ua.' (Gl.) | ~**at** 1416 u./¹ [sz.] 'helyeslés, tetszés | Beifall' (BécsiK. 287) (↑); 1489 k. *foganatyarol* 'teherbe esés | Schwangerwerden' (MKsz. 1895: 116); 1577 'eredmény, hathatóság | Erfolg, Wirkung' (RMNy. 2/2: 250) | ~**atos** 1416 u./¹ 'tetszéssel fogadott | mit Gefallen empfangen' (BécsiK. 287) (↑); 1519 'eredményes | erfolgreich' (JordK. 81) | ~**tatás** 1510 k. (Gl.) (↑) | ~**atosít** 1821 *foganatosítottad* (TudGyűjt. 5/11: 126)

■ Származékszó. | (⊕) A →*fog*¹ 'megragad, megfog, (meg)tart, teherbe esik' szóból keletkezett -n mozzanatos képzővel; vö. *dobban* (→*dobog*), →*pihen* stb. Eredeti jelentése 'fogad, befogad' lehetett, az 1. jelentés ebből alakulhatott ki. A 3. és 4. jelentés metafora az 1. és 2. jelentés alapján.

📖 EtSz. 2. *fog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fog*¹, *fogamzik*

fogas **A:** 1551 *fogasth* (MNY. 39: 157) **J:** 'sügérféle ragadozó hal | Zander (Lucioperca Sandra)' #

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A *fogas* 'fogakkal ellátott' (→*fog*²) szó főnevesülésével keletkezett; vö. →*farkas*, →*szarvas* stb. A megnevezés az az alapja, hogy ennek a halfajtának az elülső fogai feltűnően nagyok és erősek. Hasonló szemlélethez vö. csuv. *šâla* 'fogas (süllő)' < csuv. *šâl* 'fog'. (⊖) A *fogas* korábban gyakran volt használatos különféle jelzős szerkezetekben; vö. *fogas hal* 'fogas (süllő)' (1657: NySz.). (⊕) Az a magyarázat azonban téves, hogy a szó ilyen szószerkezetből önállósulással keletkezett. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *fogaš*; szlk. *fogaš*; ném. (baj.-osztr.) *fogosch*: 'ua.'

📖 EtSz. 1. *fog* a.; TESz.; MSFOu. 185: 60; EWUng. • Vö. *fog*²

fogdmeg **A:** 1750 *Foghmeg* [SZN.] (MNY. 60: 227); 1785 *fogd-meg* (NSz.) **J:** **1.** 1785 'katonákat toborzó személy | Werber von Soldaten' (NSz.) (↑); **2.** 1790 'poroszló, pandúr, hajdú | Gerichtsdienner, Scherge; Polizist' (NSz.); **3.** [jelzői értékben is] 1793 'erős ember | starker Mann' (NSz.)

■ Egy mondat főnevesülésével keletkezett szóösszetétel. | (⊕) A *megfog* 'megragad, elkap' ige E/2. személyű felszólító módú *fogd meg* alakjából jött létre. A *megfog* ige (1416/¹ *meg* ... *fognioc* 'ua.' (BécsiK. 18) a →*meg* [ígekötv] + →*fog*¹ 'megragad, megfog' összetétele. A fiatal

fiúkat, legényeket régen gyakran erőszakkal, megragadásukkal, megfogásukkal vitték katonának. A 2. és 3. jelentés az 1. jelentés alapján alakult ki. A szó kutyanévként is gyakori; vö. *Fogdmeg* [ÁLLATN.] (1811: NSz.).

📖 Horger: MSzav. 177; TESz.; EWUng. • Vö. *fog*¹, *meg*¹

fogház A: [1510 k.] *fog hazbol* (KrisztL. 16) **J:** 'börtön | Gefängnis' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A *fog* + →*ház* 'épület' jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. Az előtagot tudatosan alkották meg a →*fog*¹-ből, és itt 'fogság' vagy 'fogoly' jelentésben főnévi értékben áll.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fog*¹, *ház*

foghegyről A: 1851 *fokhegyről* (NSz.); 1868 *foghegyről* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** 1. 1851 'göggösen, fölényesen <beszél> | von oben herab <sprechen>' (NSz.) (↑); 2. 1910 'piszkálva, fanyalogva <eszik> | stochernd, unwillig <essen>' (NSz.)

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*fog*² főnév és a -*ről* delatívuszos →*hegy* 'csúcs, hegyes vég' alkotta szószerkezetből keletkezhetett. Az alaktanhoz vö. *félvállról* (→*fél*-). A szó keletkezését az a tapasztalat magyarázhatja, hogy a beképzelt, öntelt emberek olykor nem tisztán artikulálnak, mintegy a fogak közül, göggösen beszélnek valakivel. Más határozóraggal keletkezett alakok: (N.) *foghegyen* (*beszél*) 'fennhéjázóan, göggösen <beszél>', *foghegyen* (*eszik*) 'kotorászva, piszkálgatva <eszik>'. Hasonló szemlélethez vö. csag. *udžu birle jimek* 'kedvetlenül eszik', tkp. 'foghegygel eszik'. (⊖) Ehhez hasonló még: *fülhegyen* (*szól*) 'tompá, fojtott hangon, lopva <suttog>' (1527: ÉrdyK. 335); *fülhegygel hallgat* 'hallgatózik, fülel, hegyezi a fülét' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); stb.

📖 Nyr. 61: 93; EWUng. • Vö. *fog*², *hegy*

foglal A: 1372 u./ *foglalnja* [sz.] (JókK. 13); 1564 *fuglallyák* [l-j] (OkI Sz.) **J:** 1. 1372 u./ 'birtokába vesz; elfoglal | von etw Besitz ergeifen; <Platz usw.> nehmen' # (JókK. 13) (↑); 2. 1416 u./¹ 'hatalmában fogva tart vkit; erőt vesz vkin, úrrá lesz vkin | gefangen halten; überwältigen' (BécsiK. 251); 3. 1416 u./¹ 'elér, utolér; kerget | einholen; jmdm nachsetzen' (BécsiK. 182); 4. 1416 u./¹ 'megszövegez | <schriftlich od. mündlich> abfassen' # (BécsiK. 148); 5. 1416 u./² 'magába foglal; tartalmaz | fassen; enthalten' # (MünchK. 108rb); 6. [~*ja magát*, *el~ja magát*] 1495 e. 'foglalkozik vmivel | sich mit etw beschäftigen' (GuaryK. 108); 7. 1518 k. 'megformál | gestalten' (PeerK. 114); 8. 1519 'körülvesz; keretez | umgeben; einfassen' # (JordK. 421); 9. 1527 'időt eltölt | <Zeit> verbringen' (ÉrdyK. 69); 10. 1564 'egybekapcsol; összeilleszt | verknüpfen; zusammenfügen' (OkI Sz. *Foglaló-vas* a.); 11. 1568 'előre biztosít magának | sich etw sichern' # (NySz.); 12. 1575 'hatóságilag zár alá vesz | beschlagnahmen' (Heltai: Krón. 166b) **Sz:** ~**ás** 1471 *foglalasrol* (MNy. 9: 443) | ~**at** 1514 *foglalatnac* 'foglalatосkodás | Beschäftigung' (LobkK. 119); 1750 'tartalom, lényeg | Gehalt' (Wagner: Phras. *Summa* a.); 1807 'vmi körülvevő alkatrész, keret | Einfassung' (NSz.) | ~**ó** 1531 *foglaloja* <FOLY MN-I IGENÉV> 'befogadó | enthaltend, fassend' (ÉrsK. 533); 1551 <FN> 'aranyműves | Goldschmied' (Nyr. 91: 74); 1769 'foglalópénz | Draufgeld, Mietgeld' (NSz.) | ~**kozik** 1664 *foglalkozó* [sz.] 'párosodik | sich begatten' (MNy. 8: 275); 1834 'foglalatосkodik | sich beschäftigen' (NSz.) | ~**atосkodik** 1676 *foglalatосkodtam* (Monírók. 18: 7) | ~**kozás** 1831 *foglalkozáshoz* (Minerva 7./4.: 844)

■ Származékszó. | (△) A →*fog*¹ igéből keletkezett -*lal* gyakorító képzővel; vö. *kérlel* (→*kér*¹), *késlel* (→*késik*) stb. A jelentések az alapszó különféle jelentéseiből fejlődtek ki.

foglár Δ A: 1276 ? *Foghar* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 152); 1492 *Foglar* [SZN.] (Oklsz.); 1568 *Foglyar* [SZN.] (Oklsz.); 1587 *foglyar* (Oklsz.) J: 1. 1276 ? 'elfoglalt terület; toldalékként csatolt földdarab | in Besitz genommenes Gebiet; hinzubekommenes Grundstück' (Wenzel: ÁÚO. 9: 152) (↑), 1935 'ua.' (Csűry: SzamSz.); 2. 1492 ? 'börtönőr; pandúr | Gefängnisaufseher; Häscher' (Oklsz.) (↑), 1587 'ua.' (Oklsz.) (↑); 3. 1838 'vaskapocs | Klammer' (Tzs.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fogoly*¹ főnévből keletkezett -ár névszóképzővel; vö. →*búvár*. Keletkezését -ár-ra végződő különféle szláv eredetű szavak (pl. →*esztergár*, →*kádár*¹ stb.) segíthették elő. ⊕ Téves az a magyarázat, amely szerint a →*fog*¹ ige, ill. ennek -l igeképzős származéka lenne az alapszó.

EtSz.; EWUng. • Vö. *fogoly*¹

fogoly¹ [4] A: 1300 k. *fugliabeul* (LeuvGl.); 1416 u./¹ *fogol* (BécsiK. 292) J: 1. 1300 k. 'fogság | Gefangenschaft' (LeuvGl.) (↑); 2. 1416 u./¹ 'háború, hódítás idején az ellenség fogságába kerülő (katonai) személy | Kriegsgefangener' # (BécsiK. 97); 3. 1416 u./¹ 'csapdába került, verembe vetett ember v. állat | in eine Falle, Grube geratene Person od. ein solches Tier' (BécsiK. 308); 4. 1416 u./² 'hatóságilag szabadságvesztéssel büntetett, rabságban tartott személy | Sträfling' # (MünchK. 34rb)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fog*¹ 'megragad; foglyul ejt, elkap (állatot)' igéből keletkezett -l ~ -ly névszóképzővel; vö. *aszály* (→*aszik*), →*fedél* stb. Eredeti jelentése 'elfog(at)ás, foglyul ejtés' lehetett, adatolható jelentései ebből metonimikusan fejlődtek ki.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fog*¹, *foglár*

fogoly² [4] A: 1395 k. *fogol* (BesztSzj. 1185.); 1521 ? *foglyos* [sz.] (MNY. 10: 182); 1530 k. *fogoly* (Oklsz.); 1544 *foglót* (Oklsz.) J: 'csapatosan élő, ízletes húsaért vadászott madár | Rebhuhn (Perdix perdix)' #

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. osztj. (V.) *pěrk*; md. (E.) *povo*, *pov*, (M.) *povná* [kicsinyítő képzővel]; finn *pyy*; lp. (norv.) *baggoi*; – szelk. *pěke*; kam. *puže*: 'császármadár' [uráli **pūje* vagy **pije*: 'ua.']. ⊕ Megfelelői: tung. *hinukī*, *inķī*; nanáj *pimu*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyar alak első szótagbeli o-ja a szó belseji η velarizáló hatására keletkezhetett egy eredetileg palatális magánhangzóból. A fgr. *η > m. g hangváltozáshoz vö. →*ég*¹, →*fog*² stb. A végződés -ly névszóképző; vö. →*homály*, *zugoly* (→*zug*) stb. Az Északkelet-Európában és Szibériában honos császármadár megnevezését az ősmagyar korban, amikor a magyarság dél felé vándorolt, metaforikusan a fogolyra vitték át.

FUF. 2: 278; Paasonen: Beitr. 29; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fogva A: 13. sz. eleje/ *fugua* (KTSz.); 1416 u./² *fogua* (MünchK. 55rb) J: <NÉVUTÓ> 1. [-től/-től ~] 13. sz. eleje/ '⟨időponttól⟩ kezdve, óta | seit' #; 2. [-n, -nál/-nél ~] 1519 k. 'megfogva, tartva; segítségével | bei; kraft' # (DebrK. 70); 3. [-től/-től ~] 1520 '⟨helytől⟩ kiindulva | von ... (aus)' # (PozsK. 13); 4. [-től/-től ~] 1529 e. '⟨személyek, dolgok sorravételében az elsőként megnevezetten⟩ kezdve | begonnen ⟨mit dem zuerst Genannten⟩' (VirgK. 56); 5. [-nál/-nél ~] 1779/ 'miatt, következtében | wegen, infolge' (NSz.) | <HSZ> [általában ~, mindenestül ~] 1513 'együtt; teljesen | zusammen; vollständig' (CzechK. 19–20)

fogván Δ A: 1372 u./ mendenestelfoguan, ideýtelfuguan (JókK. 4, 1); 1558 fogvánt (MNY. 55: 128) J: <NÉVUTÓ> 1. [-tól/-től ~] 1372 u./ '⟨időponttól⟩ kezdve, óta | seit' (JókK. 4, 1) (↑); 2. [-tól/-től ~] 1416 u./ '⟨személyek, dolgok sorravételében az elsőként megnevezetten⟩ kezdve | begonnen ⟨mit dem zuerst Genannten⟩' (BécsiK. 56); 3. [-tól/-től ~] 1416 u./ '⟨helytől⟩ kiindulva | von ... aus' (BécsiK. 308); 4. [-n, -nál/-nél ~] 1519 'megfogva, tartva; segítségével | bei; kraft' (JordK. 741) | <HSZ> [mindenestül ~] 1372 u./ 'mindennel együtt; teljesen | zusammen; vollständig' (JókK. 4)

fogvást Δ A: 1595 fogwaft (MNY. 62: 104) J: <NÉVUTÓ> 1. [-tól/-től ~] 1595 '⟨időponttól⟩ kezdve, óta | seit' (MNY. 62: 104) (↑); 2. [-nál/-nél ~] 1755 'miatt, következtében | wegen, infolge' (NSz.) | <HSZ> [mindenestül ~] 1695 'egészen, teljesen | ganz, gänzlich' (NySz.)

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **fogva** és **fogván** szófajváltás eredményei. | (Δ) A → fog¹ ige -va, ill. -ván képzős határozói igenevéből keletkezett névutók. A határozói igenévhez vö. 13. sz. közepe/fugwa 'megragadva' (OMS.); 1372 u./foguan 'ua.' (JókK. 19.). A fogvánt változat szövegi t-je nyomatékosító elem.

■ A **fogvást** megszilárdult ragos alakulat. | (Δ) A fogva határozói igenévből keletkezett -st módhatározó raggal.

📖 MNY. 52: 429; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 287 • Vö. fog¹

fogván → fogva

fogvást → fogva

fogy A: 1345 ? Fogyas [sz.] [szN.] (AnjOkm. 4: 548); 1372 u./ fogyadcoznak meg [sz.] (JókK. 104); 1495 e. el ... fog (GuaryK. 111); 1531 fattyg [r.]; fogyk megh [□] (ErsK. 469, 215) J: 1. 1345 ? 'tömegéből, mennyiségéből veszít; apad, csökken | weniger werden, dahinschwinden; abnehmen, sich vermindern' # (AnjOkm. 4: 548) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 104) (↑); 2. 1512 k. 'emésztődik, sorvad; elhasználódik | sich verzehren, dahinsiechen; verbraucht werden' # (WeszprK. 57); 3. [ki~] 1572 'vminek a végére jut, megszűnik rendelkezni vmi fölött | etw geht einem aus, etw nicht mehr besitzen' # (MNY. 56: 118); 4. 1771 k. 'soványodik | abnehmen, abmagern' # (SzT.) Sz: ~ás 1345 ? [szN.] (AnjOkm. 4: 548) (↑); 1456 k. fogafa (SermDom. 2: 134) | ~atkozik 1372 u./ (JókK. 104) (↑) | ~atkozás 1372 u./ fogyattkozasombol (JókK. 12) | ~atkozat 1416 u./ fogatkozat (BécsiK. 261) | ~atkozatlan 1416 u./ fogatkozatlan (MünchK. 70vb) | ~atkozatos 1416 u./ fogatkozatos (MünchK. 79vb) | ~at 1513 fogatanac '(meg)károsít, gyengít | schädigen, schwächen' (NagyszK. 35–36) | ~hatatlan 1527 fogyhatatlan (ÉrdyK. 559) | ~aték 1527 fogyateek 'hiány, hiányosság | Abnahme, Mangel' (ÉrdyK. 509); 1650 'hiányos; csekély | mangelhaft; gering' (SzT.) | ~aszt 1664 fogyaszonak (MNY. 6: 165) | ~asztó 1736 fogyasztó 'sorvasztó | (ab)zehrend' (NSz.); 1831 'terméket, árut igénybe vevő személy | Verbraucher' (NSz.); 1905 'áramot felhasználó készülék | Strom verbrauchendes Gerät' (TechnVím. 1: 154) | ~atékos 1765 fogyatékos (NSz.) R: ~tig 1531 fattyg (ÉrsK. 469) | ~tára 1533 fottara 'teljesen | ganz und gar' (NySz.) | ~tán 1695 fogytán 'végén | am Ende' (SzT.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Cser. (KH.) pâča-, (U.) puće- 'fogy; apad <vízállás>; csökken; elpárolog' [fgr. *pučz- 'csökken, fogy']. (Δ) A fgr. *č > m. gy hangváltozás ugyan ritka, de vö. → fágy.

📖 FUF. 19: 85; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. ügyefogyott

fohász <IGE> † **A:** 13. sz. közepe/ *fuhaſatum* [sz.] (ÓMS.); 1372 u./ *fohaſafokual* [sz.] (JókK. 33) **J:** 'sóhajt(ozik); nyöszörög | seufzen; ächzen' **Sz:** ~**at** 13. sz. közepe/ (ÓMS.) (↑) | ~**ás** 1372 u./ (JókK. 33) (↑)

fohászkodik **A:** 1372 u./ *fohaſzkoduan* [sz.] (JókK. 84); 1470 nyeggy *fohaſcodik* [▽] (SermDom. 2: 258); 1510 *fazkodasa* [sz.] (MargL. 8); 1519 *fahazkodhatol* [sz.] (CornK. 155); 1533 *fouazkodyk* (NySz.); 1546/ *fuhaſkodec* (HoffgreffÉn. Ff3a) **J:** 1. 1372 u./ 'sóhajt(ozik); nyöszörög | seufzen; ächzen' (JókK. 84) (↑); 2. 1517 'imádkozik | beten, Gott anrufen' # (DomK. 119); 3. 1517 'kér | um etw bitten' (DomK. 145); 4. 1773 'törekszik vmire | nach etw streben' (NSz.); 5. [*neki~ik*] 1794 'nekiáll | sich drammachen' (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *fohaſkodafokual* (JókK. 71)

fohász <FN> **A:** 1760 *Fohász* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1760 'sóhaj | Seufzer' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1830 'ima | Stoßgebet' # (NSz.)

■ A szócsalád igéi származékszók. | ⊕ A →*fűj* ige töváltozatából keletkeztek -sz gyakorító, ill. -szkodik gyakorító-visszaható képzővel; vö. →*játszik*, *támaszkodik* (→*támad*) stb. A szó belseji *h* valószínűleg a tőhöz tartozik. Bár a *fohász* ige önállóan nem mutatható ki, korai származékai bizonyítják egykori használatát.

■ A **fohász** főnév elvonás eredménye. | ⊕ A *fohászkodik*-ból keletkezett.

📖 EtSz.; TESz. *fohászkodik* a.; EWUng. • Vö. *fűj*

fohászkodik → *fohász*

fojt **A:** 1416 u.² *megfoita* (MünchK. 19vb); 1470 meg ... *foha* [*foht* □] (SermDom. 2: 491); 1542/ ? *folta* vala (Tinódi: Cronica 14a); 1550 k./ *fuitottak* vala (NySz.); 1764 *Follytással* [sz.] (SzT.); 1769 *fotogat* [sz.] (NSz.); 1805 *fút* (NSz.) **J:** 1. [főleg meg~] 1416 u.² 'levegőtől megfosztva megöl, megfullaszt | ersticken, erwürgen, ertränken' # (MünchK. 63rb); 2. 1416 u.² 'torkon ragad, szorongat | jmdn an der Kehle packen, würgen' (MünchK. 24va); 3. [főleg meg~ vagy el~] 1416 u.² 'elnyom; visszatart, visszanyom | unterdrücken; zurückdrängen' # (MünchK. 19vb) (↑); 4. 1550 k./ 'vmít vmire szorosán ráköt, ráteker | etw an etw festbinden' (NySz.) (↑); 5. 1553/ 'cső átmérőjét szűkíti (pl. ágyúét) | dichten (zB. Geschützrohr)' (Tinódi: Cronica E1b); 6. 1559 'megsemmisít | vernichten' (Székely I.: Krón. 100b); 7. 1577 k. 'ízével, szagával) elállítja a lélegzetet; (szárazságával) fullaszt (étel) | jmdm den Atem benehmen (Geschmack, Geruch); (durch Trockenheit) würgen (Speise)' # (OrvK. 23) **Sz:** ~**ogat** 1527 *foytogatny* [sz.] (ÉrdyK. 628) | ~**ós** 1616 *foitósonn* 'szoros | eng, knapp' (NySz.); 1618 'fanyar | herb' (NySz.)

■ Származékszó egy finnugor kori töből. | ⊕ A tő a →*fűl*² ige tövével azonos. A végződés -jt műveltető képző, az -ít műveltető képző korábbi változata. A *fojt* : →*fűl*² alaktani viszonyához vö. →*gyűjt* : *gyúl*, →*nyűjt* : *nyúlik* stb. A szó belseji *l*-es változat a →*fal*¹ adata is lehet. ⊖ Idetartozik: *fojlik* 'megdohosodik' (1677: SzT.). ⊕ A →*fűl*² származékaként való magyarázata aligha valószínűszava.

📖 EtSz.; MNy. 34: 225, 38: 27; NytudÉrt. 1: 66; TESz.; EWUng. • Vö. *fűl*²

fok¹ × **A:** 1055 *fuk* (TA.); 1093/ *Tulgufoca* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1211 *Foc* [HN.] (PRT. 10: 516) **J:** 'tavak, folyók azon helye, ahol kiáramlik, kiszakad a vizük | Ausströmungsstelle von Meeren, Flüssen usw.'

■ Vitatott eredetű. | 1. Jelentésselkülönülés eredménye a $\rightarrow fok^3$ szóból. | (⊕) Ez a magyarázat feltételezi, hogy az ősi, feltételezett 'vágószerszám tompább, életlenebb fele' jelentésből kiinduló jelentésváltozás már nagyon korán bekövetkezett. 2. Örökség a finnugor korból. | (⊕) A $\rightarrow fakad$ szócsaládjának tövével azonos. Ily módon a fok^1 és a $\rightarrow fakad$ egy ősi igenévszóra utalhat. Az egyeztetés nehézsége, hogy a szó belseji *u*-s vagy *o*-s változatok inkább tűnnek eredetinek, míg a $\rightarrow fakad$ rokon nyelvi megfelelői egy eredeti szó belseji *a*-ra utalnak.

📖 EtSz.; TESz. *fok* a.; NytudÉrt. 70: 104, 225, 88: 41; NévtÉ. 6: 44; EWUng. • Vö. *fakad*, *fok^3*

***fok^2* A:** 1395 k. var *fog* (BesztSzj. 502.); 1604 *Fok* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'várfalnak, vár bástyájának, hegynek stb. kiszögellő része | Vorsprung an der Burgmauer, an der Bastion, eines Berges usw.'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg jelentésselkülönülés eredménye. | (⊕) A $\rightarrow fog^2$ főnévből keletkezhetett. Az elnevezés a természeti alakulatok, ill. épített objektumok, tárgyak kiálló, kiszögellő részei és az emberi, ill. állati hegyes fogak közötti formai hasonlóságon alapulhat. – A szóvégi *k*-s alak a $\rightarrow fok^1$ és $\rightarrow fok^3$ analógiás hatására keletkezett. A *fok* alak megjelenése után szóhasadás következett be a $\rightarrow fog^2$ és a fok^2 között. (⊕) A $\rightarrow fej^2$ főnévvel való összevetése téves.

📖 TESz. *fok* a.; MNy. 64: 150; NytudÉrt. 88: 42; EWUng. • Vö. *fog^2*

***fok^3* A:** 1402 *Kapafok* [SZN.] (OkISz.); 1416 u./² to *foc* (MünchK. 25rb) **J:** 1. 1402 ? 'tűnek, baltának az a vége, amelyen a lyuk van | Öhr, Loch an der Nadel, Hacke, Axt usw.' # (OkISz.) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 25rb) (↑); 2. 1506 'kard, kés tompább fele, oldala | Rücken eines Säbels, Messers usw.' # (WinklK. 166)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (⊖) Vog. (AK.) *juntappop* 'tűfok' (*juntap* 'tű'); osztj. (Vj.) *põγ* 'tűfok', (O.) *põw* 'késfok' [ugor **pukk3* 'balta, kés tompa vége']. Az egyeztetés súlyos nehézsége, hogy az obi-ugor szó belseji és szóvégi mássalhangzóknak egy ugor szó belseji *kk*-ra való visszavezethetősége igen bizonytalan, ami pedig az egyeztetés feltétele lenne. (⊕) Az ugor **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. $\rightarrow akad$, $\rightarrow fæk^2$ stb. Az 1. jelentés metonimikusan fejlődött ki az eredeti 2. jelentésből.

📖 FUF. 21: 124; EtSz.; MSzFE.; TESz. *fok* a.; EWUng. • Vö. *fok^1*, *fokos*

***fok^4* A:** 1470 *foga* (SermDom. 2: 360); 1681 *fokbul* (SzT.) **J:** 1. 1470 'létrafok; lépcsőfok | Sprosse; Stufe' # (SermDom. 2: 360) (↑); 2. 1697 '(rend)fokozat | Grad (in der Ehre)' (NySz.); 3. 1752 'fejlődés szakasza | Entwicklungsstufe' # (NSz.); 4. 1805 'vminek a mértéke | Maß, Grad' # (NSz.); 5. 1812 'mértékegység megnevezéseként (geometria, fizika stb.) | Art Maßeinheit (Geometrie, Physik usw.)' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~*oz* 1807 *fokozó* [sz.] (MNy. 47: 319) | ~*ozat* 1825 *fokozatig* (NSz.) | ~*ozatos* 1840 *fokozatos* (NSz.) | ~*ozódik* 1846 *fokozódó* [sz.] (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg jelentésselkülönülés eredménye. | (⊕) A $\rightarrow fog^2$ főnévből keletkezhetett. Hangalakjára a $\rightarrow fok^2$ is hatással lehetett. Jelentései metaforikusan alakulhattak ki. A *fok* alak megjelenése után szóhasadás következett be a $\rightarrow fog^2$ és a *fok^4* között.

📖 EtSz.; TESz. *fok* a.; NytudÉrt. 88: 42; EWUng. • Vö. *fog^2*

fóka **A:** 1702 *foca* (NySz.); 1751 *fokáknak* (NySz.); 1775 *Fóka* (NSz.) **J:** 'hengeres testalkatú, ragadozó vízi emlősállat | Seehund, Robbe'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *phoca*, *phoce*, (h.) *phoca*: '(borjú)fóka' [< gör. *φώκη* 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *phoque*; ol. *foca*; stb.: '(borjú)fóka'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fokhagyma **A:** 1395 k. *fog hagma* (BesztSzj. 410.); 1430 k. *foghagyma* (SchlGl. 2173.); 1522 *Fokhagymas* [sz.] [szn.] (MNYTK. 105: 36) **J:** 'gerezdes, erős szagú hagymájáért termesztett (fűszer)növény | Knoblauch (*Allium sativum*)' #

■ Összetett szó, esetleg török mintájú tükörfordítás. | (≡) Vö. csuv. (N.) *šāloχra* 'vadhagyma', tkp. 'fog' + 'hagyma'. Megfelelői azon finnugor nyelvű népek körében is megtalálhatók, amelyek huzamosabb ideje élnek török népek szomszédságában; vö. cser. (R.) *püän oxra* 'fokhagyma', *püj šoyan* 'egy gerezd <fokhagyma>' (cser. *pü*, *püj* 'fog'); md. (E.) *pejčurka*, (R.M.) *pājhe čurka* 'fokhagyma' (md. *pej*, *pājhe* 'fog'). (△) A magyarban a →*fog*² + →*hagyma* összetétele. A *fokhagyma* alak a →*fok*² és →*fok*⁴ analógiájára keletkezett; ehhez vö. még *fokhagyma foka* 'fokhagymagerezd' (1690: NySz.) (△) Az előtagnak a →*fok*² és →*fok*⁴ főnevekkel, ill. a →*fakad* tövével való azonossága aligha valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 70: 106; MNY. 75: 72; EWUng. • Vö. *fog*², *hagyma*

fokos **A:** 1567 *fokost* (Radvánszky: Csal. 2: 19) **J:** 'hosszú nyelvű, balta v. csákány alakú fejvel ellátott fegyver; balta, csákány | Art Streitaxt: Stock mit kleinem Beil am oberen Ende; Beil, Keilhacke'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A *fokos* 'tompá tetejű, oldalú <kés, balta>' (< →*fok*³ 'kard, kés hátlapja, tompa fele') szó főnevesülésével keletkezett; vö. →*farkas*, →*fogas* stb. (△) Téves az a magyarázat, amely szerint a *fokos balta* (1790/: NSz.) szó szerkezetből keletkezett önállósulással.

📖 Horger: MSZav. 60; EtSz. *fok* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fok*³

fókusz **A:** 1806 *focusában* (NSz.); 1830/ *fócusba* (NSz.); 1845 *fókusát* (NSz.); 1900 *fókuszában* (NSz.) **J:** 'központ; gyújtópont | Zentrum; Brennpunkt'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *focus* 'tűz; a tűz, az égés helye', (ú.) 'fénytani és mértani gyújtópont' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Fokus*; ol. (N.) *fòco*; stb.: 'gyújtópont, fókusz'. (△) A szóvégi *sz*-hez vö. →*cirkusz*, →*himnusz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pogácsa*

fold → *foldoz*

foldoz × **A:** 1470 *megfodozod* (SermDom. 2: 649); 1541 *foldozasatol* [sz.] (OkI Sz.) **J:** 'foltoz | flicken'

fold × **A:** 1560 k. *foldany* [sz.] (GyöngySzt. 2344.) **J:** 'foltként told vmihez; foltoz | anstücken; flicken'

■ Származékszók, az alapszó azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó esetleg a →*fal*¹ 'harap, mar' lehet. A végződés feltehetőleg *-doz*, ill. *-d* gyakorító képzők. Eszerint az eredeti jelentés

’harapásokkal feldarabol’ lehetett, és egy ’feldarabol’ > ’darabonként összeilleszt’ jelentésváltozás ment végbe. (Ⓐ) Tévesek azok a magyarázatok, hogy a *foldoz* szóhasadással jött létre a *foltoz* (→*fol*t) igéből, ill. hogy a *fold* elvonással keletkezett a *foldoz*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fal*¹

fólia A: 1912 *fólia* (RévaiLex. *Cellit* a.) J: 1. 1912 ’különféle nyújtható anyagokból készült (hajsza)l vékony lemez | aus unterschiedlichen Stoffen gedehnte (hauch)dünne Platte’ (RévaiLex. *Cellit* a.) (↑); 2. 1951 ’vékony fém v. műanyag lap (főleg csomagolóanyagként) | dünnes Blättchen aus Metall od. Kunststoff (hauptsächlich als Verpackungsmaterial)’ # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Folie* ’vékony fém- vagy műanyag lap’ [< lat. (k.) *folia* ’vékony fémlemez’ < lat. *folium* ’levél <növényé>’, (kés.) ’kézirat v. könyv levele, lapja’]. (≈) Megfelelői: ang. *foil*; cseh *fólie*; stb.: ’vékony fémlap’. (⚠) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. (⊖) A (R.) *fólium* ’(bizonyos nagyságú) papírlap’ (1584: SzT.) közvetlenül a latinból származik (↑); vö. még *fóliumarany* ’aranyfólia’, *fóliumezüst* ’ezüsfólia’ (1679: SzT.).

📖 EWUng. • Vö. *blatt*, *fóliáns*

fóliáns A: 1748 *Foliántban* (NSz.); 1809/ *foliantok* (NSz.); 1854/ *foliansaival* (NSz.); 1861/ *fóliánsokat* (NSz.) J: ’nagyalakú vastag könyv | Foliant’

fólió A: 1835/ *folio*-rében (NSz.); 1898 *fóliók* (NSz.) J: ’ívrét v. ilyen alakú könyv | Folio’

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *Foliant* ’nagyalakú, vastag könyv’ [tudatos szóalkotással keletkezett a ném. *Folio* (↓) szóból] | ném. *Folio* ’könyvalak, könyvformátum; üzleti könyv lapja’ [a lat. (ú.) *in folio* ’egy (egész, hajtogatás nélküli) lapon, íven’ szerkezet alapján; vö. lat. *folium* ’növényi levél; papírlap’]. (≈) Megfelelői: cseh *foliant*; or. *фоліант*; stb.: ’fóliáns, ívrétkönyv’; – ang. *folio*; fr. *folio*; stb.: ’ívrét, kettedrét, fólió’. (⚠) A *fóliáns* végződése a magyarban létrejött latinositás eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *filoxéra*, *fólia*, *treff*

fólió → *fóliáns*

folklór A: 1880 *Folklore* [ES. NEM M.] (MagyLex. 7: 561); 1890 *folklore* (NSz.); 1892 *folklórt* (Nyr. 21: 537) J: ’szellemi néprajz | Folklore’

folklorista A: 1887 *folklorista* (VasárnapiU. 1887/9.: 874) J: ’a szellemi néprajz kutatója | Folklorist’

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Folklore*; ang. *folklore*; fr. *folklore*; stb.: ’szellemi néprajz’; – az angolban keletkezett [tudatos szóalkotás az ang. *folk* ’nép’ és ang. *lore* ’tan’ alapján] | ném. *Folklorist*; ang. *folklorist*; fr. *folkloriste*; stb.: ’folklorista’. Az angoltól terjedt el. (⇒⚠) A magyarba angol vagy német közvetítéssel került át. A *folklorista* alak latinositással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *plénium*

folklorista → *folklór*

folt A: 1152 ? *Foth* [SZN.] (PRT. 1: 601); 1219/ *Folth* [HN.] (VárReg. 74.); 1416² *fol'tat* (MünchK. 15rb); 1515 k. *fortot* (AporK. 213); 1536 hws *fwltot* (Pesti. Fab. 14a); 1799 *folytozói* [sz.] (NSz.) J: 1. 1219/ ? 'foltozásra használt darab | Flicklappen' # (VárReg. 74.) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 15rb) (↑); 2. 1510 'nagyobb egésznek része, darabja | Teil' (MargL. 20); 3. 1514 'embercsapat | Menschengruppe' (MonÍrók. 3: 7); 4. 1536 'ételdarab, falat | Bissen' (Ballagi A.: RNySz. 344); 5. 1552 'tárgyak csoportja; köteg | Haufen; Bündel' (Oklsz.); 6. 1560 k. 'nagyobb felületen eltérő színű rész; bepiszkolt felületrész | (Schmutz)fleck' # (GyöngySzt. 2344.); 7. 1610 'falka | Rudel, Volk (Tiere)' (EWUng.) Sz: ~os 1361 *Foltus* [SZN.] (Oklsz.) | ~oz 1533 *foltozo* [sz.] (Murm. 2441.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*fal*¹ lehet. A végződés -*t* névszóképző; vö. *ét* (→*eszik*), →*hit* stb. Ilyen módon a *folt* a *falat* (→*fal*¹) szóhasadásos párja. A 2. jelentés lehetett az eredeti. A 3., ill. 7. jelentéshez vö. még →*falka*.

📖 MNy. 27: 242; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fal*¹, *májfolt*, *szégyen*-

folyamán → *folytán*

folyik A: 1295 *Bekafolo* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1301 *folyou* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1369 *Vizzafuloupathaka* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *foljō* vyzett [sz.] (JókK. 140); 1576 *folý* (SzT.); 1578 *folly* [□] (NySz.); 1737 *fojni* [sz.] (SzT.); 1864 *folyik* [▽] (SzT.); 1892 *fóhatott* [sz.] (Ethn. 3: 65); NYJ. *foll* (Nyatl.) J: 1. 1295 ? 'víz a medrében, v. vízi jármű vizen v. személy vízi járművön' egyenletesen halad; <testnedv a vér- v. érhálózatban> kering | fließen, schwimmen <Schiff>, fahren <im Boot>; zirkulieren' (Oklsz.) (↑), 1369 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1301 'megy, halad; fut | gehen; laufen' (Oklsz.) (↑); 3. 1372 u./ 'folyadék, folyékony testi váladék' kiárad, lecsurog; <apró, szemcsés anyag> szóródik | rinnen; ausgestreut od. ausgeschüttet werden' # (JókK. 68); 4. [*által~*, *meg~*] 1416 u./² 'áthatol | durchdringen' (MünchK. 56va); 5. 1456 k. 'idő <múlik> | vergehen <Zeit>' # (SermDom. 2: 754); 6. 1493 k. 'beszéd, szó, mondanivaló' árad vkiből | die Worte fließen ihm od. ihr aus dem Munde' # (FestK. 113); 7. 1499 'felkúszik | hinaufklettern' (Oklsz. *fára-folyó* a.); 8. 1527 'papír' itat, a tintát felszívja; <tinta> gyorsan szívódva terjed | ablöschen <Papier>; überlaufen <Tinte>' (Heyden: Puerilium 32); 9. 1546 'huzamosabb ideig tartó cselekvés, történés' végbemegy | vonstattan gehen' # (LevT. 1: 33); 10. 1590 'edény, szerkezet nyíláson át' folyékony v. szóródó anyagot kiereszt | lecken <Gefäß>' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 150); 11. 1652 'érvényben van <pénz> | in Umlauf sein <Geld>' (SzT. *foljó* a.); 12. 1672 'vmiből következik | hervorgehen, folgen' (SzT.); 13. [*egybe~*, *egymásba ~*, *össze~*] 1775 'határai, vonalai elmosódnak, egybeolvadnak | sich verwischen' # (NSz.) Sz: ~ó 1295 ? [HN.] '(nagyobb) vízfolyás | Fluss' (Oklsz.) (↑); 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 719.) | ~ás 1333/ *Cachafolyasa* [HN.] '(kisebb) folyó | (kleiner) Fluss' (Oklsz.) | ~ár 1371 *Folyar* [SZN.] (Oklsz.); 1430 k. ? 'gyorsan író egyén | schnell schreibende Person' (SchlSzt. 2159.); 1510 'futár, követ | Kurier, Bote' (PéldK. 57) | ~amik 1372 u./ *folyamnanak* 'járul | vor jmdn treten' (JókK. 79); 1508 'fut | laufen' (NádK. 452); 1519 'folyik <folyadék> | fließen' (JordK. 696) | ~at 1395 k. *foliath* 'meder, árok | Flussbett, Seeboden, Graben' (BesztSzt. 221.) | ~t [birtokos személyjellel] 1531 wéer *foltaygh* 'vminek a kiáradása, kifolyása | Ausfluß' (ThewrK. 192); 1531 'idő, esemény' lefolyása | (Ver)lauf, Gang <auch abstr.>' (ÉrsK. 450) | ~at 1416 u./¹ *folato* [sz.] 'nőstény állat' párosodni akar, üzekedik | brünstig sein, begehren' (BécsiK. 186); 1604 'folyni hagy | fließen lassen, lecken' (Szenczi Molnár: Dict. *Derivo* a.) | ~os 1416 u./¹ *folofuan* [sz.] 'gyorsan szerte jár | schnell herumgehen, laufen' (BécsiK. 66) | ~amat 1479 *Alsofolyamath* 'folyás, folyam | Fluss' (Oklsz.); 1683 'vmely dolog menete, lefolyása | (Her)gang, (Ver)lauf' (Thaly: Adal. 1: 150) | ~am 1526 *folama* 'folyás, folyó | Fluß' (SzékK. 37); 1832 'árfolyam | Kurs' (Szily: NyÚSz.) | ~dogál 1552 *elfolydogal* (Heltai: Dial.

17a) | ~**amodik** 1553 *folyamodnom* [sz.] (LevT. 2: 9) | ~**adék** 1565 *folyadekaba* 'vízlevezető folyóka | Wasserabfluss' (MNY. 14: 98); 1777 'folyékony anyag | Flüssigkeit' (Szily: NyÚSz.); 1784 'következmény | Folge' (Nyr. 3: 408) | ~**amatos** 1624 *Folyamatos* (NySz.) | ~**ós** 1655/ *folyósság* [sz.] (MNY. 64: 352) | ~**omány** 1774 *fojomannyal* 'folyadék | Flüssigkeit' (NSz.); 1826 'következmény | Folge' (NSz.) | ~**ondár** 1793 'kúszónövény | Kletterpflanze, Efeu' (NSz.) | ~**ékony** 1800 *Folyékony* (Szily: NyÚSz.) | ~**tonos** 1807 *folytonos* (Szily: NyÚSz.) | ~**amodvány** 1842 *Folyamodvány* (Szily: NyÚSz.) | ~**tonosság** 1843 *folytonosság* (NSz.) | ~**ósít** 1837 *folyósításáról* [sz.] (Hirnök 1837. dec. 8.: [3]) **R:** ~**ton** 1604 *Folyton* [módhatározóragos bef mn-i igenév] (Szenczi Molnár: Dict. *prófluus* a.); 1835 'mindig, minduntalan | fort und fort' (NSz.) | **ki-ólag** 1837 *kifolyólag* (Rajzolatok 1837. okt. 8.: 640)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *pol'cīt-*, (AK.) *pol'sūt-* 'loccsan, csobban, csörgedezik'; osztj. (O.) *pāli-* 'kibuggyan <víz>' [ugor **pδl3-* 'előtörve, kibuggyanva folyik']. (⊕) Eredetileg onomatopoetikus jellegű szó lehetett, de a szó eleji mássalhangzó-változás következtében a magyar szó elvesztette hangfestő jellegét. Az egyeztetést gyengítő körülmény, hogy a szó a magyarban sosem jelölte a víz csobogását, buzogását. Talán már az ősmagyarban, a hangutánzó-hangfestő jelleg elvesztése után magát a víz folyását, az egyenletes gyorsaságú mozgást jelölte, amelyből előbb metaforikusan, majd jelentésbővüléssel további jelentések keletkeztek. (⌘) A *folyondár* egy nyelvújítás kori szabálytalan képzés eredménye. (⚠) A →*forr* és →*fut* igékkel való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Pais-Eml. 370; NyK. 64: 347; MSzFE.; TESz., *folyondár* a. is; EWUng. • Vö. *árfolyam, befolyás, cseppfolyós, évfolyamat, folyóirat, folyosó, folytán, folytat, vér-*¹

folyóirat **A:** 1819 *folyóirat* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'nagyobb időközönként megjelenő sajtótermék | Zeitschrift' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A *folyó* 'folyamatban levő, folyamatos' (→*folyik* 'megy, halad, jár') + *irat* 'írásmű, dokumentum' (→*ír*¹) jelzős alárendelő összetétele. Valószínűleg a *folyó hónap* 'a folyamatban levő, éppen aktuális hónap' (1781: Szily: NyÚSz.); *folyó esztendő* 'a folyamatban levő, éppen aktuális év' (1803: Szily: NyÚSz.) stb. szókapcsolatok analógiájára keletkezett. Ez utóbbiak valószínűleg német mintára keletkeztek; vö. ném. *laufender Monat, laufendes Jahr* (ném. *laufend*, tkp. 'futó'); vö. még lat. (h.) *mensis currens* 'az éppen aktuális, folyamatban levő hónap', *annus currens* 'a folyamatban levő, éppen aktuális év' (lat. *currens*, tkp. 'futó') stb. – Korábbi, elavult megnevezések: *folyó munka* (1793: MNY. 64: 353); *folytatott írás* 'folyóirat' (1794: Szily: NyÚSz.); *folyóírás* 'ua.' (1795: Szily: NyÚSz.). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *folyik, ír*¹

folyosó **A:** 1493 *folyosoth* (OkI Sz.); 1600 k. *folljosso* (BrassSzt. 16); 1784 *Follyason* (NSz.); 1808 *folosó* (NSz.) **J:** 'épület egy szinten levő részeit összekötő hosszú, keskeny térség | Gang, Korridor' #

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A (R.) *folyos* 'fut, gyorsan körbejár' (→*folyik*) ige -ó képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. A megnevezésnek az a szemléleti alapja, hogy a folyosó az épületek hosszában fut végig. (⊖) Részben a *folyos*, részben a *folyik* jelentése alapján különböző, gyorsan terjedő betegségeket is jelentett; vö. *folyosó* 'orbánc' (1522: Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 294); 'sárgaság; epeömlés' (1560 k.: GyöngySzt. 2625., 2643.); 'rákbetegség' (1585: Cal. 156); 'nátha' (1864: CzF.); stb.

📖 EtSz. *folyik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *folyik*

folytán **A:** 1794 *folytán* (Molnár J.: MKönyvHáz 6: 34) **J:** 1. 1794 'lefolyása alatt | im Laufe des ...' (Molnár J.: MKönyvHáz 6: 34) (↑); 2. 1848/ ? 'következtében | infolge' # (NSz.); 1876 'ua.' (NSz.); 3. 1858 'által; miatt | durch, von; wegen' (NSz.) – De vö. 1531 *foltaban* 'lefolyása alatt | im Laufe des ...' (ÉrsK. 450); 1922 e./ *folytával* 'ua.' (Sebestyén: Névut. 138)

folyamán **A:** 1832 *folyamán* (TudGyűjt. 16./6.: 84) **J:** 'lefolyása alatt | im Laufe des ...' #

■ Különböző toldalékolt főnevek szófajváltásának eredményei. | ⊕ A → *folyik* ige *folyt* 'futás, járás', ill. *folyam* 'irány' származékából keletkeztek az -a E/3. személyű birtokos személyjellel és az -n időhatározó-raggal. A főnév > névutó szófajváltás birtokos jelzős szószerkezetekben mehetett végbe; hasonló fejlődéshez vö. → *részére*, → *sámára* stb.

📖 Sebestyén: Névut. 137; TESz.; EWUng. • Vö. *folyik*

folytat **A:** 1559 *folтата* (Székely I.: Krón. 219v); 1585 Ki *folytatom* (Cal. 372) **J:** 1. 1559 'siet | eilen' (Székely I.: Krón. 219v) (↑); 2. 1565 'folyat | fließen lassen' (NySz.); 3. 1681 'folyamatosan lebonyolít vmely eljárást; rendszeresen gyakorol vmely tevékenységet | führen; ausüben, treiben' # (SzT.); 4. 1722 'vmely tevékenységet' tovább végez | fortsetzen' # (SzT.) **Sz:** ~**ódik** 1791 *folytatódik* (NSz.) **R:** ~**ólag** 1832 *folytatólag* (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *folyik* 'árad, ömlik; megy, halad' igéből keletkezett -*tat* műveltető képzővel; vö. *áztat* (→ *ázik*), → *váztat* stb. ⊖ A *folytatólag* határozószó a *folytat* -ó képzős folyamatos melléknévi igenevének -*lag* módhatározó-ragos megszilárdult ragos alakulata, mely a nyelvújítás idején keletkezett; vö. → *állítólag*.

📖 EtSz. *folyik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *folyik*

fon **A:** 1121/ *Fonold* [SZ.] [HN.]; *Funol* [SZ.] [HN.] (MNY. 23: 363); 1372 u./ *femfonny* [SZ.] (JókK. 140); 1538 *fanal* [SZ.] (Pesti: Nomenclatura F1); 1554 *fonyatlan* [SZ.] (OkLSz.) **J:** 1. 1121/ ? '(gyapjú- v. növényi szál) fonallá sodor | spinnen, zwirnen' # (MNY. 23: 363) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 140) (↑); 2. 1405 k. '(haját, téstát, fonalat stb.) hajtogatva teker, és több szálát így egyesít | flechten' # (SchlSj. 301.); 3. 1770 '(tréfát, cselt, beszédet stb.) sző | spinnen (abstr.); Ränke schmieden' (NSz.); 4. 1881 'dorombol (a macska) | spinnen (Katze)' (NSz.) **Sz:** ~**al**, ~**ál** 1121/ *Funol* [SZ.] [HN.] (MNY. 23: 363) (↑); 1395 k. aran-*fonal* 'szál, cérna | Faden' (BesztSj. 613.); 1456 k. 'felkelés, lázadás | Aufbruch, Aufstand' (SermDom. 2: 120) | ~**ó** 1244 k. *Funou* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 137); 1510 <MN-I IGENÉV> (MargL. 172); 1707 'fonóház, fonószoza | Spinnstube' (RákFLev. 5: 378) | ~**at** 1405 k. haŷ *fonat* 'fonással készült tárgy, befont haj | Flechte' (SchlSj. 301.) | ~**ódik** 1416 u./¹ egbè *fonodnac* (BécsiK. 260) | ~**atos** 1565 *fonatos*-kalács (NySz.) | ~**adék** 1736 *fonadékból* (MonÍrók. 11: 387) | ~**oda** 1845 *fonoda* (Hetilap 1845. nov. 25.: 1091) | ~**ottas** 1855–1860 *fonottas* (MNY. 38: 224)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Vog. (T.Szo.) *pon-* 'teker, csavar; (fészket) rak, épít'; osztj. (V.) *ponal-* 'sodor, cérnáz'; zürj. (Le.) *pjn-* 'fon <kötelet>'; votj. (Sz.) *pun-* 'teker, fon'; cser. (KH.) *pâne-* 'sodor, cérnáz'; md. (E.M.) *pona-* 'ua.'; finn *puno-* 'sodor, fon'; lp. (norv.) *bådne-*, *bødne-* 'fon, (össze)sodor'; – jur. *paŋkāl-* 'sodor, cérnáz, fon'; tvlg. *fonú?a-* 'fon'; szelk. *panpa-* 'ua.'; kam. *pun-* 'sodor, cérnáz' [uráli **puna-* 'fon']. ⊕ Megfelelői: juk. *pun-* 'elbeszél, elmesél' gót *spinnan* 'fon'; litv. *pin-ti* 'ua.'; stb. ⊕ A 3. jelentéshez vö. (N.) *befon* 'átejt, becsap vkit'; a → *be*¹ igekötő pejoratív jelentéséhez vö. *becsap* (→ *csap*¹), → *becsiccsent* stb.; vö. még *fonál* (↑), ill. → *sző*¹. A metaforikus 4. jelentéshez vö. ném. *spinnen* 'fon; dorombol <macska>' is. ⊖ A *fonóda* 'fonalat készítő üzem' (1845: Jelenkor 1845. jún. 1.: 261) a *fonó* (↑) főnév származéka. ⊕ A → *fan* párhuzamos igei párjaként való magyarázat téves.

Paasonen: Beitr. 20; NyK. 48: 274; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bonyolít, fan, fancsal, fanyalog, fonák, font, fonnyad, körmönfont*

fona → *fonák*

fónagy Δ **A:** 1312 *Folunag* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 530); 1400 *Folnagh* [SZN.] (OkI Sz.); 1405 k. *folnag* (SchlSzj. 506.); 1468 *Fonag* [SZN.] (OkI Sz.); 1470 *fonadya* (SermDom. 2: 569); 1533 *Fo nad* (Murm. 2380.); 1610 *Falnaginak* (SzT.) **J:** 1. 1312 ? 'falusi előljáró; falusi bíró | Schultheiß; Dorfschulze' (Györffy: ÁMTF. 1: 530) (↑), 1566 'ua.' (SzT.); 2. 1405 k. 'majoros; sáfár | Verwalter, Wirtschaftler' (SchlSzj. 506.) (↑); 3. 1559 'másodbíró; városbíró | Vizestadtrichter; Stadtrichter' (MNY. 81: 358) **Sz:** ~**kodik** 1416 u./² *folnagkodhatol* [sz.] 'sáfárkodik | als Verwalter wirken' (MünchK. 74vb) | ~**kodat** 1416 u./² *folnagkodatodnac* 'sáfárkodás | das Verwalten' (MünchK. 74vb) | ~**ság** 1416 u./² *folnagfagot* 'sáfári megbízatás | das Amt eines Verwalters' (MünchK. 74vb)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*fal*u + →*nagy* 'vezető ember' jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. A *fónagy* alak a →*fal*u szó belseji *l*-jének vokalizálódásával és a második szótagbéli magánhangzó hangzókiesésével alakult ki. Az előtag az összetételi elemek összetapadása után halványult el. A 2. jelentés azon a feudális szokáson nyugszik, hogy a falut birtokló földesúr jószágigazgatója egyben a falusközösség vezető embere, bírója is volt. ⊖ Egyéb megnevezések az 1. jelentéshez: *fal*u véne 'a faluközösség legidősebb (férfi) tagja' (1245: MNY. 18: 99); *falusbíró* 'a falu bírója' (1585: Cal. 368) stb.

EtSz. *falnagy* a.; TESz.; NyIrK. 16: 95; MNY. 81: 356; EWUng. • Vö. *fal*u, *nagy*

fonák **A:** 1636 *fonákul*-fordult (NySz.) **J:** <MN> 1. 1636 'fordított, visszás | verkehrt (auch abstr.)' # (NySz.) (↑); 2. 1830 'álnok; ravasz | heimtückisch; schlaue' (Ruzsiczky: KazTájsz. 237) | <FN> 1. 1792 'vminek a visszája, a színével ellenkező oldala | Kehrseite' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); 2. 1837 'fonákság | Verkehrtheit, Widersinnigkeit' (NSz.); 3. 1936 'az ütőnek a tenyérrel ellentétes irányba néző lapjával adott ütés ((asztali)teniszben) | Rückhand ((Tisch)tennis)' (Bánhidi: Sportny. 236)

fona Δ **A:** 1644–1671/ *fonáját* (NySz.) **J:** 'vminek a fonákja | Kehrseite'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **fonák** származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó talán a →*fon*. A végződés *-ák* névszóképző; vö. *fulák* (→*fullánk*), *szilák* (→*szilánk*) stb. A magyarázatnak jelentéstani nehézségei vannak; de vö. *visszafont* 'hamis, nem igazi' (1527: ÉrdyK. 673). A melléknévi 2. jelentésre a →*fondor* is hatással lehetett.

■ A **fona** valószínűleg szófajváltás eredménye lehet. | ⊕ A →*fon* *-a* képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülésével keletkezhett; vö. →*csusza*, →*hulla* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Ugyanakkor nem zárható ki teljesen az sem, hogy a *fona* a szócsalád kiinduló eleme, és a *fonák* ebből keletkezett *-k* kicsinyítő képzővel.

NyK. 48: 278; EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 105: 21; EWUng. • Vö. *fon*

fones → *foncsika*

foncsika × **A:** 1093–1095/ ? *Fancicam* [SZN.] [lat. -m végződéssel] (EtSz. 2: 152); 1212 ? *Foncheca* [SZN.] (Oklsz.); (†1124/) 1270 u. ? *fanchuka* [SZN.] (MonStrig. 1: 82); 1740 *fontsikák* (SzT.); 1788 *Fantsikák* (NSz.) **J:** 1. 1740 'rongydarab | Fetzen, Lumpen' (SzT.) (↑); 2. 1926 'kis darab vmiből | kleines Stückchen von etw' (ÜMTsz.)

foncs × **A:** 1138/ ? *Fons* [SZN.] (MNY. 32: 205); 1348 ? *Fanch* [SZN.] (AnjOkm. 5: 219); 1833 *Fonts* (Kassai: Gyökerésző 2: 220); 1838 *Fancz* (Tsz.) **J:** 'rongydarab | Fetzen, Lumpen'

■ Származékszók, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó talán a →*fan*. A végzések -cs + -ika, ill. -cs kicsinyítő képzők. A magyarázatot gyengíti, hogy a jelentéstani összefüggés a feltett alapszó és a származékok között nem világos. Azonban nem zárható ki, hogy a megnevezés az apró darabokra, vékony szálakra tépett rongy és a bolyhos szőr, ill. szeméremszőrzet közötti hasonlóságon nyugszik. A korai személynevek szintén a jelentéstani hasonlóság alapján ehhez a szóhoz tartozhatnak. ⊖ Nem tartozik ide: *foncsik* 'hajfonat, copf; hagymakoszorú' (1838: Tsz.); ez a →*fon* kicsinyítő képzős származéka; vö. →*farcsik*.

📖 EtSz. *foncs* a.; TESz., *foncsik* a. is; EWUng. • Vö. *fan*

foncsor → *foncsorol*

foncsorol Δ [1] **A:** 1580 *fonchorlottal* [sz.] (MKsz. 1896: 369); 1592 *foncholua* [sz.] (SzT.); 1644–1671 *fancsallott* [sz.]; *fancsullott* [sz.] (NySz.); 1644–1671 *foncsarold* meg (NySz.); 1833 *Fontsorolni* [sz.] (NSz.) **J:** '⟨fém⟩ higannyal ötvöz | amalgamieren' **Sz:** **foncsorlat** 1580 'higanynak vmely fémmel való ötvözete: amalgám | Amalgam' (MKsz. 1896: 369) (↑)

foncsor **A:** 1836 *foncsor* (Bugát: Phys. 1: 435) **J:** 'higanynak vmely fémmel való ötvözete: amalgám | Amalgam'

■ A szócsalád alapja, a **foncsorol** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik. Az *rl* > *ll* hasonuláshoz vö. →*gyakorol*, →*pazarol* stb.

■ A **foncsor** elvonás eredménye. | ☞ A *foncsorol*-ból keletkezett a nyelvújítás korában. ☉ Kémiai szakszó.

📖 TESz. *foncsor* a.; EWUng.

fondor Δ **A:** 1222 ? *Fundur* [SZN.] (Oklsz.); 1574 *fondor* (SzT.); 1591 *fundert* (NySz.) **J:** <FN> 1. 1222 ? 'hírhordó, besúgó; ármánykodó személy | Ohrenbläser; Ränkeschmied' (Oklsz.) (↑), 1577 'ua.' (KolGl.); 2. 1840 'fondorlat | Intrige' (NSz.) | <MN> 1574 'álnok, hamis | hinterlistig, falsch' (SzT.) (↑)

fondorol Δ [1] **A:** 1495 e. *fondorlo* [sz.] (GuaryK. 13); 1551 *fondarloc* [sz.] (MNY. 67: 490); 1566 *fandorly* [□] (Heltai: Fab. 117); 1838 *Fondorol* (Tzs.) **J:** 'ármánykodik, intrikál | intrigieren' **Sz:** **fondorlat** 1832 *fondorlatoktól* (NSz.)

fondorkodik **A:** 1572 *fondorkodot* (SzT.); 1831 *Fondorkodik* [▽] (Kreszn.) **J:** 'ármánykodik, intrikál | intrigieren'

■ A szócsalád névszói tagja, a **fondor** szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*fodor* 'göndör, bodor' melléknévből keletkezett szó belseji *n* szervetlen járulékhanggal.

■ A **fondorol** és a **fondorkodik** származékszók. | ⊕ Egy 'áskálódik, ármánykodik' jelentésű igéből keletkeztek gyakorító, ill. visszaható képzővel. Ez az ige szó belseji szervetlen *n* járulékhanggal szóhasadás eredményeként jöhetett létre a *fodor* igéből (→*fodor* [névszó]).

Jóllehet ezt az igét nem tudjuk adatolni, a *fondorol* és *fondorkodik* származékok igazolják egykori használatát.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szócsalád tagjainak jelentései elvontak, de a jelentésváltozásban esetleg a *→fon* is közrejátszhatott. ☞ A mai köznyelvben leginkább előforduló, választékos stílusértékű *fondorlat* származék a nyelvújítás korában keletkezett. ≈ Tisztázatlan idetartozású: *fondor* 'a gesztenye zöld burka' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. Vitsani a.). ⊕ A *fondor*-nak a *→fon* ige származékaként való magyarázata téves.

📖 TESz.; Kyslstra-Eml. 24, 25; EWUng. • Vö. *fodor*

fondorkodik* → *fondor

fondorol* → *fondor

***fonetika* A:** 1862 *Phonetika* (Ismerettár 8: 561); 1880 *fonétika* (MagyLex. *Foné* a.); 1886 *fonetika* (Nyr. 15: 295) **J:** 'a beszédhangok tulajdonságaival foglalkozó tudományág | Phonetik'

***fonetikus* A:** 1864 *phonetikus* (BpSzemle 20/64: 212); 1876 *fonetikusok*, *fonétikus* (Müller M.: Felolv. 112, 114) **J:** <MN> 1864 'a hangzást, a kiejtést követő | phonetisch' (BpSzemle 20/64: 212) (↑) | <FN> 1876 'a fonetikával foglalkozó kutató | Phonetiker' (Müller M.: Felolv. 112, 114) (↑)

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Phonetik*; ang. *phonetics* [többes szám]; fr. *phonétique*; stb.: 'hangtan' | ném. *phonetisch*; ang. *phonetic*; fr. *phonétique*; stb.: 'hangtani'; – vö. még lat. (ú.) *phoneticus* 'beszédhang szerinti' [< gör. *φωνητικός* 'a hangokat, a beszédet illető, azt érintő']. Szakszóként elsősorban a franciából terjedt el. ⇒ ⊕ A magyarba német közvetítéssel, latinosított végződéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *telefon*

fonetikus* → *fonetika

***fonográf* Δ A:** 1877 *fonográfba* (Üstökös 1877. dec. 9.: 585); 1883 *fonográf* (NSz.) **J:** 'a gramofonnál régibb típusú hangfelvevő és lejátszó készülék | Phonograph'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Phonograph*; ang. *phonograph*; fr. *phonographe*; stb.: 'fonográf'. A franciában keletkezett [a gör. *φωνή* 'hang' és gör. *γράφος* 'író' alapján]. A francia szó eredeti jelentése 'a kiejtés szerinti írásmód híve'. Mai jelentésében az angolból terjedt el. ⇒ ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ~ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *fonográfia* 'kiejtés szerinti írásmód' (1875: MNv. 1875. nov. 7.: 572); nemzetközi megfelelőihez vö. ném. *Phonographie*; ang. *phonography*; fr. *phonographie*; stb.: 'ua.'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *grafit*, *telefon*

***font* Δ A:** 1416 u.² *fontal* (MünchK. 106va); 1519 *fwnth* (OklSz.); 1696 *fond* tallér (LtKözl. 50: 205) **J:** 1. 1416 u.² 'egykori súlymérték | Pfund' (MünchK. 106va) (↑); 2. 1434 '240 dénár, dénárfont, a legnagyobb régi pénzegység | Pfund Geldes (die höchste alte Währungseinheit)' (OklSz.); 3. 1533 'mérleg (csillagkép) | Waage (als Sternbild)' (Murm. 48.); 4. 1565 'mérleg |

Waage' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1585 *fontos* 'vhány fontnyi súlyú, súlyos | pfundig, gewichtig' (Cal. 1086) | ~**ol** 1604 *fontolja* 'vmit (fonttal) mér | wiegen' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *phunt*, (kor. úfn. h.) *phundt*, (szász Sz.szász E.) *fōnt*, – ném. *Pfund*: 'súlymérték; pénzegység' [< lat. *pondo* 'egy fontnyi súly']. (≈) Megfelelői: ang. *pound*; cseh *funt*; stb.: 'font'. (△) A 3. és 4. jelentéshez vö. lat. (h.) *libra* 'mérleg; mérleg mint csillagkép; font'. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *font* (*sterling*) 'Nagy-Britanniában használt pénznem' (1794/: NSz.), amely az ang. *pound* (*sterling*) 'ua.' tüköralakzataként keletkezett.

EtSz.; MNy. 54: 467; TESz.; EWUng. • Vö. *fon*, *fontol*, *fontos*, *panzió*, *pénz*, *spontán*

fontol **A:** 1604 *fontolja* (NySz.); 1617 *funtollyátok* meg [*l-j*] (NySz.) **J:** 'gondolatban mérlegel, meggondol | erwägen, bedenken' **Sz:** ~**gat** 1775 *fontolgassuk* [*fontolgat* □] (NSz.)

■ Jelentésselkülönülés eredménye. | (△) A *fontol* 'vmit (fonttal) mér' (→*font*) igéből keletkezett konkrét > elvont jelentésváltozással. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*fontos*, →*mérlegel* 'megfontol, fontolóra vesz' (→*mérleg*) stb.

EtSz. *font* a.; TESz. *font* a.; EWUng. • Vö. *font*

fontos **A:** 1616 *fontos* (NySz.); 1667 *Funtos* (NySz.) **J:** 1. 1616 'tekintélyes (személy); jelentékeny, lényeges | angesehen (Person); bedeutsam, wichtig' # (NySz.) (↑); 2. 1636 'megfontolt; alapos | überlegt, erwogen; gründlich' (NySz.); 3. 1673 'nyomatékos (beszéd, gesztus, arckifejezés stb.) | nachdrücklich, eindringlich (Rede, Gebärde, Gesichtsausdruck usw.)' (NySz.); 4. 1803 ? 'fontoskodó, nagyképű | wichtigtuerisch, schwülstig' (NSz.), 1834 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**kodik** 1783 *fontoskodik* 'fontolgat, mérlegel | etw erwägen; beratschlagen' (NSz.); 1829–1832 'fontosság látszatát kelti, nagyképűsködik | wichtig tun, sich wichtig machen' (Szily: NyÚSz.)

■ Jelentésselkülönülés eredménye. | (△) A *fontos* 'vhány fontnyi súlyú, nehéz' (→*font*) melléknévből keletkezett konkrét > elvont jelentésváltozással; ehhez vö. ném. *wichtig* 'nehéz, súlyos; jelentős, lényeges'.

EtSz. 1. *font* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *font*

fonnyad **A:** 1456 k. *megfonadnak*, *megfonýada* (SermDom. 1: 16, 2: 173); 1493 k. *megfonnyattam* [*d-t*] (FestK. 377); 1552 *fõyodot* meg (Heltai: Dial. D6a) **J:** 1. 1456 k. 'szárad; hervad | dürr werden; (ver)welken' # (SermDom. 1: 16); 2. 1456 k. 'összetöpörödik | zusammenschrumpfen' (SermDom. 2: 173) **Sz:** ~**t** 1483 ? *Fonyath* [szn.] (Oklsz.); 1527 *fonnyatffagot* [sz.] (ÉrdyK. 536) | ~**ozik** 1750 *fonnyadozok* (Wagner: Phras. Arefco a.)

fonnyaszt **A:** 1464 *Fonnyaztho* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1577 k. *fonnyazd* megh [*fonnyaszt* □] (OrvK. 15) **J:** 1. 1464 ? 'fonnyadtta tesz | welk machen, verdorren' # (Oklsz.) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 199); 2. 1464 ? 'abál, abárol | abbrühen, abkochen' (Oklsz.) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 15) (↑); 3. 1604 'sorvaszt, hervaszt | (ab)zehren' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1788 'tésztafélét) süt | backen' (NSz.); 5. 1833 'tejet) olvaszt | gerinnen lassen (Milch)' (Kassai: Gyökerésző 2: 219)

■ Származékszók. | (△) A →*fon* 'fon, sodor' igéből keletkeztek -*d* gyakorító-visszaható, ill. -*szt* műveltető képzővel; vö. →*apad*, →*dagad* stb. A szó belseji *n* > *ny* palatalizációhoz vö. →*enyém*, →*fenyeket* stb. A képzések jelentéstani alapját az adja, hogy a fonnyadó levél összesodródik. A *fonnyaszt* 2–5. jelentése metonimikusan jött létre az 1. jelentés alapján. (△) A →*fogy* származékaként való magyarázat téves.

fonnyaszt → *fonnyad*

för **A:** 1878 *for* (MNY. 51: 343); 1886 *förja* (NSz.) **J:** '⟨sportban, játékban stb.⟩ előny | Vorgabe ⟨beim Sport, Spiel usw.⟩'

■ Egy magyar szószerkezet tárgyának elkülönülése. | ⊕ A *fört ad* 'előnyt ad vkinek ⟨sportban, játékban⟩' (1866: MNY. 51: 343) szószerkezetből önállósult. Ez a ném. *vorgeben* 'ua.' részfordítása, melyben a ném. *vor-* igekötő főnévvé értékelődött át. ⊗ A *för* megfelelői: szlk. *för*; le. *for*; stb.: 'előnyadás, előny'.

📖 MNY. 51: 343; TESz.; EWUng. • Vö. *ad*

fóra Δ **A:** 1559 *fora* (Szabó K.: RMK. 5: 223); 1803 *Fóra* (NSz.) **J:** 1. 1559 'kifelé!, takarodj! | fort!, pack dich!' (Szabó K.: RMK. 5: 223) (↑); 2. 1803 '⟨zenei és más hasonló előadáson:⟩ hogy volt! | noch einmal! ⟨bei musikalischen und ähnlichen Vorführungen⟩' (NSz.) (↑)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ⊖ Ol. (vel.fri.) *fōra*, (rom.mant.) *fora*, – ol. *fuori*: 'kint, kifelé; kifelé!, takarodj!, gyere ki!' [< lat. *foris* 'kint, kívül', *foras* 'kifelé']. ⊗ Megfelelői: le. *fora* 'takarodj!, kifelé!', (R.) 'még egyszer!, hogy volt!'; újgör. *φóρα* 'kifelé!; hogy volt!'; stb.

📖 EtSz.; MNY. 36: 189; TESz.; GPann. 1: 21; EWUng.

forbátol † [1] **A:** 1416 u./¹ *For̄baʽlon* [l-j] (BécsiK. 4); 1548 *forbatol* (NySz.); 1566 meg ... *forbottlani* [sz.] (Heltai: Fab. 52); 1621 *Megforbátlom* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'hasznolt hasonlóval viszonz | Gleiches mit Gleichem vergelten' **Sz:** **forbátlás** 1416 u./¹ *megforbatlaft* 'viszonzás | Vergeltung' (BécsiK. 209) | **forbátlat** 1416 u./¹ *forbatlatot* 'viszonzás | Vergeltung' (BécsiK. 22)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Vö. ném. (kor. úfn.) *vorboten* 'vkinek szóbeli üzenet által vmit tudtára hoz' [< ném. (kfn.) *vor* [igekötő] + *boten* 'kihirdet']. ⊕ A származtatásnak súlyos jelentéstani nehézségei vannak. ⊖ A (N.) *forbát* 'viszonzás' (1831: Kreszn.) elvonással keletkezett a *forbátol*-ból. ⊖ Nem tartozik ide: *forbát* 'egy fajta edény' (1395 k.: BesztSzj. 563.).

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

fordít **A:** 1372 u./ *fordoȳtanȳ* [sz.] (JókK. 113); 1493 k. megh *fordȳhtho* [sz.] (FestK. 9) **J:** 1. 1372 u./ 'térít, jobb útra térít | bekehren' (JókK. 113) (↑); 2. 1416 u./¹ 'vmilyen irányba mozdít, más helyzetbe hoz; irányít | kehren, wenden; lenken, richten' # (BécsiK. 303); 3. 1416 u./¹ 'változtat | ändern' (BécsiK. 122); 4. 1416 u./² 'egyét lapoz ⟨könyvben⟩ | ⟨ein Blatt⟩ umwenden' # (MünchK. 115); 5. 1522 ? 'megtérít, megfizet | vergüten, ersetzen' (SzT. *fordításpénz* a.), 1570 'ua.' (SzT.); 6. 1527 'egyik nyelvről a másikra átültet | übersetzen, übertragen' # (ÉrdyK. 560); 7. 1538 'vmely tengely körül elmozdít | umdrehen' # (Pesti: Nomenclatura b[1]); 8. 1571 'vmilyen célra használ | benützen; verwenden' # (SzT.); 9. 1696 'vmire vonatkoztat | auf etw beziehen' (NySz.) **Sz:** ~**ás** 1493 k. megh *fordȳhtasaaban* 'ellenkező irányba állítás | Wendung' (FestK. 303); 1533 'egyik nyelvről a másikra való átültetés | Übersetzung' (NySz.) | ~**ó** 1493 k. megh *fordȳhto* <FOLY MN-I IGENÉV> (FestK. 9); 1517 <FN>

'ajtósarok | Tüangel' (DomK. 109); 1551 'más nyelvre fordítást végző személy | Übersetzer' (NySz.)

fordul A: 1372 u./ *fordola* (JókK. 10); 1456 k. el *fordwlt* (SermDom. 2: 589); 1476 k. *fardola* (SzabV.) J: 1. 1372 u./ 'visszatér | zurückkehren' # (JókK. 10) (↑); 2. 1372 u./ 'megtér, jobb útra tér | sich bekehren' (JókK. 146); 3. 1416 u./¹ 'vkihez folyamodik | sich an jmdn wenden' # (BécsiK. 3); 4. 1416 u./¹ 'vmilyen irányba mozdul | sich wenden' # (BécsiK. 19); 5. 1416 u./¹ 'vkire, vmire csapásként, bajként rakódik, háramlik | aufgebürdet werden' (BécsiK. 63); 6. 1416 u./² 'változik | sich ändern' # (MünchK. 205); 7. 1568 'beleesik vmibe | hineinstürzen' (SzT.); 8. 1636 'vmin áll, vmitől függ | von etw abhängen' (NySz.); 9. 1639 '⟨forogva⟩ táncol | ⟨Touren⟩ tanzen' (SzT.); 10. 1653 'megtörténik; fordulathoz ér | sich ereignen; zu einer Wende kommen' (SzT.); 11. 1719 'nyereséggént jelentkezik | sich als Gewinn zeigen' (NSz.) Sz: ~**ás** 1416 u./¹ *mégfordolafnac* (BécsiK. 1) | ~**at** 1416 u./¹ *fordolatomra* (BécsiK. 196) | ~**t** [birtokos személyjellel] 1416 u./¹ *élfordoltokat* 'fordulat, fordulás | Wendung' (BécsiK. 19) | ~**atta** 1416 u./¹ *fordolattam* <HAT-I IGENÉV> 'fordulván' (BécsiK. 39) | ~**ó** 1416 u./³ te hoziad *fordoloknak* <FOLY MN-I IGENÉV> (AporK. 173); 1638 'ekeforduló mint mértékegység | Gewende' (Oklsz.); 1884 'cselekvések, mérkőzések sorozatában egy szakasz | Runde ⟨im Sport⟩' (Bánhidi: Sportny.)

forog [1] A: 1377 *Forgou* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1474 *forogion* (BirkK. 2) J: 1. 1377 ? 'körforgást végez | sich drehen, rotieren, wirbeln' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 100.); 2. 1493 k. 'vhol van, mozog | Umgang haben, verkehren' # (FestK. 365); 3. 1525 k. 'vmilyen irányba fordul | sich wenden' (MNY. 11: 39); 4. 1527 'változik; múlik | sich ändern; vergehen' (ÉrdyK. 19); 5. 1527 'folyamatban van; történik | im Gange sein; geschehen' (ÉrdyK. 524); 6. 1568 'vmitől függ | von etw abhängen' (NySz.); 7. 1579 'igyekszik | sich bemühen' (SzT.); 8. [főleg ~ *a szó*] 1598 'szó van róla | zur Rede stehen' (SzT.); 9. 1655 '⟨állat⟩ párosodik | sich begatten ⟨Tiere⟩' (NySz.) Sz: **forgó** 1377 [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1405 k. *forgo* zel <FOLY MN-I IGENÉV> (SchlSzej. 100.); 1577 k. 'forgócsont | Gelenk' (OrvK. 47) | **forgódik** 1416 u./¹ *forógodik* vala (BécsiK. 68) | **forgandó** 1527 *forgando* (ÉrdyK. 19) | **forgolódik** 1533 *forgolottanak* (NySz.) | **forgalom** 1839 *forgalom* 'járművek és gyalogosok tömeges helyváltoztatása | Verkehr' (Sz. Kiss: MonogrVázl. I: 280) | **forgalmaz** 1844 *forgalmazói* [sz.] (Hirnök 1844. dec. 10.: [1]) | **forgalmas** 1844 *forgalmasításába* [sz.] (PestiH. 1844. okt. 27.: 739) | **forgalmista** 1908 *Forgalmista* (NSz.)

forogat A: 1395 k. *forogatag* [sz.] (BesztSzej. 253.); 1416 u./² *mégforogatta* [t-j] (MünchK. 147); 1510 k. *fargathasch* [sz.] (MNY. 6: 180) J: 1. 1395 k. 'forgómozgást végeztet | wirbeln, herumdrehen' # (BesztSzej. 253.) (↑); 2. 1416 u./² 'erre-arra, le-fel fordít | hin und her drehen, wenden' # (MünchK. 147) (↑); 3. 1416 u./² '⟨könyvet stb.⟩ lapoz | (herum)blättern ⟨in einem Buch usw.⟩' # (MünchK. 178); 4. [agyában, fejében, magában ~] 1456 k. '(jól) meggondol vmit | im Geiste bewegen, im Gedanken hin und her wälzen' # (SermDom. 1: 207); 5. 1456 k. 'keres, nyomoz; vizsgál, tárgyal | nachforschen; erörtern' (SermDom. 1: 289); 6. 1456 k. 'vmit, vmilyen ügyet intéz | sich mit etw befassen' (SermDom. 1: 442); 7. 1510 k. 'felás; felszánt | umgraben, umackern' (MNY. 6: 180) (↑); 8. [~*ja magát*] 1559 'viselkedik | sich aufführen od. benehmen' (NySz.); 9. 1568 'hivatkozik vmire; mondogat | sich auf etw berufen; oft sagen' (SzT.); 10. 1613 'vkire, vmire alkalmaz | anwenden' (NySz.); 11. 1628 '⟨fegyvert, munkaeszközt⟩ rendeltetésének megfelelően használ | ⟨Degen, Feder usw.⟩ führen' (NySz.); 12. 1787 'szorongat; zaklat | bedrängen; behelligen' (NySz.); 13. 1795 'egyik nyelvről másikra fordít | übersetzen' (NSz.); 14. 1835 '⟨váltót⟩ kézzől kézre ad; ⟨tőkét⟩ újra meg újra befektet | girieren; gewinnbringend anlegen' (Tzs. *Girieren* a.); 15. 1937 'filmet rögzít | ⟨einen Film⟩ drehen' (Sauvageot: MFrSz.) Sz: ~**ag** 1395 k. (BesztSzej. 253.) (↑) | **forgattyú** 1717 e./ ? *forgattyá* (NySz.); 1801 *Forgattyú* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű szócsalád, esetleg örökség, talán uráli kori tő valószínűleg magyar képzővel. | ☹ A tőhöz vö. vog. (KK.) *powrit-* 'hempereg, ide-oda gurul'; votj. (Sz.) *porjal-*

’forog, kering’; md. (E.M.) *puvrá-* ’(meg)fordít, teker, kificamít’; – szelk. *puolda-* ’megfordít, megfordul’ [uráli **p8rk3-* vagy **p8rɣ3-*: ’forog, fordul’]. A tő esetleges ősi palatális megfelelőihez vö. →*ferde*, →*förgeteg*, →*fürösz* stb. A szó onomatopoetikus jellege magyarázhatja a hangrendi kettősséget. A szó belseji mássalhangzókhoz vö. →*daru*, →*féreg* stb. A végződéses igeképzők, amelyekben a *-d* kezdő-gyakorító, a *-g* pedig gyakorító képző. (◌) Idetartozik: *forda* ’szókép, metafora’ (1792: NSz.), ’szolgálatban megtett forduló’ (1891: Nyr. 20: 186); ez tudatos szóalkotással keletkezett származékszó a nyelvújítás korából.

📖 Szinnyei: NyH.; EtSz.; JSFOu. 58/6: 11; TESz., *forda* a. is; UEW. 414; EWUng. • Vö. *fergettyű*, *fertő*, *forgács*, *forgósziel*, *forr*, *fortyan*, *förgeteg*, *förmed*, *fürge*, *fürösz*, *köpönyegforgató*, *napraforgó*, *pálfordulás*

fordul → *fordít*

forgács **A:** 1336 *Furgach* [SZN.] (AnjOkm. 3: 272); 1337 *Forgach* [SZN.] (AnjOkm. 3: 335); 1339 *Fargach* [SZN.] (AnjOkm. 3: 519); 1470 *forzacokath* (SermDom. 2: 367); 1577 *forzas* (KolGl.); 1792 *faragáts* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Faragmány* a.); 1833 *Forgatsol* [sz.] (Kassai: Gyökerész 2: 149); NYJ. *forgáncs* (ÚMTsz.) **J:** ’fa, fém apró hulladéka | Span’ # **Sz:** ~ol 1777 *forzátsolván* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó, alapszava azonban vitatott eredetű. | (◌) Az alapszó vagy a *forog* (→*fordít*), vagy a →*farag*. A végződés a cselekvés eredményét jelölő *-cs* névszóképző; vö. →*szilács*, (N.) *szökécs* ’pattanás’ (< →*szökik*) stb. A *forgáncs* változat szó belseji *n*-je szervesen járulékhang; vö. →*bogáncs*, →*bogrács* stb. Ha a *forog* az alapszó, a megnevezés a forgács tekert, kunkorodó alakjára utalhat.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 89: 296; EWUng. • Vö. *farag*, *fordít*

forgat → *fordít*

forgósziel **A:** 1405 k. *forogfzel* (SchlSzej. 100.); 1604 *Forogfzel* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** ’függőleges tengely körül sebesen forogva haladó ziel | Wirbelwind’ #

■ Összetett szó. | (◌) A *forogó* ’forgást végző’ (→*fordít*) + →*szél*² jelzős alárendelő összetétele; vö. →*szökőkút*, *verőfény* (→*verő-*) stb. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Wirbelwind*; ang. *whirlwind*; finn *pyörretuuli*; stb.: ’forgósziel’.

📖 EtSz. *forog* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*, *szél*²

forint **A:** 1403 *Florentos* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1415 k. *Florynthus*-haza [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 54); 1479 *Forynthwerew* [SZN.] (NytudÉrt. 50: 100); 1481 e. *frimt* (MNY. 85: 1); 1526 *forynnal* (LevT. 1: 3); 1585 *farintot* (SzT.); 1713 *foréntokat* (SzT.) **J:** 1. 1403 ’különböző országokban, ill. 1892 előtt Magyarországon használt pénznem, ill. pénzegység | Währungseinheit im alten Ungarn und in anderen Ländern’ (OklSz.) (↑); 2. 1947 ’1946 óta magyar pénznem, ill. ennek egysége | ungarische Währungseinheit seit 1946’ # (NSz.) **Sz:** ~os 1403 [SZN.] (OklSz.) (↑); 1525/ *forintos* <MN> (TörtTár 1908: 83); 1606 ’egy fajta pénznem | Art Währung’ (EWUng.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Florin*, (kor. úfn.) *flörin*, *flörēn*; holl. *florijn*; fr. *florin*; ol. *florino*; or. *флорин*; stb.: ’forint’. Vö. még lat. (k.h.) *florenus*, *floreni* [többes szám] ’ua.’, (h.) *florentinus*

liliatus 'liliomos firenzei pénzérme'. Az olaszban keletkezett, jelentése tkp. 'virágoska' [< ol. *fiore* 'virág'; a Firenze címerében ábrázolt liliom alapján, amely az érme egyik lapján látható].
 ⊕ A magyarba német közvetítéssel vagy a középlatinból kerülhetett át; a lat. *us* végződés elmaradásához vö. →*angyal*, →*advent* stb. A szóvégi *t* szervesen járulékhang lehet; vö. →*forspont*, *rubint* (→*rubin*) stb.; megjelenésében esetleg szerepet játszhatott az ol. *fiorentino*, (R.) *fiorintino* 'firenzei', ill. a lat. (h.) *florentinus* (↑) *t*-je is. A szó belseji *l* kieséséhez vö. →*flaszter*, →*glória*.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *flóra*, *karfiol*, *rénés*

fóris × **A**: 1792 *Fóris* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1838 *Foris* (Tzs.) **J**: **1.** 1792 'szálakból sodrott drót | zusammengedrehter Draht' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1856 'sodronyszál (főköttő, mellény stb. díszítményéül) | gewundenes Drahtstück (als Zierde von Hauben, Leibchen, Westen usw.)' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Tisztázatlan idetartozású: *fóris* 'fonálon levő csomó' (1831: TudGyűjt. 7: 18).

📖 TESz.; EWUng.

forma **A**: 1519 *forman* (JordK. 731); NYJ. *furma* (MTsz.) **J**: <FN> **1.** 1519 ? 'alak; (vmely tárgy, dolog, személy) megjelenési módja | Gestalt; (äußere) Form' # (JordK. 731) (↑), 1524 'ua.' (MNY. 25: 70); **2.** 1519 ? 'minta | Muster' (JordK. 731) (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 647); **3.** 1561 'olyan tárgy, amely a készítménynek meghatározott alakot ad | Backform, Gussform' (Oklsz.); **4.** 1603/ 'szövegezési, kifejezési mód | Formel, Ausdrucksweise' (SzT.); **5.** 1695 'testi-lelki állapot | körperlicher oder seelischer Zustand' (SzT.) | <MN> 1589 'vmilyen alakú | -förmig, -gestaltig' # (SzT.) **Sz**: ~**1** 1562 *formálá* (MNY. 69: 499) | ~**tlan** 1583 *Formátlan* (Nyr. 12: 415) | ~**s** 1586 *formas* 'díszes | verziert' (SzT.); 1630 *formás* 'jó alakú | wohlgestaltet' (NySz.) | ~**z** 1766 *formász* (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *forma* 'alak, alakzat, forma; minta, modell, kép; kifejezési mód stb.', (h.) 'ua.; öntőforma; jel; mód; előírás' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Megfelelői: ném. *Form*; fr. *forme*; stb.: 'alak, forma; minta; stb.'

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *formális*, *formátum*, *formula*, *információ*, *jóformán*, *reformál*, *transzformál*, *uniformis*

formalin **A**: 1893 *Formalin* (Gyógyászat 1893. máj. 21.: 246); 1894 *Formalinum* (PallasLex. *Formaldehyd* a.) **J**: 'mérgező hatású, szúrós szagú, fertőtlenítésre használt folyadék | Formalin'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Formalin*; ang. *formalin*, (R.) *formaline*; fr. *formaline*; stb.: 'formalin'. Az angolban keletkezett [tudatos szóalkotás az ang. *formaldehyde* 'formaldehid' szóból a kémiai terminológiában használatos *-in(e)* képzővel]. ⊕ A magyarban főleg a németből került át. A *formalinum* változat latinosítás eredménye. ⊕ Kémiai szakszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alkohol*, *hidrogén*

formális **A**: 1694–1709 *formális* forint (LtKözl. 50: 206) **J**: **1.** 1694–1709 'forgalomban levő ((arany)pénz) | kurrent (Geld, Wertzeichen)' (LtKözl. 50: 206) (↑); **2.** 1729 'formai, előírt alakosság szerinti | vorschriftsmäßig, formell' (SzT.); **3.** 1772 'valóságos, tényleges | wahrhaftig' (SzT.)

formalitás **A:** 1723/ *formalitássában* (SzT.) **J:** 1. 1723/ 'alak, forma | Gestalt, Form' (SzT.) (↑); 2. 1786 'formaság, (tartalmát vesztett) szokás' (NSz.)

formalista **A:** 1830 *Formálisták* (Minerva 6./2.: 69); 1865 *formalista* (Babos: KözhSzt.) **J:** <MN> 1830 'a látszatra építő | formalistisch' (Minerva 6./2.: 69) (↑) | <FN> 1920 'a formalizmus híve | Formalist' (Kelemen B.: IdSz.)

formalizmus **A:** 1839 *formalismussá* (NSz.); 1880 *Formalizmus* (MagyLex. 7: 578) **J:** 'a formának a tartalommal szembeni előtérbe helyezése | Formalismus'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **formális** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *formalis* 'formailag helyes, formaszerű', (h.) 'mintául, szolgáló; szabályszerű' [lat. *forma* 'alak, külalak, minta stb.'; vö. →*forma*]. Megfelelői: ném. *formal*, *formell*; ang. *formal*; fr. *formel*; stb.: formai, alaki, hivatalos. (⊕) A magyar szövégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb.

■ A **formalitás**, **formalizmus** és **formalista** nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Formalität*; ang. *formality*; fr. *formalité*; stb.: 'formalitás' | ném. *Formalismus*; ang. *formalism*; fr. *formalisme*; stb.: 'formalizmus' | ném. *Formalist*; ang. *formalist*; fr. *formaliste*; stb.: 'formalista'. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át, részben latinosított végződéssel. (⊕) A *formalitás*-hoz vö. még lat. (h.) *formalitas* 'alkat; lényeg'.

📖 TESz. *formalitás* a.; EWUng. • Vö. *forma*

formalista → *formális*

formalitás → *formális*

formalizmus → *formális*

formátum **A:** 1806/ *formatumban* (NSz.); 1807/ *formátját* (NSz.); 1809/ *formátumra* (NSz.) **J:** 'alak, méret (könyvé, lapé v. lap alakú tárgyé) | Format'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Format*; ang. *format*; ol. *formato*; stb.: 'nagyság, méretarány stb.'. Az olaszból terjedt el [a lat. (ú.) *liber formatus* '(külső méreteit, alakját tekintve) megformált könyv' alapján; vö. lat. *formare* 'formál, kialakít']. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át. (⊕) Az *um* végződéshez vö. lat. (h.) *formátum* 'könyvalak, könyvformátum'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *forma*

formula **A:** 1570/ *formulaiat* (MNY. 69: 500) **J:** 1. 1570/ 'állandó(sult) kifejezés(mód); szöveg minta | feststehender Ausdruck; Mustertext' (MNY. 69: 500) (↑); 2. 1817 'algebrai képlet | Berechnungsformel' (Keresztesi: Mat. 100) **Sz:** ~**z** 1844 *formulázni* [sz.] (MNY. 69: 500)

formuláré **Δ** **A:** 1813/ *formulare* (NSz.); 1847 *formuláréja* (NSz.) **J:** 'szöveg minta; űrlap | Mustertext; Formular (als Vordruck, Formblatt usw.)'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **formula** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *formula* '(kis) forma; szabály, rendelkezés', (h.) 'ua.; fogalmazvány, szöveg' [< lat. *forma* 'alak, alakzat stb.'; vö. →*forma*]. (≈) Megfelelői: ném. *Formel*; fr. *formule*; stb.: 'formula, képlet'.

■ A **formuláré** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Formular*, *Formulare* [többes szám]: 'nyomtatott űrlap, formanyomtatvány' [< fr. *formulaire* 'ua.' < lat. *formularius* 'bírói, jogi formulákhoz tartozó']. Vö. még lat. (h.) *formulare* 'mintaszovegek gyűjteménye;

példagyűjtemény, példatár'. (≈) Megfelelői: ol. *formulario* 'ua.'; ang. *formulary* 'formulagyűjtemény'; stb. (⊕) A magyar végződést az →*okuláré* befolyásolhatta.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *forma*

formuláré → *formula*

forog → *fordít*

forr A: 1181 ? *Furuod* [sz.] [SZN.] (PRT. 8: 277), de vö. →*forrás*; 1246/ *Forrow* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 81); 1268 ? *Furro* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 81); 1318 *Forou* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 81); 1322/ *Furratag* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1416 u./¹ *forro* [sz.] (BécsiK. 220); 1575 *farralni* [sz.] (Heltai: Krón. 199b); 1790 *förr* (NSz.); 1874 *forrik* [□] (Nyr. 3: 4) J: 1. 1246/ ? 'forrásként előbuzog | entspringen, hervorquellen' (Györffy: ÁMTF. 1: 81) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 745.); 2. 1391 ? 'bugyborékolva fő | sieden, wallen' # (ZichyOkm. 4: 467), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 220) (↑); 3. 1416 u./¹ 'nyüzög | wimmeln, sich drängen' (BécsiK. 274); 4. 1506 'szesz eszjedésben van | gären' # (WinklK. 132); 5. 1519 'erősen mozgásban van, forrong | in Gärung sein (abstr.)' (CornK. 279); 6. 1621 'forrad; összeforrad | vernarben; verwachsen' (Szenczi Molnár: Dict. *Coalitus* a.); 7. [torkára ~] 1754 'megreked, ott reked | einem (in der Kehle) steckenbleiben (heute nur absrt)' (NSz.) Sz: ~ó 1181 ? [sz.] [SZN.] (PRT. 8: 277) (↑); 1246/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 81) (↑); 1416 k./¹ <FOLY MN-I IGENÉV> (BécsiK. 220) (↑); 1519 'nagyon meleg | heiß' (JordK. 246) | ~aték 1405 k. *forratek* 'talajból előtörő víz, forrás | Quelle' (SchlSzj. 745.) | ~al 1508 *forralt* [sz.] (DöbrK. 444) | ~áz 1590 Meg *forrazni* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 52) | ~ong 1826 *forrongások* [sz.] (Minerva 2./4.: 891)

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*fordít* szócsaládjának tövéből keletkezett szóvégi *r > rr* kettőződéssel. Eredetileg a földből előtörő, kavargó forrásvíz örvénylő mozgására vonatkozhatott; jelentéséhez vö. gör. *φύρω* 'kever, kavár, vegyít' : gör. *φπέαρ* 'forrás'; vö. még vog. (Szo.) *nurəŋ ut jōŋxaməls* 'az edény forni kezd', tkp. 'a fülével, fogójával együtt kezd el forogni', *nurəŋ ut jōxtəŋm* 'forralom az edényt', tkp. 'a fogójánál, fülénél fogva forgatom az edényt'. A 6. és 7. jelentést a *forrad* (→*forraszt*) hatására keletkezhettek.

📖 MNy. 28: 117; Nyr. 66: 46; EtSz.; MSzFE.; TESz.; Vir. 1967: 211; EWUng. • Vö. *forrás*, *fordít*, *forradalom*, *forraszt*

forrad → *forraszt*

forradalom [4] A: 1815 *forradalom* (NSz.); 1838 *forradalmi* [sz.] (Nyr. 86: 223); 1843 *forradalom* (Nyr. 95: 202); 1843 *foradalmas* (NSz.) J: 1. 1815 'erjedés, forrongás | Gärung, Unruhe' (NSz.) (↑); 2. 1829/ ? 'politikai, ill. társadalmi rendszer megdöntésére irányuló (fegyveres) harc | Revolution' # (NSz.), 1834 'ua.' (Nyr. 95: 197); 3. 1869 'gyökeres fordulat, átalakulás az élet vmely területén, a tudományban stb. | grundlegende Umwälzung' (NSz.) Sz: **forradalmi** 1835 *forradalmi* (Tudtár 1835/5.: 24) | **forradalmár** 1845 *forradalmár* (Nyr. 86: 224) | **forradalmasít** 1903 *forradalmasítására* [sz.] (Népszava 1903. szept. 19.: 3)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*forr* igéből keletkezett *-dalom* névszóképzővel; vö. *birodalom* (→*bír*), →*irodalom* stb. A 2. jelentés az ang. *revolution*, fr.

révolution stb.: 'forradalom' hatására keletkezett. (⊖) Egyéb megnevezés a 2. jelentéshez: *forralom* 'ua.' (1844: Nyr. 95: 202). (⌘) Nyelvújítási szó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *forr*

forrás A: 1113 *furras* (MNL (OL) Dl. 273052); 1372 u./ *kutforraffokat* (JókK. 140); 1589 *forasokoth* (Balassi: Com. 325); 1821/ *fórrásra* (NSz.) **J:** 1. 1113 'a földből természetes úton előtörő víz | (Wasser)quelle' # (MNL (OL) Dl. 273052) (↑); 2. 1538 ? 'vminek az eredete, kezdete | Ursprung' # (Pesti: Nomenclatura T4), 1577 'ua.' (KolGl.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*forr* igéből keletkezett -ás névszóképzővel. Hasonló szemlélethez vö. gör. *φρέαρ* 'forrás' < gör. *φύρω* 'kever, kavar; bugyog'; ném. (kfn.) *brunne* 'kút' < ném. (kfn.) *briuwen* '(fel)forr, fő'; blg. (N.) *epeló* 'forrás' < szláv **vrěti*- '(fel)forr' stb. A 2. jelentés keletkezésében a lat. *fons* 'forrás; eredet' is szerepet játszhatott. A jelentésfejlődéshez vö. még ang. *source*; ol. *fonte*; stb.: 'ua.'

EtSz. *forr* a.; TESz.; NytudÉrt. 92: 63; EWUng. • Vö. *forr*, *hír*-

forraszt A: 1416 u.¹ *megforraztatnacvala* [sz.] (BécsiK. 112); 1544 *meg forasztottak* (Oklsz.); NYJ. *fóraszt* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ '⟨fém⟩ olvaszt, önt | schmelzen, gießen ⟨Metall⟩' (BécsiK. 112) (↑); 2. 1519 k. 'forral | sieden machen, in Wallung bringen' (DebrK. 185); 3. 1527 'izgat, ingerel | aufregen' (ÉrdyK. 199); 4. 1544 '⟨fémrészeket⟩ egymáshoz rögzít | (ver)lőten' # (Oklsz.) (↑); 5. 1577 k. '⟨sebet⟩ begyógyít, hegeszt | zum Verheilen bringen' (OrvK. 78); 6. 1750 'beleolt, belenevel | jmdm etw einpflanzen' (Wagner: Phras. *Ingenero* a.); 7. 1757 '⟨forrást⟩ fakaszt | hervorquellen lassen' (NSz.); 8. 1784 'tervez, elméjében forgat | sich mit einem Gedanken tragen, etw vorhaben' (NSz.); 9. [torkára ~] 1788 'megakadályozza, hogy kimondjon vmit | einem etw im Munde ersticken ⟨abstr.⟩' (NSz.)

forrad A: 1416 u.² *megforradozot* [sz.] (MünchK. 97va); 1516 *foradasabol* [sz.] (GömK. 172); 1774 *fórradás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u.² 'felfortyan | aufbrausen ⟨abstr.⟩' (MünchK. 97va) (↑); 2. 1519 'összeforr | verheilen' # (JordK. 714); 3. 1527 'forr | sieden' (ÉrdyK. 420) **Sz:** ~oz 1416 u.² 'felfortyan | aufbrausen ⟨abstr.⟩' (MünchK. 97va) (↑)

■ Származékszók. | (⊕) A →*forr* igéből keletkeztek -szt műveltető, ill. -d kezdő-gyakorító képzővel. (⊖) Idetartozik: *forrasz* 'forrasztófém' (1835: Tzs.); ez a tudatos szóalkotás, elvonás eredménye a *forraszt*-ból. Ehhez mintaként szolgáltak: →*eresz*, →*rekesz* stb. (⌘) Nyelvújítási szó.

MNy. 28: 119; EtSz. *forr* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *forr*

forspont Δ A: 1684 *forspont* (EWUng.); 1687 *forspánnak* (EWUng.); 1697 *forspantot* (Horváth M.: NEI.); 1750 *Frospontra* (MNy. 65: 237); 1844 *rosponntal* (NSz.); 1861 *foros ponton* (NSz.) **J:** 'előfogat | Vorspann ⟨Hilfszugtiere⟩'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Vorspann* 'előfogat' [< ném. *Vordergespann* 'ua.']. (⊗) Megfelelői: szbhv. (N.R.) *förspan*; le. (R.) *forszpan*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó bajor-osztrák közvetítéssel került át a magyarba. A szóvégi *t* szervesen járulékhanghoz vö. →*rubin*, →*tulipán* stb. Egyes változatok hangátvétellel, ill. a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkeztek.

EtSz.; TESz.; EWUng.

forsz Δ **A:** 1788 *forsait* (NSz.); 1865 *forsz* (Babos: KözhSzt.) **J:** 1. 1788 'erő | Kraft, Stärke' (NSz.) (↑); 2. 1877 'ötlet, fortély; előnyös tulajdonság | Kniff; vorteilhafte Eigenschaft' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Force* 'erő, erőszak; sajátos, különleges képesség, tehetség', (N.) *forsche* 'erő' [< fr. *force* 'erő, sajátos vagy kimagasló képesség'; vö. még lat. *fortis* 'erős']. (≈) Megfelelői: ang. *force* 'erő, erőszak'; le. (R.) *forsa* 'ua.'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *forszíroz, komfort, pianó*

forszíroz **A:** 1742 *forscheroztatott* [sz.] (MNY. 68: 339); 1799 *forzirozott* [sz.] (NSz.); 1808 *Forszérozni* [sz.] (NSz.); 1824 *forcirozva* [sz.] (NSz.); 1835 *Forszíroz* (Kunoss: Gyal.) **J:** 1. 1742 'erőltet; siettet | mit Anstrengen etw tun; beschleunigen, drängen' (MNY. 68: 339) (↑); 2. 1864 'vmely kérdést stb.) firtat, feszeget | <auf irgendwelche Frage usw.) fortwährend zurückkommen' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *forcieren* 'erőltet; kierőszakol; túlhajt, túloz', (baj.-osztr.) *forschieren* 'erőltet, erőszakol' [< fr. *forcer* 'ua.; legyőz, erőszakkal kivív; erőszakkal kinyit, felnyit; (meg)hódít']. (≈) Megfelelői: szbhv. *forsirati* 'erőszakos átkelést hajt végre; erőltet, siettet'; le. *forsować* 'erőltet, kierőszakol, erőteljesen támogat, előretör vmin'; stb. (⊙) A bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *forsz*

fortély **A:** 1548/ *fortelt* (Tinódi: Cronica o3a); 1552 *fortéllal* (Heltai: Dial. H7a); 1553 u. *fortilylyal* [?] (Monírók. 3: 74); 1598 *fortély* (Baranyai Decsi: Adag. 153); 1615 *fortellj* (EtSz.) **J:** 1. 1548/ 'csel, fűfang; mesterkedés | List; Machenschaft' # (Tinódi: Cronica o3a) (↑); 2. 18. sz. eleje 'csökönyösség | Störrigkeit' (SzT.); 3. 1772 'vminek ötletes szerkezete, nyitja | Kniff, Trick' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *vorteil, vortel, furtel* 'előre kiadott vagy kapott rész, előny, előjog; mesterfogás, csel', – ném. *Vorteil* 'haszon, előny, fölény' [< ném. *vor* [előljárószó] + ném. *Teil* 'rész']. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *fortelj*; le. *forte*; stb.: 'trükk, mesterfogás'. (⊙) Adataink szerint a metaforikus 2. jelentés az erdélyi magyar nyelvjárásokban fordul elő, ott is csupán lovakkal kapcsolatban.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fertály*

fortyan **A:** 1325/ ? *Forgianagus* [sz.] [HN.] (Oklsz. mérgös a.); 1613 meg *fortyana* (NySz.); 1763 *fartyanni* [sz.] (NSz.); 1826 *Fortyanik* [□] (NSz.); 1872 *frottyant* (NépkGy. 1: 420) **J:** 1. 1325/ ? 'bugyborékolva rotyog | brodeln' (Oklsz. mérgös a.) (↑), 1836 'ua.' (NSz.); 2. [ma *fel~*] 1613 'haragra lobbanva dühösen kifakad | zornig hochfahren' (NySz.); 3. 1616 'szerelemtől, szerelemben' ég, hevül | brennen, in Liebe erglühen' (NySz.); 4. 1621 'csuklik | schlucksen' (Szenczi Molnár: Dict.); 5. 1748 'pukkad, robban | platzen' (NySz.); 6. 1750 'lázad, zendül | meutern, sich auflehnen' (Wagner: Phras. *Infurgo* a.); 7. 1763 'szellent | furzen' (NSz.) (↑); 8. 1784 'felfúvódik, duzzad | anschwellen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 18); 9. 1807 'megsavanyodik, megalszik <tej> | sauer werden, stocken <Milch>' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 10. 1826 'horkan | schnauben' (NSz.) (↑)

fortyog **A:** 1603 *fortiognak* (MNY. 84: 127); 1834 *forgyogos* [sz.] (SzT.) **J:** 1. 1603 'bugyborékolva fő, rotyog | brodeln' # (MNY. 84: 127) (↑); 2. 1729 'szipog | <weinend> schnüffeln' (SzT.); 3. 1815 'horkan | schnauben' (NSz.); 4. 1838 'cuppog | quatschen' (Tsz.); 5. 1899 'mérgeskedik | voller Zorn sein' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) A *tő* szorosan összefügg a *→fordít* szócsaládjának tövével. A végződések mozzanatos és gyakorító képzők. A szó belseji *ty* a hangutánzás játsszi eleme; vö. *→hortyog*. A *fortyan* első adata, amely egy halastó neve, minden bizonnyal idetartozik, csupán a megerősítő adat nagy időbeli távolsága okoz bizonytalanságot. A *fortyan* ma főleg 2. jelentésében használatos. (◊) A hasonlóan onomatopoetikus eredetű *fotyog* 'fecseg, locsog' (1838–1845: SzT.) szó belseji *ty*-je egyértelműen a *tő*höz tartozik.

📖 MNy. 28: 119; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*

fortyog → *fortyan*

fórum **A:** 1646 *Forumra* (SzT.); 1716 *fórumon* (MNy. 68: 339) **J:** 1. 1646 'törvényszék | Gerichtshof' (SzT.) (↑); 2. 1671 'hatóság | kompetente Behörde' (SzT.); 3. 1728 'piactér | Marktplatz' (SzT.); 4. 1843 'nyilvánosság | Öffentlichkeit' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *forum* 'piactér; köztér', (h.) 'piactér; törvénykező hely' [? indoeurópai eredetű; vö. óind *dvāram* 'ajtó; átjáró'; litv. *dvāras* '(föld)birtok; udvar'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Forum*; fr. *forum*; stb.: '(római kori) fórum; vitaforum; nyilvánosság'. (△) Ma főleg 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bár*¹

fos **A:** 1156/ ? *foska* [sz.] [szN.] (MonStrig. 1: 109); 1490 k. *fos* (ÁbelSzej. 214b) **J:** 1. 1490 k. 'híg ürülék | Dünnschiss' # (ÁbelSzej. 214b) (↑); 2. 1604 'hasmenés | Durchfall' (Szcenci Molnár: Dict. *Foriolus* a.); 3. 1861 'híg sár | dünner Schlamm' (MNyszet. 6: 244)

fosik **A:** 1560 k. *fosoo* [sz.] (GyöngySzt. 4659.); 1604 *fofic* [▽] (Szcenci Molnár: Dict. *Foriolus* a.) **J:** 1. 1560 k. 'híg széketet ürít; hasmenése van | dünn defäkieren; Durchfall haben' (GyöngySzt. 4659.) (↑); 2. 1838 'fecskend, lövell | ausschießen, spritzen' (Tsz. *Fostató* a.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.P.Szo.) *poš* 'híg széket', (É.) *poš*- 'hasmenése van'; osztj. (DN.) *pāt* 'szar', (Trj.) *pōt*- 'hasmenése van'; cser. (KH.) *pâškeďa*- 'ua.'; md. (E.) *pškiže*-, (M.) *peškiže*-, 'ua.; szarik'; finn *paska* 'szar'; lp. (norv.) *bâi'kâ* 'ua.' [fgr. **pučka* vagy **pačka*: 'fos; fosik'; onomatopoetikus eredetű]. (△) A szócsalád származékai részben a névszói, részben az igei alapszóhoz tartozhattak; időben legfiatalabb valószínűleg a *fosos* 'mocskos szájú, fecsegő, pletykás' (16. sz. második fele: NySz.). (◊) Idetartoznak a következő, különféle névszóképzőkkel alkotott (R.) és (N.) származékszók: *fosos* 'mocskos szájú, pletykáló' (16. sz. második fele: NySz.); *fostos* 'koszos, szaros' (1831: Kreszn.); *fosóka* 'hasmenést okozó gyümölcs' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 224); *foska* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

fosik → *fos*

foszfát **A:** 1858 *phosphate* (GazdL. 1858. okt. 21.: 606); 1874 *foszfátok* (BKL. 1874. nov. 15.: 195) **J:** 'foszforsav sója | Phosphat'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Phosphat*; ang. *phosphate*; fr. *phosphate*; stb.: 'foszfát'. A franciából terjedt el [< fr. *phosphore* 'foszfor' a kémiai szaknyelvben használatos *-at(e)* képzővel]. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

foszfor A: 1757 *Phosphorus* (MNY. 69: 364); 1791 *fosfor* (NSz.); 1811 *foszfor* (Szökefalvi Nagy: KémEl. 11) **J:** '(a 15-ös rendszámú) kémiai elem | Phosphor'

foszforeszkál A: 1883 *foszforeszkáló* [sz.] (VasárnapiU. 1883/5.: 678) **J:** '(anyag) megvilágítás után bizonyos ideig fényt bocsát ki | phosphoreszieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Phosphor*; ang. *phosphor*; fr. *phosphore*; stb.: 'foszfor <kémiai elem; fényt kibocsátó anyag>'; – vö. még lat. (tud.) *phosphorus* 'ua.' [< gör. *φωσφόρος* 'fényt hozó, fényt adó'] | ném. *phosphoreszieren*; ang. *phosphoresce*; or. *φωσφορεσιονοωμαι*; stb.: 'foszforeszkál'; – vö. még lat. (tud.) *phosphorescere* 'ua.'. (⇒) A magyarba a latinból és a németből került át. (⊖) Ugyanebből az etimonból keletkezett: (R.) *Fosforus* 'Hajnalcsillag' (1770/: NSz.); ez a lat. *Phosphorus* 'ua.' átvétele.

EtSz.; TESz.; Szökefalvi Nagy: KémEl.; EWUng. • Vö. *foszfát*, *fotográfia*, *szemafor*

foszforeszkál → *foszfor*

foszlik A: 1343 ? *Fozlanch* [sz.] [szN.] (MNY. 63: 366); 1416 u./¹ *fozlatba* [sz.] (BécsiK. 32); 1771 *foszlik* [▽] (NySz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'zsákmánnyá válik | zur Beute werden' (BécsiK. 32) (↑); 2. 1567 'laza szerkezetű anyag, különösen felületi réteg' részeire bomlik, szétmállik, leválik | sich fasern' # (RMNY. 3/2: 70); 3. [főleg *szét*~] 1835 'elgondolás, érzés, emlék' lassanként megsemmisül | zerrinnen <abstr.>' (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *fozlafti* (BécsiK. 44) | ~**at** 1416 u./¹ (BécsiK. 32) (↑) | ~**ány** 1785 ? *foszlángos* [sz.] (NSz.); 1798 *faszlángos* [sz.] (NSz.); 1816 *Foszlán* (Gyarmathi: Voc. 91 [o: 106]) | ~**adoz(ik)** 1829 *foszladoz szét* (Szily: NyÚSz.) | ~**ós** 1846 *foszlós* (Szokolay Hártó: KecskTörtIsm. 159)

foszt A: 1395 k. *phozthou* [sz.] (BesztSzj. 175.) **J:** 1. 1395 k. 'zsákmányol; rabol | Beute machen; rauben' # (BesztSzj. 175.) (↑); 2. 1536 'elkoptat, elszakít | (ab)schleiben' (Pesti: Fab. 21a); 3. 1577 'többnyire laza szerkezetű felületi réteget' lehúzó, lehánt | schälen' (KolGl.) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *foztaft* (BécsiK. 222) | ~**ogat** 1456 k. *foztogathyak* (SermDom. 1: 326)

■ Valószínűleg örökség; ugor, talán finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (Szo.) *posl-* 'kilyukad <ing, lábbeli>'; osztj. (VK.) *l'opi pus* 'kopott ruha' (*l'opi* 'vadbőrből készült szőrme, prém'); ? votj. (Sz.) *pošt-* 'elviselődik, elrongyolódik' [ugor (? fgr.) **puš3* 'rongy, cafat; szétszakad, foszlik']. A feltehetőleg igenévszói tő esetleg onomatopoeitikus eredetű lehet. (⊕) A végződés *-l* gyakorító, ill. *-t* műveltető képző. A másodlagos keletkezésű 1. jelentéshez vö. lat. *spoliare* 'levetköztet' > 'kifoszt, kirabol'; ném. *Plunder* 'értéktelen dolog, ócskaság, vacak': *plündern* 'kifoszt, kirabol'.

FUF. 11: 228; MSzFE.; TESz. *foszt* a.; EWUng.

foszt → *foszlik*

fosztán † A: 1494 *Fustan* (EWUng.); 1519 *fozthyan* (OkI Sz.); 1543 *foszlánt* [?] (MNY. 55: 541); 1552 *fosztányokat* [?] (Bálint: SzegSz.); 1793 *foszlánk* (NSz.) **J:** 1. 1494 'ujjatlan köntös, kabát | Leibrock ohne Ärmel' (EWUng.) (↑); 2. 1594 'kelmefajta | Art Stoff' (MNY. 62: 498)

■ Vándorszó. | (≡) Sp. *fustan*; ol. *fustagno*; blg. *φυσταν*, (R.) *φυστάν*; szbhv. *fistan*, (R.) *fustan*; oszm. *fistan*, (R.) *fustan*; stb.: 'barhent; női ruha, kabátka'. Vö. még lat. (k.) *fustaneum* 'ua.'. A szó az arab *Fustāt*, *Fostāt*, *Fossāt* [HN.] -re megy vissza; Fustat Kairó egyik elővárosa, ahol ezt az anyagot készítették. (Δ) Az átadó nyelv bizonytalan, esetleg az olasz, az oszmán vagy a szerbhorvát lehet. A szó belseji *l*-t tartalmazó változat a *foszlány* (→*foszlik*) hatására keletkezhetett.

EtSz. *foszlány* a.; Knieszsa: SzJIsz. 634; I.OK. 10: 145; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 156; EWUng.

fotel A: 1848 *fauteiljében* (NSz.); 1854 *fotölj* (Heckenast: IdSzT.); 1865 *fotelbe* (NSz.); 1877 *fotélban* (NSz.); 1877 *fotölben* (NSz.); 1904 *fotőj* (Radó: IdSz. *fauteuil* a.) **J:** 'kárpitozott karosszék | Lehnssessel, Fauteuil' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fauteuil*; ang. *fauteuil*; fr. *fauteuil*; stb.: 'párnázott karosszék'. A franciából terjedt el; vö. (ófr.) *fau-deteuil* 'összehajtható támlás szék' [< ófrank **faldistól* 'ua.']. (⇒Δ) A magyarba főleg német, esetleg még francia közvetítéssel is került át. (Δ) A szóvégi *l*-t az magyarázhatja, hogy a szó elsősorban írott szövegek útján honosodott meg.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *flekk*, *stand*

fotó → *fotográfia*

fotográfia Δ **A:** 1840 *photographiáknál* (Tudtár 1840/4.: 235); 1880 *Fotográfia* (MagyLex. 7: 591) **J:** 'fénykép | Fotografie'

fotográfus Δ **A:** 1860 *fotografus* (Bolond Miska 1860. júl. 22.: 31); 1862 *fotográf-világról* (Fotolex. 530); 1910 *fotográfus* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'fényképész | Fotograf'

fotó A: 1910 *foto* (Kelemen B.: IdSz.); 1938 *Fotó* (Msn. 7: 117) **J:** 'fénykép | Foto' #

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Fotografie*; ang. *photography*; fr. *photographie*; stb.: 'fényképészet'; – az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *φῶς*, *φωτός* 'fény' és gör. *γραφία* 'írás, másolás' alapján] | német. *Fotograf*; ang. *photographer*; fr. *photographe*; stb.: 'fényképész, fotós' | német. *Foto*; ang. *photo*; fr. *photo*; stb.: 'fotó, fénykép'; – az angolban keletkezett [az ang. *photography* (↑) szóból önállósult]. (Δ) A magyarba elsősorban a németből került át; a *fotográfia* és a *fotográfus* szóvége latinosítás eredménye. (∼) A *fotografál* 'fényképet készít' (1894: PallasLex.) a német. *fotografieren* 'ua.' átvétele.

EtSz. *fotografál* a.; TESz. *fotográfus* a.; EWUng. • Vö. *foszfor*, *grafit*

fotográfus → *fotográfia*

foxi A: 1902 *fokszi* (MNemzet 1902. ápr. 1.: 4); 1918 *fokszit* (NSz.); 1960 *foxi* (ÉrtSz.) **J:** 'rövid szőrű, kis testű, igen mozgékony kutya fajta | Foxterrier'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Fox* 'foxterrier, foxi' [< német. *Foxterrier* 'ua.' < ang. *foxterrier* 'ua.', tkp. 'rókára vadászó földi, azaz a földbe vájt üregekbe, lyukakba behatoló kutya']. (≡) Megfelelői: fr. *fox*; or. *φокс*; stb.: 'foxterrier, foxi'. (Δ) A szóvégi *i* a →*pincsi*, *pumi* (→*pumli*) stb. kutyanévek analógiájára keletkezhetett. (∼) Idetartoznak: (R.) *faxli* 'ua.' (1930:

Csorba: IdSz.), amely a ném. (au.) *Foxl* 'ua.' szóból ered (a hangalakhoz vö. →*dakszli*, →*pudli* stb.); *foxterrier* 'ua.' (1902: NSz.), amely az angolra (↑) megy vissza.

TESz.; EWUng. • Vö. *foxtrott*, *terasz*

foxtrott **A:** 1921 *fox-trottot* (NytudÉrt. 93: 97); 1960 *foxtrot* (ÚMLex.) **J:** 'egy fajta négynegyedes ütemű társastánc | Foxtrott'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Foxtrott*; ang. *fox-trot*; fr. *fox-trot* stb.: 'foxtrott'. Az amerikai angoltól terjedt el [< ang. (am.) *fox-trot* 'rókaügetés']. Táncnévként 1914 óta használatos Európában is. (⇒) A magyarba német és angol közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *foxi*, *fukszia*, *trotli*

fő¹ [2/1] **A:** 1416 u.¹ *fōznéc* [sz.] (BécsiK. 318); 1436 *Fezew* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1529 e. *fwz* [sz.] (VirgK. 74); 1535 k. *fewlth* [fōl □] [sz.] (Zay: Lánd. 55); 1577 k. *fēwē* [sz.] (OrvK. 49); 1833 *Főn* [□] (Kassai: Gyökerésző 2: 232); NYJ. *főj* [□] (Bálint: SzegSz.); *föll* [□] (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'élelmiszer' a forrásban levő vízben elveszíti nyers voltát v. puhává, porhanyóssá válik | gekocht od. gar werden 'Lebensmittel, etw Festes'; siedен, kochen 'Flüssigkeit' # (BécsiK. 318) (↑); 2. [feje ~] 1864 'gondja van, töpreng | der Kopf brummt einem, Sorgen haben' # (CzF.) **Sz:** ~z 1416 u.¹ (BécsiK. 318) (↑) | ~zet 1416 u.² *fōzēte* '(gyógynövényből) főzéssel készített kivonat | Sud' (MünchK. 3r) | ~t- [birtokos személyjellel] 1573 *feőztedt* 'az az étel, amelyet vki (meg)főzött | Speise, die von jmdm gekocht wurde' (SzT.) | ~zelék 1527 *főzeleek* 'főtt étel; főzni való élelmiszer | Gekochtes, Gekoch; Kochgut' (ÉrdyK. 299) | **fövetlen** 1531 *foetlen* (TelK. 369) | ~tlen 1590 *Fótelen* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 42) | ~zőcske 1896 *főzőcskét* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (AK.) *pāj-* 'forr, fő' (Szo.) *pāj-* 'főz'; zürj. (Sz.) *pu-*, (P.) *pu-*, *puv-* 'főz, forral'; md. (E.M.) *pije-* 'puhára főz', *pid'e-* 'főz, készít <sört>'; – jur. *pī-* 'elkészül <főzés útján>', *pirē-* 'főz, forral'; szelk. *piri-* 'süt, pirít <húst>; (ki)süt <élesztő>'; kam. *pu-* 'érik, érlelődik, elkészül'; stb. [uráli **peje-* 'főz, forral']. (⇒) A szó belseji **j* vokalizálódásához vö. →*fű*, →*sűn* stb. A szóvégi *l*, *n*, *j*-t tartalmazó változatok toldalékolt alakokból való elvonással jöttek létre; vö. →*nő*¹, →*rí* stb. A 2. jelentéshez vö. *eszét főzi* 'gondja van' (1793: I.OK. 30: 260). A *főzet* és *főzelék* származékokhoz vö. szbvh. *obara* '(főtt, párolt) zöldség', *varenje* 'főtt étel'; a.-szorb *warjenje* 'főzés; főtt dolog'; ukr. *vapuso* 'ua.'; stb. [< szláv **var-* 'főz']. (⇒) Idetartozik: *lefőz* 'kifoszt, megkopaszt <kártyajátékban>; vkit (megszégyenítő módon) felülmúl' (1844: NSz.); az összetétel jelentéséhez vö. *leég* (→ég¹ 7. jelentés).

EtSz., *főz* a. is; MSzFE.; TESz., *lefőz* a. is; EWUng. • Vö. *befőtt*, *fűt*

fő² **A:** 1009/ *Chukafe[w]* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1135/ *Žygetfeu* [HN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ ? *Feidi* [sz.] (MNY. 32: 134); 1210 ? *Feud* [sz.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *fēy* [-i] (BécsiK. 224); 1519 k. *feh* (DebrK. 64); 1560 k. *Fű* (GyöngySzt. 1875.); 1577 k. *fő* (KolGl.); 1666 *fővebbé* (NySz.) **J:** 'legrangosabb, legfontosabb; legfelső | vornehmster, wichtigster; oberster <abstr.>' **Sz:** ~bb 1588 *főbnec* (NySz.) | ~ként 1800 *főként* (NSz.) | ~leg 1834 *Főleg* (Kunoss: Szóf.)

■ Szófajváltás eredménye. | (⇒) A →*fej*² főnév *fő* változatából jött létre melléknevesüléssel. Keletkezésének jelentéstani alapja az a körülmény, hogy a *fej* a testnek legjellemzőbb, legkiemelkedőbb része. Egyes változatok a [6]-os, ill. a [7/1]-es tőtípus hatására utalnak. A régi nyelvhasználatban a *fő* alkalmanként főnévként is előfordult. A *főként* és *főleg*, amelyek a régi

főképpen 'főleg, elsősorban, leginkább' ($\rightarrow$ -*képpen*) összetétel mellett lexikai változatként jöttek létre, valószínűleg német mintájú nyelvújítási szavak; vö. ném. *hauptsächlich* 'ua.'.

📖 EtSz. I. *fő* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fej², fő⁻¹, fő⁻², -képpen*

fő⁻¹

I. ~város A: 1416 u.¹ *fõvaros* (BécsiK. 179) **J:** 'az a város, amelyben a kormány és az állam legfőbb hatóságainak székhelye van | Hauptstadt' # | **~hely A:** 1416 u.² *fõ hely* (MünchK. 72vb) **J:** 1. 1416 u.² 'legjobb, legelőkelőbb hely | bester Platz, Ehrenplatz' # (MünchK. 72vb) (↑); 2. 1538 'székesegyház; káptalan | Dom; Domkapitel' (Pesti: Nomenclatura T3) | **~fal A:** 1519 *fev falhoz* (CornK. 354) **J:** 'az épület súlyát tartó vastagabb falak vmelyike | Hauptmauer' | **~iskola A:** 1604 *főescola* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'meghatározott gyakorlati pályára képesítő, nem egyetemi rangú felsőoktatási intézmény | Hochschule' # | ILYENK MÉG: **~piac** 'a többenél jelentősebb v. nagyobb piac | Hauptmarktplatz' (1531: ÉrsK. 498); **~monostor** 'szélesebb jogkörrel rendelkező kolostor | Hauptkloster' (1560 k.: GyöngySzt. 1880.)

II. ~angyal A: 1470 *feangelok* (SermDom. 2: 402) **J:** '(leg)magasabb rangú angyalok vmelyike, arkangyal | Erzengel' # | **~pohárnok † A:** 1495 e. *fe poharnocan* (GuaryK. 45) **J:** 'a pohárnokok felettése | Obermundschen' | **~kapitány A:** 1506 k. *feokapitanon* (OklszPótl.) **J:** 1. 1506 k. 'bíráskodási joggal is felruházott közigazgatási, rendőri főtisztviselő | Stadthauptmann' (OklszPótl.) (↑); 2. 1527 'katonai főparancsnok | Befehlshaber' (ÉrdyK. 364) | ILYENK MÉG: **~hadnagy** 'vezér, főparancsnok | Befehlshaber' (1519 k.: DebrK. 134); **~hadnagy** 'alezredes | Oberstleutnant' (1746: Szily: NyÚSz.); **~nemes** 'a nemességnek bárói v. annál magasabb (grófi, örgrófi, hercegi stb.) címet viselő tagja | Hochadeliger' (1535 k.: Zay: Lánd. 32); **~ispán** 'a vármegye élén álló tisztviselő | Obergespan' (1551: RMNy. 2/2: 82); **~bíró** 'község v. város választott főtisztviselője | Oberrichter' (1585: Cal. 247); **~ember** 'vezér, vezető, vminek a feje | Anführer' (1585: Cal. 77); **~orvos** 'irányító beosztású orvos | Oberarzt' (1585: Cal. 89); **~pap** 'a római katolikus egyházban a bíborosok, érsekek, püspökök, prépostok és apátok, valamint egyes szerzetesrendek főnökei közül vmelyik | Oberpriester' (1585: Cal. 821); **~kolompós** 'vminek felelőtlen és nagyhangú szervezője, vezetője | Haupträdelsführer' (1843: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a $\rightarrow$ fő² szóval. | (⊕) Az előtag a $\rightarrow$ fő² 'legfontosabb, legelőkelőbb' jelentésében áll. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Hauptstadt* 'főváros', *Hauptort* 'főhely', *Hochschule* 'főiskola', *Erzengel* 'arkangyal', (R.) *hauptkapitän* 'főkapitány'; fr. *chef-lieu* 'a legfontosabb hely', *école supérieure* 'főiskola', *archange* 'arkangyal'; ang. (R.) *captain-general* 'vezér, főparancsnok'; stb. Egyes idetartozó összetételek jelentése német hatásra is keletkezhetett; vö. *főhadnagy* 'hadseregben, ill. katonai jellegű testületben a hadnagnál magasabb, a századosnál alacsonyabb rendfokozatot viselő személy' (1787: NSz.); vö. még *fő⁻²*. (⊕) Egyes esetekben az előtag kettőzött formában áll; vö. (R.) *főfőnép* (1527: ÉrdyK. 522); (R.) *főfőúr* (1554–1555: NySz.).

📖 TESz. *fő*- a.; EWUng. • Vö. *angyal, fal², fő², hely, iskola, kapitány, pohárnok, város*

fő⁻²

I. ~név A: 1790/ *főnév* (NSz.) **J:** 'élőlényt, tárgyat v. elvont dolgot jelölő szó(faj) | Substantiv' | **~próba A:** 1793 *Főpróbán* (NSz.) **J:** 'színpadi műnek, hangversenynek v. rendezvénynek a bemutató előtti utolsó próbája | Generalprobe' # | **~oltár A:** 1823 *főoltár* (NSz.) **J:** 'a szentélyben, ill. a főhelyen álló oltár | Hauptaltar' | ILYENK MÉG: **~szerep** 'színműben, filmben stb. a (leg)fontosabb szerep | Hauptrolle' (1832: NSz.); **~nyeremény** 'a legnagyobb nyeremény | Hauptgewinn, das große Los' (1851: NSz.)

II. ~mérnök A: 1801 *főmérnöki* [sz.] (SzT.) **J:** 'mérnöki képesítésű műszaki vezető | Oberingenieur' # | **~hős A:** 1818 *főhős* (NSz.) **J:** 'irodalmi mű, film stb. cselekményében a legfőbb szereplő | Hauptheld' # | **~pincér A:** 1835 *főpincér* (Tzs.) **J:** 'fizetőpincér | Oberkellner' # | ILYENK MÉG: **~személy** 'vmilyen szempontból fontos v. kiemelkedő személy | Hauptperson' (1835: Tzs.); **~könyvelő** 'hivatali v. vállalati könyvelés irányítója, vezetője | Hauptbuchhalter' (1891: AkÉrt. 2: 628)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a $\rightarrow f\ddot{o}$ szóval. | ⊕ A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. ném. *Hauptwort* 'főnév', *Hauptrolle* 'főszerep', *Oberkellner* 'főpincér' stb. Az összetételek keletkezését a $\rightarrow f\ddot{o}$ előtagú, régi magyar összetételek analógiás hatása is elősegíthette; vö. $\rightarrow f\ddot{o}^{-1}$. ⊕ Az utótag a magyarban (a címszó kivételével): *próba* ($\rightarrow próbál$); *mérnök* ($\rightarrow mér$). ☞ Részben nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz. *fő-* a.; EWUng. • Vö. *fő², hős, mér, név, oltár, pincér, próbál*

főbenjáró A: 1560 k. *Fw̃be Jaro* (GyöngySzt. 3865.); 1604 *Főbenjaro* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1560 k. 'halálbüntetést maga után vonó <bűn>; halálbüntetést követelő <vád> | mit dem Tode geahndet <Verbrechen>; <eine Anklage> auf Leben und Tod' (GyöngySzt. 3865.) (↑); 2. 1568 'nagyon fontos | kapital, schwerwiegend' (SzT.); 3. 1639 'bűnügyi | kriminal, kriminell' (NySz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A *fő* ($\rightarrow fej^2$) főnév *-ben* inesszívuszragos alakjának és a *járó* 'ide-oda járkáló' ($\rightarrow jár$) folyamatos melléknévi igenévnek határozós, alárendelő összetétele. A megnevezés a *feje vesztében jár* 'feje elvesztésébe kerülhet' (1584: NySz. 1. *fő* a.) szószerkezetre vezethető vissza. A 2. és 3. jelentés metonímia. Hasonló szemlélethez vö. lat. *capitalis* 'főbenjáró, halált hozó; rendkívüli fontosságú'; le. *kapitalny* 'főbenjáró; legfontosabb; nagyszerű'; stb. ⊖ Idetartoznak: (R.) *fejetekben-járó* 'kapitális, főbenjáró <bűn(cselekmény)>; a legsúlyosabb <vád>' (1636: NySz.); (R.) *fejben-járó* 'ua.' (1673: NySz.).

📖 MNy. 57: 432; TESz.; EWUng. • Vö. *fej², jár*

födém A: 1784 *fedém* (Baróti Szabó: KisdedSz. 24); 1831 *Födém* (Kreszn.); 1842 *födeme* (NSz.); 1864 *fédém* (CzF.) **J:** 1. 1784 'tető | Dach' (Baróti Szabó: KisdedSz. 24) (↑); 2. 1912 'emeleteket elválasztó, egy alsó helyiségnek mennyezetét, a fölötte levőnek padlóját alkotó tartószerkezet | Geschoßdecke' # (Freckay: MestSz. 20)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A $\rightarrow fed$ -ből, ill. ennek *föd* változatából keletkezett *-m* névszóképzővel; vö. $\rightarrow álom$, $\rightarrow öröm$ stb. A szó megalkotásában a $\rightarrow földemes$ is közrejátszhatott. ⊖ Ugyanebből az alapszóból *-n* ~ *-ny* névszóképzővel keletkeztek: *fedény* '(ház)fedél' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *födény* 'ua.' (1834: NSz.). ☞ Nyelvújítási szó.

📖 Nyr. 42: 28; EtSz. *fed* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fed*

födemes † A: 1055 *adfidemfi* [HN.] (TA.); 1221 *Fudemus* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 172); 1239/ *fedemus* [HN.] (MonStrig. 1: 329); 1259/ *Fedemes* [HN.] (FNESz. *Ipolyfödemes* a.); 1280 *Fydimis* [HN.] (MonStrig. 2: 124) **J:** 'méhész | Bienenzüchter'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a $\rightarrow fed$ 'betakar; fedéllel lát el' lehetett; a végződés *-m* névszóképző + *-s* névszóképző. A szó csak helynevekben adathozható és eredetileg a királyi méhészek lakóhelyére utalt; vö. IV. Béla király oklevélrészletét: 1264 "Villam *fedemus* ... cum omnibus populis mellidatoribus nostris" (MonStrig. 1: 511).

📖 Nyr. 39: 434; EtSz. *fed* a.; Bárczi: TihAl. 45; TESz. *fed* a.; Nyr. 110: 122; EWUng. • Vö. *fed*

főképpen → *-képpen*

főkötő **A:** 1500 k. *fekewthew* (TemGl. 66) **J:** 1. 1500 k. 'a fej tetejére szorosan simuló, sapkához hasonló fejrevaló, amelyet kendőből formálnak | Kopftuch' (TemGl. 66) (↑); 2. 1533 'asszonyok népi viseleteként:) kendőből formált fejfedő | Haube (von Frauen)' (Murm. 2024.)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ⊕ A *fő* (→*fej*²) főnév + *kötő* 'vmi takaró, fedő' (→*köt*) folyamatos melléknévi igenév birtokos jelzős vagy tárgyas jelöletlen alárendelő összetételének főnevesülésével keletkezett. A 2. jelentés azon a szokáson nyugszik, hogy a férjes asszonyok – ellentétben a hajadonokkal – egy fajta női fejfedőt viseltek; vö. (N.) *bekötik a fejét* 'férjhez megy' (ÚMTsz.).

📖 O. Nagy: MiFán 164; EWUng. • Vö. *fej*², *köt*

föl **A:** 1219/ *Felcopufi* [HN.] (VárReg. 69.); 1222 *fuleusi* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. ag *fel* (BesztSzj. 572.); 1493 k. *fewlýre* (FestK. 6); 1706 *felyes* [sz.] (LevT. 2: 414); 1789 *föllyössét* [sz.] (NSz.); 1864 *fél* (CzF.); NYJ. té-*föll* (MTsz. *tej-föl* a.) **J:** <MN> 1219/ 'magasabban fekvő (hely, vidék) | höher liegend (Ort, Gegend)' (VárReg. 69.) (↑) | <FN> 1. 1391 'tej felszínén megsűrűsödő (tejszín)réteg | Obers, Haut (auf der Milch)' # (Oklsz.); 2. 1395 k. 'vminek a felső része; felület, felszín | oberer Teil von etw; Oberfläche' (BesztSzj. 572.) (↑); 3. 1515 'maradék | Rest' (RMNy. 2/2: 13); 4. 1864 'vminek a színe-java | das Beste' (CzF.) **Sz:** ~**ös** 1391 *Theyfeles* [szn.] (Oklsz.); 1525/ 'számos, sok | zahlreich' (TörtTár 1908: 81); 1637 'fölösleges | überflüssig' (MNY. 68: 478); 1789 'tejszínes, vastag fölű | sahnig' (NSz.) | ~**öz** 1527 *bee ... felezd* 'tejszínnel, tejföllel beken | mit (saurer) Sahne beschmieren' (Heyden: Puerilium 43); 1766 'a fölöslegest leszedi | entsahnen' (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Vog. (P.) *pält* 'hosszúság; olyan hosszú, mint'; osztj. (DN.) *pēt* 'magas'; finn *pitkä, pitempi* [középfok] 'hosszú'; – jur. *pirće* 'magas'; szelk. *pirgä* 'ua.'; kam. *purže* 'ua.; nagy; testalkat, termet'; stb. [uráli **piðe* vagy **piðe-kä*: 'magas, hosszú']. ⊕ A *-*kä* névszóképző már az uráli korban a tőhöz kapcsolódhatott. A fgr. **ð* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*fal*², →*velő* stb. A szó belseji magánhangzó a magyarban eredetileg *ē* volt. Az uráli alapjelentés, ill. a melléknévi jelentés és a főnévi 2. jelentés viszonyához vö. osztj. (DN.) *num* 'felső-, fent, magasban levő; magas, égi, mennyei'; zürj. (R.) *vjl* 'felső rész, a fent levő', (Ud.) *vjli* 'fent, a magasban (repül)', stb. A főnévi 1. jelentés metonímia, az elvont 3. és 4. főnévi jelentés a 2. jelentés alapján keletkezett.

📖 EtSz. *fel* a.; MNY. 42: 49, 59: 212; TESz.; NyK. 85: 35; UEW. 377; EWUng. • Vö. *fel*, *fel*¹, *fel*³, *felsál*, *felség*, *felső*, *fenn*, *föld*, *fölény*, *fölösleg*, *fölül*

föld **A:** 1086 *Felduuar* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1093/ *feulduar* [HN.] (MNL (OL) DL 248764); 1199 *Felduar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 409); 13. sz. eleje/ *feld[e]n* (KTSz.); 1268/ *folufolde* (MonStrig. 1: 553); 1291 *Feulduar* [HN.] (Suciu: DicTr. 2: 72); 1302 *Keremfuld* [HN.] (Oklsz.); 1404 *fewdwar* [HN.] (Oklsz.); 1456 k. *fedenigh* (SermDom. 2: 135); 1519 *feeldet* (JordK. 318); 1529 e. *fwdre* (VirgK. 21); 1658 *Füldnek* (SzT.) **J:** 1. 1086 'föld mint anyag, talaj | Erde, Boden' # (Györffy: DHA. I: 252) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'az égitest, amelyen élünk | Erdkugel' # (KTSz.) (↑); 3. 1268/ 'megművelt mezőgazdasági terület | Acker' # (MonStrig. 1:

553) (↑); 4. 1372 u./ 'földrajzi terület | Land' # (JókK. 1); 5. 1395 k. ? 'agyag, vályog | Tonerde, Lehm' (BesztSzj. 1292.), 1558 k. 'ua.' (SzT.); 6. 1416 u./² 'szárazföld | Festland' # (MünchK. 42ra); 7. 1837 'kelme alapszíne | Grundfarbe eines Webstoffes' (MNY. 26: 234) Sz: ~es 1193 *feldefuer* [HN.] (ÓMOlv. 56); 1511/ 'megművelhető földekkel rendelkező {személy} | über kultivierbares Land verfügend' (TörtTár 1903: 418) | ~i 1372 u./ *fewldy* <MN> (JókK. 133); 1585 <FN> 'honfitárs | Landsmann' (Cal. 251) | ~el 1576 *földelő* [sz.] 'talajföldet szállít | Erde transportieren' (MNY. 64: 89); 1937 'áramkört, vezetéket' (biztonsági céllal) a földdel összeköt | erden' (Sauvageot: MFrSz.); [el~] 1852 *elföldelte* 'betemet, földdel beszőr | zugraben, zuschütten' (PNapló 1852. dec. 24.: [2])

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ☐ Az alapszó a →*föl* 'vminek a felső része, ami felül van; felület, felszín' lehetett. A szóvég *-d* névszóképzőnek tűnik; vö. *fiod* (→*fiú*), *gyengéd* (→*gyenge*) stb. A magyarázat nehézsége, hogy a *föld* 'földfelszín, talaj stb.' fogalomköre a tudatban nem annyira a 'felső rész' jelentéshez, mint inkább az 'alsó rész, alapzat, ami alul van' jelentéshez kapcsolódik. ☐ A jelentések metonimikusan keletkeztek az 1. jelentés alapján. A jelentésfejlődéshez vö. lat. *terra*; ang. *earth*; stb.: 'föld <anyag>; Föld <égitest>; talaj; ország, táj; szántóföld'. A *földi* származék főnévi jelentése a következő szószerkezetek alapján alakult ki: *ezen földi* 'erről a tájról, vidékről <származó>' (1395 k.: BesztSzj. 52.), *egy földi* 'ugyanarról a tájról, vidékről <származó>' (1570: MNY. 9: 329). A *földel* származék 'áramkört, vezetéket' (biztonsági céllal) a földdel összeköt' jelentése a ném. *erden* 'ua.' szóból való jelentéskölcsönzés.

📖 EtSz.; B. Lőrinczy: KTSz. 169; TESz.; EWUng. • Vö. *al*⁻¹, *bel*-, *föl*, *földesúr*, *földhözragadt*, *földleírás*, *földönfutó*, *földrész*, *földszint*, *külföld*, *lak*-, *mérföld*, *mező*⁻¹, *ős*-, *szárazföld*, *szűz*-, *timsó*

földesúr A: 1511/ *Földes Urának* (TörtTár 1903: 418); 1662/ *földesuroknak* (NySz.) J: 'földbirtokos | Gutsherr' #

■ Összetett szó. | ☐ A *földes* 'megművelhető termőföld felett rendelkező' (→*föld*) + *úr* jelzős alárendelő összetétele. ☐ Ugyanezzel az előtaggal alkotott összetétel: *földesasszony* '(föld)birtokos asszony, földbirtokosnő' (1617: NySz.). ☐ Hasonló szemlélethez vö. ném. *Gutsherr*; ang. *landlord* 'földesúr, uraság', tkp. 'földbirtok tulajdonosa'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *föld*, *úr*

földhözragadt A: 1739 *földhöz ragadott* (SzT.); 1775 *földhez ragadtságoknál* [sz.] (NSz.); 1816 *földhöz-ragadt* (NSz.) J: 'koldusszegény <főleg földműves> | bettelarm <haupts. Bauer>' #

■ Latin (h.) mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. lat. *adscripticii* [többes szám] 'szolganép', tkp. 'a földhöz kötöttek', (h.) *adscripticius glebae* 'röghöz kötött'. Hasonló szemlélethez vö. fr. *serf attaché á la glèbe* 'röghöz kötött jobbágyp'. Egy eredetileg latin jogi kifejezésből keletkezett, mintegy utalva a jobbágyságnak a szabad költözési jogától való megfosztottságára. ☐ A magyarban: →*föld* 'föld, talaj, padló' szóból *-höz* allatívisz raggal + *ragadt* ~ *ragadott* 'ragasztott, tapadt, ragadt' (< →*ragad*) tagokból keletkezett.

📖 EtSz. *föld* a.; TESz.; NytudÉrt. 71: 30; EWUng. • Vö. *föld*, *ragad*

földleírás Δ A: 1771 *Föld le-írásának* (NSz.); 1796 *Földleírásának* (NSz.) J: 'geográfia, földrajz | Geographie' – De vö. 1585 *földnek meg írásar* [ɔ: *írása*] 'ua.' (Cal. 452)

földrajz A: 1803 *földrajz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) J: 1. 1803 'térkép | Landkarte' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑); 2. 1845 'a földleírással foglalkozó tudomány | Geographie'

(Szily: NyÚSz.) – De vö. 1790 *föld rajzolások* (NSz.); 1794 *Földrajzolat*on 'térkép | Landkarte' (NSz.)

■ Latin mintájú tükörfordítások, összetett szók. | (≡) Vö. lat. *geographia* 'földrajz' [< gör. γεωγραφία 'ua.']. (⊕) [A magyarban: →*föld* 'föld, talaj' + *írás* (→*ír*¹) (→*le*) igekeötővel, ill. *rajz* (→*rajzol*).] A *földrajz* esetében az 1. jelentést a ném. (R.) *erdbeschreibung* 'földrajz mint tudomány; földrajzi mű' hatására keletkezhetett. (⊙) A tudományos szóhasználatban előforduló *geográfia* 'földrajz' (1708: Szabó K.: RMK. 689) a latinból (↑) származik.

📖 TESz. *földrajz* a.; EWUng. • Vö. *föld, ír*¹, *le, rajzol*

földönfutó **A:** 1765 *földönfutóvá* [sz.] (SzT.) **J:** 1. 1765 'hontalan | heimatlos' (SzT.) (↑); 2. 1868 'földhözragadt, koldusszegény | bettelarm' (Ballagi M.: MNyTSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*föld* szó -n szuperesszívuszos alakjának és a *futó* 'járó, haladó' (→*fut*) folyamatos melléknévi igenévnek határozós, alárendelő összetétele; vö. *útonjáró* 'vándorló, utazó' (1372 u./ *vtonyaroknac* (JókK. 7)); *földön lakó* 'a földön, a talajon lakó' (1545 k.: OklSz. *föld* a.); stb. Az 1. jelentés keletkezéséhez a ném. (R.) *landläufer* 'csavargó' is hozzájárulhatott. A 2. jelentéshez vö. *földönfutó bolond* 'koldusszegény bolond' (1812: SzT.).

📖 EtSz. *föld* a.; MNy. 57: 432; TESz.; EWUng. • Vö. *föld, fut*

földrajz → *földleírás*

földrész **A:** 1818 *föld részt* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Dětěgo* a.); 1864 *földrész* (CzF.) **J:** 'világrész, kontinens | Erdteil, Kontinent' #

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Erdteil* 'kontinens' [< ném. *Erde* 'Föld' + *Teil* 'rész']. (⊕) A magyarban: →*föld* 'a Föld mint égitest' + →*rész* 'rész, darab, szelet' tagokból áll. (⊖) A *föld* köznév szerepel a következő összetételben: *földrész* 'egy ország területe, része; vidék' (1793: NSz.). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *föld, rész*

földszint **A:** 1827 *Földszinti* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1827 'földterület, a Föld felszíne | Erdoberfläche' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1832 'épületnek a pince fölötti szintje | Erdgeschoß' # (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~i 1827 (Szily: NyÚSz.) (↑) | ~es 1857 *földszintes* (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szófajváltás eredménye. | (⊕) A *földszint* 'a föld színén, a földön' (1636: NySz.) határozószóból jött létre főnevesüléssel. A *földszint* határozószó összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. Olyan szószerkezetből alakult ki, amely a →*föld* 'talaj' főnévből és a -t lokatívszaggal ellátott →*szín*² 'felület, felszín' főnévből áll: ennek jelentése eredetileg 'a föld felszínén, felületén' lehetett. A főnevesülés a *földszint lakik, földszint van* 'a föld felszínén, lapos talajon lakik, él, van' típusú szerkezetekben, a rag lokatívszói funkciójának elhalványulásával mehetett végbe. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 EtSz. *föld* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *föld, szín*², *szint*

fölé → *fölül*

fölébe → **fölül**

fölény **A:** 1853 *fölényt* (NSz.) **J:** 1. 1853 'felsőbbtség | Überlegenheit' # (NSz.) (↑); 2. 1877 'lekicsinylő magatartás | Überheblichkeit' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 1858 *fölényes* (Vadász-Vers. 1858. máj. 30.: 246)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A → *föl* 'vminek a felső része; felület' főnévből keletkezett *-ény* névszóképzővel; vö. → *erény*, → *regény* stb. [Valószínűleg Jósika Miklós, magyar író (1794–1865) nyelvújítás kori szóalkotása. A szó a fr. *ascendant* 'befolyás, erkölcsi tekintély' magyarosításával keletkezett.] A 2. jelentés metonímia. ☐ Ugyanebből az alapszóból, de a címszótól függetlenül keletkezett a konkrét jelentésű (R.) *felenyös* 'magas, kiemelkedő, kimagasló' (1825: NSz.). ☐ Nyelvújítási szó.

EtSz. *fel* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *föl*

fölösleg **A:** 1673 *felesleg* (NySz.); 1682 *főlösleg* (NySz.); 1863 *fèlesleg* (Kriza [szerk.] Vadr. 498) **J:** <HSZ> 1673 'a szükségesnél nagyobb mennyiségben | überflüssigerweise' (NySz.) (↑) | <FN> 1828 'a szükségesnél nagyobb mennyiség | Überfluß' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 1754 *föllösleges* 'nagy, bőséges | gut, reichlich (Adj.)' (NSz.); 1807 'a szükséges mértéken túl való | überflüssig' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A *fölös* '(felettébb) sok' (→ *föl*) melléknévből keletkezett *-leg* módhatározóraggal; vö. *közösleg* (→ *közös*); vö. még → *állítólag*. A nyelvújítás korában vált főnévvé; hasonló változáshoz vö. *előleg* (→ *elő*¹), → *esetleg* stb.

EtSz. *fel* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *föl*

fölött → **fölül**

fölül **A:** 1359 *felyulchapomolon* (Oklsz.); 1372 u./ *ezfelelmondot, felewł; fewlewłmondottat* (JókK. 1, 38, 69); 1416 u.¹ *fellql* mul, *fëllql* (BécsiK. 75, 115); 1416 u.² *fell'ql* (MüncK. 35va); 1456 k. *felwl, fwlwl* (SermDom. 2: 128, 135); 1476 k. *fellywl* (SzabV.); 1495 e. *fölül* mul'a (GuaryK. 1); 1526 *fellyl* (MNY. 37: 204); 1791 *fejül* (MNY. 38: 131); 1863 *Féjjel* (Kriza [szerk.] Vadr. 498) **J:** <HSZ> 1. 1359 'fölülről | von oben herab' (Oklsz.) (↑); 2. 1372 u./ 'fönt | oben' # (JókK. 1); 3. 1416 u.¹ 'vmin túl(ígekötként) | über {als VPräf.}' (BécsiK. 75); 4. 1795 'felülre | nach oben' (NSz.) | <NÉVUTÓ> 1. 1456 k. 'vminél magasabban | oberhalb' # (SermDom. 2: 445); 2. 1519 'mellől | von ... her' (JordK. 674); 3. 1525 k. 'vmin kívül {átvitt értelemben} | außer einer Sache {abstr.}' # (NyK. 28: 77); 4. 1528 'vmi fölé | über {mit Akk}' (SzékK. 165); 5. 1590 'magasabb helyről | von höherem Ort' (NySz.); 6. 1604 'bizonyos mértéket meghaladva | über ein gewisses Maß hinaus' # (Szenczi Molnár: Dict. *Disdiapafón* a.); 7. 1742 'magasabb fekvésű terület irányába(n) | in Richtung höher liegenden Gebiets' (NSz.) **Sz:** **felület** 1786 *Fölület* (Szily: NyÚSz.) | **felületes** 1811/ *felületes* (NSz.)

fölött **A:** 1372 u./ *felet; Annakfelette* (JókK. 114, 21); 1383 *Serdyafeluthualofeld* [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *fëlettë* (BécsiK. 5); 1493 k. *fewlwthe, fewlewth* (FestK. 3, 29); 1590 *fellött* (NySz.) **J:** <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'függőleges irányban vkinél, vminél magasabban levő helyre | über {mit Akk}' (JókK. 114, 21) (↑); 2. [főleg *annak ~e*] 1372 u./ 'vmin kívül {átvitt értelemben} | außer einer Sache {abstr.}' (JókK. 114, 21) (↑); 3. 1372 u./ 'bizonyos mértéket meghaladva | über ein gewisses Maß hinaus' # (JókK. 78); 4. 1383 'vmilyen helytől' északi irányban | gegen Norden, nordwärts' (Oklsz.) (↑); 5. 1416 u.² 'vminél magasabban | über {mit

Dat)' # (MünchK. 8vb); **6.** 1519 k. 'közben | während' (DebrK. 7); **7.** 1568 'miatt; vmi után, utána, nyomában | wegen; an etw anschließend' (SzT.) | <HSZ> [birtokos személyjellel] 1416 u.² 'vminél, vkinél magasabb helyen | über, darüber' # (MünchK. 58vb) **Sz: felettes** 1783 ? *felettesítette* [sz.] (NSz.); 1837 *felettes* (Szily: NyÚSz. *Alantas* a.)

fölébe A: 1527 *feelyben* (ÉrdyK. 545); 1562 *felúbe* (NySz.); 1585 *fölibe* (Cal. 446); 1597 *fölíben* (OkISz.); 1700/ *felliben* (NySz.); 1755 *fölyébe* (NSz.); 1763 *felébe* (NSz.); 1777/ *feléjekbe* (NSz.); 1803/ *felibéd* (NSz.); 1831 *Fölébe* (Kreszn.); NYJ. *fëlibe* (MTsz.) **J:** <NÉVUTÓ> 1527 'vmi fölé | über (mit Akk)' (ÉrdyK. 545) (↑) | <HSZ> [birtokos személyjellel] 1585 'föleje | über, darüber' (Cal. 1017 [o: 1033])

fölé A: 16. sz. közepe ? *feli* (NySz.); 1754 *fölé-vala* (NSz.); 1759 *feli* (NSz.); 1776/ *felé* (NSz.); 1842 *föléd* (NSz.) **J:** <NÉVUTÓ> 16. sz. közepe ? 'vkinél magasabbra | über jmdn (setzen, kommen)' # (NySz.) (↑), 1754 'ua.' (NSz.) (↑) | <HSZ> **1.** [birtokos személyjellel] 1842 'vkinék fölébe (helyez, kerül) | über jmdn (setzen, kommen)' # (NSz.); **2.** 1846/ 'vminél, vkinél magasabbra | über (mich, dich usw.), darüber' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A →*föl*-ből keletkeztek *-l* ablatívusz-, *-t* (> *-tt*) lokatívusz- és *-é* latívuszraggal, ill. az *-é* latívuszragból és a *-be* illatívuszragból alakult határozóraggal. A *fölé* és *fölébe* E/3. személyű *-é* birtokos személyjelet is tartalmaz, amely a latívuszragba olvadt bele. Ezek mellett az alakok mellett mindkét szónál a többi birtokos személyjellel (*-m*, *-d* stb.) egy-egy paradigmásor fejlődött ki. A *fölébe* egyes változataiban a birtokos személyjel az alapszó és az illatívuszrag közé került, más változataiban pedig a birtokos személyjel a *-be* rag után áll. – A *fölül* eredetileg az ablatívusz jelölésére szolgált; a jelentésváltozáshoz vö. →*belül*, →*elöl*, *mögül* (→*mögött*) stb. (⊖) Ugyanebből az alapszóból illatívuszi funkcióban álló *-re* szublatívuszraggal keletkezett: (R.) 1416 u.² *fëlire* 'rá, -ra/-re' (MünchK. 78rb). (⊕) A *fölül* és a *fölött* származékai nyelvújítási szóalkotások.

📖 Klemm: TMondt. 224; EtSz. *fel* a.; Sebestyén: Névut. 138; TESz. *felül* a.; MNy. 66: 35; EWUng. • Vö. *felette*, *föl*

főn A: 1861/ *főnnnek* (NSz.) **J:** 'hegyekből a völgyekbe áramló meleg, déli szél | Föhn'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném., (svájci) *Föhn*; ang. *foehn*; fr. *foehn*; stb.: 'főn'. A hosszú ideig a főleg az alemannra korlátozódó szó a 16. sz.-tól a svájci németből terjedt el [< lat. (vulg.) *faonius* 'enyhébb (nyugati) szél; tavaszi szél' < lat. *favonius* 'ua.']. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *favorizál*, *gánica*

főnix A: 1513 *fenix* madar (NagyszK. 300); 1585 *Phoenix* madar (Cal. 802); 1708 *Féniks* madar (Pápai Páriz: Dict. *Phoenix* a.); 1790 *Féniksz* (MKsz. 1984: 47); 1842 *phönixet* (NSz.); 1891 *főnix-tűz* (NSz.) **J:** 'a görög-római mondákban szereplő madár, amely elégeti magát, és hamvából megifjodva kel új életre | Phönix'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *phoenix*, (k.) *phenix*: 'főnixmadár' [< gör. *φοῖνιξ* 'ókori egyiptomi mondabeli madár']. Forrása: esetleg óegyiptomi *bnw*, *byn-w* 'ua.'. (≈) Megfelelői: ném. *Phönix*; fr. *phénix* stb.: 'főnix'. (⊕) Egyes korábbi változatok szóvégi *s*-sel való ejtése a hazai latinságra megy vissza.

📖 EtSz.; TESz.; Farkas: GLEl. *feniks* a.; EWUng. • Vö. *pun*

főnök A: 1834 *Főnök* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1834 'vezető; főember | Führer; Häuptling' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1835 'vezető beosztású személy | Chef, Leiter' # (Kunoss: Gyal.)

■ Német mintájú képzett tükörszó, származékszó. | (≡) Vö. ném. *Hauptling* 'vezető <egy falu v. törzsé (a természeti népekénél), egy bandáé>' [< ném. *Haupt* 'fej; vezető, vezér']. (⊕) A magyarban a *fő* (→*fej*²) 'vezető' főnévből keletkezett *-nök* névszóképzővel; vö. *mérnök* (→*mér*), *ülnök* (→*ül*¹) stb. (⊞) Nyelvújítási származékszó.

📖 EtSz. *I. fej* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fej*², *törzs*-

förgeteg **A:** 1416 u.² *fergèteg*, *fèrgetege* (MünchK. 22va, 39va); 1416 u.³ *fergetek* (AporK. 60); 1604 *Förgeteg* (Szenczi Molnár: Dict.); 1737 *fèrgettek* (Ballagi A.: RNySz. 461); 1805 *fèrgeteg* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.² 'viharos szél; vihar | Sturm(wind); Ungewitter' # (MünchK. 22va, 39va) (↑); 2. 1416 u.³ 'forgatag, örvény | Wirbel' (AporK. 61) **Sz:** ~**es** 1575 *Fergeteges* (NySz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó, alakulásmódja azonban bizonytalan. | (⊕) A relatív *tő* -g gyakorító képzővel vagy -*get* gyakorító-műveltető képzővel keletkezett. Az abszolút *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*fordít* szócsalád tövével. A szóvég *-eteg* vagy -g névszóképző. A *förgeteg* tulajdonképpen a *forgatag* (→*fordít*) palatális párja.

📖 EtSz. *fergeteg* a.; Nyr. 66: 46; MNy. 56: 312; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*

förmed **A:** 1803 *Fermed* (EtSz.); 1856 *förmedt* (NSz.); 1864 *fèrmed* (CzF.) **J:** 1. 1803 'gyulladásba jön, elmérgesedik <testrész, seb> | sich entzünden, schwärig werden <Körperteil, Wunde>' (EtSz.) (↑); 2. [ma főleg *rá~*] 1856 'felfortyan, haragos indulatba jön; indulatosan, nyersen rászól, rákiált vkire | in Zorn geraten; jmdn anfahren' # (NSz.) (↑) **Sz:** ~**vény** 1895 *förmedvényeket* (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) Az *-m* kezdő-mozzanatos képzőt tartalmazó relatív *tő* összefügg a *füremedik* 'frissen megindul, megelevenedik, föléled' (1636: NySz.), ill. a (N.) *förmeteg* 'zivatar' (MTsz.) tövével. Az abszolút *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*fordít* szócsalád tövével. A szóvég *-d* kezdő-gyakorító képző. Az 1. jelentés érthető egy 'megindul' jelentésből; keletkezéséhez vö. még →*fertő*, →*förtelem*. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*

förtelem [4] **A:** 1495 e. *fortelmes* [sz.] (GuaryK. 94); 1519 *fertelmef* [sz.] (JordK. 381); 1527 *förtelemnek* (ÉrdyK. 532); 1578 *fèrtelmes* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKis. 112); 1584 *förtelöm* (NySz.); 1805 *fèrtelēm* (NSz.) **J:** 1. 1495 e. 'undokság, rút, visszataszító dolog, tárgy, körülmény | Abscheulichkeit, ekelhafter Gegenstand, Umstand' # (GuaryK. 94) (↑); 2. 1847/ 'erkölcsi és testi undort keltő személy | abscheulicher Mensch, Scheusal' (NSz.) **Sz:** **förtelmes** 1495 e. (GuaryK. 94) (↑) | **förtelmesség** 1495 e. *fortelmefegnec* (GuaryK. 8)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A *-t* műveltető képzőt tartalmazó relatív *tő* azonos a →*fertő* tövével. A szóvég *-elem* névszóképző; vö. *kérelem* (→*kér*¹), →*szerelem* stb. Eredeti jelentése 'pocsolya, dagonya, ahol az állatok fetrengenek' lehetett. Az 1. jelentés ennek elvont, átvitt értelmű használatából keletkezett. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*fertő*.

📖 Nyr. 40: 297, 68: 88; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fertő*

fösvény **A:** 1372 u./ *fefuenfegerewl* [sz.] (JókK. 7); 1380 k. *ffefwyng* (KönSzj. 34.); 1416 u.¹ *föfuenfeget* [sz.] (BécsiK. 272); 1529 e. *fwfueny* (VirgK. 32); 1784 *fösvenkedj* [sz.] (NSz.) **J:** 1.

1372 u./ 'kapzsi | habgierig' (JókK. 7) (↑); 2. 1380 k. 'fukar | geizig' (KönSzt. 34.) (↑) **Sz: ~ség**
1372 u./ (JókK. 7) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Hangszerkezete alapján egy -vény névszóképzős deverbális származékszó lehet, de igazolható alapszó hiányában ez nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng.

föveg Δ **A:** 1585 *Föueg* (Cal. 163); 1688 *fövegemet* (SzT.); 1892 *fëveg* (Nyr. 21: 309) **J:** '(különféle fejrevalók megnevezéseként) | (zur Benennung versch. Kopfbedeckungen)'

■ Téves olvasat eredménye. | ⊕ Ambrosius Calepinus latin–magyar szótárának 1585-ös kiadásába sajtóhibaként került bele *Söueg* (→*süveg*) helyett; a szó eleji "hosszú" *s* a nyomtatványokban *f* helyett gyakran tévesen *f*-ként jelent meg. Ezt a nyomtatási hibát a későbbi szótárak is átvették, mert a szótárírók a *föveg*-et a *fő* (→*fej*²) főnév származékának fogták fel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *süveg*

föveny **A:** 1055 *adfuegnef* [sz.] (TA.); 1192/ *Fuen* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 385); 1193 *Fuinnes* [sz.] [HN.] (ÓMOLv. 54); 1279 *Fuven* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 385); (†1061) 13. sz./ *Scekfeuener* [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1332–1337 *Feuenyas* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 731); 1372 u./ *fewuen* (JókK. 160); 1416 u./¹ *fouène* (BécsiK. 181); 1578 *fouént* (NySz.); 1717 *Fővenyet* (SzT.); 1756 *fűvény* (SzT.); 1890 *föhény* (Ethn. 1: 174); NYJ. *föhenny* (Imre: FelsSz.); *föhény, fijen* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1055 'homok; homokos vízparti v. vízmederbeli talajréteg | Sand; Sandgrund' (TA.) (↑); **2.** 1560 k. 'küzdőtér | Kampfplatz' (GyöngySzt. 1940.); **3.** 1577 k. 'szemcsés lerakódás vmely szervben | Stein(krankheit)' (OrvK. 282) **Sz: ~es** 1055 (TA.) (↑)

■ Valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö, amely névszói természetű lehet, ismeretlen eredetű. A szóvég -n > -ny talán névszóképző; vö. →*gyertyán*, →*kemény* stb. A *fői* 'homok' (1481 e.: MNy. 85: 7) adat esetleg ezt a magyarázatot támasztja alá. A 2. jelentés a lat. *arena* 'homok; homokzatony; küzdőtér <az amfiteátrumban>' alapján keletkezett. A 3. jelentéshez vö. *vesehomok* (→*vese* + →*homok*; (1937: Sauvageot: MFrSz.)), amelynek korábbi megnevezése *veseföveny* 'ua.' (1874: CzF.) volt.

📖 TESz.; EWUng.

fraj × **A:** 1589–1591 *fraj* (Balassi: ÖM. 1: 129); 1793/ *frájok* (I.OK. 30: 258); 1863 *farajnak* (Kriza [szerk.] Vadr. 402) **J: 1.** 1589–1591 'hölgy; udvarhölgy | Dame; Hofdame' (Balassi: ÖM. 1: 129) (↑); **2.** 1697 'komorna; szobalány | Kammermädchen; Zimmermädchen' (SzT.); **3.** 1898 'nőszemély | Frauenzimmer' (Dobos: DiákSz.); **4.** 1935 'női cseléd, szolgáló | Magd' (Csűry: SzamSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (kor. úfn.) *fra* 'úrnő, kedvese vkinek', (baj.-osztr.) *frâ* 'asszony, nő', (E.) *frâ* 'ua.', – ném. *Frau* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. óind *pūrva*; óe. szl. *prъvъ*; stb.: 'első']. ⊗ Vö. még ném. (baj.-osztr.) *fraiwā-l* 'fiatal lány, kisasszony'. ⊕ A *fraj* alak keletkezéséhez esetleg a bajor-osztrák kicsinyítő képzős forma (↑) is hozzájárulhatott. Vö. még (R.) *frajcimmer* 'nőszemély, fehérnép; szobalány' (1595: SzT.). ⊗ Leginkább a keleti nyelvjárárok szava.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *frajla*

frajla Δ A: 1696 k. *frajlát* (EWUng.); 1832 *Frajle* (ItK. 6: 368); 1881 *Frájla* (NSz.) J: 1. 1696 k. 'kisasszony; nevelőnő | Fräulein; Erzieherin' (EWUng.) (↑); 2. 1884 'szobalány | Zimmermädchen' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *fräule*, (T.) *frailē*, – ném. *Fräulein*: 'hajadon, kisasszony' [< ném. *Frau* 'nő']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *frájla* 'fiatal lány'; szlk. (N.) *frajla* 'ua.; nevelőnő' stb. (△) A szóvégi *a*-hoz vő. → *cérna*, → *ciha* stb. A 2. jelentés metafora.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fraj*

frakció A: 1577 *Fractio* (Aritm. A2b); 1879/ *frakció* (NSz.) J: 1. 1577 'törtszám | Bruchzahl' (Aritm. A2b) (↑); 2. 1865 'elkülönülés vmely párton belül; parlamenti képviselőcsoport | innerparteiliche Gruppe; Parlamentsgruppe einer Partei' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *fractio* '(meg)törés', (ú.) 'törtszám' [< lat. *frangere* '(el)tör']. (≈) Megfelelői: ném. *Fraktion*; fr. *fraction*; stb.: 'törtszám; pártfrakció a parlamentben; párton belüli csoport; stb.'. (△) A 2. jelentés valószínűleg a németből való.

TESz.; EWUng. • Vö. *refrén*

frakk A: 1789 *frak* (MNY. 11: 182); 1790 *frakkban* (MNY. 33: 158) J: 1. 1789 'egy fajta nyári kabát | Art Sommerrock' (MNY. 11: 182) (↑); 2. 1835–1858 'elől nyitott, hátul kétszárnyú ünnepi kabát | Frack' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Frack* 'hosszú férfikabát' [< ang. *frock* 'hosszú, kabátszerű ruhadarab' fr. (ófr.) *froc* 'barátság']. (≈) Megfelelői: ol. *frac* 'frakk; zakó'; le. *frak* 'frakk'; stb. (△) Ma csak 2. jelentésében él, főleg a társasági élet szavaként.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *rokk*

franc¹ † A: 1386 ? *franch* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 91); 1484 ? *Franczws* [SZN.] (Oklsz. *francos* a.); 1525 *Franczws* (Oklsz. *francúz* a.); 1575 *Frantzokat* (Heltai: Krón. 24); 1613 *francúz* [✍] (SZT.) J: <MN> 1386 ? 'francia | französisch' (NytudÉrt. 68: 91) (↑), 1525 'ua.' (Oklsz. *francúz* a.) (↑) | <FN> 1. 1575 'francia ember | Franzose' (Heltai: Krón. 24) (↑); 2. 1629 'frank ember | Franke' (EtSz. 1. *franc* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *Franci* [többes szám] 'frank ember; francia ember', *Francus (orientalis)* 'frank ember', *Francus (occidentalis)* 'francia ember'. Forrása: valószínűleg ófrank **frank* 'merész'. (△) A *franc* alak a magyar többes számú (*francok* < lat. *Franci*) alakból elvonással keletkezhetett. A *francúz* változat hosszú szó belseji *ú* hangjához vő. ném. *Franzose* 'francia ember' és ol. (R.) *franzoso* 'francia <mn>'.

EtSz.; MNY. 36: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *franc²*, *francia*, *frank¹*

franc² A: 1440 ? *Franczas* [SZ.] [SZN.] (Oklsz. *francos* a.); 1501 *franczasz* [SZ.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 67); 1511 *franczvar* (EtSz. 3. *franc* a.); NYJ. *fránc* (Nyr. 30: 398) J: 1. 1440 ? 'vérbaj | Syphilis' (Oklsz. *francos* a.) (↑), 1501 'ua.' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 67) (↑); 2. 1839 '(szitokszó, káromkodás, indulatos beszédben elhomályosult jelentéssel) | {in heftiger Rede als Fluchw.}' (Nyr. 4: 176) Sz: ~os 1440 ? [SZN.] 'vérbajos | syphilitisch' (Oklsz. *francos* a.) (↑); 1501 'ua.' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 67) (↑)

francú † **A:** 1533 *Franczu* (Murm. 903.); 1577 *franczú* (: KolGl.) **J:** 1. 1533 'vérbaj | Syphilis' (Murm. 903.) (↑); 2. [arábiai ~] 1578 'lepra | Lepra' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 284)

■ Belső keletkezésű szócsalád, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | ⊕ A *franc*² szófajváltással kísért jelentésselkülönülés lehet a →*franc*¹ 'francia <mn>' szóból. Ez a folyamat a lat. (k.) *morbis Gallicus* 'francia betegség' mintájára mehetett végbe. Az elnevezésnek az az alapja, hogy a betegség először a 15. sz. végén, VIII. Károly francia király seregében ütötte fel a fejét járványszerűen.

■ A **francú** jelentésselkülönüléssel kísért elvonás lehet. | ⊕ A *francús* 'francia <mn>' (→*franc*¹) szóból keletkezhetett, amelynek a szóvégi *s* hangját melléknévképzőként foghatták fel. A betegség megnevezéséhez vö. ném. (R.) *franzosen* [többes szám]; ol. (R.) *mal francioso*: 'szifilisz'

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A betegségnév > szitokszó jelentésváltozáshoz vö. →*frász*, →*nyavalya* stb. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza a (N.) *franca* 'vérbaj' (1839: MTsz.); ehhez vö. ném. (R.) *franzosen* [többes szám]; szbhv. (N.R.) *fränca*; le. (R.) *franca*; stb.: 'ua.'. ⊕⇒ A magyarból: rom. (E.) *franț* 'ua.'.

📖 EtSz.; TESz.; SzKözl. 1987-1988.: 53; EWUng. • Vö. *franc*¹

francia **A:** 1413 *ffranchias* [SZ.] [SZN.] (MNy. 10: 79); 1540/ *francia* (MNy. 69: 364); 1793/ *farancia* (I.OK. 30: 258) **J:** <FN> 1. 1413 ? 'vérbaj | Syphilis' (MNy. 10: 79) (↑), 1551 'ua.' (EtSz. 2. *francia* a.); 2. 1533 'francia ember | Franzose' # (Gl. *Franciabeli* a.); 3. 17. sz. 'vérbajos ember | Syphilitiker' (EtSz. 2. *francia* a.); 4. 1843 'francia négyes tánc | Quadrille' (NSz.) | <MN> 1. 1533 'a franciákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | französisch' # (Gl. *Franciaország* a.); 2. 1604 'Gallia területén élő | in Gallien lebend' (Szenczi Molnár: Dict. *Hédui* a.); 3. [~betegség] 1742 'vérbaj okozta (betegség) | syphilitisch (Krankheit)' (EtSz. 2. *francia* a.) **Sz:** ~s 1413 [SZN.] ? 'vérbajos | syphilitisch' (MNy. 10: 79) (↑); 1659 'ua.' (EtSz. 2. *francia* a.); 1752 'a franciákra jellemző | typisch französisch' (NSz.)

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | ⊕ A magyar *Francia* [HN.] 'Franciaország' köznevesülése (1372 u./ *francya* (JókK. 129)) [< lat. (k.h.) *Francia* 'ua.', eredetileg 'Észak-Gallia <a frankok betelepődése óta>' < lat. *Franci* [többes szám] 'frankok; franciák']. Az országnévnek népnévvé alakulását bizonyára az is elősegítette, hogy a magyarban a *Francia* országnév tautologikusan egyre inkább *Franciaország* (1533: Gl.) alakban volt használatos, amelynek előtagját a *Németország* (1533: Murm. 427.), *Lengyelország* (1533: Murm. 435.) stb. analógiájára népnévvé fogták fel. A nemi betegséggel kapcsolatos jelentésekhez vö. →*franc*². A főnévi 4. jelentés önállósulás a *francia tánc* 'francia négyes tánc' (1838: NSz.), *francia négyes* 'ua.' (1844: NSz.) szószerkezetekből. ⊖ Idetartoznak: *francai* 'Franciaországból származó' (1530: KL. 95.); *franciai* 'ua.' (1538: Pesti: Nomenclatura K4).

📖 Nyr. 38: 89; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *franc*¹, *franciakulcs*, *franciskánus*

franciakulcs **A:** 1882 *Francia kulcs* (NSz.); 1937 *franciakulcs* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'állítható csavarkulcs | Franzose (verstellbarer Schraubenschlüssel)'

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *französischer Schlüssel* 'egy fajta állítható csavarkulcs'. ⊗ Megfelelői: cseh *francouzský klic*; le. *klucz francuski*; stb.: 'ua.'. ⊕ A magyarban: →*francia* + →*kulcs* 'egy fajta eszköz' összetételből keletkezett.

📖 EtSz. *francia* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *francia*, *kulcs*

franciskánus Δ **A:** 1571 *franciskanus* (Századok 1879: 349); 1647 *franciscanisok* (EWUng.); 1725 *franciskánus* (Nyr. 93: 288) **J:** <MN> 1571 'ferences rendi | franziskanisch, Franziskaner-' (Századok 1879: 349) (↑) | <FN> 1602 'ferences rendi szerzetes | Franziskaner(in)' (Nyr. 93: 287)

■ Latin (e.) jövevénytyszó. | ≡ Lat. (e.) *franciscanus* 'ferencrendi szerzetes; a ferencesek rendjéhez tartozó, azzal kapcsolatos' [< lat. (e.) *Franciscus* [SZN.] < lat. *Franciscus* 'francia férfi']. ≡ Megfelelői: ném. *Franziskaner, franziskanisch*; fr. *franciscain*; stb.: 'ferencrendi szerzetes', 'a ferencesek rendjéhez tartozó, azzal kapcsolatos'. ⊕ A szó belseji, ill. szóvégi *s*-hez vö. →*árestál*, →*ámbitus* stb. Az Assisi Szent Ferenc (1182–1226) által alapított rend már 1230 körül megkezdte működését Magyarországon.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ferences, francia*

francú → *franc*²

frang † **A:** 1461 *frange* [lat. *-e* végződés] (NytudÉrt. 50: 72); 1465 *francha* [□] (NytudÉrt. 50: 73); 1546 *frangoth* (EWUng.); 1582 *fraygont* (MNY. 51: 449); 1611/ *fráng* (MNY. 80: 126) **J:** 1. 1461 'bizonyos helyek (község, bíró háza, mező, vásár stb.) v. személyek zavartalanságának oltalma, ill. vmely, e helyekkel v. személyekkel összefüggő tevékenység (pl. árusítás) szabadsága, kiváltsága | Schutz bzw. verliehenes Vorrecht gefreiter Orte od. gewisser Personen' (NytudÉrt. 50: 72) (↑); 2. 1546 'tilalom | Verbot' (EWUng.) (↑); 3. 1584 '(az 1. jelentésben említett védettség, kiváltság megsértéséért kiszabott) bírság, büntetés | (wegen Verletzung der vorerwähnten Privilegien verhängte) Geldbuße, Strafe' (MNY. 51: 448)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | ≡ Ném. (kor. úfn.) *freiung* 'kiváltság, vmely tevékenység szabadsága', (kor. úfn. h.) *freyung* 'ua.', (baj.-osztr.) *freiung* 'ua.; kereskedelmi korlátozás; menedéjog', – ném. *Freiung* 'felmentés, mentesség', (R.) 'menhely, menedék' [< ném. *frei* 'kötetlen, szabad; stb.']. ⊕ A szóvégi *a*-s változat latinosítás eredménye. A magyar szó egy bajor-osztrák nyelvjárási alakból magyarázható, amelyből kieshetett az *i* félhangzó. A 2. és 3. jelentés metonímia az 1. alapján.

📖 MNY. 52: 78; TESz.; Mollay; NMÉR.; EWUng. • Vö. *frigy*

frank¹ **A:** 1575/ *Frankusokat* (MNY. 69: 364); 1795/ *Frank* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1575/ 'bizonyos germán törzsek szövetségéből alakult nép tagja | Franke' (MNY. 69: 364) (↑); 2. 1795/ 'francia ember | Franzose' (NSz.) (↑) | <MN> 1. 1808 'francia | französisch' (NSz.); 2. 1835 'a frankokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | fränkisch' (Tzs. *Fränkisch* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | ≡ Lat. (k.h.) *Francus (orientalis)* 'frank', *Francus (occidentalis)* 'francia'. Forrása: valószínűleg ófrank **frank* 'merész'. ≡ Megfelelői: ném. *Franke*; fr. *franc*; stb.: 'frank'. ⊕ A korábbi változat szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *frank* alakhoz vö. →*dán*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *franc*¹, *frank*², *frankó*, *frigy*, *fringia*

frank² **A:** 1698/ *Frankott* (MNY. 79: 125) **J:** 'korábbi francia és jelenlegi svájci stb. pénznem | ehemalige französische, zur Zeit schweizerische usw. Währungseinheit'

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Franc, Frank*; ang. *franc*; fr. *franc*; stb.: 'frank <mint pénzegység>'. A franciából terjedt el [< lat. *Francorum rex* 'a frankok királya', tkp. 'a franciák királya <érmefeliratként>'; vö. még →*frank*¹]. ⇒⊕ A magyarba főleg a németből került át.

frankó A: 1780 *Francózva* [sz.] (NSz.); 1786 *Frankó* (NSz.) J: <HSZ> 1. 1780 'költségmentesen, bérmentesítve | porto-, kostenfrei' (NSz.) (↑); 2. 1888 'nyíltan, nyilvánosan | offen, öffentlich' (NSz.); 3. [*~ra*] 1888 'akadálytalanul | ungehindert' (NSz.) | <MN> 1. 1862 'bizonytalan; szerencse- | unsicher; Glücks-, Hasard-' (NSz.); 2. 1917 'tisztá lelkiismeretű | ein gutes Gewissen habend' (Kabdebó: Jassz. 21); 3. 1944 'remek, kiváló | prächtig, vorzüglich' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *franko* 'díjmentes(en), költségmentes(en)' [< ol. *franco* 'bérmentes']. Vö. még ném. *frank* 'szabad, független', (N.) 'egyedülálló, nem kapcsolatban élő', (argó) 'becsületes, őszinte, megbízható' [< fr. *franc* 'szabad']. A szónak 'szabad, mentes vmi alól' jelentése az ófranciában alakult ki azon az alapon, hogy a frank hódítók mentesítve voltak a szolgáltatások, az adózás alól. (≈) Megfelelői: cseh *franko*; le. *franko*; stb.: 'bérmentesítve, költségmentesen'. (⇒) Többszörös átvétellel került a magyarba különféle társadalmi rétegeken át, amelynek során a ném. *frank* (↑) is fontos szerepet játszott. (△) A (R.) *frankíroz* 'postai küldeményt bérmentesít' (1808/: NSz.) a ném. *frankieren* 'ua.' szóból származik.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *frank*¹

fránya A: 1799/ *fránya* (NytudÉrt. 82: 160); 1864 *feránya* (CzF.); NYJ. *fēránya* (MTsz.) J: <FN> 1799/ 'enyhe szitokszóként' | Kuckuck (mildes Fluchw.) (NytudÉrt. 82: 160) (↑) | <MN> 1. 1799/ 'furcsa; fortélyos | sonderbar; vertrackt' (NSz.); 2. 1846 'huncut; átkozott | verflixt; verteufelt' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A hangalak alapján esetleg jövevénytörzs lehet. Talán a nyugat-magyarországi nyelvjárásokból szivárgott be a köz- és irodalmi nyelvbe. (△) A *fránca* (→*franc*²) szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng.

frappáns A: 1803/ *frappant* (I.OK. 30: 256); 1853 *legfrappántabb* (NSz.); 1868 *frappáns* (NSz.) J: 'meglepő; találó | frappant; treffend'

frappíroz Δ A: 1809/ *frappérozta* (NSz.); 1845 *frappíroz* (NSz.); 1868 *frappírozta* (NSz.) J: 'meglep, meghökkent | frappieren'

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *frappant* 'meglepő, meghökkentő, találó' [< fr. *frappant* 'találó, meglepő'] | ném. *frappieren* 'meglep, meghökkent' [< fr. *frapper* 'üt; érint; meglep']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *frapantní*, (N.) *frapírovat*; le. (N.) *frapujacy*, *frapować*; stb.: 'meglepő, találó', 'meglep, meghökkent'. (△) A *frappáns* latinósított alak.

EtSz.; TESz. *frappíroz* a.; EWUng.

frappíroz → *frappáns*

frász A: 1806 *fráz* (ItK. 15: 340); 1847 *frászt* (MNY. 50: 86) J: 1. 1806 'nyavalyatörés, rángógörcs és más efféle betegség | Fallsucht, Schüttelkrampf od. ähnl. Leiden' (ItK. 15: 340) (↑); 2. 1888 'pofon | Ohrfeige' (MNY. 50: 86); 3. 1908 'szitokszó (állandósult szókapcsolatban,

indulatos beszédben elhomályosult jelentéssel) | Schmarren (in heftiger Rede)' # (Ady: ÖV. 1: 207); **4.** 1930 'nagy ijedelem | großer Schrecken' # (Zolnay–Gedényi)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *frais, fraisen* [többes szám], (B.Kr.) *fräs*: 'görcs, görcsroham (különösen gyerekeknél)' [germán eredetű; vö. gót *fraisan* 'megkísérel; kísértésbe visz']. (⊕) A 2. és 4. jelentés metonímia az 1. alapján.

📖 EtSz.; MNy. 50: 83; TESz.; EWUng. • Vö. *frászkarika*

frászkarika **A:** 1900 *frászkarika* (BpHírlap 1900. nov. 7.: 14) **J:** **1.** 1900 '(indulatos beszédben) semmi, fenét, nyavalyát | Schmarren (in heftiger Rede)' (BpHírlap 1900. nov. 7.: 14) (↑); **2.** 1930 'némely vidéken különleges módon készített, perec alakú sütemény, amelyen a frászos csecsemőt gyógyulás végett átbújtatják | ringförmiges Gebäck als Heilzauber gegen Fraisen' (Nyr. 59: 214)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*frász* 'nyavalyatörés; egy fenét! (indulatos beszédben)' + →*karika* 'abroncs, gyűrű' jelzős, alárendelő összetétele. Az elnevezés azon a babonás elképzelésen nyugszik, hogy némely karika formájú sütemény, amelyen a gyermek fejét át lehet bújtatni, védelmet nyújt a görcsök ellen. Hasonló szemlélethez vö. ném. (f.-ném.) *freisenband, freiskette, fraisbeten* 'egy fajta óvóeszköz görcsroham, nyavalyatörés ellen'. – A manapság használatos 1. jelentés úgy keletkezett, hogy az összetétel eredeti értelme elhomályosult, és a szónak az előtag jelentését tulajdonították.

📖 EtSz. *frász* a.; MNy. 50: 83; TESz.; EWUng. • Vö. *frász, karika*

fráter **A:** 1372 u./ *fratera* (JókK. 8); 1559 *Frator* (Sztárai: ComLep. 32); 1640 *fráter* (SzT.) **J:** **1.** 1372 u./ 'laikus szerzetes | Laienbruder' (JókK. 8) (↑); **2.** 1574 '(többnyire becsmélő jelzővel) férfiszemély | Mensch, Kerl (meistens mit einem herabsetzenden Attribut)' (SzT.)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *frater* 'fiútestvér (elvont értelemben is); szövetséges társ; barát', (e.) 'laikus testvér, szerzetes' [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhrātar-*; óe. szl. *bratъ, bratrъ*: 'fiútestvér'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *Frater*; fr. *frater* stb.: 'laikus szerzetes'. (⊕) A 2. jelentés tréfás metafora.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ara, barát, bubi*

frázis **A:** 1588 *Phrasist* (MNy. 84: 128); 1627/ *frásesek* (Farkas: GLEl.); 1783 *Frázésekkel* (NSz.); 1800 *Frázist* (NSz.) **J:** **1.** 1588 'kifejezés; kifejezés mód | (rhetorischer) Ausdruck; Redewendung' (MNy. 84: 128) (↑); **2.** 1645 'állandósult szókapcsolat, szócsoport | phraseologische Wortgruppe' (Nyr. 95: 107); **3.** 1851 'üres szöveg | leere Redensart' (NSz.); **4.** 1894 'zenei mondat | Phrase (Musik)' (PallasLex.)

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *phrasis* 'szólás(mód), szónoki kifejezés', (h.) 'beszédalakzat' [< gör. *φράσις* 'beszélés, beszéd, kifejezés']. (≈) Megfelelői: ném. *Phrase*; fr. *phrase*; stb.: 'mondat; szöveg; zenei frázis'. (⊕) A korábbi változatok hangzóközi *zs-s* ejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*elemózsia* stb.; a *z-s* alakhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*április* stb. A (R.) *frázis* változat a latin többes szám megfelelője.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 95: 107; EWUng.

fregoli **A:** 1894 *Fregoli* (PestiH. 1894. márc. 13.: 9); 1915 *Fregoli* ruhaszárító (PestiH. 1915. szept. 29.: 24); 1920 *Fregoli* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** **1.** 1894 'átváltató művész |

Umwandlungskünstler' (PestiH. 1894. márc. 13.: 9) (↑); **2.** 1932 'felfüggeszthető ruhaszárító szerkezet | hoch- und niederziehbarer Wäschetrockner' (Sauvageot: FrMSz. *séchoir* a.); **3.** 1958 'visszájára fordítva is viselhető ruha, kabát | Kleidungsstück, das auch mit dem Inneren nach außen umgewendet angezogen werden kann' (NSz.)

■ Olasz tulajdonnévi köznevesülésének eredménye. | (△) Az ol. *Fregoli* családnévből keletkezett. L. Frégoli (1867–1936) olasz átváltozóművész volt, aki igen gyorsan tudta öltözetét változtatni, s egy-egy jelenetben több személyt alakított. Az 1. jelentéshez vö. ol. *fregolismo* 'átváltozóművészet; a gyors jelenet- v. kulisszaváltáshoz használt szerkezet; politikai fordulat'. – A 2. jelentés a szerkezet gyors állíthatóságával magyarázható (); a 3. jelentés ugyancsak az átváltozásra utal.

EtSz.; TESz.; GPann. 1: 150; EWUng.

freskó¹ **A:** 1836 *freskók* (Honművész 1836. máj. 8.: 292) **J:** 'nedves vakolatra festett falfestmény | Fresko'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fresko*; ang. *fresco*; fr. *fresque*; ol. (tr.R.) *fresco*; stb.: 'friss vakolatra festett falkép'. Ezek az ol. *dipingere a fresco* 'freskót fest', tkp. 'frissre, azaz még nedves vakolatra fest', *colorire a fresco* 'freskót színez', tkp. 'friss, azaz még nedves vakolatot v. vakolatra színez' szószerkezetek határozójára mennek vissza. (⇒) A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át. (△) A szó belseji *s* valószínűleg a nyomtatott szó betű szerinti olvasatán nyugszik. A korábbi adatolt *freskófestő* (1794/: NSz.), *freskófestés* (1812: NSz.) összetételek német mintájú részfordítások, így a *freskó* önállósulással akár ezekből is keletkezhetett.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *freskó²*, *fréz*, *pingál*

freskó² **A:** 1931 *fresko* (MNY. 27: 246); 1958 *freskó* (Bakos F.: IdSz.); 1960 *freszkó* (Dobossy: CsehMSz.) **J:** 'egy fajta ritka szövésű kelme | Art poröses Gewebe'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Az ol. *fresco* 'egy fajta lyukacsos, ritka szövésű kelme' [< ol. *fresco* 'hús, hűvös; friss']. A megnevezés azzal függhet össze, hogy az ilyen szövetből készült ruhadarab nyáron kellemesen szellős, hűs. (≈) Megfelelői: német. *Fresko*; cseh *fresko*; stb.: 'egy fajta lyukacsos, ritka szövésű kelme'. (△) A hangalak a →*freskó* mintájára alakult. (⊙) Főleg szövőipari és kereskedelmi szakszóként él. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *friskó* 'rövid lenvászon kabát' (1838–1845: SzT.).

TESz.; EWUng. • Vö. *freskó¹*, *friss*

fréz **A:** 1900 *fréz-szinü* (NSz.); 1910 *Friz, fríz* (Mátray: MSzín. 35, 14); 1923/ *frezsint* (NSz.) **J:** 'eperszínű, pirosba játszó rózsaszín | erdbeerfarben'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *frais, fraise* 'eperszínű' [< fr. *couleur de fraise* 'eperszínű; eperszín'; vö. fr. *fraise* 'eper']. (⊙) A női divat szava.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *freskó¹*, *kolorádóbogár*

fricska **A:** 1748 *fricska* hányással (Nyr. 101: 218); 1790 *fretskát* (NSz.) **J:** **1.** 1748 'ugratás, viccelődés, tréfa | Neckerei, Schnippchen' (Nyr. 101: 218) (↑); **2.** 1790/ 'vkinek az orrára stb. ujjal adott pöccintés | Nasenstüber' (NSz.) **Sz:** ~z 1807 *Fritskázni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *frčka* 'vkinek az orrára stb. adott pöccintés', *morálna frčka* 'megszégyenítés', tkp. 'erkölcsi fricska' [onomatopoetikus eredetű]. (△) A 2. jelentés az eredeti.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 173; TESz.; EWUng.

fridzsider A: 1927 *Frigidaire*-ket (Est 1927. máj. 1.: 12); 1957 *frizsider* (Bakos F.: IdSz.); 1958 *frigider* (NSz.); 1959 *frizsider* (NSz.); 1964 *fridzsider* (NymLev. 362) **J:** 'hűtőszekrény | Kühlschrank'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Frigidaire* 'hűtőszekrény' [< fr. *frigidaire* 'ua.' < lat. *frigidarium* 'az ókori római közfürdők hideg vizes medencéje; hűtőkamra']. Elterjedését az ang. (am.) *Frigidaire* 'ua.' márkanév is segítette. (≈) Megfelelői: szbhv. *frižider*; cseh *frigidaire*, (N.) *frižidér*; stb.: 'ua.'. (△) A szó belseji *dzs* az osztrák származás mellett szól. A szó belseji *zs* francia hatást is sejtet.

📖 NymLev. 362; NymK.; EWUng. • Vö. *frigid*

frigid A: 1908 *frigida* (NSz.); 1930 *frigid* (Csorba: IdSz.) **J:** 'nemileg közönyös <nő> | frigide <Frau>'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *frigid(e)*; ang. *frigid*; fr. *frigide*; stb.: 'frigid'. Vö. még lat. (tud.) (*femina*) *frigida* 'frigid, nemileg közömbös <nő>' [< lat. *frigidus* 'hideg; érzéketlen']. A franciából és a latinból terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át; a *frigida* változat a latinból származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fridzsider*

frigy A: 1395 k. *frig* (BesztSzj. 156.); 1519 *ferýget* (JordK. 212); 1522 *fýregýeth* (KeszthK. 433); 1708 *Frígy* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *fírégy* (NSz.) **J: 1.** 1395 k. 'szövetség, paktum; fegyverszünet | Bund, Bündnis; Waffenstillstand' (BesztSzj. 156.) (↑); **2.** 1820 'házasság | Ehebund' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *vride*, *vrit* 'fegyverszünet; nyugalom, biztonság, védelem; büntetés békeszegésért', (kor. úfn. h.) *frid*, *fryde* 'ua.; szövetség', – ném. *Frieden*, *Friede* 'békeség, nyugalom; békeszerződés' [indoeurópai eredetű; vö. óind *prīti* 'öröm, kielégülés'; gör. *παῖς* 'enyhe, szelíd'; stb.]. (≈) Megfelelői: lat. (k.h.) *fredum* 'büntetés békeszegésért'; cseh (R.) *frid* 'fegyverszünet'. (△) A szó ma csak a metaforikus 2. jelentésben, a választékos nyelvhasználatban fordul elő.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *frang*, *frank*¹

fringia Δ A: 1578/ *fringia* (EWUng.); 1592 *fringia* zablya (OkI Sz.); 1595 *Fringyia* (Nyr. 42: 309); 1864 *fringya* (NSz.) **J:** <MN> 1578/ 'finom acélból készült <szablya, penge stb.> | aus vorzüglichem Stahl hergestellt <Säbel, Klinge usw.>' (EWUng.) (↑) | <FN> **1.** 1651 'finom acélból készült szablya | Säbel aus vorzüglichem Stahl' (NySz. *Hamarja* a.); **2.** 1854 'ódsi formájú szablya | Säbel von altmodischer Form' (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *frèngija* 'francia szablya', *frèndija kula*, *vrèndija kula* 'európai módra épített őrtorony, köház' [< oszm. *frengi* 'frank; európai', (R.) európai szablya]. Vö. még blg. (N.) *сябя френзія* 'éles pengéjű nyugat-európai szablya'. (⇒△) A magyarból: szlk. (R.) *frangia*, *fringia* 'egy fajta régi szablya'.

friss **A:** 1437 *palacy Fric* [ʔ ɔ: *Friʃ*] [HN.] (ArchÉrt. 94: 43); 1470 ? *Fyrys* [SZN.] (OkISz.); 1488 *frys* *palotha* [HN.] (EtSz.); 1536 *frýffen* (Pesti: Fab. 13b); 1600 k. *friss* (BrassSzt. 27); 1748 *friss* (NySz.) **J:** <MN> **1.** 1437 'új; még romlatlan | neu; noch unverdorben' # (ArchÉrt. 94: 43) (↑); **2.** 1536 'gyors, fürge | hurtig, munter, flink' # (Ballagi A.: RNySz. 353); **3.** 1538 'hűvös, üdítő | kühl, erfrischend' # (Pesti: Nomenclatura Q3); **4.** 1562 'pompás; ékes | herrlich; prächtig' (NySz.); **5.** 1801 'gyors ütemű (zene, tánc) | in schnellem Tempo (Musik, Tanz)' (NSz.) | <FN> 1793 'magyar zene és tánc gyors ütemű része | Teil der ung. Musik und des ung. Tanzes in schnellem Tempo' (NSz.) **Sz:** **frisség** 1584 *frissege* 'élénkség, fürgeség, életrevalóság | Aufgewecktheit' (NySz.) | ~**ít** 1604 *Frifsitem* (Szenczi Molnár: Dict. *Renovéllo* a.) | ~**ül** 1693 *frissül* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**esség** 1698 *frisseséggel* (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn.) *vrisch, frisch* 'új; fiatal; gyors, fürge; erőteljes, kemény', (kor. úfn. h.) *frys* 'egészséges, élénk', – ném. *frisch* 'felfrissítő, fürge, hűvös, új' [indoeurópai eredetű; vö. litv. *prėskas* 'savanyítatlan'; ang. (óang.) *ferse* 'új, élénk, hús, nem besózott'; stb.]. (≈) Megfelelői: ol. *fresco* 'hús, hűvös; friss'; le. (R.) *frysz* 'derék, becsületes; ügyes, jártas'; stb. (⊕) Feltehetőleg a bajor nyelvjárásokból került a magyarba. A szóvégi *ss* hangzóközi helyzetben létrejött nyúlással keletkezett. A melléknévi 4. és 5. jelentés metafora az 1., ill. a 3. jelentés alapján. A főnévi jelentés a *friss tánc* 'gyors ütemű zene, tánc' (1801: NSz.) szószerkezetből önállósulással keletkezett.

EtSz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *freskó*²

frivol **A:** 1795 k./ *frivolus* (I.OK. 30: 256); 1830 *frivol* (NSz.) **J:** 'könnyelmű, léha, felelőtlen | frivol'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *frivol*; ang. *frivolous*; fr. *frivole*; stb.: 'könnyelmű, léha'. A franciából terjedt el [< lat. *frivolus* 'törékeny; értéktelen' < lat. *friare* 'szétmorzsol, szétdőrszöl']. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át, részben latin végződés (frivolus). (⊖) Idetartozik: *frivolitás* 'frivolság, ledérség <kétértelműség, sikamlósság>' (1792: NSz.), amely a ném. *Frivolität* 'ua.' vagy a fr. *frivolité* 'ua.' átvétele latin végződés.

EtSz.; Nyr. 79: 110; TESz.; EWUng. • Vö. *borotva, firkál*

fríz¹ **A:** 1559 *Frifokra* (Székely I.: Krón. 116b); 1816 *Fries* (Hübner: Lex. 2: 300); 1864 *fríz* (CzF.) **J:** <FN> 1559 'az Északi-tenger partvidékén és szigetein élő, germán nyelvű népcsoport tagja | Friese' (Székely I.: Krón. 116b) (↑) | <MN> 1894 'a frízekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | friesisch' (PallasLex.)

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. *Frisii* [többes szám], *Frisiones* [többes szám] 'Frízföld lakója', (h.) *Frisii* [többes szám], *Friones* [többes szám] 'ua.'; – ném. *Friese* 'ua.'. Forrása: fríz (R.) *frīsa, frēsa* [többes szám] 'ua.'. A megnevezés a frízek egykori hajviseletére utalhat; vö. fríz (R.) *frisle* 'hajfűrtök'. (≈) Megfelelői: holl. *Fries*; or. *φριζ*; stb.: 'fríz ember'. (⊕) A régi, valószínűleg szó belseji *s-t* tartalmazó és velárisan toldalékolt változat bizonyára a hazai latinságból ered. A *fríz* alak a németből eredeztethető.

MNy. 36: 154; EtSz.; TESz.; EWUng.

fríz² **A:** 1894 *Fríz* (PallasLex.) **J:** 'párkánydíz | Gesimsstreifen'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fries*; ang. *frieze*; fr. *frise*; ol. *fregio*, (É.) *friso*, *fris*, *fris*; stb.: 'párkánydísz, fríz'. A franciából terjedt el [< lat. (k.) *frisium*, *fresium* 'hímzett ruhaszegély'; vö. még → *firis*]. (⇒) A magyarba német és olasz (É.) közvetítéssel került át. (⊙) Építészeti szakszó. (⊂) Ugyanebből az etimonból keletkezett: *fríg* 'frígiai ember' (1804: NSz.), 'fríg(iai)' (1894: PallasLex.), amely a lat. *Phryx*, *Phryges* [többes szám] 'frígiai ember(ek)' szóra megy vissza.

EtSz.; TESz., *fríg* a. is; EWUng. • Vö. *firis*

frizíroz Δ A: 1764 *frizirozott* [sz.] (MNy. 60: 113); 1770 *frizérozását* [sz.] (NSz.); 1792/ *Frizurozás* [sz.] (NSz.); 1793/ *frizírozásról* [sz.] (NSz.) J: 'frizurát csinál vkinek | frisieren'

frizura A: 1777 *Frizurahoz* (SzT.); 1787 *frizúráját* (NSz.); 1791 *frisúrjának* (NSz.); 1885 *frizurt* (NSz.); NYJ. *fizura* (MTsz.) J: 'hajviselet | Frisur' #

frizőr Δ A: 1785 *friseur* (D. Éltés: FrSz. 56); 1786 *Frizérből* (NSz.); 1789 *frizőr* (MNy. 30: 31) J: 'fodrász | Friseur'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *frisieren* 'frizurát készít' [< fr. *friser* 'ua.'] | ném. *Frisur* 'hajviselet' [< fr. *frisure* 'ua.'] | ném. *Friseur* 'fodrász' [fr. *friseur* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *frizirati*, *frizura*, *frizer*; cseh *frizírovat*, *frizúra*, (N.) *frizér*; stb.: 'frizurát készít', 'hajviselet', 'fodrász'. (⊕) A *frizura* végződése latinosítás eredménye.

EtSz.; TESz. *frizura* a.; EWUng.

frizőr → *frizíroz*

frizura → *frizíroz*

frocliz A: 1898 *froclizás* [sz.] (BpNapló 1898. júl. 30.: 3); 1904 *Froclizni* [sz.] (PKSz.) J: '(szemtelenül) ismételten bosszant, ugrat vkit | necken'

■ Német (f.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném., (f.-ném.baj.-oszl.) *frotzeln* 'ugrat, csipkelődik, kötekedik' [?' < ném. *Fratze* 'grimasz, csúfolódás']. (⊙) A bizalmas nyelvhasználatban él.

EtSz.; TESz.; EWUng.

front A: 1746 *Frontnak* (NSz.) J: 1. 1746 'arcvonal | Frontlinie' # (NSz.) (↑); 2. 1790/ ? 'homlokzat | Stirnseite' (I.OK. 30: 260), 1810/ 'ua.' (NSz.); 3. 1830 'vmely működés, folyamat stb. területe, köre | Wirkungsgebiet' (NSz.); 4. 1938 'két különböző tulajdonságú légtömeg határfelülete | Grenzfläche von Luftmassen verschiedener Dichte und Temperatur' # (ÚILex. 11: 2604); 5. 1957 'frontfejtés | Strebbau' (Bakos F.: IdSz.)

frontális A: 1881 *frontalis* tengelyt (ÉrtTermTud. 10/18.: 2); 1913 *Frontális* (RévaiLex.) J: 'szemben való, homlokzati | frontal'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Front*; ang. *front*; fr. *front*; stb.: 'homlokzat; arcvonal; időjárási front; stb.', a németben, franciában 'bontási felület a frontfejtésben' is; – a franciából terjedt el [lat. *frons*, *frontem* [tárgyeset] 'homlok'] | ném. *frontal*; ang. *frontal*; fr. *frontal*; stb.: 'elülső, homlokzati'. (⇒) A magyarba mindkettő főleg német közvetítéssel került át; a *frontális* végződése latinosítás eredménye.

EtSz.; TESz.; EWUng.

frontális → *front*

frottír → *frottíroz*

frottíroz Δ **A:** 1809/ *frutiroztatta* [sz.] (NSz.); 1825 *frottírozás* [sz.] (NSz.) **J:** 'dörzsöl | frottieren'

frottír **A:** 1887 *frottír*-áruk (VasárnapiU. 34/26: 442); 1932 *frottír*(-szövet) (PHNyr. 133); 1934 *flotir* (Msn. 3: 13); 1948 *frottírral* (NSz.) **J:** 'hurkokkal bolyhozott felületű, vastag pamutszövet | Frottierstoff {auch als Attr.}'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **frottíroz** német jövevényszó. | ☐ Ném. *frottieren* '(le)dörzsöl, szárazra töröl <testet>' [< fr. *frotter* 'dörzsöl'].

■ A **frottír** önállósulás eredménye. | ☐ A *frottírszövet* (↑), *frottírkendő* 'frottírtörülköző' (1960: NSz.) és hasonló összetételek előtagjának önállósulása; ezek a ném. *Frottierstoff*, *Frottiertuch* stb. összetételek mintájára keletkezett részfordítások.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fröccs → *fröcsög*

fröccsen → *fröcsög*

fröcsköl → *fröcsög*

fröcsög **A:** 1823 *fretsegéssel* [sz.] (NSz.); 1861 *frecsog* (NSz.); 1940 *fröcsög* (Balassa J.: MNySzót.); NYJ. *Fröcsog* (NyF. 10: 74) **J:** 1. 1823 'csörgedezik | rieseln' (NSz.) (↑); 2. 1843 'csöpög, csöpögtet; fröcsköl | tropfen, tröpfeln; (herum)spritzen' # (Bugát: Szóhalm.)

fröccsen **A:** 1833 *Frettsen* (Kassai: Gyökerész 2: 198); 1860 *fröccsent* ki (NSz.); 1867 *fröccsentett* [sz.] (NSz.) **J:** 'spriccel | spritzen {intrans.}' # **Sz:** ~t 1867 'bespriccel | bespritzen' (NSz.) (↑)

fröcsköl **A:** 1854/ *frecskelte* (NSz.); 1935 *fröcsköl* (Csűry: SzamSz. *frecskel* a.); 1936 *fröcsköl* (MNy. 32: 196) **J:** '(be)spriccel | spritzen {intrans.}; bespritzen' #

fröccs **A:** 1883 *Fröccsök* (Bolond Istók 1883. dec. 16.: 4); 1890 *fröcsből* (NSz.) **J:** 'bor és (szóda)víz keveréke | Art Getränk aus Wein und Sprudelwasser' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ☐ A tö összefügg a →*fecseget* és a →*fecske* szócsaládjának, valamint a →*fecsérel*-nek a tövével. Nem lehetetlen, hogy ettől csupán *ccs* > *rcs* elhasonulás, majd hangátvetés eredményeként különült el; vö. *fercseg* 'fröccsen' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.); *ferscent* 'fröccsent' (1845: NSz.). Ebben az esetben azzal lehet számolni, hogy a szó belseji *r* tulajdonképpen szervesen járulékhang. A végződés -*g*, -*köl* gyakorító képzők és az -*n* mozzanatos képző.

■ A **fröccs** elvonás eredménye. | ☐ Az igékből keletkezett tudatos szóalkotással a ném. (B.) *Spritzer* 'egy fajta ital: bor és szódavíz bizonyos arányú keveréke' megfelelőjeként.

frufu A: 1885 *froufrous* homloku [sz.] (VasárnapiU. 37/37: 594); 1887 *frufrunak* (SzékelyNemz. 1887. nov. 11.: [4]); NYJ. *fufu* (Csúry: SzamSz.) J: 'rövidre vágott és homlokra fésült női hajtincs | in die Stirn gekämmtes glattes Haar' – De vö. 1870 *Frou-frou* ruhát, *frufrunak* 'selyemruhák és uszályok suhogó hangja (jelzői értékben is) | das Rascheln der eleganten Damenkleidung (auch als Attr.)' (Nefelejts 1870. máj. 15.: 234)

■ Jövevényszó, valószínűleg francia és német eredetű. | (≡) Fr. *frou-frou* 'az anyag, szövet suhogása, zizegése, különösen a tafté', (R.) *flou-flou* 'ua.; női cicoma' [onomatopoetikus eredetű]; ném. *Froufrou* 'elegáns, dús alsószoknyák suhogása' [< fr. (↑)]. (≈) Megfelelői: ang. *frou-frou* 'anyag, szövet suhogása, zizegése'; ol. *frou-frou* 'könnyelmű, könnyű erkölcsű nő'; stb. (△) A származtatás a jelentéstani nehézségek ellenére a hangzásbeli egybeesés miatt elfogadhatónak tűnik. A magyar jelentés metonimikusan keletkezhetett: a hajban viselt szalagok zizegése magára a hajra vonódott át. – A ruhára vonatkozó jelentés (1870: ↑) forrásaink alapján elszigetelt maradt.

EtSz.; TESz.; EWUng.

fruska A: 1803 *Furuska* (NSz.); 1820 *fruska* (NSz.); 1889 *fruska* (NSz.) J: 'eleven, virgonc serdülő leány | aufgeweckter Backfisch'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (△) A magyar *Fruska* [SZN.]-ből, a magyar *Fruzsina* [SZN.] becézett alakjából keletkezett. (∼) Idetartozik: (R.) *fruzsina* 'eleven, virgonc serdülő leány' (1791: NSz.). Hasonló köznevesüléshez vö. *gábor* (→*gábos*), →*pali* stb.

TESz.; EWUng.

früstök × A: 1395 k. *felestekum* (BesztSzj. 1241.); 1405 k. *feles tekem* (SchlSzj. 1828.); 1527 *Felesthewkewmeth* (Heyden: Puerilium 26); 1544 *Flestekembe* (Oklsz. *fölöstököm* a.); 1554 *Fölös tökömbe* [✂] (Oklsz. *fölöstököm* a.); 1559 *ferestekembe* (EWUng.); 1566 *felestöckre* (NySz. *fölöstököm* a.); 1595 *fröstekemezhöz* [sz.] (SzT.); 1655 *fristeőkeőmott* (SzT.); 1681 *früstök* (EWUng.); 1744 *fröstikökre* (MNY. 80: 126); 1834 *frustokjára* (SzT.); NYJ. *fërestëkëm, füstök* (ÚMTsz.) J: 'reggeli | Frühstück' Sz: ~öl 1784 *fristikelni* [sz.] (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kés. kfn.) *vruostücke, vrüestüc*, (kor. úfn.) *fruhstuck*, (kor. úfn. h.) *fruestukh*, (baj.-osztr.) *frustuck*, – ném. *Frühstück*: 'reggeli étkezés' [< ném. *früh* 'reggel <hsz>' + *Stück* 'darab, szelet <kenyér>']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *früstuk, früstek*; szlk. (N.R.) *frištik, frištuk*; stb.: 'reggeli'. (△) A korábbi adatolás ellenére a *fölöstököm* változat másodlagos, amely bizonyára népetimológiával keletkezett, de a hasonló fogalomkörbe tartozó lat. (h.) *jentaculum* 'reggeli', *prandium* 'ebéd' szövégenek analógiás hatásával is számolhatunk.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *stikli*

fú Δ [7/1] A: 1328/ ? *Fuhd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 587); 1395 k. *fiw* (BesztSzj. 1175.); 1422 u. *fuv* (Gl.); 1525 k. *fw* (MNY. 11: 82); 1566 *fuac* (NySz.); 1666 *fuvak* (NySz.); 1708 *Fú* (Pápai Páriz: Dict.) J: 'vadvadkacs; egy fajta víziszárnyas | Wildente; Art Schwimmvogel'

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Oszjtj. (V.) *paj* 'egy fajta vízimadár'; – szelk. *pake, pakke* 'csörgőréce' [uráli **pəʃjə* 'egy fajta vízimadár']. A szelk. *-ke ~ -kke* képző. A magyar v

feltehetőleg hiástöltő az eredeti szó belseji *j helyett; a vokalizálódáshoz vö. →*fő*¹, →*úszik* stb.

📖 MNy. 50: 465; TESz.; NyK. 81: 353; UEW. 413; EWUng.

fuccs **A:** 1808 *Fucsra* (NSz.); 1853 *fuccsolsz* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** [főleg ~ba megy] 1808 'megsemmisülés, semmivé válás | Zugrundegehen, Zunichtewerden' (NSz.) (↑); **2.** 1831 '⟨kártyajátékban, különösen huszonyegyesben⟩ a játszma egy fajta elvesztése | Art Verlieren der Partie ⟨beim Kartenspiel⟩' (Kreszn.) | <isz> 1849/ 'oda van!, vége!; elveszett! | es ist hin!; verloren!' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *pfutsch*, – ném. *futsch*: 'odavan; elveszett' [onomatopoetikus eredetű]. Vö. még ném. *futsch gehen*, *futsch sein*: 'megsemmisül, elpusztul'. ⊗ Megfelelői: szbhv. (N.) *fűc*; cseh (N.) *fuč*; stb.: 'odavan, vége, fuccs'. ⊕ A főnévi 2. jelentés metafora az indulatszói jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fuga **A:** 1892/ *fugák* (NSz.); 1932 *fuga* (Sauvageot: FrMSz. *fugue* a.) **J:** 'összeillesztett téglák, csempék stb. közötti' hézag, rés, ereszték | *Baufuge* **Sz:** ~z 1941 *fügáz* (EtSz. 2. *fuga* a.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Fuge* 'hasadék, repedés, rés, hézag' [< ném. *fügen* 'megfelelően összeilleszt']. ⊗ Megfelelői: szbhv. (N.) *fűgna*; le. *fuga*; stb.: 'fuga'. ⊕ A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fach*

fűga **A:** 1817 *Fuga* (TudGyűjt. 7: 126); 1882 *fűgáját* (NSz.) **J:** 'olyan zenei műfaj, amelyben a téma szabályosan váltakozva vmennyi szólamon végigvonul | *Fuge* ⟨Musik⟩'

■ Olasz jövevényszó. | ⊕ Ol. *fuga* 'fűga' [< lat. *fuga* 'futás']. ⊗ Megfelelői: ném. *Fuge*; ang. *fugue*; fr. *fugue*; stb.: 'fűga'.

📖 EtSz.; TESz.; GPann. 1: 144; EWUng. • Vö. *centrifuga*, *fuzsitos*

fűj **A:** 1566 *Fuy* (NySz.); 1630 *Fűj* (NySz.); 1668 *Pfuj* (NySz.) **J:** '⟨indulatszó az undor, utálat kifejezésére⟩ | pfui' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitöréssel keletkezett az undor, utálat, megvetés kifejezésére. A *pfuj* változat a lat. *phui*; ném. *pfui*: 'fuj' hatására utalhat.

📖 EtSz.; TESz., *pfuj* a. is; EWUng. • Vö. *pfű*

fűj [2/1] **A:** 1372 u./ *fuualkodot* [sz.] (JókK. 108); 1405 k. *fu*o [sz.] (SchlSzej. 1064.); 1416 u./ ¹ *fu* (BécsiK. 115); 1495 e. el ... *fűya* (GuaryK. 54); 1519 *foalloth* [sz.] (JordK. 219); 1719 *fűv* (NSz.); 1755 *fűjván* [sz.] (NSz.); NYJ. *fij* (ÚMTsz.); *Fuli* [□] (ÚMTsz.); *fun* [□] (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'tüdejéből levegőt nyom, présel ki | blasen' # (JókK. 108) (↑); **2.** 1416 u./ ¹ 'levegőmozgás van, (szél) mozog | wehen ⟨Wind⟩' # (BécsiK. 115) (↑); **3.** 1430 k. '⟨hangszert⟩ fűjással szólaltat meg | ⟨ein Instrument bzw. auf einem Instrument⟩ blasen' (SchlSzej. 2220.); **4.** 1519 'fűjással létrehoz | durch bewegte Luft bearbeiten, blasen' (JordK. 104); **5.** 1552 'szuszogva, hangosan vesz lélegzetet ⟨ember, ló⟩; sziszegve fűj | schnaufen, schnauben; fauchen' (Heltai: Dial. E5a); **6.** 1577 k. 'orrot fűj | sich schneuzen' # (OrvK. 95); **7.** 1748

'mondogat, állandóan mond; folyamatosan mond, énekel vmit | wiederholt sagen, immer (dasselbe) sagen; fließend, ununterbrochen sagen, singen' (NSz.); **8.** 1750 'dühösködik | vor Wut schnauben, jmdn auf dem Zug haben' (MNY. 53: 516) **Sz:** **felfuvalkodik** 1372 u./ *fel fuualkodnak* (JókK. 113) | **fuwall** 1372 u./ *fuallafabalol* [sz.] 'tüdejéből levegőt nyom, présel ki | blasen' (JókK. 131) | **fuwallás** 1372 u./ (JókK. 131) | **fúvó** 1405 k. 'fűtató, tömlő | Gebläse, Schlauch' (SchlSzj. 1064.) (↑) | **fuvatag** 1416 u./² *fuataga* 'szél(vihar) | (Sturm)wind' (MünchK. 63vb) | **fuvatta** 1416 u./² *fuatta* <HAT-I IGENÉV> 'fúván, fújás közben | während des Blasens' (MünchK. 71va) | **~tat** 1416 u./² *futatuan* [sz.] 'erősen fúj | kräftig blasen' (MünchK. 90va) | **~ódik, fúvódik** 1585 ? Fől *fudom* [o: *fujodom*] 'levegővel, gázzal telik meg | aufgeblasen werden' (Cal. 1094); 1635 *fujódot* 'ua.' (NySz.); 1760 fel-*fívódnak* 'ua.' (NSz.) | **~tató** 1586 *fwthatho* 'fúvóberendezés | Gebläse' (Radvánszky: Csal. 2: 66) | **~dogál** 1592 *fúdogal* (NySz.) | **fuvalat** 1645 *fuvalatja* (NySz.) | **fuvalom** 1683 *fuvalma* (Szily: NyÚSz.) | **fúvós** 1795 *fúvós* dudája (NSz.) | **fúvóka** 1817 *fúvokájának* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *pow-* 'fűj'; osztj. (V.) *pöy-* 'ua.'; cser. (U.B.) *pue-* 'fűj <ember, szél>'; md. (E.) *puva-* 'fűj, ráfűj; ráfújással gyógyít'; – jur. *pū-* 'fűj <ember, szél>'; szelk. *puuwa-*, *pūa-* 'fűj'; kam. *puu?* 'ua.; fűj, liheg'; stb. [uráli **puβ-* vagy **puγ-*: 'fűj'; onomatopoetikus eredetű]. (≈) Megfelelői: török *ūr-*; tung. *huv-*; stb.: 'fűj <ember, szél>'. (⊕) A szóvégi *j* hiátustöltő funkcióban áll az eltűnt **β* helyén. A szóvégi *l*-es és *v*-s változatok feltehetőleg a *hí* (→*hív*), →*ri* stb. igék végződésének analógiájára keletkeztek. A Guary-kódexbeli adat (↑) olvasata a kontextus alapján [fújná] – A 7. és 8. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 Horger: MSzav. 59; EtSz.; MNY. 50: 257; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *fohász, fuvolab*

fukar A: 1522 *fukaris* [lat. *-is* végződéssel] (Oklsz.); 1541 *fukarbol* (NySz.); 1650 *Fukár* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1541 'város v. úr jövedelmeinek haszonbérloje | Steuerpächter' (NySz.) (↑); **2.** 1560 k. 'pénzváltó | Geldwechsler' (GyöngySzt. 3637.); **3.** [jelzői értékben is] 1566 'kereskedő, üzletember | Kaufmann' (Oklsz.); **4.** 1800 'fősvény ember, zsugori | Geizhals' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <MN> 1722 'fősvény | geizig' # (SzT.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *fucker* 'nagykereskedő; uzsorás', (kor. úfn. h.) *fückerer* 'uzsorás' [< ném. *Fugger* 'családnévként'; az egykori augsburgi kereskedőcsaládra a kíméletlen nyereséghajhászás volt jellemző]. (≈) Megfelelői: holl. *fokker* 'gazdag ember, uzsorás'; sp. *fúcar* 'gazdag ember'; stb. (⊕) Az 1522-ből származó adat az első három főnévi jelentés bármelyikéhez tartozhat.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fukszia A: 1851 *fukszia* (Romemlékek 128); 1857 *fuksiát* (NSz.); NYJ. *fokszija* (Csűry: SzamSz.); *fukszi* (ÚMTsz.) **J:** 'rendszerint kétszínű, lecsüngő virágú, cserepes (és kerti) dísznövény | Fuchsie (Fuchsia)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Fuchsie*; ang. *fuchsia*; fr. *fuchsia*; stb.: 'fukszia'. Vö. még lat. (tud.) *Fuchsia* 'ua.' [L. *Fuchs* (1501–1566) német botanikus családnévéből keletkezett tudatos szóalkotással]. (⇒⊕) A magyarba a latinból vagy német közvetítéssel került át, ez utóbbi esetben szóvégi hanghelyettesítéssel.

📖 Rapaics: MagyVir. 274; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *foxtrott*

fúl¹ Δ A: 1342 ? *Fwlou* [sz.] [SZN.] (MNY. 64: 215); 1372 u./ *fuldallafnac* [sz.] (JókK. 31); 1519 megh *fwllya* [l-j] (JordK. 900) **J:** **1.** 1342 ? 'döf, szúr; szúrással ösztökél (barmot) |

stoßen, stechen; stacheln' (MNY. 64: 215) (↑), 1591 'ua.' (NySz.); **2.** 1342 ? 'buzdít, serkent | antreiben, aneifern' (MNY. 64: 215) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 31); **3.** 1508 'szúr, csíp {rovar} | stechen {Insekt}; beißen {Schlange}' (DöbrK. 233) **Sz: fuldal** 1372 u./ [sz.] 'serkent, buzdít; zaklat, nyugtalanít | aneifern, antreiben; aufregen, beunruhigen' (JókK. 31) (↑) | **fuldalás** 1372 u./ (JókK. 31) (↑)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (PFL.) *pulp* 'dugó, dugasz'; osztj. (V.) *pul-* 'dug, bedug; lök, (be)tol, (fel)fűz', (DN.) *putəp* 'dugó, dugasz; szénanyaláb' [ugor **pulz-* '(be)dug, (be)tol']. (△) A *fuldal* és *furdal* (→*fűr*) jelentései egybeestek; ez, valamint a →*fűr*² zavaró homonímiája okozhatta azt, hogy a *fűr*¹ kiszorult az általános szóhasználatból.

EtSz.; NyK. 67: 341; MSzFE. *falánk* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fullánk, fűr*

fűr² **A:** 1342 ? *Fwlou* [sz.] [szN.] (MNY. 64: 215); 1416 u./² *megfulanac* (MünchK. 40ra); NYJ. *fűrlik* [□] (Csoma: Jászberény 69) **J:** 'levegő hiánya, a lélegzés akadályozottsága következtében meghal; légzési zavarai vannak, nehezen lélegzik | ersticken; nach Atem ringen' **Sz: fullad** 1536 meg ... *fuladny* [sz.] (Pesti: Fab. 81b) | **fullaszt** 1572 *fulasztó* [sz.] (NySz.) | **fulladozik** 1577 k. *Fuladozafih* [sz.] (OrvK. 54) | **fuldokol** 1668 *Fuldoklónak* [sz.] (NySz.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V.) *pikim* 'megsavanyodott {hal, hús}; korhad, (szét)málló {fa}'; ? zürj. (Sz.P.) *pəd-* 'megfullad'; ? votj. (Sz.) *pəd-* 'rothad', (G.) *pədi-* 'megun vmit; légszomja van'; md. (E.M.) *pova-*, (E.) *puva-* 'megfojt'; ? észt *poo-* 'felfüggeszt, felakaszt'; lp. (norv.) *buv'vu-* 'megfullad' [fgr. **pußz-* vagy **puŋz-* 'megfojt']. (≈) Megfelelői: török *boy-* 'megfojt'; mong. *boyu-* '(össze)köt, kötöz'; stb. (△) A végződés -l gyakorító képző. A köznyelvben ma főleg a származékok élnek, a *fűr*² a választékos nyelvhasználat szava.

EtSz., *fojt* a. is; Collinder: FUV.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bájos, dúl-fűr, fojt*

fullajtár **Δ A:** 1481 *fellaytharo* [szN.] [lat. -o végződéssel] (Hadrovics: UEISk. 228); 1508 *Fellaytharnak* (OkISz.); 1521 *fallaytar* (OkISz.); 1522 *felaythar* (OkISz.); 1619 *felojárnak* (EWUng.); 1631 *Felleitarom* (ItK. 7: 53); 1632 *föllaytar* (NySz.); 1660 k. *fullajárt* (NySz.); 1664 *folajtárhoz* (EWUng.); 1719 *Forajtárának* (EWUng.); 1736 *forrajtar* (ItK. 8: 352); 1744 *Fellarter* (SzT.); 1784 *főljatáromtul* (MNY. 14: 154); 1786 *Flajtároknak* (NSz.); 1863 *féléjtárok* (Kriza [szerk.] Vadr. 459); 1869 *fűljatárok* (NSz.) **J: 1.** 1481 ? 'vmely nagyúr kocsija előtt lovagló v. a hatos fogat elülső lovának nyergében ülő lovas | Vorreiter' (Hadrovics: UEISk. 228) (↑), 1508 'ua.' (OkISz.) (↑); **2.** 1587 'lovász | Reitknecht' (SzT.); **3.** 1879 'küldönc | Eilbote' (Nyr. 8: 235)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *vorreiter, vurreiter, varreiter, verreiter* 'vmely nagyúr kocsija előtt lovagló lovas; hatos fogat elülső lovának nyergében ülő éllóvas', – ném. *Vorreiter* 'éllóvas' [< ném. *vor* [igekötő] + *Reiter* 'lovas']. (≈) Megfelelői: cseh (R.) *forajtr*; le. (N.) *folajter*; stb.: 'fullajtár, éllóvas'. (△) A szó belseji *l*-es változat elhasonulással keletkezett; vö. →*fillér*. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés úgy keletkezhett, hogy a nyelvérzék a *fullajtár*-t a *futtat* 'futásra készítet v. futtat, vhová sietve elküld' (< →*fűr*) szóval kapcsolta össze.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *rajcsúr*

fullánk **A:** 1348/ *Mehfulca* [szN.] (OkISz.); 1430 k. *fulac* (SchlSzt. 2160.); 1493 k. *fwlyakyaat* (FestK. 243); 1533 *fwlankos* [sz.] (NySz.); 1560 k. *fulaak* (GyöngySzt. 283.); 1678 *fulánkja* (NySz.); 1697 *fuláng* (NySz.); 1725–1764/ *fullánk* (NSz.); 1809 *Fulakos* [sz.] (NSz.) **J:**

1. 1348/ 'méh, darázs stb. szűrő szerve, kígyó, gyík stb. nyelve | Stachel (von Insekten), Zunge (von Reptilien)' # (Oklsz.) (↑); 2. 1430 k. 'tüske, tövis, vminek a hegyes, szűrős végződése | Dorn, Stachel, spitzen Ende eines Gegenstandes' (SchlSzt. 2160.) (↑); 3. 1560 k. 'ökörhajtó szeges bot, ösztöke | Treibstachel' (GyöngySzt. 283.) (↑); 4. 1912 'bádogosok egy fajta szerszáma | Angel (Art Spenglergerät)' (Frecksay: MestSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*fűl*¹ igéből keletkezett -*k* névszóképzővel; vö. →*fonák*, →*szilánk* stb. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. A szó alaki felépítését analógiásan az -*ánk* képzős melléknevek befolyásolhatták; vö. *falánk* (→*fal*¹), *nyalánk* (→*nyal*) stb. A *fulka* változat a [4]-es tőtípus hatására utal. Az 1. jelentést a korábbi adatokban gyakran elvontként használták, mint pl. a *halál fullánkja* (1493 k.: ↑), *irigység fullánkja* (1531: TelK. 107). A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. még ném. *Angel* 'egy fajta horog, horgászszerszám; ajtópánt; ár <szerszám>; fullánk <méheké, darazsaké>'. ⊖ Nem tartozik ide: *fulák* 'egy fajta kúszónövény' (1584: EtSz. 1. *fulák* a.).

📖 EtSz. 2. *fulák* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fűl*¹

fumigál A: 1831 *fumigálhatom* [sz.] (ItK. 19: 359) J: 'semmibe vesz | gering achten'

■ Jövevényszó, valószínűleg latin eredetű. | ⊕ Lat. *fumigare* 'füstöl(ög); meg-, kifüstöl', (h.) 'ua.; dohányzik' [< lat. *fumus* 'füst']; – vö. még ném. (R.) *fumigieren* 'füstöl'. Habár a 'füstöl' jelentést a magyarban nem tudjuk adatolni, bizonyára egy konkrét > elvont jelentésváltozás mehetett végbe (mint pl. a ném. *auf jmdn pfeifen, jmdm was blasen*: 'füttyöl vkire' kifejezésekben), amelyben a köztes fázis a 'vkit füstnek vesz, tekint' lehetett. ⊕ A bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *parfümíroz*, *tuja*

fundál A: 1372 u./ *fundaltatott* [sz.]; *fondaltauolna* (JókK. 2, 8); 1559 *fandaltatic* [sz.] (Székely I.: Krón. 11b); 1778 *fündállak* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'alapít; megerősít | gründen; befestigen' (JókK. 2, 8) (↑); 2. 1570 'épít | bauen' (MNY. 62: 499); 3. [ma ki~] 1708 'kiagyal, kieszel, kitervel | ersinnen' # (Pápai Páriz: Dict. *Struo* a.) Sz: ~**ás** 1416 u./¹ *fondalafaban* (BécsiK. 193)

fundamentum A: 1416 u./¹ *fondamentom* vètefe (BécsiK. 293); 1517 *fyndamentomayg* (DomK. 171); 1577 *fundame(n)tumarol* (SzT.); 1588 *fundomentoma* (Frankovics: Haszn. 112a); 1604 *Fendemontom* (Szenczi Molnár: Dict. *Fundāmen* a.); 1708 *Fundāmentom* (Pápai Páriz: Dict. *Fundāmen* a.); 1785 *fundamentómos* [sz.] (NSz.); NYJ. *fundemēntom* (ÚMTsz.) J: 'alapzat, alap (átvitt értelemben is) | Grund(lage) (auch abstr.)'

fundus × A: 1614 *fundusan* (EWUng.); 1643 *fündust* (SzT.); 1898 *funtos* (Rell: LatSz. 17); NYJ. *fontos* (MTsz.) J: 1. 1614 'telek; birtok | Grundstück; Gut' (EWUng.) (↑); 2. 1722 'alap; pénzalap | Grundlage; Geldfonds' (SzT.); 3. 1820 'fenék, alfél | Gesäß' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *fundare* '(meg)alapo, megerősít; alapít, létrehoz' | lat. *fundamentum* 'alap, alapzat <elvont értelemben is>; fenék; kezdet' | lat. *fundus* 'talaj, alap; fenék <edényé>; földbirtok, telek, házhely' [indoeurópai eredetű; vö. av. *būnō-*; óész. germ. *botn*; stb.: 'talaj, alap']. ⊗ Megfelelői: ném. *fundieren*, *Fundament*; fr. *fonder*, *fondement*; stb.: '(meg)alapo, alapít', 'alap, alapzat'; – ném. *Fundus* 'készlet, állomány, alap(helyzet), eszköz'; fr. *fond* 'vminek az alja, feneke, mélye', *fonds* '(föld)birtok, telek, vagyon, vagyoni tartalék <pénzben>'; stb. – A *fundus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*árestál* stb.

📖 EtSz.; Gáldi: Szótir. 336; TESz.; EWUng. • Vö. *latifundium*, *morfondíroz*, *plafon*

fundamentum → *fundál*

fundus → *fundál*

fungál → *funkció*

funkció **A:** 1586 *funktiojaban* (EWUng.); 1699 *functióra* (Nyr. 88: 207); 1874 *funkciója* (NSz.) **J:** **1.** 1586 'tiszttség; szerepkör | Amt, Würde; Wirkungskreis' # (EWUng.) (↑); **2.** 1835 'működés | Tätigkeit, Funktionieren' (Kunoss: Gyal.); **3.** 1894 'függvény a matematikában | mathematische Funktion' (PallasLex.)

fungál **A:** 1674 *fungallyo(n)* [l-j] (SzT.); 1715 *fungálok* (SzT.) **J:** 'vmilyen minőségben működik | fungieren'

funkcionál **A:** 1872 *functionálásával* [sz.] (NSz.); 1910 *funkcionál* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'működik | funktionieren'

funkcionárius **A:** 1877 *funkcionáriusát* (NépszavaMHK. 1877. febr. 18.: [3]); 1878 *functionárius* (NSz.) **J:** 'tiszttségviselő | Funktionär'

funkcionális **A:** 1886 *funkcionális* (FövL. 1886. aug. 25.: 1709) **J:** 'működésbeli | funktionell'

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **funkció** és a **fungál** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *functio* '(el)intézés, (el)végzés, hatékonyság, tiszttség stb.', (ú.) 'matematikai függvény' [< lat. *fungi* (↓)] | lat. *fungi* 'elvégez, véghez visz vmit stb.'. (≈) Megfelelőik: ném. *Funktion*; fr. *fonction*; stb.: 'működés, tiszttség; függvény', ném. *fungieren* 'vmilyen minőségben működik'.

■ A **funkcionál**, **funkcionárius** és **funkcionális** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *funktionieren*, *Funktionär*, *funktionell*; fr. *fonctionner*, *fonctionnaire*, *fonctionnel*; or. *функционировать*, *функционер*, *функциональный*; stb.: 'működik, funkcionál', 'funkcionárius', 'funkcionális, működési'; – a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, részben latinosított végződéssel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

funkcionál → *funkció*

funkcionális → *funkció*

funkcionárius → *funkció*

fúr **A:** 1181 ? *Furuod* [sz.] [SZN.] (PRT. 8: 277); 1268 ? *Furro* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 81); 1372 u./ *furot* [sz.] (JókK. 8) **J:** **1.** 1181 ? 'lyukat, rést, üreget, vájatot készít; lyukaszt | bohren, aushöhlen; durchlöchern' # (PRT. 8: 277) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 8) (↑); **2.** 1589–1591 'izgat, nyugtalanít (vmely kérdés, ügy, dolog, érzés stb.); bánt, aggaszt | es wurmt jmdn, etw bohrt ihm im Kopf herum; kränken, ängstigen' (MNY. 75: 505); **3.** [~ja magát] 1750 'lopakodik, odaférfőzik; elhatol vhová | sich herbeimachen; sich hindrängen' (Wagner: Phras.

Obrepo a.); **4.** 1791 'odaférköztet, vmit belelop vmibe | hineinschmuggeln' (NSz.); **5.** 1815 'beledug; belenyom | hineinstecken; hineindrücken' (NSz.); **6.** 1954 'vkit alattomban támad, áskálódik ellene | gegen jmdn intrigieren' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1181 [sz.] [? szn.] (PRT. 8: 277) (↑); 1395 k. 'egy fajta forgácsolószerszám | Druckbohrer' (BesztSzj. 752.) | ~**ás** 1478 *Fwras* [? szn.] (Oklsz.); 1590 *furas* '(kifűrt) lyuk | (gebohrenes) Loch' (Gl. *fűrás* a.) | ~**dogál** 1490 *fwrdogalya* vala 'kínozt, zaklat, gyötör | quälen' (SzalkGl. 187.) | ~**at** 1508 *furatoth* 'lyuk, fűrás | Bohrung' (NádK. 260) | **furdal** 1533 *furdalo* [sz.] '(szakaszosan, meg-megállva) fűr, vāj | (anhaltend) bohren' (NySz.) | **furdancs** 1622 *furdancz* 'egy fajta forgácsolószerszám | Druckbohrer' (MNy. 57: 348) | **furkál** 1774 *furkáló* [sz.] (NSz.) | **furakodik** 1792 *furakodnak* (NSz.) | **furakszik** 1891 *furakszik* (NSz.) | ~**ódik** 1828 *furódnak* (HasznMul. 12: 91); 1840 *fűrodba* [ɔ: *fűródva*] [sz.] (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *porę* 'ár <szerszám>'; osztj. (V.) *pör* 'fűrő'; zürj. (Sz.) *pjr-nól* 'ua.' (*nól* 'nyíl'), (Lu.) *pjred-* 'átfűr'; votj. (Sz.) *pjr* 'át, keresztül', *pjriča* 'homorúvéső, vājóvéső'; finn *pura* 'véső, feszítővas, fűrő', *puraa-* 'lyukakat vés'; lp. (L.) *pårre* 'fűrő; tárgyak széle, pereme'; – jur. *porę?* 'egy fajta fűrő'; szelk. *pur* 'fűrő'; kam. *pərijan*, *pəraŋ* 'ua.' [uráli **pura* 'fűr; fűrő']. (≈) Megfelelői: török *bur-*; lat. *forare*; stb.: 'fűr'. **2.** Szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*fűr*¹ 'szűr; döf' igéből keletkezett. Az *l* > *r* hangváltozáshoz vö. →*világ* > →*virág*, bár a →*szűr* esetleges analógiás hatásával is számolhatunk. □ (⊖) A *fűr* a *fűr-farag* 'barkácsol' (1668: NySz.) ikerszóban is előfordul.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz., *fűr-farag* a. is; EWUng. • Vö. *agyafűrt*, *borona*², *fűr*¹, *furcsa*

fura → **furcsa**

furcsa **A:** 1424 *Furcha* [szn.] (Oklsz.); 1575 *furcza* (NySz.) **J:** **1.** 1424 ? 'kötekedő; zaklató, nyugtalanító | stänkerig; belästigend' (Oklsz.) (↑), 1575 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1424 ? 'serény, buzgó; tudni vágyó, kíváncsi | eifrig; wißbegierig' (Oklsz.) (↑), 1577 'ua.' (KolGl.); **3.** 1592 ' | schlau; tückisch' (Cisio E4b); **4.** 1630 'nevetséges | spaßhaft' (NySz. *Furcsálkodás* a.); **5.** 1665 'élénk, ürge; nyughatatlan, mozgékony | lebhaft; rastlos' (NySz.); **6.** 1763 'friss, gyors (hír) | frisch (Nachricht)' (NySz.); **7.** 1770/ 'csinos, formás; rendes, takaros | hübsch; niedlich' (NSz.); **8.** 1780 'különös, szokatlan (többnyire rosszalló értelemben); meglepő | komisch, seltsam (meist mißbilligend); überraschend' # (NSz.); **9.** 1799/ 'komikus (műfaj) | komisch (Kunstgattung)' (I.OK. 30: 260) **Sz:** ~**II** 1847 *furcsállották* 'furcsának tart, rosszall | missbilligen' (Hetilap 1847. dec. 28.: [1])

fura **A:** 1522 ? *Fwra* [szn.] (OklszPótl.); 1704 e./ *Fura* (Kreszn.) **J:** **1.** 1704 e./ 'új, friss | neu, frisch' (Kreszn.) (↑); **2.** 1770 ? 'élénk, eleven; ürge, serény | lebhaft; flink' (NyF. 14: 24), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1786 'furcsa, különös; mulatságos | seltsam; komisch' # (NSz.); **4.** 1788 ? 'furfangos, ravasz | schlau' (NyF. 14: 24), 1790 'ua.' (NSz.); **5.** 1904 'csinos, helyes | hübsch' (NyF. 14: 24)

■ A szócsalád alapja, a **fura** származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*fűr* 'nyugtalanít, aggaszt' lehetett. A végződés a folyamatos melléknévi igenév -*a* képzője; vö. →*finta*, →*kajla* stb. A magyarázat nehézsége, hogy a feltételezett →*fűr* alapszó 'nyugtalanít, aggaszt' jelentése későbbi adatolású, mint a *fura*. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. ném. *spitz* 'hegyes, csúcsos; ravasz'.

■ A **furcsa** származékszó. | (⊕) A *fura* szóból keletkezett valószínűleg -*a* ~ -*csa* képzőcserével, mivel a szóvégi -*a*-t tévesen kicsinyítő képzőnek foghatták fel.

□ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A *furi* 'gyors, ürge; furcsa; érdekes' (1800: NSz.) ugyancsak képzőcserével jött létre a *fura* szóból. (⊕) Téves az a magyarázat, hogy a *furcsa* szó belseji *cs*-je az *s* gyakorító képző egyik változata.

furfang **A:** 1565 *furfánt* (NySz.); 1592 *furfantság* [sz.] (NySz.); 1784/ *furfanksága* [sz.] (NSz.); 1786 *furfangságáról* [sz.] (NSz.); 1817 *furfangos* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1565 'csalárd, ravasz ember | betrügerischer, schlauer Mensch' (NySz.) (↑); **2.** 1836 'fortély; ravaszság | Kniff, List; Schlaueit' # (NSz.) | <MN> 1606 'csalárd, ravasz | betrügerisch, schlau' (ThurzóLev. 2: 150) **Sz:** ~**os** 1788 *furfangoskodtak* [sz.] 'ravasz, fortélyos | listig, schlau' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (rom.) *furfant* 'csibész, gazfickó, kópé', (mil.) *forfant* 'ua.', (bol.) *furfant* 'ua.; gyáva (ember); fukar, zsugori; koldus; csalás', – ol. *furfante* 'kópé, csirkefogó; ravasz, furfangos' [< ol. (R.) *furfare, forfare* 'megsért, bűncselekményt követ el; meglop']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *fífanat* 'kópé, csibész'; le. (R.) *furfant* 'ua.; csaló, szélhámos'. (△) A *t > g* hangváltozás szokatlan, de vö. *mostang* (→*most*), *ottang* (→*ott*) stb. A főnévi 2. jelentés a *furfangos* (↑) származék alapján keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 71: 31; EWUng.

furgon **A:** 1833 (bagázsias, *Furgon*) szekeret (Honművész 1833. szept. 8.: 368); 1896 *furgon-kocsi* (BpHírlap 1896. jún. 19.: 7); 1948 *furgon* (NSz.) **J:** 'kisebb teherautó, szállítókocsi | Lieferwagen (kleiner Lkw)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném., (svájci) *Fourgon*; ang. *fourgon*; fr. *fourgon*; stb.: 'fedett jármű, teherautó, zárt (tetejű) tehergépkocsi'. A franciából terjedt el [< fr. *fourgon* 'hosszú vasrúd']. (△) A jelentésfejlődés az alábbi volt: 'rúd a szekér, kocsi oldalán' > 'a kocsi oldala' > 'kocsi'. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia nyelvből került át.

📖 EWUng. • Vö. *fírol*

fúria **A:** 1585 *Furiák* (Cal. 443); 1793 *Fúria* (NSz.) **J:** **1.** 1585 'a bosszú, a düh(össég) istennője; | Rachegöttin' (Cal. 443) (↑); **2.** 1657–1658 'dühösség | Wut' (MNy. 68: 339); **3.** 1805 'veszekedő, dühöngő nőszemély | wütendes, streitsüchtiges Weib' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *furia* 'dühöngés, örvongás', (h.) 'ua.; (elvakult) szenvedély, indulat', lat. *Furia*, (h.) *Furiae* [többes szám] 'a bosszú istennője' [< lat. *furere* 'dühöng, tombol']. (≈) Megfelelői: ném. *Furie* 'a bosszú istennőinek egyike; dühöngő, örvongó nőszemély'; fr. *furie* 'ua.'; stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *február, fírol, tuja*

furikázik **A:** 1887 *furikázhatol* (Herkules 1887. jan. 30.: 2) **J:** 'ide-oda kocsikázik, autózik | herumfahren'

■ Származékszó. | (△) A *furik* 'talicska, taliga' (1818: NSz.) tájszóból keletkezett igeképzővel. Az alapszó a szlk. *fúrik*, (K.) *furik* 'ua.' átvétele [< szlk. *fúra* 'kocsirakomány, fuvar; teherszállító szekér, fogat']. (⊙) A bizalmas nyelvhasználatban fordul elő.

📖 TESz. *furik* a.; EWUng. • Vö. *fuvar*

furkó **A:** 1495 k. *Fwrkho* [szN.] (OkI Sz.); 1514 *fwrko* (OkI Sz.); 1577 *fúrko* (KolGl.) **J:** **1.** 1495 k. ? 'buzogány; egy fajta szöges hajítófegyver | Streitkolben; Art benagelte Wurfwaſſe' (OkI Sz.) (↑), 1514 'ua.' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1553 'gránát (mint robbanószer) | Granate' (MNy. 80:

126); **3.** [főleg ~*sbot*] 1685 'bunkó; bunkósbot | Kolben; Knotenstock' # (NySz.); **4.** 1784 'lisztből készült gombóc | Knödel, Kloß' (Baróti Szabó: KisdedSz. 27)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. *furca* '(kétágú) villa; villa alakú hordeszköz; állvány' [tisztázatlan eredetű]. (△) A szóvégi *ó* esetleg a →*bunkó*, →*karó* stb. hatására keletkezett. Eredetileg katonai szakszó lehetett, amely egy hajítófegyvert jelölhetett. 2. jelentése metonímia, 3. és 4. jelentése metafora az 1. jelentés alapján. (△) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

furmány Δ **A:** 1620 *Furman* (MNy. 80: 126); 1635 *furmányos* [sz.] (OkI Sz.); 1644–1667 *formányos* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1669 *fürmán* szekér (NySz.) **J:** **1.** 1620 'fuvaros | Fuhrmann' (MNy. 80: 126) (↑); **2.** 1708 'taliga | Karren mit zwei Rädern' (Pápai Páriz: Dict.); **3.** 1800 'rakomány, teher | Ladung, Fuhre' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **4.** 1807 'teherkocsi, társzekér | Lastwagen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**os** 1635 'fuvaros | Fuhr-' (OkI Sz.) (↑); 1708 'kordé, szekér vezetője | Karrenführer' (Pápai Páriz: Dict.); 1913 'furfangos; ármányos | schlau; intrigant' (MAIföld 1913. nov. 23.: 4)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Fuhrmann* 'fuvaros' [< ném. *Fuhre* 'rakomány, szállítmány; teherszállító szekér, teherautó' + *Mann* 'férfi, ember; <összetételben: egy mesterség, foglalkozás gyakorlója, üzője>']. (≡) Megfelelői: szbhv. (N.) *fürman*; le. *furman*; stb.: 'fuvaros'. (△) A 2–4. jelentés metonímia. (⊖) Idetartozik: (R.) *furvézer* 'szekerész katona' (1849: MNy. 65: 238), amely a ném. (R. au.) *fuhrweser* 'ua.' szóból ered; vö. még ném. *Fuhrwesen* 'a szállítással összefüggő tevékenység és intézmények'. (△) A köznyelvben ma csupán a 'furfangos' jelentésű származék használatos; ez valószínűleg a *furfangos* (→*furfang*) hatására keletkezett.

📖 EtSz. *furmányos* a.; TESz., *furvézer* a. is; EWUng. • Vö. *fuvar*, *hutmány*, *zsákmány*

furmint **A:** 1623 *Furmint* szőlő (Nyr. 85: 95); 1629 *Formint* (Nyr. 85: 95); 1779 *formént* (EtSz. 2: 576); 1829 *furment*, *furmin* (EtSz. 2: 576) **J:** **1.** 1623 'egy fajta szőlő | Art Weinrebe, Furmint' (Nyr. 85: 95) (↑); **2.** 1937 'ebből a szőlőből készült bor | Furmintwein' (Sauvageot: MFrSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg francia (kfr.) eredetű. | (≡) Fr. (ófr.kfr.) *fromentel* 'egy fajta (kiváló) champagne-i szőlő; egy fajta pezsgő', – fr. *fromenteau* 'egy fajta borszőlő' [< fr. (ófr.) *fourment*, *froment*, *frumint* 'búza']. Ezt a szőlőfajtát azért nevezhették el így, mert a szőlőt préselés előtt búzaszalmán aszalták, töppesztették. Hasonló szemlélethez vö. fr. *vin de paille*; ném. *Strohwein*: 'szalmán aszalt szőlőből készült aszúbor'; vö. még m. *szalmabor* 'ua.' (1897: PallasLex.). (△) A magyarban a szót esetleg a 11–13. sz.-ban a Magyar Királyság területére betelepült vallonok terjesztették el, bár ezt a lehetőséget a szőlőfajta nevének kései felbukkanása a magyarban némileg gyengíti.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

furmér → **furnéroz**

furnéroz **A:** 1809 *Furnirozott* [sz.] (MNy. 38: 132); 1832 *Fornyirozott* [sz.] (SzT.); 1846 *furnérozott* [sz.] (SzT.) **J:** 'vékony, nemes faanyagból készült lemezekkel borít | furnieren'

furnér **A:** 1820 *fornir* vágo (SzT.); 1844 *funiros* [sz.] (MNy. 70: 224); 1890 *funéros* [sz.] (NSz.); 1901 *furnér* (NSz.) **J:** 'fa borítólemez | Furnier'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *furnieren* 'furnérlemezzel borít' [< fr. *fournir* 'gondoskodik a szükségesről: ellát, szállít, nyújt, ad, juttat'] | ném. *Furnier* 'nemes faanyagból készült vékony borítólemez'. (≈) Megfelelői: szbhv. *furnirati*, *furnir*; cseh *furnýrovat*, *furnyr*; stb.: 'furnéroz', 'furnérlemez'. (⊕) A (R.) *fornírtos* 'furnérral borított' (1807: Nyr. 12: 77) a ném. *furniert* 'ua.' átvétele, amely a magyarban -s melléknévképzővel bővült.

EtSz.; TESz.; EWUng.

furt × A: 1777 *furt* (MNy. 60: 108) J: 1. 1777 'el, tova | weg, weiter' (MNy. 60: 108) (↑); 2. 1878 'folyton, egyre | unaufhörlich' (NSz.)

furtonfurt × A: 1851 *fórton-fört* (NSz.); 1864 *furtonfurt* (NSz.) J: 'folyton, egyre | unaufhörlich'

■ Német (f.-ném.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (f.-ném.) *furt*, – ném. *fort*: 'el, tova; tovább(ra), tartósan' [germán eredetű; vö. fríz (ófríz) *forth*; ang. (óang.) *for*; stb. 'el, tova'] | ném. (f.-ném.) *furt und furt*, – ném. *fort und fort*: 'folyton, egyre'. (≈) szbhv. (N.) *furt*; cseh (N.) *furt*; stb.: 'ua.'. (⊕) A *furtonfurt* meghonosodását a →*gézengúz*, →*torzonborz* stb. típusú ikerszók is megkönnyíthették.

EtSz.; TESz.; EWUng.

furtonfurt → *furt*

furulya A: 1643 *fruglással* [sz.] (NyK. 73: 85); 1644 *frulliaja* (SzT.); 1645 *Frulyás* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1647 *Furollyás* [sz.] (NySz.); 1664 *furulljaval* (SzT.); 1714 *Furulyás* [sz.] (Oklsz.); 1736 *frujaszóval* (SzT.); 1742 *Furujás* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1747 *Fluerás* [sz.] [SZN.] (MNy. 70: 224); 1755 *foruglás* [sz.] (MNy. 60: 227); 1792 *fújora* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1799 *furújálván* [sz.] (MNy. 70: 224) J: 'fából készült, ajaksípos, hangképző nyílásokkal ellátott egyszerű, népi fúvós hangszer | Flöte' # Sz: ~**zik** 17. sz. *furulyáznak* (Thaly: VÉ. 2: 171) | ~**I** 1736 (SzT.)

■ Román jövevénytyszó. | (≡) Rom. *fluier*, *fluieră*, [végartikulussal] *fluiera* 'pásztorsíp, furulya; sípcsont' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: szlk. *fujara*, (N.) *furo'l'a*, *furula*, *furugla*; ukr. (N.) *фюра*, *флюра*; stb.: 'pásztorsíp, furulya'. A vlach pásztorkodás terjesztette el. (⊕) A szó eleji *fu-* és *fo-* kezdetű változatok a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkeztek; a szó belseji *g* szervesen járulékhang, esetleg a →*boglya*, →*saroglya* stb. analógiájára került a szóba; a szövegi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora*.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 823; TESz.; Bakos F.: REL. 232; EWUng.

furunkulus A: 1826 *furunculus* [ES. NEM M.] (MKurir 1826. jan. 24.: 56); 1864 *furunculus* (Gyógyászat 1864. aug. 13.: 661); 1867 *furunkulusok* (MPolgár 1867. ápr. 17.: 42) J: 'bőrön levő kelés, kelevény | Furunkel'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *furunculus* 'tolvajocska; (dudor alakú, nedvszívó) kinövés a szőlőrügy mellett; (vér)kelés', (tud.h.) 'kelés, vérhólyag' [< lat. *fur* 'tolvaj']. (≈) Megfelelői: ném. *Furunkel*; fr. *furoncle*; stb.: 'kelés, kelevény'. (⊕) A szövegi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

EtSz.; TESz.; EWUng.

fuser **A:** 1564/ *Fusérnak* (StSl. 27: 331); 1615 *Puferok* (MNY. 48: 216); 1775 *fucser* (Bakos J.: Szműv. 10); 1783 *Fusser* (MNY. 65: 238); 1785 *Fúserek* (NSz.); 1794 *Pfusser* (NSz.); NYJ. *fucsér* (ÚMTsz.). **J:** 'kontár, hozzá nem értő személy | *Pfusser*' **Sz:** ~ál 1882 *fuserálni* [sz.] (FővL. 1882. dec. 10.: [1])

■ Német (k.-ném.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (k.-ném.) *fuscher*, *puscher*, – ném. *Pfusser*: 'rossz munkás, kontár' [onomatopoetikus eredetű]. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *fušer*; le. (N.) *fuszer*; stb.: 'ua.'. (⊕) A *fuserál* származék, amely ma elterjedtebb használatú, mint alapszava, a →*kunyerál*, →*macerál* stb. típusú igék analógiájára keletkezett. (⊖) A *fusi* 'feketemunka' (1957: NSz.) szórövidülés a *fuser*-ből kicsinyítő képzővel; vö. *csoki* (→*csokoládé*), *diri* (→*direktor*) stb. Ma ez a szó is leginkább a *fusizik* 'feketén dolgozik, feketemunkát végez' (1958: NSz.) származékában él.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fuccs*

fustély × **A:** 1566 *fustélyockal* (Heltai: Fab. 171); 1585 *fustellial*, *fustelt* (SzT.); 1669 *füstély* (NySz.). **J:** 'bunkósbot, furkósbot | Knotenstock'

■ Román jövevénytyszó. | (≡) Rom. (R.) *fűște*, [végartikulussal] *fűștele* 'bot, dorong' [lat. *fustis*, *fustem* [tárgyest] 'ua.']. (⊕) A *fustély* alak úgy keletkezett, hogy a román szó végartikulusát a magyarban *e*-birtokos személyjelnek érezhették és elhagyták.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *smafu*

fuszekli Δ **A:** 1788/ *fuszöklit* (SzT.); 1806 *Fuseklit* (SzT.); 1807/ *Fűszekli* (SzT.); 1850 *fuszékli* (SzT.); 1857 *fuszetlit* (NSz.). **J:** 'zokni | Socke'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *fußsöckl* 'zokni' [< ném. *Fuß* 'láb' + *Socke* 'zokni']. Vö. még ném. (R.) *fußsocke* 'zokni'. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *fűsēkla*; stb.: 'zokni'. (⊕) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fércel*, *futball*, *pad*, *pedál*, *pódium*, *zokni*

fuszuly → *fuszulyka*

fuszulyka × **A:** 1692 *Fuszulka* (MNY. 80: 126); 1715 *fuszulyka* (SzT.); 1750 *Foszujkát* (SzT.); 1757 *Faszullyka* (SzT.); 1787 *Fasiolka* (NSz.). **J:** 'bab, paszuly | Bohne'

fuszuly × **A:** 1708 *Fufzuly* (Pápai Páriz: Dict.); 1756 *fuszoljából* (SzT.); 1816 *faszuj* (Gyarmathi: Voc.); 1874 *fuszolya* (Nyr. 3: 326); 1887 *faszolya* (Nyr. 16: 478); NYJ. *faszola*, *fizuja* (ÚMTsz.). **J:** 'bab | Bohne'

■ A szócsalád alapja, a **fuszuly** román jövevénytyszó. | (≡) Rom. *fásóale*, (N.) *fasólă*, *fasúii*, *fasulă*, [végartikulussal] *fasóla* 'bab(szem)' [< gör. (biz.) *φασούλι*, *φασόλι* 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *faséole*; ol. *fagiolo*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyar változatok többszörös átvételre utalnak. Egyes változatok szóvégi *a*-jához vö. →*áfonya* stb.

■ A **fuszulyka** származékszó. | (⊕) A *fuszuly*-ból keletkezett kicsinyítő képzővel. Főleg az erdélyi magyar nyelvváltozatok szava.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 824; TESz.; EWUng. • Vö. *paszuly*

fut A: 1247 *Futas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1300–1320 *fusto* [ʔ ɔ: *fussatok*] [*fut* □] (Nyr. 44: 258); 1372 u./ *futtuala* (JókK. 36); 1604 *Megfottatot* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Percúrpus* a.)
J: 1. 1247 'szalad; siet, gyorsan halad | laufen; sich schnell vorwärtsbewegen' # (Oklsz.) (↑);
2. 1372 u./ 'gördül, özönöl; folyik, csurog | strömen; fließen' (JókK. 54); **3.** 1416 u./¹ 'szökik, menekül | fliehen, flüchten' (BécsiK. 43); **4.** 1416 u./² 'bejár, végigjár | durchwandern' (MünchK. 41va); **5.** 1416 u./³ 'időben' folyik, folytatódik | im Gange sein' # (AporK. 162); **6.** 1512 'vmi kerül, elkerül | (ver)meiden' (WeszprK. 126); **7.** 1531 'iparkodik vmiben; törekedik vmire | sich befließen; (er)streben' (ÉrsK. 218); **8.** 1548–1578 'vmi benő (növény); kúszik (növény) | bewachsen, klettern (Pflanze)' # (RMKT. 4: 134); **9.** [ma főleg *be~*, *el~*] 1590 'vmit átjár, áthat; eláraszt, ellep | etw durchdringen; überlaufen, bedecken' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 174); **10.** 1590 'folyat (tehén) | rindern, bullen' (NySz.); **11.** [*meg~*, *át~*, *végig~*] 1624 'sebtében átolvas vmit | etw flüchtig durchlesen' (NySz.); **12.** 1732 'térben' elterjed, húzódik | sich erstrecken' (SzT.); **13.** 1756 'gyorsan terjed (hír, tűz stb.) | sich schnell verbreiten (Nachricht, Feuer usw.)' # (SzT.); **14.** [*~ vmi*, *vki után*] 1824 'hallgat vkire, követ vkit, vmit; vkivel közeli viszonyba akar kerülni | jmdn, etw befolgen; jmdm nachlaufen' # (NSz.); **15.** [*~ja vmire*] 1877 'telik vmiből vmire, elégnék bizonyul | es reicht aus' # (NSz.); **16.** 1899 'működik, érvényesül; érvényben van, műsoron van | zur Geltung kommen; in Kraft sein, auf dem Programm sein' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1439 [szN.] (Oklsz.); 1775 'versenyfutó atléta | Wettläufer' (NSz.); 1818 'egy fajta bábu (a sakkban) | Läufer (im Schachspiel)' (NSz.) | ~**ás** 1247 [szN.] (Oklsz.) (↑) | ~**amik** 1372 u./ *fvta mafat* [sz.] 'szalad, siet, gyorsan halad | laufen' (JókK. 148) | ~**amás** 1372 u./ 'futás | Laufen' (JókK. 148) | ~**os** 1372 u./ kernyel es *futofuan* [sz.] 'ide-oda futkos | umherlaufen' (JókK. 17) | ~**at** 1416 u./¹ *futatban* 'futás | Laufen' (BécsiK. 43) | ~**t** [birtokos személyjellel] 1416/² *egbè futtat* 'összesereglés | Zusammenlaufen' (MünchK. 44vb) | ~**atta** 1416 u./¹ *èlfutattoc* (HAT-I IGENÉV) 'futva, futás közben | laufend, während des Laufens' (BécsiK. 43) | ~**tat** 1548 *futtato* [sz.] 'futni enged, hagy | laufen lassen' (Oklsz.); 1808 'bearanyoz, beezüstöz, ill. ezekkel a nemesfémekkel bevon | anlaufen lassen; vergolden, versilbern' (EtSz.) | ~**amodik** 1550 k./ (NySz.) | ~**kos** 1590 *futkos* (NySz.) | ~**károz** 1621 *Futkározni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**am** 1780 *futami* (Nyr. 32: 162) | ~**ár** 1831 *futár* (Kreszn.) | ~**ólagos** 1832 *futólagosság* [sz.] (NSz.) **R:** ~**ólag** 1577 *fútolag* (KolGl.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (V.) *pot-* 'elfut, elmenekül'; cser. (KH.U.B.) *pokte-* 'hajt, üz, üldöz'; – szelk. *pakta-* 'ugrik; fut, siet'; ? kam. *baktə-* 'jön' [uráli **pukta-* 'ugrál, szökell; fut']. (⊕) A szó belseji **kt* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*két*, →*tat*¹. A jelentések összefüggéséhez vö. vog. (R.) *oji* 'menekül, megszökik' : zürj. (I.) *vojł-* 'fut, szalad (hófajd)', *vojlednj-* 'hajt, üz' : finn *aja-* 'ua.'. A magyar jelentések metaforák, ill. metonímiák, az 1. és 4. jelentés alapján, részben valószínűleg német hatásra keletkeztek; vö. ném. *laufen* 'fut; megy, jár; működik; zajlik, folyik (esemény); stb.'. A *futam* és a *futár* nyelvújítási származékok; a *futó* származékhoz vö. ném. *Läufer* 'vki, aki fut, szalad; sakkfigura'.

📖 FUF. 21: 125; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *ámokfutó*, *elmeftuttatás*, *földönfutó*, *futrinka*, *kengyelfutó*, *lót-fut*, *vesszőfutás*

futa × **A:** 1516 *futabol* (Oklsz.); 1592 *fota* (Kakuk: ÉlOsm. 157); 1754 k. *fúta* (NySz.) **J: 1.** 1516 'kelmefajta, gyapjúszövet | Art (Woll)stoff' (Oklsz.) (↑); **2.** 1589 '(női) kötény | Schürze' (SzT.); **3.** 1893 'színes szalagöv | farbige Schärpe als Gürtel' (MTsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Osm. *fita*, *futa* 'kötény; fürdőlepedő', (R.) 'csíkos, bolyhos indiai kelme-fajta'; újbör. *φουτᾶς* 'kötény; fürdőkötény; csíkos kelme-fajta'; albán *futë* 'ua.'; blg. (N.) *φύμα* 'ua.'; szbhv. (N.) *fūta* 'ua.'; rom. *foță*, [végartikulussal] *fota* 'ua.'. A balkáni nyelvekben az oszmán-törökből terjedt el [< újperzsa *fūta* 'ágyékkötő; egy fajta csíkos kelme' < arab *fūta* 'kötény; törülköző; kelme, köpeny']. (⇒⊕) A magyarba különböző nyelvekből, kereskedők

közvetítésével került át. (⊕) A 3. jelentés a *futaöv* 'egy fajta öv' (1589: SzT.) összetételből keletkezett önállósulással.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 157; EWUng.

futball A: 1869 *foot-ball* [ES. NEM M.] (Bánhidi: Sportny.); 1886 *foot-ballt* (Vörös: AngJsz. 6); 1894 *fút bal* (PallasLex.); 1900 *futballoznának* [sz.] (Hét 1900. jún. 17.: 378); 1904 *futbal* (Radó: IdSz.); 1948 *fodbalozni* [sz.] (Msn. 17: 19) J: 1. 1869 ? 'labdarúgás | Fußball' # (Bánhidi: Sportny.) (↑), 1886 'ua.' (Vörös: AngJsz. 6) (↑); 2. 1884 'futball-labda | Lederball der Fußballspieler' (Bánhidi: Sportny.) Sz: ~ozik 1900 (Hét 1900. jún. 17.: 378) (↑)

futballista A: 1902 *futballisták* (BpHírlap 1902. ápr. 6.: 2); 1936 *futbalista* (Bánhidi: Sportny.) J: 'labdarúgó játékos | Fußballspieler' #

■ A szócsalád alapja, a **futball** angol jövevénytyszó. | (≡) Ang. *football* 'futball-labda; labdarúgás' [< ang. *foot* 'láb' + *ball* 'labda']. (≈) Megfelelői: fr. *football*; or. *φυμδολ*; stb.: 'labdarúgás'.

■ A **futballista** származékszó. | (⊕) A *futball* főnévből keletkezett az -ista főnévképzővel; vö. *egyetemista* (→*egyetem*), *zongorista* (→*zongora*) stb. Vö. még ol. *footballista* 'labdarúgó'.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A *foci* 'futball-labda; labdarúgás' (1901: Nyr. 30: 438) szórövidülés a *fodbal* változatból kicsinyítő képzővel; vö. *csoki* (→*csokoládé*), *diri* (→*direktor*) stb. – Újabb megnevezések: *labdarúgó* 'futballjátékos' (1897: Vörös: AngJsz. 18), *labdarúgás* (1900: NSz.); vö. →*labda* és →*rúg*.

EtSz.; TESz., *foci* a. is; EWUng. • Vö. *bála*, *fuszekli*

futballista → **futball**

futrázs × A: 1643 *futerásihoz* (Horváth M.: NEI.); 1673 *futrásiait* (SzT.); 1705 *futrázsi* [✓] (NySz.); 1706 *futrázsért* (MNY. 61: 367); 1756 *futrás* kötelek (Nyr. 44: 124) J: 1. 1643 'egy-egy köteg szálas takarmány, amelyet lovas katonáknak szolgáltatnak ki | Bündel Rauhfutter, das den berittenen Soldaten ausgeliefert wurde' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1896 'csomó, köteg (szalma, tűzrevaló stb.) | Bündel (von Stroh, Heizmaterial usw.)' (Nyr. 25: 474); 3. 1898 'klasszikus szöveg magyar fordítása diákok segédeszközeként | Übersetzung eines klassischen Textes als Eselsbrücke' (Dobos: DiákSz.)

futrázsíroz Δ A: 1704 *futrázsírozni* [✓] [sz.] (EWUng.); 1707 *futrázséroztassa* [✓] [sz.] (MNY. 51: 219); 1739 *futraserózásban* [sz.] (SzT.) J: 'takarmányt szerez be | Futter beschaffen'

■ Német jövevénytyszók. | (≡) Ném. *Furage*, (R.) *fouteraschi*, *futterage*: '(állati) eledel, takarmány' [< fr. *fourrage* 'ua.']. | ném. *furagieren*, (R.) *futtragiren*: 'takarmányt beszerez v. vételez'. (≈) A *futrázs* megfelelői: szbhv. *furaž*, *furaža*; szlk. *furáž*, *futráž*; stb.: '(állati) eledel, takarmány'. (⊕) A *futrázsíroz* végződéséhez vö. →*blamíroz*, →*gázsulíroz* stb. A (R.) *futra* 'takarmánybeszerzés; (állati) eledel, takarmány' (1793: NSz.) a *futrás* változatból keletkezett elvonással, ugyanis a szóalakot tévesen -s képzős származékszóknak fogtak fel.

EtSz. *futrás* a.; TESz.; EWUng.

futrázsíroz → **futrázs**

futrinka A: 1800 *Futrinka* (MTsz.); 1805 *Futrika* [SZN.] (MNY. 82: 128) J: 1. 1800 'csenevész szárnyú, nappal rejtőzködő, éjjel zsákmány után járó, ragadozó bogár | Laufkäfer (Carabidae)' (MTsz.) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1876 'fürges, serény gyermek, többnyire lány | flinkes Kind, meistens Mädchen' (Nyr. 5: 471)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*fut* igéből jött létre az *-ika* ~ *-inka* képzővel, amelynek eredetileg denominális kicsinyítő képzői szerepe volt. A megnevezés a futrinkák fürgeségén alapul. A szó belseji *r* valószínűleg az →*ugrik* analógiájára került a szótestbe; vö. még *ugribugri* (→*ugrabugrál*), →*ugrifüles*. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊖) Ugyanebből az alapszóból különféle kicsinyítő képzővel keletkeztek: *futika* 'kószló, barangoló ember; futrinka; gyorslábú' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 230); *futri* 'szeleskedő; eleven, lóto-futó kislány' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 499); *futi* 'szeleskedő, ide-oda szaladgáló <ember>' (1873: Nyr. 2: 427); mindhárom szó a nyelvjárásokban él. (⊖) A *Futika* [SZN.] (1813: MNY. 82: 128) idetartozása a tisztázatlan jelentés miatt kérdéses.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fut*

futurista → *futurizmus*

futurizmus A: 1910 *Futurizmus* (Nyugat 3: 487) J: 'a 20. sz. elején Olaszországban keletkezett formabontó képzőművészeti és irodalmi irányzat | Futurismus'

futurista A: 1910 *futurista* (Nyugat 3: 487) J: <MN> 1910 'a futurizmus elveit követő | futuristisch' (Nyugat 3: 487) (↑) | <FN> 1916/ 'a futurizmus követője | Futurist' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Futurismus*; ang. *futurism*; fr. *futurismo*; ol. *futurismo*; stb.: 'futurizmus' | ném. *Futurist*; ang. *futurist*; fr. *futuriste*; ol. *futurista*; stb.: 'futurista'. Az olaszból terjedtek el [*<* ol. *futuro* 'jövő' *<* lat. *futurum* 'ua.']. (⇒⊕) A magyarba német, ill. olasz közvetítéssel kerültek át.

📖 EtSz. *futurista* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *próbál*

fuvar A: 1585 k. *fwar* (Gl.); 1633 *fórozásra* [sz.] (RMKT.XVII. 2: 415); 1780 *fuvarára* (NSz.); 1787 *fuharozással* [sz.] (MNY. 14: 155); 1790 *fuvarozzák* [sz.] (NSz.); 1810 *fúvart* (NSz.) J: 1. 1585 k. 'bérért végzett' teherszállítás | Fuhre, Transport' # (Gl.) (↑); 2. 1792 'fuvardíj | Fuhrgeld' (NSz.); 3. 1795 k. 'szállításra használt jármű, szekér | Fuhrwerk' (NSz.) Sz: ~**oz** 1633 [sz.] (RMKT.XVII. 2: 415) (↑) | ~**os** 1784 *Fuaros* 'terhet szállító | Fuhr-, Last' (MNY. 14: 155); 1798 'szállítással foglalkozó személy | Fuhrmann' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (baj.-osztr.) *vuor*, *fuar*, *fuär* 'út, utazás; rakomány, szállítmány; áruszállítás', (kor. úfn. h.) *fuer* 'kocsirakomány, szállítmány', – ném. *Fuhre* 'rakomány, szállítmány; teherszállító jármű' [*<* ném. *fahren* 'szállít, fuvaroz, továbbít']. (⊖) Megfelelői: szbhv. (N.) *fúra* 'szállítás, fuvarozás'; cseh *fúra* 'rakomány, szállítmány'; stb. (⊕) A változatok részben a német diftongus monoftongizálódásával, részben *h* ~ *v* hiátustöltővel keletkeztek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fekete-, fírol, furikázik, furmány, vissz-*

fuvola A: 1787 *fúvora* (Nyr. 1: 47); 1795 k. *fuvora* (NSz.); 1832/ *fuvolának* (Nyr. 47: 41); 1834 *Fuvolya* (Kunoss: Szóf.) J: 'a száj előtt vízszintesen tartott, magas, lágy hangú, billentyűs fafúvós hangszer | Flöte' # Sz: ~**s** 1835 *fuvolás* (Tzs. *Flötenspieler* a.) | ~**zik** 1835 *fuvoláz* (Tzs. *Flöten* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az eredeti változat, a (R.) *fúvora*, *fúvora* a →*fűj* ige *fűv* változatából keletkezett *ora* végződés, amelyet tévesen képzőnek értelmeztek. Ennek alapja feltehetőleg a →*furulya* (N.) *fűjora* (Baróti Szabó: KisdédSz.) változata lehetett, amelyet a →*fűj* származékának tekintettek; a szóvéghez vö. még →*zongora*. – A *fúvola* alak a korábbi változatokból keletkezett szó belseji *r > l* hangváltozással; vö. →*iringál*, →*iromba* stb. (⊗) Nyelvújítási szó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fűj*

fúzió **A:** 1856 *fusio* (NSz.); 1875 *fúzióra* (NSz.) **J:** 'egyesülés, egybeolvadás | Fusion'

fuzionál **A:** 1869 *fuzionált* [sz.] (BorsszemJ. 1869. febr. 28.: 86); 1870 *fuzionálnak* (NSz.); 1875 *fuzionáló* [sz.] (NSz.); 1882 *fuzionál* (NSz.) **J:** 'egyesül, egybeolvad | fusionieren'

■ Nemzetközi szók. | (⊖) Ném. *Fusion*; ang. *fusion*; fr. *fusion*; stb.: 'egybeolvadás, egyesülés'; – a franciából terjedt el [lat. *fusio* 'kiöntés, olvasztás' < lat. *fundere* 'önt, olvaszt'] | ném. *fusionieren*; fr. *fusionner*; sp. *fusionar*; stb.: 'egyesül, összeolvad'. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, a *fúzió* latinosított végződéssel.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gejzír*

fuzionál → **fúzió**

fuzsitos × **A:** 1871 *fuzsitus* (BpKözlöny 1871. ápr. 19.: 2042); 1893 *fuzsitos* (MTsz.) **J:** 'féleszű, hóbortos; kötekedő | halbwitzig, grillenhaft; zanksüchtig'

■ Román jövevényszó, magyar képzővel. | (⊖) Vö. rom. *fugit* [befejezett melléknévi igenév] 'elfutott' [< rom. *fugi* 'fut, szalad']. (⊕) A végződés -s melléknévképző; vö. →*beléndes*, →*csámpás*. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fuga*

fű¹ [7/1] **A:** (†1075) 1217/ ? *fius* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 55); 1234/ *Fiues* [sz.] [HN.] (VárReg. 127.); (†1061) 13. sz./ ? *Fyesthelek* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1333 *fiues* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1362 ? *Fev* telek [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 101); 1372 u./ *fewueknek* (JókK. 29); 1380 k. *zekfw* (OklszPótl.); 1383 *Fys* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 499); 1395 k. baŷ *phÿw* (BesztSzj. 351.); 1861 *fűnöte* (MNysz. 6: 327); NYJ. *fiet*, *fív*, *fűj* (ÚMTsz.); *fűj* (MTsz.) **J:** **1.** (†1075) 1217/ 'alacsony, lány szárú, egyszikű növény | Gras, Kraut' # (MonStrig. 1: 55) (†), 1234/ 'ua.' (VárReg. 127.) (†); **2.** 1349 'füves hely, pázsit; legelő, kaszáló | Rasen; Weide, Wiese' # (Oklsz.); **3.** 1372 u./ 'gyógynövény | Heilpflanze' (JókK. 29) (†); **4.** 1416 u./² 'kisarjadt vetés, fiatal (még kaszálatlan) gabona | aufgelaufene Saat, junges Getreide' (MünchK. 19vb) **Sz:** **fűves** (†1075) 1217/ ? [HN.] (MonStrig. 1: 55) (†); 1234/ [HN.] (VárReg. 127.) (†) | **fűvel** 1606 *fűveljenek* 'legel; legeltet | grasen; beweiden' (LevT. 2: 165) | **fűvés** 1780 *fűvés* tudomány 'botanikus | Botaniker' (Szily: NyÚSz.) | **fűvesít** 1880 be lehet *fűvesíteni* [sz.] (GazdM. 1880. márc. 18.: 153)

■ Örökség az ugor korból. | (⊖) Vog. (T.AK.) *pom*, (P.Szo.) *pum*; osztj. (V.O.) *pam*, (DN.) *pum*: 'fű, fűféle; széna' [ugor **pimz* 'fű, fűféle']. (⊕) A magyarban a *fű* egy korábbi változat lehetett; az ősm. *β* (< **m*) vokalizálódásához vö. →*hó*¹, →*jó*¹. (⊗) A *fűvés* nyelvújítási származékszó.

EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bak-*, *ezerjófű*, *farkas-*, *fű²*, *fű-fa*, *fűszerszám*, *gyógy-*, *gyujtoványfű*, *harmadfű*, *kakukkfű*, *macska-¹*, *másodfű*, *szegfű¹*, *székfű*, *tisztesfű*, *vas-²*, *zsurló*

fű² † **A:** (†1075) 1217/ ? *fius* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 55); 1236 *fíu* (PRT. 1: 748); (†1061) 13. sz./ ? *Fyesthelek* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1329 *fíketel* (Oklsz.); 1362 ? *Fevtelek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 101) **J:** 'egy fajta területmérték | Art Feldmaß'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg jelentésselkülönülés eredménye. | (⊕) A → *fű¹* főnévből keletkezett. Az eredeti jelentése 'füvel benőtt, mezsgyehatárként szolgáló gypsáv' lehetett; egykor ugyanis a füvel benőtt földcsáv, földcsík is határként szolgált. Ezt a magyarázatot támogathatja az, hogy a feltehetőleg idetartozó *fűvönosztás* 'a föld gypsávokkal való felosztása' (1297: Oklsz.) és a *fűkötél* 'egy fajta területmérték' (1327: Oklsz.) összetétel *fűvön-*, ill. *fű-* előtagja valószínűleg ugyancsak a → *fű¹* szót tartalmazza. A *fűvönosztás*-hoz vö. még lat. (h.) *herbalis divisio*, *herbalis distinctio*, *per herbas (cum herbis) dividitur* 'a föld gypsávokkal való felosztása'. Mindezek a régi magyar földközösség terminológiájához tartoztak. (⊕) Uráli egyeztetése téves.

EtSz.; TESz.; MNy. 75: 77; UEW. 380; EWUng. • Vö. *fű¹*

fű-fa **A:** 1604 *Fűnec fanac* (Szenczi Molnár: Dict.); 1940 *Fű-fa* (Balassa J.: MNySzót. *fű* a.) **J:** 1. 1604 'akármilyen növény; gyógynövény | allerlei Pflanzen; (Heil)kräuter' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1748 'mindenféle dolog; minkenti; nagy és kicsi | allerhand Zeug; jedermann; groß und klein' (MNy. 5: 290)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) A → *fű¹* + → *fa* összetétele. Keletkezési módozatához vö. → *ág-bog*, → *csög-bog* stb. Eredetileg összefoglaló összetétel lehetett minden növényi eredetű dologra vonatkoztatva, amely a 'növény' fogalmát legkisebb és legnagyobb fajtájának megnevezésével fejezte ki. Hasonló szemlélethez vö. votj. *pis-pujosno turimjos* 'növények', tkp. 'fák és füvek'; zürj. *t'šūžys puišturijnš* 'fűből és fából létrejött lény <ember>'. Az 1. jelentéshez vö. a *fák és füvek* (1573: MNy. 49: 419) mellérendelő összetételt. A 2. jelentés jelentésbővülés eredménye, amelynek kialakulásában az alábbi szókapcsolatok is szerepet játszhattak: *fűben-fában bízik* 'mindenkiben megbízik', tkp. 'mindenféle növényi szerekben, gyógyfüvekben bízik', *fűhöz-fához kapkod* 'szorultságában mindenfélével megpróbálkozik', tkp. 'mindenféle növényi szert igénybe vesz'.

EtSz. *fű* a.; O. Nagy: MiFán 117; TESz.; Nyr. 99: 229, 474; EWUng. • Vö. *fa*, *fű¹*

füge **A:** 1395 k. *fige* (BesztSzj. 850.); 1416 u.¹ *fügènc* (BécsiK. 193); 1595 *Feüge* (Ver. 36.); 1789 *Függet* (NySz.) **J:** 1. 1395 k. 'édes, húsos, apró magvú déligyümölcs | Feige' # (BesztSzj. 850.) (↑); 2. 1416 u.¹ 'fügefa | Feigenbaum (Ficus carica)' (BécsiK. 193); 3. [főleg ~t mutat] 1725–1764/ 'főleg állandósult szókapcsolatokban:) csipisz, fityisz | mit den Fingern gezeigte Feige' (NSz.); 4. 1838 'egres | Stachelbeere' (Tsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (R. vel.) *figa*, *fighe* [többes szám], (tr.) *figo*, *fígo*, *fíge*, (isztr.) *fíke*, *fíge*, – ol. *fico*: 'füge' [lat. *ficus* 'ua.']. (⊗) Megfelelői: ném. *Feige*; ang. *fig*; fr. *figue*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó belseji *i* > *ü* változás asszimiláció eredménye; vö. → *fül*, → *füst* stb., de esetleg a → *függ* analógiás hatásával is számolni lehet. A 3. jelentéshez vö. ném. *Feigen zeigen*; ol. *far le fiche*; stb.: 'fügét, fityiszt mutat'; ezeknek a kifejezéseknek az adott nyelvekben obszcén jelentésük van, míg a magyarban inkább kissé pejoratív. A 4. jelentés metaforikusan jött létre; ehhez vö. még *éretlen füge* 'egres' (1585: Cal. 465).

függ A: 1211 ? *Figuth* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 513); 13. sz. második fele/ *figeu* [sz.] (GyS.); 1416 u./¹ *fiġn^c* (BécsiK. 84); 1416 u./¹ *felfüggéztetec* [sz.] (BécsiK. 56); 1517 *fevg* (DomK. 55); 1527 *fewggh* (Heyden: Puerilium 38) **J: 1.** 13. sz. második fele/ 'lóg | (herab)hängen' # (GyS.) (↑); **2.** [~ *vmiben*] 1470 'vmiben áll; vmiben foglaltatik | in etw enthalten sein' (SermDom. 2: 681); **3.** [~ *vktől, vmitől*, régies ~ *vkiben, vmiben*] 1527 'léte, megvalósulása, sorsa múlik vkin, vmin | von jmdm od. etw abhängen' # (ÉrdyK. 662); **4.** 1552 'hozzákapcsolódik; belőle következik | mit etw verknüpft sein; aus etw folgen' (Heltai: Dial. C6b); **5.** [~ *vkitől*] 1558 'alárendelt helyzetben van vkivel szemben | abhängig sein' # (LevT. 1: 277); **6.** 1789 'csodálattal, elragadtatással csüng vkin | mit Bewunderung beobachten' (NSz.) **Sz: ~ő** 13. sz. második fele/ <FOLY MN-I IGENÉV> (GyS.) (↑); 1516 *figew* 'csüngő ékszer | Anhänger' (OkI Sz.); [főleg *függőben*] 1551 *függőbe* 'bizonytalanság, eldöntetlen helyzet | Unsicherheit, unentschiedene Lage' (NySz.) | **~eszt** 1416 u./¹ (BécsiK. 84) (↑) | **~esztel** 1470 *figeztelneye* 'függeszt | hängen <trans.>' (SermDom. 2: 733) | **~ette** 1518 k. *fűggötted* <HAT-I IGENÉV> (PeerK. 176) | **~eszkedik** 1577 k. le *fűggezkeodyk* 'magába roskad | in sich zusammensinken' (OrvK. 21); 1864 'vmibe kapaszkodva azon függ | hängen' (CzF.) | **~etlen** 1645 *fűggetlen* (Szily: NyÚSz.) | **~elék** 1789 *Függelékül* 'írásműhöz kapcsolódó kiegészítő rész | Anhang' (HadiTört. 1: 625); 1921 'karácsonyfára akasztható sütemény v. csokoládé | Kleingebäck od. Stück Schokolade als Christbaumschmuck' (TolnamegyeiU. 1921. dec. 17.: 245) | **~őleges** 1790/ *függőleges* 'lélógó | herabhängend' (NSz.); 1803 'a vízszintesre merőleges | senkrecht' (Szily: NyÚSz.) | **~öny** 1817 *Függöny* 'inga | Pendel' (Szily: NyÚSz.); 1832 'ablakot, ajtót eltakaró textília | Vorhang' (Szily: NyÚSz.) | **~etlenít** 1829 *föggetlenitetik* [sz.] (TudGyűjt. 13/9: 72) | **~vény** 1832 'matematikai kifejezés: olyan összefüggés, amelyben egy tényezőnek az értéke meghatározott törvényszerűség szerint függ egy másik tényező értékének a változásától | Funktion <Math>' (Szily: NyÚSz.); 1846 'vminek a következménye | Folge, Konsequenz' (MagyGazd. 1846. okt. 7.: 1183) – De vö. 1645 *függőlék* 'toldalék | Anhang' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Nem dönthető el, hogy a szóvégi mássalhangzó (*g > gg*) gyakorító képző-e. A jelentések általában az 1. jelentésből alakulhattak ki. (⊕) Nem tartozik ide: *Figudi* [sz.] [SZN.] (1138/: MNy. 32: 130).

TESz.; EWUng. • Vö. *vas*⁻²

fül A: *1002 1009/ ? *Fyley* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 52); 1138/ *files* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 204); 1372 u./ *fileymuel* (JókK. 74); 1405 k. *fiwl, fwl* lik (SchlSzej. 314–315.); 1508 *főleddel* (DöbrK. 18); 1531 *feletewkel* (ÉrsK. 503); 1560 k. Nagy *fűlyw* [sz.] (GyöngySzt. 2657.) **J: 1.** 1138/ ? 'hallószerv; a hallószerv külső része, fülkagyló | Ohr; Ohrmuschel' # (MNy. 32: 204) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 74) (↑); **2.** 1405 k. 'vmely tárgynak fülkagylószerűen kiálló része, fogója | Henkel' # (SchlSzej. 1924.); **3.** [főleg összetételben] 1585 'fülke; vakablak; rejtekhely | Alkoven; Nische; Versteck' (Cal. 826); **4.** 1848/ 'könyv, füzet lapjának behajtott v. felkunkorodó csücske; könyv fedőlapjának behajtott része | eingeknickte Ecke einer Seite im Buch, Heft; Klappe <des Buchumschlages>' (NSz.) **Sz: ~es** 1138/ [sz.] (MNy. 32: 204) (↑); 1416 u./² *fülès* <MN> (MünchK. 21ra); 1592 'nyúl | Langohr <Hase>' (MNy. 10: 325); 1944 '(bizalmas nyelvhasználatban:) hír, értesítés | Nachricht' (Zolnay–Gedényi); 1948 'pofon | Ohrfeige' (Zolnay–Gedényi) | **~etlen** 1351 *fylethlen* [sz.] (MNy. 10: 79) | **~el** 1416 u./¹ *fülellètec* (BécsiK. 202) | **~ű** [csak szó szerkezetben] 1462 ? *Kethfylew* [HN.] (OkI Sz.); 1560 k. (GyöngySzt. 2657.) (↑) | **~ész** 1862 *fülészeti* [sz.] (OrvH. 1862. júl. 27.: 582)

■ Örökség a finnugor korból. | (⊕) Vog. (T.) *pil'*; osztj. (V.) *pěl*; zürj. (Sz.P.KP.) *pel'*; votj. (Sz.) *pel'*; cser. (KH.) *pələš*; md. (E.) *pil'e*, (M.) *pil'ä*; lp. (norv.) *bællje*: 'fül' [fgr. **peljä* 'ua.']. (⊕) A

magyarban a szó belseji magánhangzó eredetileg *i* volt. A 2–4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 4. jelentéshez vö. még ném. *Ohr* 'hallószerv; számárfül'.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *barátfüle, botfűlű, figyelem, fülbemászó*¹, *fülbemászó*², *fülbevaló, fülke, fülvásár, számár-, szemfüles, tapsifüles, ugrifüles, zöldfűlű*

fülbemászó¹ **A:** 1577 *fwlbe mazo* (KolGl.); 1717–1760/ *fülbemásztól* (NSz.) **J:** 'nedves, sötét helyen élő rovar, amelynek potroha végén fogóhoz hasonló szerv van | Ohrwurm (Dermatoptera)' #

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ☞ Főnevesüléssel keletkezett a *-be* illatívszragos → *fül* + a *mászó* 'kúszó, kapaszkodó' (→ *mászik*) folyamatos melléknévi igenévnek a határozós alárendelő összetételéből. Az elnevezés alapja az a téves hiedelem, hogy ez a rovar bemászik az ember fülébe, átfúrja a dobhártyát, és bebújik a belső fülbe. – A szó alaktani felépítésére és jelentésére különféle jelzős szószerkezetek is hatással lehettek; vö. *fülben mászó féreg* 'közönséges fülbemászó' (1604: Szenczi Molnár: Dict.). – Hasonló szemlélethez vö. ang. *earwig* 'ua.'; fr. *perce-oreille* 'ua.', tkp. 'fűlfúró'; stb. ☹ Egyéb megnevezések: *fülemász, fülmászó* 'közönséges fülbemászó' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.); *fülbebúvó* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék); *fülbogár* 'ua.' (1831: Kreszn.). ☹ Téves az a magyarázat, amely szerint a szó egy szószerkezetből önállósult volna.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fül, mászik*

fülbemászó² **A:** 1633–1634 *fűlbe mászó* (NySz.); 1655 *fülben-mászó* (NySz.) **J:** 'kellemes, behízelgő {ma főleg zene} | einschmeichelnd {heute meistens Musik}'

■ Összetett szó. | ☞ A *-be* illatívszragos → *fül* + a *mászó* 'kúszó, kapaszkodó' (→ *mászik*) folyamatos melléknévi igenévnek a határozós alárendelő összetétele. Az utótag jelentéséhez vö. még *(be)mászik* 'behatol, beoson, beférkőzik {egy helyre, tisztségbe}' (1668: NySz.). Hasonló szemlélethez vö. ol. *orecchiabile* 'fülbemászó, jól hangzó' [< ol. *orecchio* 'fül'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fül, mászik*

fülbevaló **A:** 1628/ *fulbe ualo* (SzT.); 1642 *fölben való* [?🔪] (Radvánszky: Csal. 2: 274) **J:** 'fülbe akasztott ékszer | Ohrgehänge' # – De vö. 1526 *fűleybevalo ... lerleleýth* (SzékK. 63); 1585 *Fwlbe valo násfa* 'ua.' (Cal. 517)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ☞ Főnevesüléssel keletkezett a *-be* illatívszragos → *fül* + a → *való* határozós alárendelő összetételéből. Keletkezés módjához vö. → *borravaló, útravaló* 'úti elemőzsia' (1519: JordK. 233); stb. – A szó alaktani felépítésére és jelentésére különféle jelzős szószerkezetek is hatással lehettek; vö. *füleibe való csercselye* (↑), *fülbe való násfa* (↑). Vö. még esetleg lat. *inaures* [többes szám] 'fülbevaló'. ☹ Egyéb, régi megnevezések: *fülbevető* 'ua.' (1508: DöbrK. 524); *fülönfüggő, fülbenfüggő* 'ua.' (1621: Szenczi Molnár: Dict.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fül, való*

fülemüle **A:** 1395 k. *filemyle* (BesztSzj. 1197.); 1529 e. *főlemile* (VirgK. 107); 1560 k. *phwlemyle* (GyöngySzt. 559.); 1566 *filomele* (Heltai: Fab. 87); 1577 *filemwle* (KolGl.); 1598 *fülemülene* (NySz.); 1600 k. *fylomela* (BrassSzt. 16); 1789 *Filmile* (NSz.); 1805 *Fülemilre* (NSz.) **J:** 'csalogány | Nachtigall (*Luscinia megarhynchos*)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *philomela*, (h.) *phylomela*: 'fülemüle, csalogány' [< gör. *φιλομήλα* 'ua.', tkp. 'dalos kedvű, nótás'; a monda szerint egy királylány nevéből vált köznévvé, akit Zeus fülemülévé változtatott, hogy így menekülhessen meg üldözői elől]. (≈) Megfelelői: ang. *philomel*; fr. *philomèle*; stb.: 'fülemüle'. (⊕) A magyar hangalak keletkezésében a labializáció és a hangrendi kiegyenlítődés játszott szerepet. – Más megnevezéséhez vö. →*csalogány*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *filozófia, melódia*

fűlik → *fűt*

fülke **A:** 1649 *filykébe* (NSz.); 1807 *Fülke* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1826 *Füke* (NSz.); NYJ. *fürke* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1649 'vakablak; rejtékely | Nische; Versteck' (NSz.) (↑); 2. 1835 'nagyobb helyiségből nyíló kicsike helyiség | Zelle; Alkoven' # (Tzs. *Nische* a.); 3. 1838 'kemencezug; a szobától elkülönült sarok | Ofenwinkel; Zimmerecke' (Tsz.); 4. 1847 'közjárműn kisebb szakasz | Abteil, Kupee; Kajüte' # (NSz.); 5. 1875 'bolthajtásos sír | Grabgewölbe; Gruft- od. Sargnische' (Nyr. 4: 172); 6. 1894 'egészen kicsi külön építmény | Kabine, Zelle (Telefon usw.)' # (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*fül* 'fali mélyedés, vakablak, rejtékely' főnévből keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. →*szürke*, →*tőke* stb. (⊖) Idetartozik: *fülke* 'egy fajta töltött téztaféle, derelye' (1951: Nyr. 75: 273), ez jelentésselkülönülés eredménye lehet a *fülke* szóból, esetleg a →*fül* jelentése alapján; hasonló szemlélethez vö. →*barátfüle*. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *filke* 'vigasság, mulatság a fiatalok között' (MTsz.), *fülke* 'ua.' (Ethn. 48: 293).

📖 EtSz. 2. *fül* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fül*

füllent **A:** 1611 *fillentet* (MNY. 79: 125); 1750 *füllentek* (Wagner: Phras. *Mentior* a.) **J:** 'jelentéktelen dologban, ártó szándék nélkül hazudik | sich eine kleine Lüge erlauben' #

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és talán összefügg a →*billeg* szócsaládjának tövével. A végződés *-nt* mozzanatos képző. A jelentéshez vö. *lódít* (→*lóg*).

📖 TESz.; MNY. 64: 209; EWUng. • Vö. *billeg*

fűlvásár × **A:** 1405 k. *fiwl vafar* (SchlSzej. 317.); 1893 *fül-vásár* (MTsz.) **J:** 'fűlsír | Ohrenschmalz'

■ Összetett szó. | (⊕) Az előtag a →*fül*. Az utótag a *vosár* ~ *vasár* 'fekete szurok' (1838: Tsz.) lehet; a két tag jelzős vagy birtokos jelzős, jelöletlen, alárendelő összetételt alkot. A *vosár* ismeretlen eredetű. A magyarázatnak az a nehézsége, hogy a *vosár* önálló szóként először csak a 19. századól adatolható.

📖 EtSz.; MNY. 84: 334; EWUng. • Vö. *fül*

fürdik → *fürösz*

fűrész **A:** 1211 ? *Furizuelgi* [HN.] (Oklsz.); 1456 k. *firezscel, firiz* (SermDom. 1: 35, 108); 1521 *ffwrezzel* (ApMélt. 21); 1528 *fewres* (MNY. 31: 126); 1585 *fwrwz* dezkát (SzT.); 1664 *Fürjesz* (MNY. 80: 126); 1773 ? *Füréc* [HN.] (EtSz. *Fűrész* a.); 1787 fel *ferészölvén* [sz.]; *ferészeltettek* [sz.] (MNY. 65: 238); NYJ. *firéc, firész, frisz* (ÚMTsz.); *firiz* (MTsz.) **J:** 1. 1456 k. 'fának v. más szilárd anyagnak az elvágására használt, éles fogacskákkal kiképzett eszköz | Säge' # (SermDom. 1: 35, 108) (↑); **2.** 1519 'fűrészmalom | Sägemühle' (Oklsz.) **Sz:** ~**el** 1538 *fijrezelnij* [sz.] (Pesti: Nomenclatura N1) | ~**elt** 1578 *fűrészült* 'csipkés szélű | zackig' (NySz.); 1789 'fűrészszel darabolt | gesägt' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metonímia. (△⇒) A magyarból: rom. (N.) *firez* 'fűrész'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lombfűrész*

fürge **A:** 1693 *Fürge* (Otrokocsi Fóris: OrigHung. 2: 53); 1710 k. *firge* (Thaly: Adal. 2: 95) **J:** 'élénk, gyors mozgású | flink, geschäftig' #

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö -g gyakorító képzővel jött létre. Az abszolút tö a →*fordít* szócsaládjának palatális töváltozatával azonos. A végződés a folyamatos melléknévi igenév -e képzője; vö. →*ferde*, →*leng* (→*leng*) stb.

📖 Nyr. 40: 249; EtSz.; MNY. 48: 171; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*

fűrj **A:** [1105–1110] ? *Fiuree* [sz.] [SZN.] (PRT. 1: 594); 1138/ *firedi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 56); 1211 *Fured* [sz.] [HN.] (PRT. 10: 506); 1211 ? *Furizuelgi* [sz.] [HN.] (Oklsz. 1. *fűrész* a.); 1216/ *Firu* [HN.] (VárReg. 237.); 1395 k. *fȳr* (BesztSzj. 1202.); 1559 *fűr* hus (Székely I.: Krón. 19a); 1578 e. *för* [✓] (MNY. 82: 103); 1604 *Fűrjec* (Szenczi Molnár: Dict. *Ortygomètra* a.) **J:** 'zömök, sötétszürke, gabonaföldeken, mezőkön élő fácánféle madár | Wachtel (Coturnix coturnix)' **Sz:** ~**ész** 1211 ? [HN.] 'fűrjre vadászó személy | Wachtelfänger' (Oklsz. 1. *fűrész* a.) (↑); 1808 *Fűrjéř* 'ua.' (Sándor I.: Toldalék) | ~**es** 1261/ *fyrrestelukarra* [HN.] (Oklsz.) | ~**észik** 1510 *fyreszny* [sz.] (LevT. 1: 2)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Talán a madár hangjának utánzására keletkezett; vö. →*fityfirittyel*. Hasonló szemlélethez vö. rom. *prepelitǎ*; or. *nepenel*; stb.: 'fűrj'. A *fűrj* alak szóvégi *j*-je szeretlen járulékhang.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

fűrkész <IGE> **A:** 1720 *fűrkésző* [sz.] (NSz.); 1785 *hibafűrkészéssel* [sz.] (NySz.) **J:** 'kémkedik, leskelődik, (meg)figyel | spähen, nachspüren' #

fűrkész <NSZ> **A:** 1789 *fűrkész* (NyF. 50: 13) **J:** <MN> 1789 'fűrkésző, (meg)figyelő, nyomozó | spähend' (NyF. 50: 13) (↑) | <FN> 1789 'fűrkészdarázs | Schlupfwespe' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **fűrkész** ige fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és talán összefügg a →*firtat* tövével. A végződés -sz gyakorító képző; a szó belseji *k* valószínűleg mozzanatos képző; vö. →*cserkész*.

■ A **fűrkész** főnév szófajváltás eredménye. | (△) A főnévi használat a *halász* (→*hal*²), *madarász* (→*madár*) stb. analógiájára keletkezett.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Alaktani okokból nem meggyőző az a magyarázat, hogy a *fűrkész* ige a *fűrjészik* 'vadászik' (→*fűrj*) származéknak a *fűrészik* változatából keletkezett volna szóhasadással.

📖 MNY. 4: 80; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *firtat*

fürmender Δ **A:** 1620 *Formundernek* (MNY. 64: 353); 1626 *Fürmender* (Horváth M.: NEL.); 1644 *firmendernek* (MHH. 24: 157); 1671 *fírmindereket* (MNY. 5: 463); 1808 *Fürmendér* (NSz.); 1825 *Fülmender* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1620 'felügyelő; gondnok | Aufseher; Verwalter' (MNY. 64: 353) (↑); **2.** 1626 ? 'vmely közösséget képviselő személy | Vertreter einer Gemeinde, Gemeinschaft' (Horváth M.: NEL.) (↑), 1671 'ua.' (MNY. 5: 463) (↑); **3.** 1800 'gyám | Vormund' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn. h.) *vörmunder* 'felügyelő', (N.) *vormunder*, *fürmünder* 'szószóló, oltalmazó, gyám', (baj.-osztr.) *vormünder* 'ua.' [< ném. (kfn.) *vormunt* 'gyám, gondnok'; vö. még ném. (ófn.) *munt* 'kéz; oltalom']. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak.

📖 EtSz. *formondor* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *mankó*

fürösz **A:** 13. sz. e./ *furifcte* (KT.); 1513 *förpzzed* [förszt □] (CzechK. 39v); 1519 *megh ferezthwen* [sz.] (JordK. 79); 1532 *megh firoztene* (TihK. 18); 1787 *féreszti* (NSz.); 1790/ *fürösztik* (NSz.); NYJ. *fërész* (MTsz.) **J:** 'vízbe merít, mosdat (kádban) | baden, im Bad abwaschen' #

fürdik [1] **A:** 1256 *feredeuzyg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1389 *Krumhelthferdeye* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *ferdeu* [sz.] (BesztSzj. 516.); 1468 *Ferewdews* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1495 e. *förpödie* [sz.] [SZN.] (GuaryK. 128); 1529 *fýrededbe* [sz.] (RMNY. 2/2: 23); 1582 *firideo* hazhoz [sz.] (SzT.); 1590 *Fürdő* [sz.]; *Fürödő* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 213, 214); 1708 *Föridem* [▽] (Pápai Páriz: Dict.); 1863 *fèredik* (Kriza [szerk.] Vadr. 499) **J:** **1.** 1256 'vízbe merülve mozog, úszik, mosakszik stb. | sich baden, ein Bad nehmen' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1769 'elmerül vmiben, vminek a bőségében van | im Überfluß haben' # (NSz.); **3.** 1854 'állat, főleg szárnyas' porban hentereg | sich stäuben <Tier>' (NSz.); **4.** 1887 'ívik <a hal> | laichen' (MTsz.); **5.** [be~ik] 1962 'felsül, rosszul jön ki vmiből, blamálja magát | übel ankommen, sich blamieren' (FejérMH. 1962. jún. 19.: 2) **Sz:** ~**ő** 1256 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.) (↑); 1389 [HN.] (Oklsz.) (↑) | ~**ős** 1434 *Feredes* [HN.] (Oklsz.) | ~**és** 1474 *feredefnek* (BirkK. 3) | ~**et** 1818 *fördetni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Nitido* a.)

■ Származékszók egy feltehetően uráli eredetű töből. | ⊕ A palatoveláris párhuzamosság alapján a tö összefügg a →*fordít* szócsaládjának tövével. A végződéses -sz-t műveltető, ill. -d gyakorító-visszaható képző. Az eredeti jelentés 'forgat', ill. 'megfordul' lehetett, amelyből a 'vízben megforgat, forgatva mos' (*fürösz*) és 'vízben forgolódik' (*fürdik*) jelentésváltozás mehetett végbe. – A *fürdik* 2–4. jelentése metafora. ⊕ A *fordít*-tól független más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 68: 88; EtSz.; TESz. *fürdik* a.; UEW. 380; EWUng. • Vö. *ferde*, *fordít*, *vér*²

fürt **A:** 1416 u.¹ *fürtö* (BécsiK. 149); 1504 ? *Fyrthws* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1519 *fýrth* (JordK. 345) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'hajtincs; csomó <gyapjúból> | Locke; Büschel <Wolle>' # (BécsiK. 149) (↑); **2.** 1416 u.¹ 'fürt alakú virágzat, termés | Traube <Blütenstand, Frucht>' # (BécsiK. 255); **3.** 1585 'rojt | Franse' (Cal. 590); **4.** 1604 'tömött csoport <emberekből, állatokból> | dichter Haufen <Menschen, Tiere>' (Szcenci Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ős** 1504 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1566 *fúrtes* (Heltai: Fab. 212)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tö magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. votj. (Sz.) *per*, (J.) *pur* 'fürt <pl. ribizlié>' [fgr. **pörz* 'ua.']. ⊕ Az egyeztetés morfológiai szempontból nem teljesen kifogástalan. A szóvég feltehetőleg egy -t denominális névszóképző lehet; vö. →*füst*, →*menyét* stb. Az 1., 3. és 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

füst **A:** 1240 *Fystpénz* (Jerney: MNyKincs.); 1395 k. *fešteu* [sz.] (BesztSzj. 517.); 1416 u.¹ *fift* (BécsiK. 199); 1416 u.³ *fűt* (AporK. 104); 1519 *fevft* (CornK. 363) **J:** 1. 1240 ? 'háztűzhely, ház; ház népe | Hausherd; Hausleute' (Jerney: MNyKincs.) (↑), 1564 'ua.' (OklSz.); 2. 1395 k. 'égéstermékek levegőbe illanó tömege | Rauch' # (BesztSzj. 517.) (↑); 3. 1493 k. ? 'gőz, pára; szag | Dampf, Dunst; Geruch' (FestK. 402), 1519 'ua.' (JordK. 900); 4. [*föld~*, *földi~*] 1500 k. 'szántókon, kapásokban, mezsgyében gyakori, hosszú, pirosló fűrtös virágú növény | Erdrauch (Fumaria)' (MNy. 21: 141); 5. 1561/ 'illetékességi hely, lakóhely | Wohnort' (EWUng.); 6. [*arany~*] 1722 k. 'vékony lemezzé kinyújtott arany, amelyet tárgyak aranyozására használnak | Blattgold' (SzT. *aranyfűstös* a.); 7. 1748 'illatgerjesztő eszköz; illatszer | Räucherwerk; Riechware' (NySz.); 8. 1810/ 'kevéltség | Hochmut' (NSz.); 9. [*~je van*, *~je nincs*] 1900 'sejtés, sejtelem | Ahnung, Dunst (von etw)' (Nyr. 31: 267) **Sz:** ~ös 1388 ? *Fistus* [szn.] (MNy. 63: 366); 1418 *Fysthus* [szn.] (OklSz.) | ~öl 1395 k. [sz.] (BesztSzj. 517.) (↑) | ~ölög 1416 u.² *fűstolgo* [sz.] (MüncK. 18ra) | ~ike 1806 'szántókon, kapásokban, mezsgyében gyakori, hosszú, pirosló fűrtös virágú növény | Erdrauch (Fumaria)' (NSz.)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzővel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *pošem*, (Szo.) *posim*; osztj. (O.) *posən*: 'fűst; por' [ugor **pičz* vagy **pičz*: 'fűst']. ⊕ A szó belseji *č > m. s változáshoz vö. →*fest*. A végződés -t denominális névszóképző; vö. →*fűrt*, →*nyest* stb. A 4. jelentés átvétel a lat. (tud.) *fumaria* 'fűstike' [< lat. *fumus* 'fűst'] szóból. Az 5. jelentéshez vö. ném. (R.) *rauch* 'háztartás'; finn *savu* 'fűst; kemence, tűzhely', (N.) 'háztartás; család'; ezek valószínűleg nem függetlenek a lat. (tud.) *fumus* '(külön) háztartás' jelentéstől. A 8. jelentés keletkezés módja tisztázatlan. A 9. jelentéshez vö. →*dunszt* 'sejtelem, fogalom, elképzelés', vö. még pl. (*halvány*) *gőze sincs róla, dunsztja sincs róla*: 'halvány elképzelése sincs róla'. ☞ A *fűstike* származék tudatos nyelvújítási szóalkotás: a lat. (tud.) *fumaria* (↑) alapján keletkezett -*ike* kicsinyítő képzővel; vö. *estike* (→*est*), →*kenderike* stb.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz., *fűstike* a. is; EWUng.

fűszer → **fűszerszám**

fűszerszám † **A:** 1544 *fű szerszámot* (OklSz.); 1586 *fűszerszámokkal* [✍] (NySz.) **J:** 'fűszer | Gewürz'

fűszer **A:** 1554 *Fűszeres* [✍] [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 12) **J:** 1. 1554 'az ételnek sajátos színt, ízt, illatot adó anyag | Gewürz' # (Radvánszky: Csal. 2: 12) (↑); 2. 1811 'sajátos illat | spezifischer Geruch' (NSz.); 3. 1817 'olyan járulék, amely vmit érdekessé, változatossá, vonzóvá tesz | etw in seiner Art aufbesserndes, veredelndes Beiwerk' (NSz.); 4. [összetételben ~üzlet stb.] 1848/ 'élelmiszer | Lebensmittel' (NSz.) **Sz:** ~es 1554 <MN> 'fűszert tartalmazó; fűszer tartására szolgáló | würzig; Gewürz-' (Radvánszky: Csal. 2: 12) (↑); 1805 <FN> 'fűszerárus | Gewürzhändler' (NSz.); 1864 <FN> 'élelmiszerkereskedő | Lebensmittelhändler' (CzF.) | ~ez 1775 *fűszerezi* (NSz.)

fűszerzet † **A:** 1604 *Fűszerzet* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'fűszer | Gewürz'

■ Összetett szók. | ⊕ A →*fű* + →*szerszám* 'fűszer', →*szer* 'anyag', ill. →*szerzet* 'dolog, holmi' jelzős alárendelő összetétele. Az előtag a fűszerként használt anyagok növényi eredetére utal. Ma már csak a *fűszer* használatos; ennek 2. jelentése metonímia, a 3. pedig metafora az eredeti 1. jelentés alapján. ⊖ Egyéb, régi megnevezések a 'fűszer' jelentésre: *ízadó szerszám*,

ízcsináló szerszám (1585: Cal. 235, 556); ételszerszám (1585: Cal. 474); ízi szerszám (1590: NySz.); stb.

EtSz.; TESz. *fűszer* a.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *szer*², *szerszám*, *szerzet*

fűszerzet → *fűszerszám*

fűt **A:** 1416 u.² *fűiti* vala (MünchK. 51vb); 1449 *Fewthew* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1453 *Fythew* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1512 k. *futuen* [sz.] (WeszprK. 71); 1519 k. *fitteneiec* (DebrK. 395); 1787/ *fűlyti* (NSz.) **J: 1.** 1416 u.² 'melegít, hevít; (kályhában, kemencében stb.) tüzet rak, tüzel | (er)wärmen; heizen' # (MünchK. 51vb) (↑); **2.** 1872 'lelkesít, ösztönöz (érzelem, gondolat, szándék) | anfeuern, anspornen (abstr.)' # (NSz.); **3.** 1914 'pörköléssel keménnyé tesz (botot, karót stb.) | durch Rösten härten (Stock, Pfahl usw.)' (ÚMTsz.); **4.** 1935 'aludttejet melegítéssel' megtúrósít | Quark durch Wärmen von Sauermilch herstellen' (Csúry: SzamSz.) **Sz: ~ette** 1416 u.² *fuitette* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 52ra) | **~ő** 1449 [SZN.] (OkI Sz.) (↑) | **~őzik** 1519 *fytezyg* vala 'melegedik | sich erwärmen' (JordK. 507) | **~etlen** 1772 *fütetlen* (NSz.)

fűlik × **A:** 1541 meg *fűlinek* (Sylvester: ÚT. 1: 20); 1645 *fűllő* [sz.] (NySz.); 1759 *fűlik* [▽] (NSz.); NYJ. *fűll* (ÚMTsz.) **J: 1.** [főleg *meg~*, később *ki~*] 1541 'szárazságban, erős napon a vetemény) kiszárad, kiég | ausdorren, versengt werden (Saat)' (Sylvester: ÚT. 1: 20) (↑); **2.** [gyakran *meg~*] 1600 k. 'megmelegszik és rothadásnak indul (a nedvesen összerakott takarmány stb.), megfűlled | dumpfig werden (feucht gelagertes Futter usw.)' (BrassSzt.); **3.** 1604 'melegszik, hevül; fűtődik, vhogyan (jól, rosszul) fűthető | erwärmt werden; geheizt werden' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1613 'vkihez, vmihez húz, kedve van hozzá | jmdm zugetan sein, an etw Geschmack finden' (NySz.); **5.** 1890 'melegítéstől megtúrósodik (aludttej) | quarkig werden (gewärmte Sauermilch)' (Nyr. 19: 334) **Sz: fűlled** 1810 k. *filled* (MNY. 61: 104) | **fűlleszt** 1835 *fűleszt* (Tzs. *Schwitzen* a.)

■ A szócsalád alapja, a **fűlik** örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *pält-*, *pilaw-t* 'meggyújt', (AK.) *pāl-* 'ég' [ugor **pilz-* 'ég']. ⊕ A magyarban a 2. jelentés lehetett az elsődleges. A 18. század óta tartozik az ikes igékhez.

■ A **fűt** származékszó. | ⊕ A szóvégi *t* eredetileg műveltető képző volt; a *fűt* alak vagy egy korábbi *fűjt* (< *fűlt*) változatra megy vissza, vagy esetleg a *fűlik* párjaként keletkezett a *gyűlik* : → *gyűjt*, *hűl* : → *hűt* stb. analógiájára. ⊕ Egy feltételezett finnugor névszótóval való egyeztetése kevésbé valószínű.

EtSz. *fűlik* a.; MSzFE. *fűl(ik)* a.; TESz.; MNY. 79: 77; EWUng. • Vö. *fő*¹, *lég-*, *táv-*

fűtykös **A:** 1792 *fitykes* (Baróti Szabó: KisdédSz. *Furkó* a.); 1803 *Fűtykös* (NSz.); 1864 *fitykés* (CzF.) **J:** [jelzői értékben is] 'görcsös v. csomós végű bot, bunkósbot | Knotenstock'

fűtyök × [4] **A:** 1848 *fűtyökkel* (PestiH. 1848. aug. 24.: 793); 1868 *Fűtyök* (Ballagi M.: MNYTSz.); 1886 *fűtyköt* (NSz.) **J: 1.** 1848 'görcsös v. csomós végű bot, bunkósbot | Knotenstock' (PestiH. 1848. aug. 24.: 793) (↑); **2.** 1868 'bot végén levő' csomó, bunkó | Kolben (am Ende eines Stockes)' (Ballagi M.: MNYTSz.) (↑)

■ Belső keletkezésű szócsalád, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ⊕ Mindkét szó összefügghet a → *bűtyök*-kel; a hangtanhoz vö. → *biggyeszt* : → *fityeg*.

■ A **fűtyök** származékszó. | ⊕ Végződése a *-k* névszóképző.

■ A **fűtykös** egy szószerkezet jelzőjének önállósulása lehet. | ⊕ A *fűtykös bot* 'bunkósbot, dorong' (1864: CzF.) jelzős szerkezetből keletkezhetett. A magyarázat nehézsége, hogy a *fűtykös*

bot későbből adatható, mint a *fütykös*.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Idetartoznak: *fütyő* 'bot' (1880: Nyr. 9: 235); *fütykő* 'bunkósbot, dorong' (1922: ÚMTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bot*, *bütyök*

fütyök → *fütykös*

fütyörész → *fütyül*

fütty → *fütyül*

füttyent → *fütyül*

füttyöget → *fütyül*

fütyül **A:** 1621 *Fityölteni* [sz.] (Szcnczi Molnár: Dict.); 1708 *Fütyölni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1725–1764/ *fütyültem* (NSz.); 1790 *fütyülés* [sz.] (NSz.); 1794 *fütyöltek* (NSz.); 1795 *fütyelt* (NSz.); 1825 *fütyölni* [sz.]; *füttyölni* [sz.] (NSz.); 1844 *fütyülök* (NSz.); NYJ. *fütyél*, *fütyil* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1621 '(folyamatos) füttyhangot ad | pfeifen' # (Szcnczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1708 '(madár) énekel, csicsereg | singen, zwitschern (Vogel)' # (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 3. [vmire, vkire ~] 1885 'kevesre v. semmire becsüli | pfeifen auf etw, auf jmdn' # (NSz.) **Sz:** ~**ős** 1809 *fütyülős* 'sípólós | pfeidend' (NSz.); 1955 'hosszú nyakú (üveg, palack) | langhalsig (Flasche)' (NSz.) | ~**ő** 1831 *Fütyülő* <FOLY MN-I IGENÉV> 'sípóló | pfeifend' (Kreszn.); 1955 <FN> 'pénisz, bogyörő | Penis' (NSz.)

füttyent **A:** 1711 *fütyentek* (SzT.); 1717 ? *füttyentésre* [sz.] (MNY. 58: 229); 1748 *visszafüttyenteni* [sz.] (NySz. Sebës a.); 1767 *fütyentesemet* [sz.] (NSz.); 1807 *füttyentő* [sz.] (NSz.); 1833 *Füttyent* (Kassai: Gyökerész 2: 207); 1853 *fütyintve* [sz.] (NSz.) **J:** 'egy füttyszót, füttyentést hallat | einen Pfiff hören lassen' #

fütty **A:** 1725–1764/ *Fütty* (NSz.); 1808 *Fity* (Sándor I.: Toldalék) **J:** <ISZ> 1725–1764/ 'a fütyülést utánozó szóként' | <Schallw zur Nachahmung des Pfeifens>' (NSz.) (↑) | <FN> 1. 1777 'fütyülés, füttyjel | Pfeifen, Pfiff' # (NyF. 50: 63); 2. 1931 'kis adag, mennyiség (főleg sörből) | kleine Menge (haupts. Bier)' (Nyr. 76: 54)

füttyöget **A:** 1762 *füttyögetést* [sz.] (NSz.); 1784 *füttyögetések* [sz.] (NSz.); 1801/ *Füttyönget* (NSz.) **J:** 'ismételten sípol, fütyül | wiederholt pfeifen'

fütyörész **A:** 1763 *fityerész* (NySz.); 1772 *fütyörészve* [sz.] (NSz.); 1780 *fütyörésznek* [sz.] (NSz.); 1787 *fütörésze* (NSz.); 1792 *fütyerézni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. Fütyölni a.); 1824 *Fütyörézve* [sz.] (ItK. 10: 82) **J:** 'szagatatottan fütyül, vmit hosszabb ideig, játékosan, halkan, könnyedén fütyül | anhaltend pfeifen, vor sich hinpfeifen' #

■ A szócsalád feltehető alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (◡) A tö egyrészt a *füttyent* (→*fütty*), másrészt a →*ficserékel*, →*fityfirittlyel* stb. szócsaládok tövével függ össze. A végződéses különféle igeképzők. A *fityölt* változat szóvégi *t*-jének funkciója nem teljesen

világos, esetleg mozzanatos-műveltető képző lehet. A *fütyül* 3. jelentése valószínűleg a ném. *pfeifen auf etw, auf jmdn* 'könnyen lemond vmiről' hatására keletkezett.

■ A **fütyty** elvonás eredménye lehet. | ⊕ Az igékből keletkezhett. A főnévi 2. jelentés a ném. (N.) *pfiff* 'kis italmenyiség <alkoholból>', tkp. 'fütytyentés' mintájára keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyanebből a töből gyakorító képzővel keletkeztek: *fütyöröl* 'hosszasan, kitartóan fütyül' (1763: NSz.); *fütytyög* 'sorozatosan, ismétlődve rövideket fütytyent' (1844: SzT. *fütytyögtet* a.).

📖 EtSz.; MNy. 50: 258, 56: 327; TESz.; Benkő: Fiktl. 152; EWUng. • Vö. *ficserékel, fityfirittyel, fütyty*

fűz¹ A: 1246/ *Fyuzer* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208); 1264/ *Fizer* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 82); 1518 k. *fýzed* (PeerK. 323); 1529 e. *fwzwt* [sz.] (VirgK.); 1716 *fűdzött* [sz.] (Thaly: Adal. 2: 92) J: 1. 1246/ ? 'rendszerint szálas anyaggal' egymáshoz erősít; <szálas anyagot> nyíláson átdug | *zusammenbinden*; *einfädeln* # (Wenzel: ÁÚO. 7: 208) (↑), 1518 k. 'ua.' (PeerK. 323) (↑); 2. 1519 k. 'ráhúz, rátűz(del) | *bestecken*' (DebrK. 549); 3. 1574 'derekát) fűzővel összeszorít | *mit Mieder schnüren*' (SzT. *fűzőgyártó* a.); 4. 1777 ? 'érzelem) összekapcsol, hozzákapcsol vkihez | <Personen> (ver)knüpfen' # (NSz.), 1854/ 'ua.' (NSz.); 5. [főleg *hózzá~*] 1886 'írott v. elmondott szöveghez hozzátesz | *hinzufügen*' # (NSz.); 6. 1959 'megtréfál, ugrat vkit | *zum besten haben*' (Zolnay–Gedényi); 7. 1961 'nőnek) udvarol | *schön tun* <Frauen gegenüber>' (Zolnay–Gedényi) Sz: **fűzér** 1246/ [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208) (↑); 1642 '(virág)fűzér | *Gewinde*' (Wenzel: ÁÚO. 7: 208) (↑) | ~et 1527 meg *fýzetee* 'összekötött vmit | *zusammenbinden lassen*' (ÉrdyK. 671) | ~ő 1512–1526 *gyönggyfýzönek* 'gyöngyhímző asszony | *Perlenstickerin*' (KL. 26.); 1574 '(derék)fűző | *Mieder*' (SzT. *fűzőgyártó* a.) (↑) | **fűzet** 1639 *fűzet* 'köteg | *Bündel*' (MonTME. 1: 85); 1808/ 'papírfűzet | *Heft*' (NSz.) | ~ődik 1660 *fűződik* 'bonyolódik, belekeveredik | *sich verwickeln*' (NySz.); 1792 'hozzákötődik, hozzákapcsolódik vmihez | *sich an etw knüpfen*' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Cser. (KH.) *piðä-*, (U.B.) *piða-* '(meg)köt, összefűz; csomóz <háló>, fon' [fgr. **pit3-* 'összefűz, (meg)köt']. ⊕ A szó esetleges alapnyelvi igenévszói természetéhez vö. →*fűz²*. A szó belseji fgr. **t* > m. z hangváltozáshoz vö. →*ház*, →*kéz* stb. A korábban főleg a nyelvjárásokban használatos *fűzér* származék feltehetőleg a nyelvújítás korában terjedt el.

📖 EtSz.; MNy. 56: 349; MSzFE. *fűz²* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *fízet, fűz², rózsakoszorú*

fűz² A: 1001/ *Fizeg* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 590); 1082/ *fýzfeu* [HN.] (MNL (OL) Dl. 7460); 1193 *fúzeg* [sz.] [HN.] (ÓMOLv. 56); 1224/ *Fyzuforku* [HN.] (MonStrig. 1: 247); 1246 *Fyuzer* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208); 1251/ *Surkufýzv* (Oklsz.); 1266/ *fýceg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1484 *físzesi* [sz.] [SZN.] (SzT.); 1600 *feozben* (SzT.) J: 1. 1001/ 'nedves helyen növény, barkás virágzatú, hajlékony vesszőjú fa | *Weidenbaum* (Salix)' # (PRT. 1: 590) (↑); 2. 1224/ 'nedves helyen növény, barkás virágzatú, hajlékony vesszőjú bokor | *Weidengebüsch*' (MonStrig. 1: 247) (↑); 3. 1823/ 'fűzfavessző | *Weidenrute*' (NSz.) Sz: **fűzes** 1221/ *Fűzes* [HN.] (FNESz. *Egyházassfűzes* a.); 1539 *fýze/be* 'nedves helyen növény, barkás virágzatú, hajlékony vesszőjú bokros hely | *Weidengebüsch*' (KulcsK. 343) | **fűzike** 1800 'egy fajta csíz; a billegetőfélék családjába tartozó madár | *Weidenzeisig; Rohrsänger*' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1878 'fűzfalevélhez hasonló levelű növény | *Weidenröschen*' (Nyr. 7: 264)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból, megfelelői azonban vitatottak. | 1. ⊕ Azonosak a →*fűz¹* megfelelőivel. Ebben az esetben az alapnyelvben létezhetett egy 'összeköt, csomóz; fűzfa' jelentésű igenévszó. A jelentéstfejlődés 'fonat, font háló' > 'fonáshoz való (fűzfa)vessző'

> 'fűz(fa)' lehetett. 2. (≡) Vö. zürj. (I.) *pača* 'fűzfavessző <mint takarmány>; fűzfa'; votj. (Sz.) *pučj*, *puči* 'rügy, bimbó, fakadó barkavirágzat' [fgr. **pečэ* 'fűz(fa)']. (△) A permi nyelvekbeli és a magyar magánhangzó összefüggéséhez vö. →*méz*, →*víz* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *fűzike* származék tudatos szóalkotás; vö. *füstike* (→*füst*), →*kenderike* stb. A *fűzike* jelentéseihez vö. ném. *Weidenzeisig* 'egy fajta madár', ill. *fűzény* 'fűzike <növény> (*Epilobium*)' (1807: MagyFűvészk. 161). (△) Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 22: 47; NyK. 52: 310; TESz., *fűzike* a. is; NytudÉrt. 83: 424; UEW. 367, 375, 386; EWUng. • Vö. *fűz*¹, *fűzfapoéta*, *gyarmat*

fűzér × A: 1557 *Fyzyrwezzew* (Oklsz.); 1583 *fwzerrel* (SzT.) J: 'rovátkolt mérőpálca, amellyel a hordóban levő bormennyiséget mérik | Visierstab, Meßstab'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *visir* 'hiteles(ítő) mérték, eszköz', (kor. úfn. h.) *visirstab* 'mérőpálca', (baj.-osztr.) *visier* 'bormérce' [< ném. *visieren* 'szemügyre vesz; céloz; (meg)mér; mérőedényt hitelesít, beállít; stb.']. (⊙) A szőlőművelés és borászat szavaként kerülhetett a magyarba.

📖 EtSz. 3. *fűzér* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *vizitáció*

fűzfapoéta A: 1636 *fűszfa Poetának* (SzT.); 1844 *fűzfapoéta* (Jelenkor 1844. jún. 2.: 262) J: 'rossz, silány költő | Dichterling'

■ Összetett szó. | (△) A *fűzfa* (vö. 1287 *fyzfa* (Oklsz.)) + →*poéta* jelzős alárendelő összetétele. Az előtag elemeihez vö. →*fűz*² és →*fa*. A *fűzfapoéta* előtagja az értéktelenség, használhatatlanság, hasznavehetetlenség megjelölésére szolgál; jelentéséhez vö. *fűzfakatona* 'rossz, gyenge katona' (1723: Nyr. 44: 104); *fűzfadiák* 'rossz diák' (1782/: EWUng.); *fűzfaember* 'félbolond' (1786: SzT.). (⊖) Egyéb megnevezések: *fűzfaköltő* 'rossz, silány költő' (1868: Ballagi M.: MNyTSz.); – vö. még *fűzfából faragott vers* 'rossz, csapnivaló költemény' (1598: Nyr. 44: 104).

📖 EtSz. *fűzfa* a.; O. Nagy: MiFán 304; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *fűz*², *poéta*